

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

RECEP PEKER'İN SİYASAL SOSYAL VE EKONOMİK GÖRÜŞLERİ

DOKTORA TEZİ

KAMU YÖNETİMİ VE SİYASET BİLİMİ
ANABİLİM DALI

Danışman: Prof. Dr.Bülent DAVER

Y. G.

Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi

LÜTFİYE İLDAN

ANKARA, 1989

KISALTMALAR

- HF : Halk Fırkası
CHF : Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP : Cumhuriyet Halk Partisi
DP : Demokrat Parti
BMM : Büyük Millet Meclisi
TBMM : Türkiye Büyük Millet Meclisi
TTK : Türk Tarih Kurumu
AÜSBF : Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
AİTİA : Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi
a.g.d.: Adı Geçen dergi
a.g.e.: Adı geçen eser
a.g.m.: Adı geçen makale
a.g. gazete: Adı geçen gazete
Bkz. : Bakınız
Haz. : Hazırlayan
Der. : Derleyen
C. : Cilt
B. : Baskı
k.y. : Kent yok
t.y. : Tarih yok
Çev. : Çeviren
MKE : Makina Kimya Endüstrisi
İÜHF : İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi
TODAİE: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü

İÇİNDEKİLER

Sayfa

GİRİŞ..... 1

BÖLÜM I

I. PEKER'İN YAŞAMI, İÇİNDE BULUNDUĞU ÖNEMLİ SİYASAL OLAYLAR VE KİŞİLİĞİ.....

A. Doğumu, Öğrenim Durumu, Milli Mücadeleye Katılmadan önce Bulunduğu Askeri Görevler ve Girdiği Savaşlar..... 6

B. Milli Mücadeleye Katıldıktan Sonraki Dönem İçinde Yaptığı Askeri ve Siyasal Görevler ve İçinde Bulunduğu Önemli Siyasal Olaylar..... 9

C. 1930 Yılı ve Daha Sonraki Dönemde Yaptığı Görevler ve İçinde Bulunduğu Önemli Siyasal Olaylar.. 21

D. Çok Partili Demokrasiye Geçiş Döneminde Başbakanlığa Getirilmesi, Başbakanlıktan ve Parti İçindeki Görevlerinden Ayrılması ve İktidar Muhalefet İlişkilerinin Düzenlenmesinde Etkisi..... 34

E. Yaşamının Son Günleri, Ölümü ve Kişiliğine İlişkin Çeşitli Yorumlar..... 49

BÖLÜM II

II. PEKER'İN DEVLETE VE SİYASAL REJİMLERE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ

A. Devlet ve Peker..... 53

1. Devlet..... 53

a) Devlet Tanımı ve Kaynağı..... 53

b) Devletin Geçirdiği Aşamalar ve Meydana Gelen Devlet Tipleri..... 55

(1) Feodal Devlet..... 55

(2) Liberal Devlet ve Parlamentarizm..... 56

(3) Ulusal Devlet..... 61

c) Devletin Nitelikleri.....	63
(1) Özgün Siyasal Rejim.....	63
(2) Bağımsızlık.....	64
(3) Milli Birlik.....	64
(4) Egemenlik.....	65
(5) Otorite ve Hürriyet.....	66
B. Siyasal Rejimler Konusuna İlişkin Görüşleri...	72
1. Siyasal Rejimler.....	72
a) Demokrasi.....	72
b) Faşizm ve Nasyonal Sosyalizm.....	76
c) Sosyalizm ve Komünizm.....	80
2. Siyasal Rejimler ve Taklitçilik.....	82

BÖLÜM III

III. CUMHURİYET HALK PARTİSİ TEMEL İLKELERİNİN BELİRLENMESİNDE VE TANIMLANMASINDA ROLÜ VE TEMEL İLKELERE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ

A. Cumhuriyet Halk Partisi Temel İlkelerinin Belirlenmesinde ve Tanımlanmasında Rolü.....	84
B. Temel ilkelere ilişkin görüşleri.....	86
1. İnkılap ve İnkılapçılık Anlayışı.....	86
a) İnkılap ve İnkılapçılık Kavramı.....	86
b) İnkılap Tipleri.....	89
(1) Halk veya Hürriyet İnkılabı.....	89
(2) Sınıf İnkılabı.....	91
(3) Türk İnkılabı.....	92
2. Millet ve Milliyetçilik Anlayışı.....	96
a) Millet Kavramı.....	96
b) Milliyetçilik Kavramı ve Milliyetçilik Tipleri.....	98

c) Milliyetçilik ve Irkçılık.....	99
d) Milliyetçilik ve Uluslararası Akımlar.....	100
(1) Milliyetçilik ve Komünizm.....	100
(2) Milliyetçilik ve Din.....	100
e) Türk Milliyetçiliği.....	101
3. Halkçılık Anlayışı, Sosyal Sınıflara İlişkin Görüşleri, Siyasal Partiler ve Sendikalar....	103
a) Halkçılık Anlayışı, Sosyal Sınıflara İliş- kin Görüşleri.....	103
b) Siyasal Partiler.....	107
(1) Siyasal Partinin Tanımı ve Partilerin Doğuşu.....	107
(2) Parti Üyelerinin Sorumluluğu, Şefin Parti İçindeki Yeri, Önemi ve Parti Programı.....	109
(3) Parti Tipleri.....	110
(i) Liberal, Demokrat, Radikal ve Cum- huriyetçi Partiler.....	110
(ii) Sosyalist, Komünist ve İşçi Parti- leri.....	111
(iii) Klerikal Partiler.....	112
(iv) Milliyetçi Partiler.....	113
(v) Diğer Partiler.....	113
(4) Çok Partili Yönetimler ve Yaratacağı Sorunlar.....	114
c) Sendikalar.....	115
(1) Sendikalar ve Meydana Geliş Sebepleri	115
(2) İşçi ve İşveren İlişkileri ve Bu İliş- kilerin Düzenlenmesinde Devletin Sorum- luluğu.....	116

4. Din ve Laiklik Anlayışı.....	118
a) Din Kavramı, Sosyal ve Siyasal Açından Topluma Etkileri.....	118
b) Hilafetin Kaldırılması.....	120
c) Laiklik Kavramı, İnkılapçılık ve Milliyetçilik İlkeleri ile Türk İnkılabı Açısından Önemi....	121
5. Devletçilik Anlayışı ve Ekonomik Liberalizm Konusuna İlişkin Görüşleri.....	124
a) Cumhuriyet Halk Fırkası 1931 Kurultayında Kabul Edilen Devletçilik İlkesi, Tartışmalar ve Peker'in Yorumları.....	125
b) Cumhuriyet Halk Fırkası 1931 Kurultayı Sonrası Dönemde Devletçilik Anlayışı ve Ekonomik Liberalizme İlişkin Görüşleri.....	126
(1) Devletçilik Anlayışı.....	126
(2) Ekonomik Liberalizme İlişkin Görüşleri...	127
(3) Dış Ekonomik İlişkiler ve Siyasal Bağımsızlığa Etkileri Konusunda Görüşleri.....	129
c) Cumhuriyet Halk Fırkası 1935 Kurultayında Kabul Edilen Devletçilik İlkesi, Peker'in Yorumları ve Tartışmalar.....	130
d) Cumhuriyet Halk Fırkası 1935 Kurultayı Sonrası Dönemde Devletçilik Anlayışı ve Ekonomik Liberalizme İlişkin Görüşleri.....	132
e) Çok Partili Demokrasiye Geçiş Döneminde Devletçilik Anlayışı ve Ekonomik Liberalizme İlişkin Görüşleri.....	133
6. Cumhuriyet ve Cumhuriyetçilik Anlayışı.....	141
GENEL SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	143
ÖZET.....	146

EKLER

EK- I.	Kara Kuvvetleri Komutanlığından Sağlanan Peker'e Ait Özlük Dosyasında Bulunan Belgeler.....	162
EK- II.	TBMM Azasının Tercümeihal Kağıdı Örneği.....	166
EK- III.	Halk Fırkasının Kuruluş Dilekçesi.....	167
	Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivinden Sağlanan Belgeler	
EK- IV,V,VI,VII,VIII.	Peker'in İkinci Kez HF Genel Sekreterliğine Getirilmesi İle İlgili Yazışmaları İçeren 27/4, 27/5, 27, 27/2, 27/3 Fihrist Nolu Belgeler.....	168
EK- IX.	Peker'in Üçüncü Kez HF Genel Sekreterliğine Getirilmesi İle İlgili, 11 Fihrist Nolu Belge....	173
EK- X.	Ali İhsan Paşa ve Peker Arasında, Musul Meselesi Konusunda Suçlamaları ve Tartışmaları İçeren; 54-15, 54-16, 54-14, 54-12 ve 13, 54-6 ve 54-11, 54-3 ve 5, 54 ve 54-2 Fihrist Nolu Mektuplarla İlgili Belgeler.....	174
EK- XI,XII.	Peker'in İnkılap Dersleri İle İlgili 30, 33 Fihrist Nolu Telgraflarla İlgili Belgeler.....	191
EK-XIII.	Peker'e Ait Sosyoloji İle İlgili, 136 Fihrist Nolu Belge.....	193
	YARARLANILAN KAYNAKLAR.....	195
	DİZİN.....	221
	GENERAL CONCLUSION AND EVALUATION.....	240

G İ R İ Ş

Bu araştırma Recep Peker'in siyasal, sosyal ve ekonomik görüşlerine ilişkin temel düşüncelerini tespit etmek amacıyla yapılmıştır.

Peker cumhuriyetin kuruluş yılları ile 1950'lere kadar uzanan daha sonraki dönem içinde, gerek devlet gerek parti yönetiminde oldukça önemli sayılabilecek görevler almış bir kişidir.

Cumhuriyet tarihinin sosyal, ekonomik ve siyasal gelişmelerinin kaynağında bulunan, Cumhuriyet Halk Partisinin sınırlı kadrosu içinde yer almayı başaran Peker, Partinin kuruluşunda Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın yanında Parti Genel Sekreteri olarak yer almış, daha sonraki dönem içinde de parti ideolojisinin belirlenmesinde, ayrıca bu ideolojinin yaygınlaştırılmasında oldukça etkili olmuştur.

Partinin kuruluşundan sonra değişik zamanlarda olmak üzere üç kez Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğine getirilmiştir. Yedi kez bakanlık ve cumhuriyet tarihinin en önemli dönemlerinden biri olarak kabul edilen çok partili döneme geçişte başbakanlığa getirilmiştir.

Birinci Dünya Savaşına katılan, daha sonra milli mücadelede Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara Ziraat Mektebindeki Karargahında görev alan ve ayrıca Türkiye Büyük Millet

Meclisi açılmadan Meclis Umumi Katipliğine getirilen ve bu görevi sırasında, Meclisi Çankaya kararlarına göre yönlendirdiği söylenen kişidir.

İkinci Meclise Kütahya Milletvekili olarak girdikten sonra, özellikle cumhuriyetin ilanına ilişkin olarak Mecliste Rauf Orbay ile arasında geçen tartışmalarda ve İstanbul basını ile mücadelesinde yıldızı parlayan ve etkileyici konuşması ile Mecliste dikkatleri çeken Peker, daha sonra zor günlerde aranan ve gerek devlet gerek parti yönetiminde kendisine önemli görevler verilen kişi olmuştur. Zengin ermeniler meselesinden sonra Ferit Bey'in yerine Dahiliye Vekilliğine, mübadil ve muhacirler meselesinden sonra Refet Bey'in yerine Mübadele İmar ve İskan Vekilliğine vekaleten getirildi. Şeyh Sait İsyanının başlamasından önce ikinci kez Halk Fırkası Genel Sekreterliğine, birkaç gün arayla da Milli Müdafaa Vekaletine getirildi.

Bundan sonra Takrir-i Sükun Kanununun çıkarılması, İstiklal Mahkemelerinin kurulması ve yetkilerinin genişletilmesinde önemli sayılabilecek düzeyde rol oynadı.

Cumhuriyet Halk Fırkası ideolojisinin yeniden gözden geçirildiği ve Partiye yeni bir yön verilmeye çalışıldığı 1930'larda üçüncü kez Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Sekreteri oldu. Özellikle bu dönemde Parti programının hazırlanmasında ve Parti ideolojisinin belirlenmesinde ve bu ideolojinin yaygınlaştırılmasında etkili oldu. Üçüncü kez getirildiği Parti Genel Sekreterliğinden ayrıldıktan sonra, Parti ilkelilerinin 1924 Tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanununda yer almasını savundu.

İktidara karşı hoşnutsuzlukların oldukça yoğun olduğu tarihlerde, 1942'de Dahiliye Vekaletine, 1946'da da Başbakanlığa getirildi. 1947 Eylül ayında başbakanlıktan, 1947 Aralık ayında yapılan Cumhuriyet Halk Partisi Yedinci Büyük Kurultayından sonra da milletvekilliği görevi dışında Parti görevlerinden istifa ederek ayrıldı.

Türk yakın siyasi tarihinde önemli siyasal olayların içinde bulunan ve ayrıca Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın yakın çevresinde yer aldığı bilinen Peker, üzerinde en az durulan siyasi kişilerden biridir. Onun, faşist rejimi savunduğu ve bu rejimin Türkiye'de de uygulanması için çaba harcadığı ancak başarılı olamadığı yaygın olarak kabul edilmektedir. Peker'in Atatürk ilkelerine bağlı bir Atatürk milliyetçisi olduğunu savunan görüşler ise azınlıktadır. Onun, çok partili demokrasiye geçiş dönemine ilişkin icraatı konusunda da farklı yorumlar bulunmaktadır. Bazılarına göre, bu dönemde meydana gelen sorunların ve özellikle iktidar ve muhalefet ilişkilerindeki gerginliğin baş sorumlusu Pekerdur. Azınlıkta kalan bir görüşe göre ise, bunun tersi sözkonusudur ve Peker bu dönemde oldukça yapıcı bir rol oynamıştır.

Peker hakkında ileri sürülen görüşler ve yapılan değerlendirmelerin oldukça farklı olduğu görülmektedir. Bu nedenle, Peker'in temel görüşlerini ortaya çıkarabilmek için kapsamlı bir araştırma yapılması gereği üzerinde durulmuş ve çalışmalara başlanmıştır. Böylece, Peker hakkında yapılan değerlendirmelerin olumlu ve olumsuz önyargılardan arındırılacağı ve bundan sonra yapılacak değerlendirmelerde bu sonuçlardan yararlanılabileceği düşünülmüştür.

Recep Peker'in siyasal, sosyal ve ekonomik görüşlerini ortaya çıkarabilmek için yapılan bu araştırma üç ayrı bölümden oluşmaktadır. Peker hakkında ileri sürülen görüşlerin sağlıklı ve tutarlı biçimde değerlendirilebilmesi için içinde bulunduğu ve etkili olduğu olaylar zaman içindeki sıralanışına göre Birinci Bölümde ele alınmış, olayların nasıl bir düzenle biribirlerini izledikleri ve Peker'in bu olaylar karşısındaki tavrı kronolojik olarak tarihi bir perspektif içinde tespit edilmeye çalışılmıştır. Böylece İkinci ve Üçüncü Bölümlerde yapılacak değerlendirmeler için bir temel oluşturulabileceği düşünülmüştür. İkinci Bölüm, "Devlet ve Siyasal Rejimlere İlişkin Görüşleri" Üçüncü Bölüm, "Cumhuriyet Halk Partisi Temel İlkelerinin Tanımlanmasında Rolü ve Temel İlkelere İlişkin Görüşleri" ana başlıkları altında düzenlenmiştir.

Peker her ülkenin kendi yapısından ve şartlarından kaynaklanan siyasal rejimlerle yönetilmesi ve siyasal rejimlerin kopya edilmemesi gerektiğini savunan bir düşünce yapısına sahiptir. Diğer bir ifadeyle her ülkenin kendi şartlarına uygun, özgün bir siyasal sistemle yönetilmesi görüşünü savunur. Ona göre, bir ülkenin kendi şartlarının oluşturduğu rejim o ülke için en ideal rejimdir. Peker'in temel siyasal felsefesi bu görüşe dayalıdır. Onunla ilgili değerlendirmelerin bu felsefeye göre yapılması uygun olacaktır. Böylece Peker hakkındaki yargılamaların sağlıklı bir temele dayandırılabilmesi düşünülmektedir.

Bu araştırma yapılırken, Kara Kuvvetleri Komutanlığı Arşiv Dairesinde bulunan ve emekli olma isteminden sonra düzenlenen Peker'e ait özlük dosyasındaki yazışmalardan ve kendisi tarafından kaleme alınmış olan belgeler ile Türkiye Büyük

Millet Meclisi Kütüphanesindeki TBMM Azalarına Ait Tercüme-i Hal Dosyasından elde edilen ve gene kendisi tarafından kaleme alındığı tespit edilen belgeler ile Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivinden elde edilen 28 adet belge kaynak olarak kullanılmıştır. Çeşitli gazetelerdeki haber ve makaleler ile dergiler, Meclis zabıtları, tutanak dergileri, Cumhuriyet Halk Partisi programları ve resmi parti yayınları incelenmiştir. Özellikle gazete ve dergilerde yayınlanan Peker'e ait demeçlerden ve Peker Kabinesinin Hükümet Programından yararlanılmıştır. Bunların dışında ayrıca çeşitli siyasi hatıralar ve kitaplar da kaynak olarak kullanılmıştır.

BÖLÜM I

I. PEKER'İN YAŞAMI, İÇİNDE BULUNDUĞU ÖNEMLİ SİYASAL OLAYLAR VE KİŞİLİĞİ

A. DOĞUMU, ÖĞRENİM DURUMU, MİLLİ MÜCADELEYE KATILMADAN ÖNCE BULUNDUĞU ASKERİ GÖREVLER VE GİRDİĞİ SAVAŞLAR

Nüfusa Mehmet Recep adıyla kayıtlı olan Peker⁽¹⁾ 1988 yılında⁽²⁾ İstanbul'da Kocamustafapaşa semtinde doğdu.⁽³⁾ Aslen

(1) Peker'in yaşamı ile ilgili bilgiler, aile fertleriyle yapılan görüşmelerden, çeşitli kaynaklardan, ayrıca Kara Kuvvetleri Komutanlığı Personel Dairesi Başkanlığında bulunan Peker'e ait özlük dosyasından ve TBMM Kütüphanesinde "TBMM Azalarına Ait Tercüme-i Hal Dosyasından" sağlanmıştır. Askeri hizmetlerini gösteren belge özlük dosyasında bulunmaktadır. Bu belge emekli olma isteminden sonra düzenlenmiş ve kendisi tarafından kaleme alınmıştır. Bkz. Ek. 1. Dosyada bulunan tüm belgelerin fotokopilerinin elde edilmesi için Kara Kuvvetleri Komutanlığına başvurulmuştur. Ancak Subay Sicil Yönetmeliği uyarınca sicil ve sicil dosyaları hakkında açıklama yapmak yasak olduğu gerekçesiyle sözkonusu belgelerden sadece askeri hizmetleriyle ilgili olanların fotokopileri elde edilmiştir. Diğer belgelerin fotokopileri elde edilmemekle birlikte yerinde inceleme imkanı sağlanmış özellikle dosyada bulunan yazışmalardan yararlanılmıştır. "TBMM Azalarına Ait Tercüme-i Hal Belgesi" 16 Ağustos 1923 tarihinde düzenlenmiş ve kendisi tarafından kaleme alınmıştır. Bkz. Ek. 2. Ayrıca Peker'in yaşamı ile ilgili özet bilgi için şu kaynaklara başvurulabilir. "Yeni Kabine Dün Kuruldu," Cumhuriyet, 7 Ağustos 1946. "Recep Peker'i Kaybettik," Ulus, 3 Nisan 1950. İlhami Soysal, "Türkiye'de ve Dünya'da Demokrasi Tarihi," başlıklı yazı serisi, Milliyet, 7 Şubat 1983. Cafer Demiral, Haz., Türkiye Cumhuriyetini Yönetenler, Ankara, Türkiye Ticaret Odaları Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Matbaası, 1973, s. 26. Cemal Kutay, "Demirel Recep Peker'in Fasülye Tenceresi Mirasını Reddebilir mi?" Sohbetler, İstanbul, Sile Matbaası, Sayı: 1, (Nisan 1971), s. 88. Türk Ansiklopedisi, C. XXVI, Ankara Milli Eğitim Basımevi, 1977, s. 458. M. Ekrem Üzümeri ve diğerleri, Haz., Türkiye Ansiklopedisi, C.V, Ankara, Rüzgarlı Matbaa, t.y., s. 11. Türkiye Ansiklopedisi: 1923-1973, C. III, İstanbul, Kaynak Kitapları, t.y., s. 1067. Meydan Larousse: Büyük Lügat ve Ansiklopedi, C. X, İstanbul, Meydan Yayınevi, 1985, s. 8. Mehmed Zeki Pakalın, Son Sadrazamlar ve Başvekiller, C.V, İstanbul, Ahmet Sait Matbaası, 1948, s. 493. Recep Peker, İnkılap Dersleri, İstanbul, İletişim Yayınları, 1984 [Önsöz].

(2) Doğum tarihi özlük ve tercüme-i hal dosyalarında 1988 olarak belirtilmesine rağmen Meclis Albümünde 1889 olarak belirtilmiştir. Bkz. Kazım Öztürk, Haz., TBMM Albümü: 23 Nisan 1920-14 Ekim 1973, Ankara, Önder Matbaası, 1973, s. 98.

(3) Şevket Süreyya Aydemir, Peker'in aslen Kütahya'lı olduğunu belirtmektedir. Bkz. Şevket Süreyya Aydemir, Menderes'in Dramı, İstanbul Remzi Kitabevi, 1979, s. 177. Peker'in aslen Dağıstanlı olduğu büyük oğlu Mustafa Fazıl, Ahmet Erdoğan ve kızı Emine Şehriyar Peker'le yapılan görüşmelerden öğrenilmiştir. Peker'in Kütahya ile milletvekilliği dışında bir bağlantısı olmadığı tespit edilmiştir.

Dağıstanlı olan ve o yörede Dağıstanî Nezaket Dombay Mehmet lakabı ile anılan ataları daha sonra İstanbul'a göç etmiştir. Babasının adı Mustafa Şehabettin, Annesinin adı Eminedir. Erkek kardeşi olmayan Peker'in aynı anne, ayrı babadan olmak üzere bir kızkardeşi bulunmaktadır. Safranbolu'nun ileri gelen ailelerinden birinin kızı olan Hasene Sueda hanımla evlenmiş ve bu evlilikten bir kız dört erkek çocuğu dünyaya gelmiştir. (1)

Peker, 1895'de Kocamustafapaşa Mahallesinde bulunan İptidai Mektebi ile Kocamustafapaşa Askeri Rüştiyesi ve Kuleli Askeri İdadisini bitirdikten sonra 1904'de Harp Okuluna girdi. Bu okuldan 7 Eylül 1907'de teğmen rütbesiyle mezun oldu. 21 Haziran 1909'a kadar Edirne'de kıta hizmetinde bulundu. Bu süre içinde altı ay Efrat Divan-ı Harbi azalığı yaptı, kısa bir süre de Merkez İnşaat Komisyonunda çalıştı. 21 Haziran 1909'da İkinci Ordu, Beşinci Mitralyöz Bölüğüne, 4 Ağustos 1909'da Kırklareli'ne, 15 Ocak 1910'da Yemen'e tayin edildi. Yetmişyedinci Alay Kumandanı Yarbay Nureddin Bey, Mürettep Harekât Fırka Kumandanı Miralay Rıza Bey ve Fırka Kurmay Önyüzbaşı Alaeddin Bey'in kumandası altında iki ay süreyle Yemen'de yapılan bütün savaşlara katıldı. Buradaki görevini sürdürürken 14 Nisan 1911'de üsteğmenliğe terfi etti ve Van Redif Taburunun Dördüncü Bölüğüne tayin edildi. Ancak daha önce Erkan-ı Harbiye Mektebi sınavlarına girmiş ve kazanmıştı. Bu nedenle tayin edildiği yere gönderilmedi ve Harbiye Nezaretinin yazılı emri gereğince Erkan-ı Harbiye Mektebine başlamak üzere 17 Eylül 1911'de Hudeyde'den İstanbul'a hareket etti. Öğreniminin birinci yılını

(1) Çocuklarının isimleri sırasıyla, Mustafa Fazıl, Emine Şehriyar, Ahmet Erdoğan, Mehmet Can, Ahmet Yalçındır. Tümü hayatta olan çocuklarından Ahmet Yalçın Amerika Birleşik Devletlerinde diğerleri İstanbul'da yaşamaktadır. Mustafa Fazıl Peker'in Maveria ve Faruk, Ahmet Erdoğan Peker'in Canan ve Recep, Ahmet Yalçın Peker'in Emily ve George isimli çocukları vardır.

tamamlandıktan sonra, Trablusgarp Savaşı nedeniyle Maydos'da oluşturulan Beşinci Nizamiye Fırkası yaverliğine tayin edildi. 1912 yılının Temmuz ayı başlangıcından Eylül ayı sonuna kadar Fırka Kumandan Vekili Miralay Hasan Bey ile Kurmay Önyüzbaşı Hamdi Bey'in kumandası altında görev yaptı. Bu görev süresinin bir ay kadarını nişancı kumandanlığı vekaletinde geçirdi. Kurmay Albay Yusuf Ziya Beyin Komanova Sancağı Müfreze Kumandanlığı ve Komanova Muharebesi İhtiyat Umumi Kumandanlığı sırasında yaver olarak görevlendirildi. 11 Ekim 1912'de Mürettep Fırka Kumandanı olan aynı kişinin kurmay subayı olarak çalıştı. Daha sonra Manastır'da Vardar Ordusu Kumandanı tarafından Nizamiye Onüçüncü Fırka Karargahına kurmay subay olarak gönderildi ve Manastır Muharebesine katıldı. 5 Kasım 1912'de Fırka Kumandanı Mirliya Galip Paşanın kumandası altında Yanya Muharebesine katıldı. Balkan Muharebesi mağlubiyetinden sonra Garp Ordusu bakiyesi ve karargahla birlikte İstanbul'a döndü. Buradan Redif Trabzon Fırkasına tayin edildi. Fırkanın terhis edilmesi nedeniyle Sağ Cenah Ordusu İkinci Nizamiye Fırkasına gönderildi. Taburuyla birlikte Edirne'den Hadımköy'e geldi. 24 Kasım 1913'de Erkan-ı Harbiye Mektebinin ikinci sınıfına başladı ve bir yıl sonra 1914'de üçüncü sınıfa geçti. Öğrenciliği devam ederken I. Dünya Savaşında Üçüncü Ordu, Onuncu Kolorduya⁽¹⁾ tayin edildi. 26 Nisan 1914'de Lazistan ve havalisi Erkan-ı Harbiyesinde görevlendirildi. 26 Aralık 1914'de yüzbaşı oldu. 30 Mayıs 1918'de altı hafta süreyle hava değişimi aldı ve hemen sonra Kırkyedinci Fırkaya

(1) Dokuzuncu Kolorduda da görev yaptığı belirtilmektedir. Bkz. İlhan Selçuk, Yüzbaşı Selahattin'in Romanı, C. I, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1979, s. 183.

tain edildi. Katıldığı savaşlar nedeniyle 1914 yılından itibaren ara verdiği öğrenimine 12 Ocak 1919'da yeniden başladı. Üçüncü sınıf öğrenimini 9 Eylül 1919'da tamamlayarak birincilikle mezun oldu ve iki yıl kıdem aldı. Aynı okulda "Harp Tarihi Muallim Yardımcılığına" tayin edildi. Bu görevi sürdürürken aynı zamanda Yirmidördüncü Fırka Birinci Şube Müdürlüğünde de görevlendirildi. (1)

B. MİLLİ MÜCADELEYE KATILDIKTAN SONRAKİ DÖNEM İÇİNDE YAPTIĞI ASKERİ VE SİYASAL GÖREVLER VE İÇİNDE BULUNDUĞU ÖNEMLİ SİYASAL OLAYLAR

Peker Harp Akademisi ve Yirmidördüncü Fırkadaki görevini bir müddet sürdürdükten sonra Yirminci Fırka Erkan-ı Harbiyesine tayin edildi. Ankara'ya geldikten sonra (2) Başkumandanlık emriyle Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesinde Muamelât-ı Tahririyyeye memur edildi. (3) Peker'in buradaki görevi 23 Nisan 1920'ye, TBMM açılıncaya kadar devam etti. Meclisin açılışı ile birlikte, 23 Nisan

(1) Samih Nafiz Tansu, Erkan-ı Harbiye Riyasetine bağlı olan şubenin yeni kurulduğunu ve Gizli İstihbarat Şubesi olan bu şubede Peker'in Yüzbaşı İskender Beyden sonra görev almış olduğunu ve ayrıca bu görevden hemen sonra da Gazi Mustafa Kemal tarafından Meclis Başkanlığına atandığını belirtmektedir. Bkz. Samih Nafiz Tansu, İki Devrin Perde Arkası, İstanbul, Nürgök Matbaası, 1957, s. 472. Meclisin henüz açılmadığı bu tarihte Peker'in sözkonusu göreve getirilmesi mümkün görünmemektedir.

(2) Peker, Ankara'ya geliş tarihini sicil dosyasında 4 Şubat 1920, TBMM Azalarına Ait Tercüme-i Hal Dosyasında Aralık 1919 olarak belirtmektedir.

(3) Şevket Süreyya Aydemir bu göreve ilişkin olarak şu yorumda bulunmaktadır: "Peker'in İstiklâl Savaşında hizmetleri önemlidir. Daha Millet Meclisi açılmadan, Sivas'tan Ankara'ya geçen Mustafa Kemal'in Ankara Ziraat Mektebindeki karargah veya sığınağında en aktif kurmay oydu." Bkz. Şevket Süreyya Aydemir, Menderes'in Dramı, s. 177. Ayrıca bkz. Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam: 1884-1938, C. I, İstanbul, Yükselen Matbaası, 1966, s. 138. Cumhuriyet Gazetesinde de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Hizmetine girdiği belirtilmiştir. Bkz. "Yeni Kabine Dün Kuruldu" Cumhuriyet, 7 Ağustos 1946.

1920'de başkatiplik görevine başladı. ⁽¹⁾ Yedi gün sonra 30 Nisan 1920'de bu göreve resmen tayin edildi. Üç yıl üçbuçuk ay süreyle devam eden görevi sırasında, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti İkinci Şube Müdürlüğünü de 30 Haziran'dan itibaren bir süre birlikte yürüttü. ⁽²⁾ Başkatiplik görevini sürdürürken 10 Ekim 1920'de binbaşılığa terfi etti. ⁽³⁾

(1) Bkz. Peker'e ait özlük dosyasında bulunan ve emekli olma istemi üzerine düzenlenen belge ile "Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti" ve Meclis arasında yapılan yazışma. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Devirden Devire, C. I, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1974, s. 127. Mazhar Müfit Kansu, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, C. II, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1968, s. 567. Feridun Kandemir, Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Komünist Partisi ve Sonrası, No. 5, İstanbul, Yakın Tarihimiz Yayınları, t.y., s. 10. Enver Behnan Şapolyo, Peker'in tayinini şöyle anlatır: "10 Nisan 1920'de bir çok mebus Ankara'ya gelmişti... Meclis başkatipliğine Erkan-ı Harp Binbaşılardan [Erkan-ı Harp Yüzbaşı] Koca Mustafa Paşalı [Kocamustafapaşalı] Recep Peker tayin olundu." Bkz. Enver Behnan Şapolyo, Mustafa Kemal ve Birinci Büyük Millet Meclisi Tarihçesi, Ankara, Ükemiz Matbaası, 1969, s. 20, 23, Mahir İz, Peker'in bu göreve getirilmesinde Hüseyin Gerede'nin etkili olduğunu ve onu Gazi Mustafa Kemal'e tavsiye ettiğini belirtmektedir. Bkz. Mahir İz, Yılların İzi, İstanbul, İrfan Matbaası, 1975, s. 90. Meclis Başkatipliğinde Peker'in yanında görev alan Mahir İz, onun Çankaya kararlarına göre Meclisi nasıl yönlendirdiğini de şöyle anlatır: "Çankaya mukarrefatını [kararlarını] herkesten evvel o bildirdi. Meclisin seyrini yakından takip edip istikamet veren o idi. Birinci Mecliste muhalefet ses çıkarmaya başlayınca mebus olmadığı halde derhal bir takrir hazırlar ve daha çok Şark Vilayetleri mebuslarına ve sözünü geçirdiklerine imzalatır, onlardan biri ile riyasete takdim ettirirdi. Tabii bu olup bittilerden kimsenin haberi olmazdı." Bkz. a.g.e., s. 136.

(2) Peker Meclis başkatipliği görevi yanında kendisine verilen bu ikinci görevi, Sakarya Meydan Muharebesinin bitiş tarihine kadar sürdürdüğünü açıklamaktadır. Bkz. TBMM Azalarına Ait Tercüme-i Hal Dosyasında bulunan Peker'e ait belge. Kara Kuvvetleri Komutanlığı arşivlerinde bulunan özlük dosyasında ise bu süre dört, beş ay olarak gösterilmiştir.

(3) Bazı kaynaklarda Peker'in Antep Kuvay-ı Milliyesinde de görev aldığı belirtilmektedir. Bkz. Türk Ansiklopedisi, C. XXVI, s. 458. Yapılan araştırmalarda Antep Kuvay-ı Milliyesinde Miralay Hamdi Beyden sonra onun yerine kumandan olan bir Binbaşı Recep Bey tespit edilmiştir. Aynı Recep Beyin binbaşı rütbesi ile 16 Haziran 1920'de Heyet-i Merkeziyeye hitaben bir tamimi de vardır. Bkz. Sahir Uzel, Gaziantep Savaşının İçyüzü, Ankara, Doğu Ltd. O. Matbaası, t.y., s. 93, 94, Peker ise 16 Haziran 1920'de yüzbaşısıdır ve daha sonra aynı yılın Ekim ayında binbaşılığa yükseltilmiştir ve anılan süre içinde iki ayrı görev de yürütmektedir. Ayrıca gerek sicil dosyasında gerek TBMM Azalarına Ait Tercüme-i Hal Dosyasında Antep Kuvay-ı Milliyesinde görev aldığına dair bir kayda da rastlanmamıştır. Özlük dosyasına göre 7.3.1925'de binbaşı iken emekli olmuştur.

Meclisin ikinci döneminde Kütahya'dan mebus seçildiği için 10 Ağustos 1923'de başkatiplik görevinden ayrıldı ve yerine Kurmay Binbaşı Veysel Adil Bey getirildi, (1) 11 Ağustos 1923'de Meclis çalışmalarına başladı. (2) Mecliste ikinci dönemden sekizinci döneme kadar Kütahya mebusu, sekizinci dönemden ölüm tarihi olan 2 Nisan 1950'ye (3) kadar İstanbul mebusu olarak görev yaptı. (4) Meclis ve parti komisyonlarında başkan ve üye olarak çeşitli görevler aldı. (5) Halk Fırkasının kurucularından olan Peker aynı zamanda Fırkanın ilk genel sekreteriydi. Kütahya mebusu olarak meclis çalışmalarına da başlayan Peker 11 Eylül 1923'de Halk Fırkası genel sekreterliğine seçilmiş ve Haziran 1924'e kadar da bu görevde kalmıştır. (6)

-
- (1) Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Anıların İzinde, I. Kitap, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1977, s. 153.
- (2) Bkz. İhsan Ezherli, Türkiye Büyük Millet Meclisi: 1920-1986, Ankara, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, No. 10, 1986, s. 108.
- (3) Bkz. "Recep Peker'i Kaybettik," Ulus, 3 Nisan 1950.
- (4) Bkz. Kazım Öztürk, Haz., Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü, s. 98.
- (5) Meclis ve Parti komisyonlarında aldığı görevler konusunda şu kaynaklara başvurulabilir: M. Ekrem Üzümeri ve diğerleri, haz., Türkiye Ansiklopedisi, C.V, s. II. Mahmut Goloğlu, Milli Şef Dönemi: 1930-1945, Ankara, Kalite Matbaası, 1974, s. 141. Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam: 1938-1950, C. II, 4. B., İstanbul, Remzi Kitabevi, 1979, s. 73. Meydan Larousse'da Peker'in 3 Nisan 1928'de Meclis Başkanı olarak seçildiği belirtilmiştir. Bkz. Meydan Larousse: Büyük Lügat ve Ansiklopedi, C. X, s. 8. Yapılan araştırmada anılan tarihte Meclis Başkanının Kazım Özalp olduğu ve Peker'in hiçbir dönemde Meclis Başkanlığı görevine getirilmediği tespit edilmiştir. Bkz. Türkiye Ansiklopedisi: 1923-1973, C. III, s. 1067. Ayrıca Peker'in yaşamı ile ilgili diğer kaynaklarda da Meclis Başkanlığı yaptığı konusunda bir bilgiye rastlanmamıştır.
- (6) Peker'in Halk Fırkasında ilk genel sekreterlik görevi için şu kaynaklara başvurulabilir: CHP, 25 Yıl, Ankara, Ulus Basımevi, 1948, s. 15, 16. Göreve başlama tarihine ilişkin olarak çeşitli kaynaklarda değişik bilgiler yer almaktadır. Peker'in bu göreve 15 Eylül 1923'de başladığı konusunda bkz. CHP, Millet Hizmetinde 40 Yıl, Ankara, Ankara Basım ve Ciltevi, 1963, s. 63. 9 Eylül 1923'de genel sekreter olduğu hakkında bkz. Meydan Larousse: Büyük Lügat ve Ansiklopedi, C. X, s. 8. Mete Tuncay Fırkanın 9 Eylül'de kurulduğunu, resmen tescil için ise 11 Eylülde başvurulduğunu belirtmektedir. Bkz. Mete Tuncay, Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması: 1923-1931, Ankara, Yurt Yayınları, 1981, s. 57. Ayrıca diğer kaynaklar için bkz. Ali Fuat Cebesoy, Siyasi Hatıralar, II. Kısım, İstanbul, Doğan Kardeş Yayınları, 1960, s. 30. Çetin Yetkin, Türkiye'de Tek Parti Yönetimi: 1930-1945, k.y., Altın Kitaplar Yayınevi, 1983, s. 101. Utkan Kocatürk, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi: 1918-1938, Ankara,

Halk Fırkasının kuruluş dilekçesi, "Halk Fırkası Umumi Reisi Gazi Mustafa Kemal ve Halk Fırkası Katib-i Umumisi Recep Beyin" imzalarıyla 23 Ekim 1923'de Dahiliye Vekaletine verilmiş, (1) Fırkanın adının "Cumhuriyet" kelimesi ilave edilerek değiştirilmesi de Peker'in teklifi ve bu teklifin 10 Kasım 1924'de Fırka toplantısında onaylanması üzerine gerçekleşmiştir. (2)

Ferit Beyin olaylı bir şekilde dahiliye vekilliği görevinden ayrılmasından sonra Peker 21 Mayıs 1924'de onun yerine dahiliye vekaletine getirildi. (3) Dahiliye vekilliği gö-

Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1983, s. 395, Tekin Erer, Türkiye'de Parti Kavgaları, I. B., İstanbul, Ticaret Postası Matbaası, t.y., s. 20, 27. Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler: 1859-1952, İstanbul, 1952, s. 558. Füzuran Hüsrev Tökin, Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi: 1839-1965, İstanbul, Ekin Basımevi, 1965, s. 69.

- (1) Bkz. Naki Cevat Akkerman, Demokrasi ve Türkiye'de Siyasi Partiler Hakkında Kısa Notlar, Ankara, Ulus Basımevi, 1950, s. 37. Dilekçe tarihi kuruluş dilekçesinde 23 Ekim 1923 olmasına rağmen Erdoğan Teziç, 9 Eylül 1923 olarak belirtmektedir. Bkz. Erdoğan Teziç, Yüz Soruda Siyasi Partiler: Partilerin Hukuki Rejimi ve Türkiye'de Partiler, İstanbul, Gerçek Yayınevi, t.y., s. 236. Kuruluş dilekçesinin örneği için bkz. Naki Cevat Akkerman, a.g.e., s. 37. Ayrıca bkz. Ek. III. Halk Fırkası Kuruluş Dilekçesi.
- (2) Bkz. CHP, 25 Yıl, s. 17, Tarık Zafer Tunaya, a.g.e., s. 60 [Dipnot] Partinin isminin değiştirilmesi değişik şekillerde yorumlanmıştır. Bir görüşe göre, Halk Fırkası Cumhuriyeti ilan eden devrimci parti olduğu için cumhuriyet kelimesini almıştır. Bkz. CHP, 25 Yıl, s. 17. Füzuran Hüsrev Tökin'e göre cumhuriyet sözcüğü yeni rejimin ifadesidir ve Cumhuriyet Halk Partisi bu kelimeyi Parti adına ilave ederek diğer partilerin "istismarını" önlemek istemiştir. Bkz. Füzuran Hüsrev Tökin, a.g.e., s. 69. Bir yoruma göre, İkinci Mecliste bulunan "muhalif" milletvekillerinin Brakkiperver Cumhuriyet Fırkası adıyla bir parti kuracakları öğrenildikten sonra Halk Fırkasının adı Cumhuriyet Halk Fırkası şeklinde değiştirilmiştir. Bkz. Ahmed Emin Yalman, Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim: 1922-1944, C. III, k.y., Rey yayınları, t.y., s. 149. Ali Fuat Cebesoy, a.g.e., II. Kısım, s. 110.
- (3) Peker'in Ferit Beyin yerini almasıyla sonuçlanan olaylar şöyle başladı: 2 Nisan 1924 tarihli İstanbul gazetelerinin bazılarında zengin Ermenilerin Türkiye'ye dönüşüyle ilgili yazılar yer almaya başlamıştı. Konu mütareke yıllarında yabancı pasaportla yurt dışına çıkan bazı Ermeni ve Rum zenginleri ve mallarıyla ilgiliydi. Daha sonra hükümet tarafından bu mallara elkonulmuş, ayrıca sözkonusu kişilerin Türkiye'ye dönmeyecekleri ve mallarına da sahip çıkamayacakları konusunda da Lozan'da anlaşmaya varılmıştı. 30 Ocak 1923 tarihli, Türk ve Rum Ahalinin Değişimine İlişkin Sözleşme ve Protokol için Bkz. Reha Parla, (Der.) Belgelerle Türkiye Cumhuriyetinin Uluslararası Temelleri, Lozan Montrö, Türkiye'nin Komşularıyla İmzaladığı Başlıca Belgeler, Ankara, 1985, s. 72-77.

revini sürdürürken 1 Kasım 1924'den itibaren de Mübadele İmar ve İskan Vekaletine getirildi (1)

Peker Mübadele İmar ve İskan Vekaletine getirildikten kısa bir süre sonra, 17 Kasım 1924'de Terakkiperver Cumhuriyet

Ancak 1924 yılı başlarında zengin Ermenilerden bir kısmının yurda dönerek, mallarını geri aldıkları, ayrıca bazı nüfuzlu kişilerin de bunlara yardımcı oldukları ve ortada büyük paralar döndüğü söylentileri yaygınlaştı. Bkz. Ahmed Emin Yalman, a.g.e., C. III, s. 114-119. Ali Fuat Cebesoy'a göre; Bkikat Komisyonu Ferit Beyin zıt emirler verdiğini tespit etmiştir. Buna rağmen, Mecliste yapılan gizli toplantıda Ferit Beyin mesuliyeti olmadığına karar verilmiştir. Bkz. Ali Fuat Cebesoy, a.g.e., II. Kısım, s. 82-83. 20 Nisan 1924 tarihli Vatan gazetesinde, "Günün Meselesi-Ferit Bey" başlıklı bir yazı yayınlandı. Bunun üzerine Ferit Bey, bazı Ermenilerin İstanbul'a gelmesi emrini kendisinin verdiğini söyledi. 28 Nisan tarihli gazetelerde de, daha önce Damat Ferit kabinesinde Nafia Nazırı olan Ferit Beyin o zamanki Vekiller Heyeti adına Refet Beye çektiği Milli Mücadele ve Mustafa Kemal aleyhine hazırlanmış, 8 Temmuz 1919 tarihli şifreli telgrafı yer aldı. Ferit Bey, bunun Refet Paşa ile aralarında bir parola olduğunu iddia etti ve Refet Paşanın bu açıklamayı doğrulamasını istedi. Refet Paşa Ferit Beyi doğrulamadı. Böylece Ferit Bey 21 Mayıs 1924'de istifa etti. Bkz. İlhami Soysal, 150'likler, 2. B., İstanbul, Gür Yayınları, 1985, s. 58. Ahmed Emin Yalman, a.g.e., C. III, s. 121, 122. Ali Fuat Cebesoy, Refet Paşanın kendisine çekilen şifreli telgraf hakkında önce yorumda bulunmak istemediğini daha sonra, bunu Ferit Beyin lehinde yorumlamaya çalıştığını belirtmektedir. Bkz. Ali Fuat Cebesoy, a.g.e., II. Kısım, s. 89, 90. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Ferit Beyin Özel Kalem Müdürünün "dolaşık" işleri nedeniyle istifa ettiğini belirtmektedir. Bkz. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Politikada 45 Yıl, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1968, s. 47. Ahmed Emin Yalman, Ferit Beyin Yolsuzluklarda suistimali olmadığını savunmaktadır. Bkz. Ahmed Emin Yalman, a.g.e., C. III, s. 122, 123. Ayrıca Ferit Beyin istifası ve Peker'in tayini ile ilgili diğer kaynaklar şunlardır: Mete Tuncay, a.g.e., s. 99, 100. İlhami Soysal, a.g.e., s. 58. Mahmud Goloğlu, Devrimler ve Tepkileri: 1924-1930, Ankara, Başnur Matbaası, 1972, s. 23.

- (1) Mübadil ve muhacirlerin yerleştirilmesiyle ilgili olarak Hoca Esat Efendinin Mübadele İmar ve İskan Vekili Refet Beye bir "suali" ile başlayan ve Refet Beyin Meclis Başkan Vekilliğine seçilmesiyle gelişen olaylardan sonra sözkonusu vekalet boşalmıştı. Hoca Esat Efendinin sorusunun gensoruya çevrilmesinden sonra Meclisteki tartışmalar daha ziyade Peker-Rauf Bey arasında ve oldukça gergin bir ortamda devam etti. Peker bu tartışmalarda Rauf Beyi cumhuriyetçi olmamakla, İstanbul basınına da Rauf Bey ve diğer muhalifleri desteklemekle suçladı. Peker'in Mübadele İmar ve İskan Vekaletine getirilmesi ve Rauf Bey ile arasında geçen tartışmalar ve çeşitli yorumlar için bkz. Ali Fuat Cebesoy, a.g.e., II. Kısım, s. 105, 107. Mete Tuncay, a.g.e., s. 97, 100. Utkun Kocatürk, a.g.e., s. 424. Nursen Mazıcı, Belgelerle Atatürk Döneminde Muhalefet: 1919-1926, İstanbul, Öztürk Matbaası, 1984, s. 79. Mahmud Goloğlu'na göre Peker'in bu göreve getirilmesiyle gensoruyu karşılama görevi "güçlü bir particiye" verilmiştir. Bkz. Mahmud Goloğlu, Devrimler ve Tepkileri, s. 68, 69. Peker ve Rauf Bey arasında geçen tartışmalar için ayrıca bkz. Feridun Kandemir, Yakın Tarihimiz, C. IV, İstanbul, t.y.,

Fırkası kuruldu⁽¹⁾ ve İsmet Paşanın 21 Kasım 1924'de istifasından⁽²⁾ sonra 22 Kasım 1924'de Fethi Bey başbakanlığa tayin edildi ve aynı gün kabinesini oluşturdu. Peker, İsmet Paşa kabinesin-

s. 144. Avni Doğan, Kurtuluş Kuruluş ve Sonrası, İstanbul, Dünya Yayınları, 1964, s. 158. Şevket Süreyya Aydemir, Peker'in bu müzakerelerden sonra yıldızının parladığını belirtir ve bu konuda şunları söyler: "Hele Recep Bey günün adamıdır. Yeni devrin ön planda bir şahsiyeti olarak ilk defa tartışmalarda sivrilir. Kendisine sükun ve itidal tavsiye edenlere çıkışır: Bu meclis, hiçbir vakit sükunet içinde hareket etmeye mecbur ne bir mektep ne bir fen akademisidir." Bkz. Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam: Mustafa Kemal, 1922-1938, C. III, 3. B., İstanbul, Remzi Kitabevi, 1969, s. 204. Ayrıca bkz. Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam, C. II, s. 290. 291. Rauf Bey bu müzakerelerde daha ziyade o sıralarda İstanbul'a henüz tayin edilmiş olan valinin şehirde uyguladığı bir "manevra tatbikatı" üzerinde durmuş ve eski valinin de İstanbul valiliğinden alınıp Ankara Belediye Başkanlığına getirilmesini eleştirmiş, yeni valinin halkın hürriyetini, "ihlal ettiğini ve tedhiş siyaseti" uyguladığını belirtmiştir. Ali Fuat Cebesoy, Rauf Beyin bahsettiği "manevra tatbikatı" hakkında şu açıklamalarda bulunmaktadır: "Hadise, Vali Raşit Beyin bir gece yarısı ansızın bir manevra tatbikatı yaptırarak herkesi şaşırtmasıydı. Raşit Bey, Kolordu Kumandanı Şükrü Naili Paşanın da haberi olmadan 5-6 Eylül gecesi, İstanbul'da bir ihtilal başladığını farzetmiş, buna karşı bir manevra yaptırmıştı. Bu münasebetle İstanbul, Beyoğlu ile Boğazın Rumeli cihetindeki bütün kuvvetlerini seferber hale koymuş, insanlarla nakil vasıtalarının hareketlerini üç saat menetmişti. Manevradan maksat, bir ihtilal olursa, umumun emniyetini daha iyi temin etmek için yapılan tecrübeden başka bir şey değilmiş. Bütün İstanbul gazeteleri bu münasebetle şiddetli yazılar yazdılar, Valinin azlını istediler... Dahiliye Vekili Recep Bey bidayette Valiyi muaheze etmemişti. Fakat umumi efkarın tazyiki karşısında Raşit Beyin azline karar vermişti". Bkz. Ali Fuat Cebesoy, a.g.e., II. Kısım, s. 96. Ahmed Emin Yalman, yıllar sonra Rauf Beyin sürgünden döndükten sonra Gazi Mustafa Kemal ile görüşme isteğinin Peker tarafından engellendiğini hatıralarında anlatmaktadır. Bkz. Ahmed Emin Yalman, a.g.e., s. C. III, s. 249. Ayrıca aynı konuda, Ali Fuat Cebesoy'un hatıralarına göre Gazi Mustafa Kemal, Rauf Bey ile görüşmek ister ancak Peker bu görüşmeyi Halk Fırkası Divanını da etkileyerek engeller. Feridun Kandemir, Kazım Karabekir'in Yakılan Hatıraları: Meselesinin İçyüzü, No. 2, İstanbul, Yakın Tarihimiz Yayınları, 1964, s. 122, 123. Rauf Beyin Cumhuriyete ilişkin görüşleri için bkz. Feridun Kandemir, İkinci Adam Masalı, İstanbul, Yakın Tarihimiz Yayınları, No. 6, 1968, s. 181-185.

- (1) Bkz. Ahmed Emin Yalman, a.g.e., C. III s. 150. Ali Fuat Cebesoy, a.g.e., II. Kısım, s. III. Brakkiperver Cumhuriyet Fırkasıyla ilgili daha geniş bilgi için ayrıca şu kaynaklara başvurulabilir. Celal Bozkurt, Siyaset Tarihimizde Cumhuriyet Halk Partisi: Dünü Bugünü İdeolojisi, k.y., t.y., s. 39, 40. Hasan Rıza Soyak, Atatürk'ten Hatıralar, C. I. İstanbul, Yayıncı Kredi Bankası Yayınları, 1973, s. 290-300, 307. Kinross, Atatürk: Bir Milletten Yeniden Doğuşu, İstanbul, Sander Kitabevi, 1966, s. 600. Avni Doğan, a.g.e., s. 161-164. Ahmed Emin Yalman, a.g.e., C. III, s. 149-151. Tekin Erer, a.g.e., s. 20, 26, 33. Nursen Mazıcı, a.g.e., s. 79-83. Füzruzan Hüsrev Tokin, a.g.e., s. 69, 70. Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam, C. I, s. 293. Joseph Grew, (Çev. Muzaffer Aşkın), Atatürk ve İnönü, Bir Amerikan Elçisinin Hatıraları, İstanbul, 1966, s. 103-105.
- (2) İsmet Paşanın istifası değişik şekillerde yorumlanmaktadır. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, İnönü'nün sert tedbirlerden yana olduğu için istifa ettiğini belirtir ve görüşünü şu ifadelerle açıklar: "Ankara hükümeti, da-

de yürüttüğü Dahiliye Vekilliği ile Mübadele ve İskan Vekaleti Vekilliği görevlerine Fethi Bey Kabinesinde de devam etti. (1) Buradaki görevi sözkonusu bakanlık kaldırıldığı için 11 Aralık 1924'de sona erdi. (2) "Mansub belediye Başkanlığı" konusunda Fethi Bey ile anlaşamadığı için, dahiliye vekilliği görevinden de ayrıldı. Fethi Bey Kabinesi 1924 yılı aralık ayının sonlarına doğru İstanbul Belediye Başkanının Halk tarafından seçilmesini kararlaştırmıştı. Peker ise büyük şehirlerin belediye başkanlarının seçimle değil, merkezden atama ile iş başına getirilmeleri görüşünü savunuyordu. Bu nedenle 5 Ocak 1925'de Fethi Bey Kabinesinden istifa etti. (3) Beş gün sonra 10 Ocak 1925'de, Halk Fırkası Grubu toplandı ve 11 Ocak'ta yayınlanan bir tebliğle Peker-Fethi Bey anlaşmazlığının, "şehremini meselesinden" kaynaklandığı ve taraflar arasında ufak bir görüş farkı olduğu açıklandı. (4)

ha doğrusu İsmet Paşa, İstanbul basınının, hasseten kendine karşı açtığı polemik kampanyasında bazı gizli teşekküllerin parmağını aramak gerektiği fikrinde idi. Bu ise, ancak bir örfi idare metodlarıyla sağlanabilir-di." Bkz. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, a.g.e., s. 91. Ahmet Emin Yalman, İsmet Paşanın rahatsızlığı nedeniyle istifa ettiğini belirtir. Bkz. Ahmed Emin Yalman, a.g.e., C. III, s. 152. Mete Tuncay, İsmet Paşanın, sikkıyönetim teklifi reddedilince, sağlık bozukluğu bahanesiyle, istifa ettiğini yazmaktadır. Bkz. Mete Tuncay, a.g.e., s. 105. Mahmut Goloğlu da İsmet Paşanın sağlık durumu nedeniyle istifa ettiği görüşündedir. Bkz. Mahmut Goloğlu, Devrimler ve Tepkileri, s. 81. Hasan Rıza Soyak'a göre İsmet Paşa yeni kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının gelişimine engel olacağı düşüncesiyle icra makamından uzaklaştırılmıştır. Bkz. Hasan Rıza Soyak, a.g.e., C. I, s. 305, Şevket Süreyya Aydemir'e göre İsmet Paşa güven oylamasını yetersiz bulduğu için istifa etmiştir. Bkz. Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam, C. I, s. 291.

- (1) Bkz. Hasan Rıza Soyak, a.g.e., C. I, s. 305. Celal Bozkurt, a.g.e., s. 38, 39. Ali Fuat Cebesoy, a.g.e., II. Kısım, s. 117. Muzaffer Gökman, 50 Yılın Tutanağı: 1923-1973, İstanbul, Hürriyet Yayınları, 1973, s. 32. TBMM Albümü, Dönem I, Türkiye Büyük Millet Meclisinin 25. Dönemi, 1945, s. 45. Tekin Erer, a.g.e., s. 33. Utkan Kocatürk, a.g.e., s. 425.
- (2) Bkz. Mete Tuncay, a.g.e., s. 106. Mahmut Goloğlu, Devrimler ve Tepkileri, s. 82, 83. Ulus gazetesinde sözkonusu bakanlık kaldırıldığı için değil, istifa nedeniyle ayrıldığı belirtilmektedir. Bkz. "Recep Peker'i Kaybettik," Ulus, 3 Nisan 1950.
- (3) Bkz. Mete Tuncay, "CHP'nin 1927 Kurultayının Öncesinde Toplanan İl Kongreleri," Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi: Atatürk Özel Sayısı, C. XXXVI, No. 1-4, (Ocak-Aralık 1981), s.297. Ahmed Emin Yalman, a.g.e., C. III, s. 156.
- (4) Peker-Fethi Bey anlaşmazlığının partiyi bölünme noktasına getirdiğini açıklayan Ahmet Emin Yalman bu konuda ayrıca şunları anlatır: "Merkeziyetçiliğe taraftar ve aleyhdar [aleyhtar] olanlar iki zıt cepheye ayrıldı. Müfritlerle mutediller çarpışma haline düşmüşlerdi. Partiyi ikiye bölme istidadını gösteren ihtilaf Konya'da bulunan Cumhurbaşkanının müdahalesiyle bastırıldı ve mesele askıda bırakıldı." Bkz. Ahmed Emin Yalman, a.g.e., C. III, s. 156. Ali Fuat Cebesoy, a.g.e., II. Kısım, s. 123, 124.

Peker, ikinci kez getirildiği ve 15 Mart 1925'e kadar devam edecek olan⁽¹⁾ Halk Fırkası Genel Sekreterliği görevine 8 Ocak 1925'de atanmıştır. Atanmadan önce Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından Dahiliye Vekili Cemil Bey ve İsmet Paşanın görüşleri alınmıştır.⁽²⁾ Peker genel sekreterlik görevine başladıktan çok kısa bir süre sonra, 13 Şubat 1925'de Doğu'da Şeyh Sait İsyanı patlak vermişti.⁽³⁾

Şeyh Sait İsyanı ile ilgili konu 2 Mart 1925'de Halk Fırkası Grubunda tartışılırken, İsmet Paşa ve Peker, hükümetin tutumunu tenkit ettiler ve köklü tedbirler önerdiler.⁽⁴⁾ Fethi Bey mevcut tedbirlerin yeterli olduğunu gereksiz, "şiddet tedbirleriyle ellerini kana boyayamayacağını" söyledi ve "yazık ki, Dahiliye Vekaletinde bulunduğu devre içindeki idaresizliği ile Kürdistan meselesini çıkararak insan şimdi kalkmış burada beni tenkit ediyor" diyerek Peker'i suçladı.⁽⁵⁾ Bu görüşmelerden sonra, Fethi Bey Kabinesi çekilmek zorunda kaldı.⁽⁶⁾

(1) Bkz. CHP, Millet Hizmetinde 40 Yıl, s. 101.

(2) Cemil Bey ve İsmet Paşanın görüşlerinin alınması ile ilgili, 5 Ocak 1925 tarihli belgeler için bkz. Ek. IV, V. Ayrıca 8 Ocak 1925 tarihli iki belge ile 9 Ocak 1925 tarihli belgeler için bkz. Ek. VI, VII, VIII. Söz konusu belgeler Cumhurbaşkanlığı Arşivinden temin edilmiştir. Muzaffer Gökman atanma tarihini 7 Ocak 1925 olarak belirtmektedir. Bkz. Muzaffer Gökman, a.g.e., s. 33. Ayrıca bkz. CHP, Millet Hizmetinde 40 Yıl, s. 63, 64. Çetin Yetkin, a.g.e., s. 101. Mete Tuncay a.g.e., s. 138. Genel Sekreterlik görevinin iki ay gibi oldukça kısa süre devam etmesi, onun 3 Mart 1925'de Milli Müdafaa Vekaletine getirilmesi ile bağlantılı olabileceğini düşündürmektedir.

(3) Şeyh Sait İsyanı ile ilgili, başvurulacak kaynaklar şunlardır: Falih Rıfkı Atay, Çankaya, İstanbul, Sena Matbaası, 1980, s. 347. Behçet Cemal, Şeyh Sait İsyanı, İstanbul, Sel Yayınları, 1955. Ahmed Emin Yalman, a.g.e., C. III, s. 158-162. Tekin Erer, a.g.e., s. 37,38. Kinross, a.g.e., s. 607-611. Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam, C. I, s. 295, 296. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, a.g.e., s. 91,92. Avni Doğan, a.g.e., s. 171-173. Ali Fuat Cebesoy, a.g.e., II. Kısım, s. 141-143. Hasan Rıza Soyak, a.g.e., C. I, s. 313-326. Mahmut Goloğlu, Devrimler ve Tepkileri, s. 101. Mete Tuncay, a.g.e., s. 127-137.

(4) Bkz. Mahmut Goloğlu, Devrimler ve Tepkileri, s. 110-111.

(5) Bkz. Tekin Erer, a.g.e., s. 38, Ali Fuat Cebesoy, a.g.e., II. Kısım, s. 145.

(6) Bkz. Ali Fuat Cebesoy, a.g.e., II. Kısım, 145, 146. Falih Rıfkı Atay, a.g.e., s. 347. Tekin Erer, Fethi Bey Kabinesinin güvenoyu alamaması nedenini şöyle yorumlar: "Müfrit CHP'liler bu isyanı fırsat sayarak Te-

Fethi Beyin istifasından bir gün sonra, 3 Mart 1925'de İsmet Paşa Başbakanlığa getirildi. O sırada Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Sekreterliği görevini sürdüren Peker'e ayrıca yeni kurulan kabinede Milli Müdafaa Vekaleti görevi de verildi. (1) Peker genel sekreterlik ve bakanlık görevlerinin her ikisini bir arada çok kısa bir süre, on iki gün devam ettirdi ve 15 Mart 1925'de genel sekreterlik, 1 Kasım 1927'de de Milli Müdafaa vekaleti görevinden ayrıldı. (2)

---

rakkiper ver Cumhuriyet Fırkasını kapatmayı ve Ali Fethi Beyi devirmeyi düşünüyorlardı. Bütün bu tertipleri idare eden, müfritleri teşvik eden... bir belirli kuvvet mevcuttu. Bu şahıslar... İsmet Paşa ile CHP Genel Sekreteri Recep Peker'den başkası değildi." Bkz. Tekin Erer, a.g.e., s. 38. Şevket Süreyya Aydemir de Fethi Bey kabinesini düşüren kişinin Peker olduğu görüşündedir. Bkz. Şevket Süreyya Aydemir, Men-deres'in Dramı, s. 177.

- (1) Bkz. Ali Fuat Cebesoy, a.g.e., II. Kısım, s. 146. Mahmut Goloğlu, Devrimler ve Tepkileri, s. III. Hilmi Uran, Hatıralarım, Ankara, 1959, s. 391, 392. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, a.g.e., s. 94. Tarık Zafer Tunaya, a.g.e., s. 613. Kinross, a.g.e., s. 607. Behçet Cemal, a.g.e., s. 55. İsmet Bozdağ'ın anılarına göre Gazi Mustafa Kemal Milli Müdafaa Vekaleti görevinin Peker'e verilmesine rütbesi binbaşı olduğu gerekçesiyle önce itiraz etmiş, ancak İsmet Paşa'nın ısrarı ile sonradan kabul etmiştir. Bkz. İsmet Bozdağ, Atatürk'ün Sofrası, İstanbul, Kervan Kitapçılık, 1975, s. 71, 72. Peker'in Milli Müdafaa Vekaletine getirildikten dört gün sonra 7 Mart 1925'de kendi isteğiyle binbaşı iken emekli olması İsmet Bozdağ'ın anılarını doğrular mahiyette görünmektedir. Peker'in büyük oğlu Mustafa Fazıl Peker de babasının görevini binbaşı rütbesi ile bağdaştıramadığı için emeklilik talebinde bulunduğunu açıklamaktadır. Celal Bozkurt, Peker'in bu göreve getirilmesini parti içindeki müfritlerin başarısı olarak değerlendirmektedir. Bkz. Celal Bozkurt, a.g.e., s. 38.
- (2) Bkz. İhsan Ezherli, a.g.e., s. 47. Cafer Demiral, Türkiye'nin 42. Hükümeti, s. 68. Milli Müdafaa Vekaleti görevinden ayrılış tarihi Cumhuriyet gazetesinde 24 Aralık 1927 olarak belirtilmektedir. Bkz. "Yeni Kabine Dün Kuruldu," Cumhuriyet, 7 Ağustos 1946. Peker'in bazı yolsuzluk söylentileri sonucunda Bakanlık görevinden ayrıldığını belirten anılar bulunmaktadır. Bu anılara göre Milli Müdafaa Vekaletinin silah ihtiyacını karşılayan iki ayrı müteahhit firmanın da sahibi olan Antep Mebusu Şakir Beyin sözkonusu Bakanlığa ilişkin suistimalleri olduğu konusunda Gazi Mustafa Kemal Paşa bazı izlenimler edinmiştir. Gazi, Peker'in kabineden istifa ederek ayrılmasını da uygun görmemiş ve sonuçta kabine üyelerinin tümünün istifa etmesi ve yeniden kurulacak kabineye Peker'in alınmaması konusunda da İsmet Paşayla anlaşmaya varmıştır. Böylece kabine istifa etmiş ve yeni kabinede Peker'e görev verilmiştir. Bkz. İsmet Bozdağ, a.g.e., s. 60-75. Peker'in bu konuda bir suistimali olduğuna dair herhangi bir ipucu bulunamamıştır. Görevden

İsmet Paşa Kabinesi 4 Mart 1925'de güvenoyu aldı ve aynı gün Takrir-i Sükûn Kanununun görüşülmesine başlandı. Feridun Fikri Bey tasarıya karşı olduğunu, Kazım Karabekir Paşa İstiklal Mahkemelerinin İstiklal Harbi zamanı ile ilgili olduğunu bu mahkemelerin "ıslahat aleti" olamayacağını, Rauf Bey Cumhuriyetin tehlikede olduğunu kabul edilemeyeceğini söyledi⁽¹⁾

---

uzaklaştırılmak zorunda bırakılmasının başka nedenlerden de kaynaklanabileceği düşünülmektedir. Mustafa Fazıl Peker babasının kabine dışı bırakılmasını bir rüşvet olayı ile bağlantılı olarak şöyle açıklamaktadır. Ona göre Peker İmalat-ı Harbiyenin kuruluşu nedeniyle, çıkarları zedelenen bazı kişilerin etkisiyle Milli Müdafaa Vekaletinden ayrılmak zorunda bırakılmıştır. Mustafa Fazıl Peker'in anlattıklarına göre bir gün Peker'in Keçiören'deki evine bir kamyonetle, Milli Müdafaa Vekaletinden gönderildiği söylenen bazı paketler gelir. Peker eve geldikten sonra paketler açılır ve içinden yirmidört kişilik som altın yemek takımı çıkar. Peker'in isteğiyle bu paketler gönderen kişilere iade edilir. İmalat-ı Harbiye ve özellikle Peker'in Milli Müdafaa Vekili olduğu yıllarda kurulan askeri fabrikalarla ilgili olarak, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı ile Makina Kimya Endüstrisi Kurumu Genel Müdürlüğüne başvurulmuştur. Araştırılan döneme ait arşivlerinin bulunmadığı tespit edilmekle birlikte şu bilgiler elde edilmiştir. Anadolu'da askeri fabrikaların kuruluşu Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın girişimiyle başlamıştır. Milli mücadele yıllarında Erzurum, Eskişehir, Ankara Keskin, Konya'da çeşitli tamirhaneler ve 1921 yılı Ocak ayı içinde Ankara'da Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğü kurulmuştur. Cumhuriyetin kuruluş yıllarında Ankara'da temelleri atılan tamirhanelerin genişletilmesi ve askeri fabrikaların kurulması öncelikle ele alınmış, 1925'de Kırıkkale'de Tıpçı Mühimmat Fabrikası, 1926'da Kuvvet Merkezi ile Pres Döküm ve Haddehanesi kurulmuştur. Bkz. MKE Dergisi, "Tarihçemiz," Sayı: 4, Ekim 1983, s. 15. Ayrıca Bkz. Ethem Deligönül, "Kurumumuz Genel Müdürü Sayın Mustafa Taşan'la Bir Söyleşi..." MKE Dergisi, Sayı: 27, Eylül 1985, s. 8. Mustafa Fazıl Peker babasının İmalat-ı Harbiyenin kurucusu olduğunu belirtmesine rağmen bu konuda bir bilgi elde edilememiştir. Kaldı ki, 1920-1921 yıllarında Peker'in İmalat-ı Harbiyenin kuruluşu ile bağlantılı bir görevi de bulunmamaktadır. Milli Müdafaa Vekilliği görevini sürdürdüğü ve askeri fabrikaların kuruluşu ile ilgili çalışmaların yoğunlaştığı tarihler ise, çakışmaktadır. Bu durum Peker'in söz konusu faaliyetlere katkısı olabileceğini düşündürmektedir.

(1) Bkz. Ali Fuat Cebesoy, a.g.e., II. Kısım, s. 149.

Sözkonusu kanunun çıkarılmasının Mecliste baş savunucularından biri Peker'di, söz alarak yapılan eleştirilere cevap verdi ve Takrir-i Sükûn Kanununun çıkarılmasını savundu. (1)

Peker'in konuşmasından sonra; irtica, isyan ve memleketin sosyal düzeniyle emniyet ve asayişini, ilgilendiren konularda, Reiscumhurun tasdiki ile hükümete geniş yetkiler tanıyan tasarı ve İstiklal Mahkemelerinin kurulmasına ilişkin hükümet tezkeresi kabul edildi (2) ve Takrir-i Sükûn Kanunu yürürlüğe girdi. (3)

Bir müddet sonra sıkıyönetim ilan edilmiş bölgelerde çalışan İstiklal Mahkemeleri tarafından verilen idam kararlarının Meclis tarafından onaylanmadan yerine getirilmesi için bir kanun tasarısı hazırlandı. Muhalif milletvekilleri bu tasarinin Anayasaya aykırı olduğunu savundular. Bazı milletvekilleri yanında ayrıca o zaman Milli Müdafaa Vekaletine

-
- (1) Bkz. Mahmut Goloğlu, Devrimler ve Tepkileri, s. 115-120. Tekin Erer, a.g.e., s. 41. Celal Bozkurt, a.g.e., s. 38-40. Tarık Zafer Tunaya, a.g.e., s. 614. Ali Fuat Cebesoy, a.g.e., II. Kısım, s. 149-150.
- (2) Bkz. Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam, C. I, s. 295, 296. Kinross, a.g.e., s. 808. Mahmut Goloğlu, Devrimler ve Tepkileri, s. 121, İstiklal Mahkemeleri için ayrıca bkz. Kılıç Ali, İstiklal Mahkemesi Hatıraları, İstanbul, Sel Yayınları, 1955, s. 7. Takrir-i Sükûn Kanununun çıkarılmasını savunan milletvekilleri İnönü ve Peker başta olmak üzere Refik, İlyas Sami, Mehmed Emin, Mahmut Esat ve Avni Beylerdi. Bkz. Mahmut Goloğlu, Devrimler ve Tepkileri, s. 111.121. Tarık Zafer Tunaya, a.g.e., s. 614. Avni Doğan, a.g.e., s. 168.
- (3) Söz konusu kanuna dayanılarak bazı gazeteler kapatıldı ve gazetecilerden bazıları mahkum oldular. Bkz. Mahmut Goloğlu, Devrimler ve Tepkileri, s. 131, 132. Füzûzan Hüsrev Tökin, a.g.e., s. 71. Ahmed Emin Yalman, a.g.e., C. III, s. 162-165. Sabiha Sertel, Roman Gibi: 1919-1950, İstanbul, Cem Yayınevi, 1978, s. 96. Mete Tuncay, a.g.e., s. 142-146. Avni Doğan, a.g.e., s. 171-175. Hasan Rıza Soyak, a.g.e., C. I, s. 333, 334. Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam, C. I, s. 295, 296. Zekeriya Sertel, Hatırladıklarım, 2. B., İstanbul, Murat Matbaacılık, 1977, s. 141-157. Tekin Erer, a.g.e., s. 43. Celal Bozkurt, sözkonusu gazetelerin kapatılmasını ve gazetecilerin yargılanmasını Peker' in İstanbul basınına ilişkin tutumuna bağlamaktadır. Bkz. Celal Bozkurt, a.g.e., s. 40.

getirilmiş olan Peker, uzun ve sert bir konuşma yaptı ve bunun bir zorunluluktan doğduğunu söyledi. Bunun üzerine Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Başkanı Kazım Karabekir Paşa söz aldı ve özgür düşüncelerin Meclis kürsüsü dışında savunulmadığını, bu özgürlüğün Peker'in sert sözleri ve saldırılarıyla Meclis kürsüsünde de sınırlandırılmaya çalışıldığını söyledi. Muhaliflerden Dersim Mebusu Feridun Fikri Bey de kendisine Peker tarafından, "dimağı derbeder" denildiği için söz aldı. Tartışmalarda hakaretli sözlerin doğru olmadığını, Peker'in ileri sürülen konulara açıklık getiremediğini ve idam kararlarının Meclis onayı olmaksızın uygulamasına karşı olduğunu belirtti. Kazım Karabekir Paşa ayrıca Mecliste konuşma özgürlüğü olup olmadığını da sordu. Peker uzun bir konuşma daha yaptı ve sonuç olarak, birinci maddesi, "savaş durumunda ya da silahlı ve toplu ayaklanmada, hareket ve ayaklanma alanındaki sıkıyönetim bölgelerinde kurulan bütün askeri mahkemelerce verilen idam kararları ordu ya da kolordu ya da bağımsız tümen ya da mevkiî müstahkem komutanları tarafından onaylandıktan sonra hemen yerine getirilir" şeklinde düzenlenen tasarı 31 Mart 1925'de kanunlaştı. (1)

3 Haziran 1925'de de Takrir-i Sükûn Kanunu gereğince Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kapatılmasına karar verildi. (2)

---

(1) Bkz. Mahmut Goloğlu, Devrimler ve Tepkileri, s. 124, 125.

(2) Bkz. Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam, C. I, s. 297. Fûruzan Hüsrev Ekin, a.g.e., s. 71. Ahmed Emin Yalman, a.g.e., C. III, s. 165. Mahmut Goloğlu, Devrimler ve Tepkileri, s. 132, 133. Tekin Erer, a.g.e., s. 44, 45. Ali Fuat Cebesoy, a.g.e., II. Kısım, s. 157, 165. Mete Tuncay, a.g.e., s. 146. Hasan Rıza Soyak, a.g.e., C. I, s. 142.

C. 1930 YILI VE DAHA SONRAKI DÖNEMDE YAPTIĞI GÖREVLER VE İÇİNDE BULUNDUĞU ÖNEMLİ SİYASAL OLAYLAR

Serbest Cumhuriyet Fırkası⁽¹⁾ 17 Kasım 1930'da kendisini feshettiği gün, Gazi Mustafa Kemal aralarında Peker'in de bulunduğu⁽²⁾ bir heyetle yurt içi inceleme gezisine çıktı.⁽³⁾ Başar bu geziyi, "Serbest Fırkanın ortaya atılmasıyla memlekette birden bire patlak veren ve Halk Fırkası ile İsmet Paşa Hükümetini hayli güç durumlara sokan şikayetler ve hatta galeyanları yerinde görmek için yapılmış bir seyahat"⁽⁴⁾ olarak belirtmekte ve bu konuda şunları anlatmaktadır:

"Atatürk bu seyahati Serbest Fırkanın feshinden evvel tasarlamışlardı. Seyahatte her vekaletten seçilmiş birer müfettiş de bulunuyordu. Müfettişler gidilen yerlerdeki işleri, verilen direktif dahilinde, teftiş edeceklerdi. Bu müfettişlere ekseriya Recep Bey talimat veriyordu... müfettiş arkadaşlarla beraber Recep Beyin reisliğinde hergün öğleden evvel ve sonra toplantılar yapıyoruz. Maksudumuz gördüklerimizi sıralamak...

- (1) Serbest Cumhuriyet Fırkası ile ilgili olarak şu kaynaklara başvurulabilir: Ahmet Ağaoğlu, Serbest Fırka Hatıraları, İstanbul, Baha Matbaası, 1965. Taner Timur, Türk Devrimi ve Sonrası: 1919-1946, Ankara, Doğan Yayınları, 1971, s. 206-211. Mete Tuncay, a.g.e., s. 249-273. Hilmi Uran, a.g.e., s. 212-229, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, a.g.e., s. 115-122. Tarık Zafer Tunaya, a.g.e., s. 622-635. Mahmut Goloğlu, Devrimler ve Tepkileri, s. 273-301. Hasan Rıza Soyak, a.g.e., C. II, s. 411-445. Avni Doğan, a.g.e., s. 210-221. Tekin Erer, a.g.e., s. 47-68. Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam, C. I, s. 381-384. Ahmed Emin Yalman, a.g.e., C. III, s. 212, 213. Celal Bozkurt, a.g.e., s. 41-43. Füzûzan Hüsrev Ekin, a.g.e., s. 72-75. Turhan Aytul, "Türkiye'yi Titreten Yıllar," Milliyet, 31 Mayıs - 1 Haziran 1979. Joseph Grew, a.g.e., s. 104-115.
- (2) İlhan Tekeli ve Selim İlkin, Peker'in geziye katıldığı sırada Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Sekreterliğine henüz getirilmiş olduğunu belirtmektedir. Bkz. İlhan Tekeli ve Selim İlkin, 1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları, s. 200. Peker geziden önce değil, gezinin tamamlanış tarihi olan 3 Mart 1931'den yedi gün sonra, 10 Mart 1931'de Fırka Genel Sekreterliğine getirilmiştir. Gezi sırasında Genel Sekreter Saffet Arıkandır. Bkz. CHP, Millîyet Hizmetinde 40. Yıl, s. 64. Mete Tuncay, a.g.e., s. 283. Utkan Kocatürk, a.g.e., s. 519.
- (3) Bkz. "Büyük Reisimiz Yola Çıktılar," Milliyet, 18 Teşrinisani 1930.
- (4) Ahmet Hamdi Başar, Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan sonra Türkiye, 2. B., Ankara, AİTİA Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksek Okulu Basımevi, 1981, s. 121. Ayrıca bu gezinin Cumhuriyet Halk Fırkasına yeni bir yön verilmesi için düzenlendiği konusunda bkz. a.g.e., s. 16.

teftiş neticelerini gösteren raporları hazırlamaktır... Çalışmalar samimi bir hava içinde devam ediyor(1)... üç gün içinde bütün seyahat neticeleri gözden geçirildi. Herkes söyledi, notlar tutularak rapor esasları hazırlandı."(2)

Ahmet Hamdi Başar anılarında bu gezinin Peker tarafından yönetildiğini ve gezinin bittiği ve görevlerinin tamamlandığı konusunda da kendilerine Peker tarafından açıklama yapıldığını anlatmaktadır. (3)

Geziden sonra, 5 Mart 1931'de milletvekili seçimi yapılmasına karar verildi. Seçimlerin yenilenmesi nedeniyle İsmet Paşa başbakanlıktan istifa etti ve yeni kabineyi kurma görevi tekrar kendisine verildi, 1931 Kurultayından bir gün önce 9 Mayıs'ta güvenoyu aldı. Peker resmi tayini 19 Mayıs 1931 olmak üzere gezinin bitiş tarihinden yedi gün sonra, Beşinci İnönü Kabinesi oluşturulmadan, 1931 Kurultayından önce 9 Mart 1931'de (4)

(1) Ahmet Hamdi Başar anılarında gezi sırasında, yorgunluklarını nasıl giderdiklerini şöyle anlatır:

"Recep Bey fazla yorulduğumuzu hisseder etmez:

Haydi arkadaşlar diyor, biraz dinlenelim. Sizi ceviz oynamaya davet ediyorum.

"Vagondan aşağı iniyoruz. Recep Bey bu ceviz oyununda çok mahir... İstasyondaki bakkalarda ceviz kalmadı. Hepsini aldık. Bu oyun için bir ufak düzlükte herkeste bir miktar ceviz bulunması kafi.

"Ceviz oyunu Recep Beyin bu toplantıları ne arkadaşça ve samimi bir hava içinde idare etmekte olduğunu mükemmelen gösterir." Bkz. Ahmet Hamdi Başar, a.g.e., s. 120.

(2) Ahmet Hamdi Başar seyahat sonrası hazırlanan raporu Peker'in ısrarıyla parafe ettiğini, kendisinin bizzat hazırladığı raporu ise Peker'in engellemeleri sonucu Gazi Mustafa Kemal'e sunamadığını uzun uzun anlatmaktadır. Bkz. a.g.e., s. 122-124.

(3) Bkz. a.g.e., s. 120-124. "Gazi Hazretlerinin Maiyetindeki Müfettişler Ankaraya Döndüler," Milliyet, 28 Şubat 1931.

(4) "Meclis Yeni İntihabat Yapılmasına Karar Verdi." Milliyet, 6 Mart 1931. Ahmet Hamdi Başar, a.g.e., s. 121. Utkan Koçatürk, a.g.e., s. 521. Bkz. "Recep Bey Fırka Katibi Umumisi Oldu," Cumhuriyet, 11 Mart 1931, "Recep Bey CHF Umumi Katibi Oldu," Vakit, 11 Mart 1931. Mete Tuncay, göreve başlama tarihini 9 Mart olarak belirtmiştir. Bkz. Mete Tuncay, a.g.e., s. 318. Ayrıca bkz. "Recep Bey Umumi Katip Tayin Edildi," Hakimiyet-i Milliye, 21 Mayıs 1931. "Recep Bey Fırka Katibi Umumiliğine Tayin Olmuştur," Milliyet, 20 Mayıs 1931. Resmi atanma tarihi 20 Mayıs 1931 olarak belirtilmiştir. Bkz. CHP, Millet Hizmetinde 40 Yıl, s. 64. Peker'in atanması ile ilgili olarak Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından İsmet Paşa'ya hitaben yazılan 9 Mart 1931 tarihli belge için bkz. EK-IX. Söz konusu belge Cumhurbaşkanlığı Arşivinden temin edilmiştir.

üçüncü kez CHF Genel Sekreterliğine getirildi.⁽¹⁾ Peker üçüncü kez Cumhuriyet Halk Fırkasında genel sekreterlik görevini sürdürürken 15 Mart 1934'de İnkılap Tarihi Enstitüsünde, İnkılap Tarihi derslerine başlamıştı.⁽²⁾ 29 Kasım 1935'de ise Ankara Hukuk Fakültesinde, 1935-1936 öğrenim yılında ilk İn-

- (1) Peker' in üçüncü kez Fırka Genel Sekreterliğine getirilmesi ile ilgili çeşitli yorumlar bulunmaktadır. Mahmut Goloğlu, Serbest Cumhuriyet Fırkası kapatıldıktan sonra sözkonusu görevin Peker'e verilmesini CHF'nın bir tedbiri olarak yorumlar. Bkz. Mahmut Goloğlu, Devrimler ve Tepkileri, s. 299. İlhan Tekeli ve Selim İlkin, CHF örgütünde değişiklik yapılmak istendiği için Peker'in bu göreve getirildiğini belirtmekte ve bu tayini, İnönü'nün durumunun güçlenmekte oluşunun bir göstergesi olarak değerlendirmektedirler. Bkz. İlhan Tekeli ve Selim İlkin, 1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları, s. 176. Mete Tuncay, bu tayini parti içinde yeni bir düzene gidileceğinin ilk belirtisi olarak yorumlar. Ayrıca Peker'in genel sekreterliği dönemi içinde Partinin hükümete egemen olması için harcanan çabaların Gazi Mustafa Kemal tarafından engellendiğini belirtir. Tuncay'a göre Peker Partiyeye "kendi kişiliğinin damgasını vurmayı" başarmıştır. Bkz. Mete Tuncay, a.g.e., s. 308. Çetin Yetkin ise bu tayinle CHF ideolojisinde önemli değişiklikler meydana geldiği kanaatindedir. Çetin Yetkin, a.g.e., s. 101. Kinross ise bunu Menemen Olayıyla ilişkili olarak şöyle yorumlamaktadır. "Bundan sonra partinin 'kuvvetli adamı' genel sekreterliğe atanan Recep Peker olacaktı. Sert fakat akıllı bir müstebit olan Recep Beyin politika felsefesine göre Gazi'nin ilk zamanlardaki 'adım adım' yapmak istediği şeyler 'kuvvet ve baskı' yolu ile elde edilmeliydi." Bkz. Kinross, a.g.e., s. 687.
- (2) Peker'in Devrim Tarihi dersleri Hakimiyet-i Milliye gazetesinde şöyle yorumlandı: "Recep Beyin ilk dersinde bilhassa tebarüz eden nokta dersin Türk İnkılabının oluş ve inkişaf ediş şereflerinin ilmi bir tarzda formüle etmesiydi." Bkz. "Recep Bey İnkılap Enstitüsünde," Hakimiyet-i Milliye, 16 Mart 1934. "İnkılap Enstitüsünde Dersler, Recep Bey Mondros Mütarekesinin Askeri Noktalarını Teşrih Etti," Vakit, 15 Nisan 1934. "Recep Beyin Dünkü Dersi, Mütareke Değil Zillet Vesikası," Cumhuriyet, 15 Nisan 1934, Peker Vakit, Cumhuriyet yanında diğer gazetelerde de yayınlanan derslerinden birinde Musul'u İngilizlere bırakan Ali İhsan Paşayı suçlar ve Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Ali İhsan Paşa'nın aksine düşmana ateşle cevap verdiğini anlatır. Bu konu Paşa ile Peker arasında uzun tartışmalarla dolu yazışmalara neden olur. Cumhurbaşkanlığı Arşivinden temin edilen belgeler için bkz. EK.X. Hıfzı Veldet Velidedeolu bu dersler hakkında şunları anlatır: "O zaman bu dersin adı İnkılap Tarihi ve Türkiye Cumhuriyeti Rejimi idi. Dersler her fakültenin ve Harp Akademilerinin son sınıf öğrencileri için haftada bir saat olarak verilirdi... öğrenciler, Zeynep Hanım Konağı adıyla anılan Edebiyat Fakültesi binasının arkasındaki binbeşyüz kişilik konferans salonunda toplanır ve dersler... Atatürk tarafından bu göreve atanmış olan kişiler tarafından verilirdi." Bkz. Hıfzı Veldet Velidedeolu, Yol Kesen İrmak, İstanbul, Arpaz Matbaası, 1983, s. 290, 291. Velidedeolu bir diğer eserinde ise şu bilgileri vermektedir. "Milletvekilliklerinden Yusuf Kemal Tengirsenk, Hikmet Bayur, Mahmut Esat Bozkurt, Recep Peker bu derslere profesör olarak atanmışlardı. Bu profesörlere yardımcı olarak Doçent Rüçhan Naci, Enver Ziya Karal, Yavuz Abadan ve ben atanmıştık. Ben 'partiler ve ideoloji' bahsini anlatan Recep Beyin doçenti olmuştum." Bkz. Hıfzı Veldet Velidedeolu, Milli Mücadele Anılarım, 2. B., İstanbul, Hil Yayınları, 1983, s. 71.

kılap Tarihi dersini verdi. ⁽¹⁾ Peker'in Ankara ve İstanbul üniversitelerinde ⁽²⁾ verdiği bu derslerle ve diğer eğitsel faaliyetleriyle, görüşlerini halka, özellikle gençliğe yayma imkanını bulduğu hakkında yaygın görüşler bulunmaktadır. ⁽³⁾

Peker dönemin halkçı ideolojisi ile yakından ilişkili olan halkevlerinin yaygınlaştırılmasında da oldukça etkili oldu ⁽⁴⁾ ve bu kurumların güçlendirilmesini savundu. ⁽⁵⁾ Peker

- (1) Bkz. "İnkılap Dersleri Başladı: Recep Bey İnkılabımızı Başka Devrimlerle Kıyaslayarak Başarılarımızın Sırrını Anlattı," Ulus, 30 Kasım 1935. "Haftanın Radyo Programı," Tan, 2 Mayıs 1935. "Haftanın Programı," Tan, 16 Mayıs 1935. "Faydalı Bilgiler," Tan 19 Mayıs 1935.
- (2) Peker'in İnkılap Tarihi dersleri ile ilgili olarak İstanbul'a hareket etmiş olduğunu belirten telgraflar için bkz. EK-XI XII. Belgeler Cumhurbaşkanlığı Arşivinden temin edilmiştir.
- (3) "1934'de bütün üniversitelerin programına mecburi devrim tarihi dersleri konuldu. Parti gazeteleri ve dergileri Peker'in devrimler konusundaki aşırı görüşlerini memleketin dört bir tarafına yaydılar." Bkz. Kemal Karpat, Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Ekonomik, Kültürel, Temeller, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1967, s. 68. "Recep Peker, Parti Genel Sekreterliğinin yanı sıra, ilk dört Devrim Tarihi Profesöründen biri olarakta düşüncelerini gençliğe yayma olanağı bulmuştur... 1935 başlarında bu dersler hem üniversiteden naklen İstanbul Radyosundan veriliyor, hem de Cumhuriyet gazetesinde tefrika ediliyordu." Bkz. Mete Tuncay, a.g.e., s. 321. Recep Peker'in İnkılap Tarihi ders notları Ülkü Dergisinin ilavesi olarak yayınlandı. Bkz. Kemal Karpat, a.g.e., s. 68. Ayrıca bkz. Recep Peker, İnkılap Dersleri, s. 9. İnkılap Tarihi ders notlarının bugüne kadar birincisi 1935, sonuncusu 1984 olmak üzere dört baskısı yapılmıştır. Bunlar basım tarihlerine göre sırasıyla şunlardır: 1. Baskı: Ulus Matbaası, 1935, Ankara. 2. Baskı: Ulus Matbaası, 1936, Ankara. 3. Baskı: Toplum ve Bilim Dergisi Özel Sayısı, Birlikim Yayınları, 1983, İstanbul. 4. Baskı: İletişim Yayınları, 1984, İstanbul. Peker ayrıca İnkılap Derslerinin parti gazete ve dergisinde yayınlanmasından önce, 7 Eylül 1931 tarihinde Maarif Vekaleti tarafından okullar için bastırılan, Medeni Bilgiler ders kitabının devlet teşkilatına ait esasları kapsayan ikinci cildini de hazırladı. O dönemde Yurtbilgisi ve Tarih Öğretmeni olan Afetinan tarafından hazırlanan Vatan-daşlar İçin Medeni Bilgiler isimli bir kitap yayımlanmıştı. Daha sonra, bu kitabın ikinci cildini hazırlamak üzere ilgili bakanlıklardan bazı notlar ve dokümanlar toplanarak o zaman Fırka Genel Sekreteri olan Peker'e verildi. Peker toplanmış olan bu bilgilerden yararlanarak Medeni Bilgiler Kitabının ikinci cildini kaleme aldı. Gazi Mustafa Kemal'in son tashihiinden sonra bu çalışmalar Afetinan'ın hazırladığı Medeni Bilgiler isimli eserin ikinci cildi olarak bastırıldı. Söz konusu kitabın ikinci cildinde Peker'in 15 Temmuz 1931 tarihli bir imzası bulunmaktadır. Bkz. [Ayşe] Afetinan, Haz., Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları, Ankara, TTK Basımevi, 1969, s. 13, 196, 197.
- (4) Mete Tuncay, Halkevlerinin Peker'in genel sekreterliği döneminde sayıca 120'yi aştığını belirtmektedir. Bkz. Mete Tuncay, a.g.e., s. 597.
- (5) Bkz. Recep Peker, CHP Genel Sekreteri R. Peker'in Söylevleri, Ankara, 1935, s. 6. Peker'in halkevlerine ilişkin görüşleri için ayrıca Bkz. "Dün Yeniden Yirmi Halkevi Daha Açıldı," Cumhuriyet, 25 Haziran 1932.

halkevlerinin yayın organı olan Ülkü Dergisinin ilk yazı işleri müdürüydü, İnkılap Dersleri kitabı da aynı derginin ilavesi olarak yayınlanmıştı. (1) Konuşma yeteneğini çevresine kabul ettirmiş olan (2) Peker, Hakimiyet-i Milliye gazetesinde de çeşitli yazılar yazdı. (3)

Peker'in 1935'de İtalya ve Orta Avrupa'ya yapmış olduğu bir gezi (4) ve daha sonra Peker tarafından hazırlandığı Hasan

- (1) Bkz. Ülkü: Seçmeler: 1933-1941, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Yayın No. 190, 1982, [sunuş] Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, Çev., Mehmet Harmancı, C. II, İstanbul, Doğu Matbaası, 1983, s. 455. Kemal Karpat Ülkü Dergisinin 1933'de 20.000 okuyucusu olduğunu belirtmektedir. Kemal Karpat, a.g.e., s. 68. Peker'e göre halkevlerinin amacı sınıfsız ve çağdaş toplum yaratmaktır. Bkz. Recep Peker, "Ülkü Niçin Çıkıyor," Ülkü: Seçmeler, s. 2. Taner Timur, a.g.e., s. 89. Emre Kongar, Devrim Tarihi ve Toplum Bilim Açısından Atatürk, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1983, s. 283.
- (2) Peker'in güçlü bir hatip olarak dikkatleri çektiği konusunda bkz. Şevket Süreyya Aydemir, Menderes'in Dramı, s. 177. K. Ekrem Uykucu, Haz., 1919'dan 1973'e kadar Cumhuriyet Tarihi Ansiklopedisi, İstanbul, Kervan Yayınları, 1973, s. 224. M. Ekrem Üzümeri ve Diğerleri, Haz., Türkiye Ansiklopedisi, C. V, s. 11. Necmeddin Sadak, "Başbakan Recep Peker'in İstanbul'daki Konuşmaları," Ayın Tarihi, Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü, Sayı. 157, (1-31 Aralık 1946), s. 226.
- (3) Bazı kaynaklarda Peker'in, "Başmuharrir ve İmtiyaz Sahibi" olduğu belirtilmektedir. Bkz. Mehmed Zeki Pakalın, a.g.e., s. 493. Türk Ansiklopedisi, C. XXVI, s. 8. Meydan Larousse: Büyük Lügat ve Ansiklopedi, C. X, s. 8. M. Ekrem Üzümeri, ve Diğerleri, Türkiye Ansiklopedisi, C.V, s. 11. Zekeriya Sertel Matbuat Umum Müdürü olduğu dönemde, Atatürk'ün Hakimiyet-i Milliye'nin ıslahı için Peker'i görevlendirdiğini yazmaktadır. Bkz. Zekeriya Sertel, a.g.e., s. 125, 126. Hakimiyet-i Milliye gazetesi koleksiyonu 10 Ocak 1920'den itibaren taranmış Başmuharrir ve İmtiyaz Sahibinin Peker değil Recep Zühtü olduğu tespit edilmiştir. Recep Zühtü'nün Başmuharrir ve İmtiyaz Sahibi olduğu hakkında bkz. İzzet Öztoprak, Kurtuluş Savaşında Türk Basını: Mayıs 1919-Temmuz 1921, Ankara, T. İş Bankası Yayınları, 1981, s. 11. Ayrıca bkz. Feridun Kandemir, Kazım Karabekir'in Yakılan Hatıraları, s. 95. Ayrıca bkz. Turhan Ay-tul, "Türkiye'de Gürültülü Günler," Milliyet, 18 Eylül 1979.
- (4) Peker'in bu gezisi ile ilgili haberler Cumhuriyet ve Zaman gazetesinde şöyle yer almıştır: "Recep Peker dün saat 11'de hareket eden Kaznero Vapuru ile Venediğe hareket etmiştir. Recep Peker Orta Avrupa'da bir buçuk ay kadar dolandıktan sonra Ağustos sonlarına doğru memleketimize avdet edecektir." Bkz. "Recep Peker Dün İtalya'ya Gitti," Cumhuriyet, 28 Haziran 1935. "Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri Recep Peker Dün İtalya Bandralı Karnero Vapuru ile İtalya'ya hareket etmiştir. Galata Rihtımından İlbay Yardımcısı... Emniyet Direktörü... Saylavlar ve birçok dostları tarafından uğurlanmıştır." Bkz. "Recep Peker İtalya'ya Gitti," Zaman, 28 Haziran 1935. Bkz. "B. R. Peker Gidiyor" Ulus, 27 Haziran 1935. "B. Recep Peker Gitti" Ulus, 28 Haziran 1935. Ayrıca bu seyahatle ilgili haber Tan Gazetesinde ise şöyle yer almıştır. "C.H. Partisi Genel Sekreteri Recep Peker dün sabah İtalya

Rıza Soyak tarafından belirtilen parti programı, onun faşist ve ayrıca totaliter olarak suçlanmasına sebep olmuştur. Hasan Rıza Soyak anılarında bu gezinin oldukça uzun ve masraflı bir inceleme gezisi olduğunu yazmaktadır. (1) Soyak bu seyahatten sonra Peker'in 1935 kurultayına sunulmak üzere yeni bir nizamname ile çok ayrıntılı bir program hazırladığını da belirtmektedir. (2) Anılarda ayrıca şu bilgiler yer almaktadır: Soyak İsmet İnönü ve Peker'in imzalarını taşıyan nizamnameyi ve programı İnönü'den almış ve Gazi Mustafa Kemal'e iletmıştır. Gazi

---

Bandralı Karnero Vapuru ile Venedik'e gitmiştir. Yanında çocukları da vardır. Genel Sekreter Orta Avrupa'da bir buçuk ay kadar kalacaktır" Bkz. "Recep Peker Gitti," Tan, 28 Haziran 1935. Ayın Tarihinde de Peker'in 27 Haziran 1935'de İtalya'ya hareket ettiği belirtilmektedir. Bkz. Ayın Tarihi, No. 19, Ankara, Temmuz 1935. Ayrıca bkz. Cemal Kutay, "Müslüman Kardeşler Hareketi," Tarih Sohbetleri, İstanbul, 1968, s. 227. Peker bu geziden önce 1932 yılında da incelemelerde bulunmak üzere Avrupa'ya gitmiştir. Bu geziyle ilgili haberler Milliyet gazetesinde "Recep Bey Avrupa'ya Tetkik Seyahatine Çıkacak" başlığı ile 18 Haziran 1932 tarihinde yayınlandı. Aynı gazetenin 26 ve 27 Haziran 1932 tarihli baskılarında da şu haberler yer aldı. "Avrupa'da tetkikatına Roma'dan başlayacak CHF Umumi Katibi, Kütahya Mebusu Recep Bey bugün şehrimizden Avrupa'ya hareket edecektir. Recep Bey doğru Roma'ya gidecek ve orada bazı teşekküller hakkında tetkikat yapacaktır. Mumai-leyh [adı geçen] Roma'dan sonra bazı Avrupa merkez ve şehirlerini gizecek tetkikatını tevsi edecektir [genişletecektir]." Bkz. "Recep Bey Bugün Gidiyor," Milliyet, 26 Haziran 1932. 27 Haziran 1932 tarihli gazetede ise bu gezinin bir ay süreceği haberi yer almıştır. Asım Us, anılarında 1932 yılı Mayıs ayında Avrupa seyahatine çıkan İsmet Paşa'nın Mussolini tarafından İtalya'ya davet edildiğini ve Türk gazetecileri, milletvekilleri ile 24 Mayıs 1932'de İtalya'ya ulaştıklarını yazmaktadır. Anılara göre İtalya'ya giden grup içinde Peker de vardır. Mussolini Türk gazetecilerini ve aralarında Peker'in de bulunduğu Türk Parlamenterleri kabul etmiş, onlara faşizm ve İtalya'daki sosyal ve ekonomik durum hakkında bilgi vermiştir. Bkz. Asım Us, Asım Us'un Hatıra Notları, İstanbul, Vakıf Matbaası, 1966, s. 56-66.

- (1) Yapılan araştırmalarda bu seyahatin bir inceleme gezisi olmadığı ve tedavi amacıyla düzenlendiği tespit edilmiştir. O dönemde Peker'in büyük oğlu Mustafa Fazıl Pekerde aşırı boy uzaması vardır. Peker de fazla kilolarından şikayetçidir. Bu seyahate aile doktoru Vasıf Bey, kızı Şehriyar Peker ve tedavi amacıyla yanında götürdüğü büyük oğlu Mustafa Fazıl Peker ile birlikte gitmiştir. Bkz. "Recep Peker Gitti," Tan, 28 Haziran 1935.
- (2) Hasan Rıza Soyak'ın iddia ettiği gibi Peker bu seyahate Mayıs ayı içinde yapılan CHP Kurultayından önce değil daha sonra 27 Haziran 1935'de çıkmıştır. C.H.P. Kurultayınının 13 Mayıs 1935'de açıldığı konusunda bkz. Ayın Tarihi, No. 18, Ankara, Mayıs 1935.

bütün gece bunları incelemiş ve ertesi gün İnönü'ye verilmek üzere kendisine iade etmiştir. Bu arada 1935 CHP Kurultayına bizzat Gazi'nin üzerinde çalıştığı ve bazı tashihler yaptığı eski nizamname ve program sunulmuştur. Soyak'ın anılarına göre Mustafa Kemal, İnönü ile bu konuda görüşmüş ve sözkonusu tasarıları İnönü'nün okumadan imzalamış olduğu konusunda yarılmadığını da söylemiştir. (1) Soyak anılarında bu belgelerin içeriği hakkında ayrıca şu bilgileri de vermektedir:

"Gerek nizamname gerek program, o zamanın tek partili totaliter idarelerindeki esaslara göre kaleme alınmıştı, başta azası mahdut, fakat kudreti sınırsız bir heyet tasavvur ediliyordu. Bütün kararları bu âli heyet veriyor, Büyük Millet Meclisi bir şekilden ibaret kalıyordu... İtalya ve Almanya'da olduğu gibi, üniformalı gençlik teşkilatı kuruluyordu. Bir kelime ile ve tam manası ile faşizm... Hele program, nihayet hükümetlerin senelik programlarına girebilecek birçok teferruat ile doluydu, içinde çocuklar için süt damlaları teşkiline kadar, akla ne gelirse hepsi vardı." (2)

- (1) Hasan Rıza Soyak'ın anılarında Gazi Mustafa Kemal'in ifadeleri şeklinde şöyle yer almaktadır: "İsmet Paşa Recep'in marifeti olan o saçmaları okumadan imza etmiş.." Bkz. Hasan Rıza Soyak, a.g.e., C.I, s. 57-61.
- (2) Bkz. Hasan Rıza Soyak, a.g.e., C. I, s. 57-60. Soyak'ın anılarında bahsettiği belgelerin bulunması için çeşitli kurumlar yanında Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğine başvurulmuş, araştırma izni alınmasına rağmen bu konuda herhangi bir belgeye rastlanamamıştır. Hasan Rıza Soyak'ın anılarını birinci kaynak olarak doğrulayan bir diğer kaynak Tefik Rüştü Aras'ın anılarıdır. Aras bu konuda şunları anlatır. "1942 yılı ilkbaharında memleketime döndüğüm zaman gördüklerim beni sayın İnönü'den biraz daha uzaklaştırmıştı. Tek şef tek parti formülü ile belirtilen yeni rejimde parti içinde emirle bir de muhalefet düzeni kurulmuştu. Atatürk devrinde tarihini tamamiyle söyleyemeyeceğim bir olayı hatırlamamak elimden gelmiyor. Büyük liderimizi Çankaya Köşkünde erken yaptığım ziyaretlerimin birinde gene yalnız bulmuştum. Elinde tutmakta olduğu kağıtları göstererek... dedi ki, 'inanılmaz şey. Ben memleketi hala bir tek parti ile idare etmekte olduğum için utanıyorum. Halbuki bazı arkadaşlarımız bu hali devamlı yapmak istiyorlar. İtalya seyahatinden avdet eden Partimizin Umumi Katibi (Sayın Recep Peker) bana verdiği raporunda bize de orada gördüğü ve incelediği Faşist Partisinden mülhem bazı tavsiyelerde bulunuyor. Bunun üzerine, 'Sayın Recep Peker'in Genel Başkan Vekili Sayın İnönü ile görüşmesi icap etmez miydi, diye sorunca, Atatürk: 'Onun imzası da var, ama okumadan imza etmiş olabilir,' cevabı ile yetindi. " Bkz. Tefik Rüştü Aras, Görüşlerim, İkinci Kitap, İstanbul,

Soyak'ın anılarında yer alan program ve nizamname tas-lakları elde edilemediği için, sözkonusu metinler hakkında yorum yapmanın uygun olmayacağı düşünülmektedir. Ayrıca bu değerlendirmelerin sağlıklı bir temele dayalı olduğunu söylemek de mümkün görünmemektedir. Soyak'ın iddia ettiği gibi Peker bu seyahate CHP 1935 Kurultayından önce değil daha sonra ve incelemelerde bulunmak için değil tedavi amacıyla gitmiştir.

Peker 1935'den önce 1932'de, Başvekil İsmet Paşa maiyetinde kalabalık bir heyetle⁽¹⁾ İtalya'ya gitmiş⁽²⁾ ve orada

Yörük Matbaası, 1968, s. 2. Hasan Rıza Soyak ve Tefvik Rüstü Aras'ın anıları dışında bu konuda bir başka birinci kaynak tespit edilememiştir. Elde edilen ikinci kaynakların tümünde birinci kaynak olarak sadece Hasan Rıza Soyak'ın anılarına atıfta bulunmaktadır. İkinci kaynakların bazılarında ise Peker'in faşist ideolojiden esinlendiği konusunda yorumlar yer almaktadır. Sözkonusu kaynaklar için bkz. Korkut Boratav, Türkiye'de Devletçilik, s. 110. Yalçın Küçük, Türkiye Üzerine Tezler, C. I, 3. B., İstanbul, Tekin Yayınevi, 1980, s. 445. Kinross, a.g.e., s. 692. Mete Tuncay, a.g.e., s. 321. Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam, C. I, s. 479. Emre Kongar, a.g.e., s. 280. Mahmut Goloğlu, Tek Partili Cumhuriyet: 1931-1938, Ankara, Kalite Matbaası, 1974, s. 45. Samet Ağaoğlu Peker yanında İnönü'yü de totaliter olmakla suçlamaktadır. Bkz. Samet Ağaoğlu, Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri, Bir soru, k.y., Bahā Matbaası, 1972, s. 105. Ayrıca bkz. Turhan Feyzioğlu, Türk Milli Mücadelesinin ve Atatürkçülüğün Temel İlkelere Rinden Biri Olarak Millet Egemenliği, Ankara, 1988, s. 77.

- (1) Yapılan araştırmalarda bu seyahate Başvekil İsmet Paşa ile birlikte Dışişleri Vekili Tefvik Rüstü Aras, Sıhhat Vekili Refik, Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, Recep Peker, Afyon Mebusu Ali, İzmir Mebusu Vasıf, Siirt mebusu Mahmut, ayrıca Ruşen Eşref, Mehmet Asım, Reşit Galip, Falih Rıfkı, Yakup Kadri'nin katıldığı tespit edilmiştir.
- (2) Bkz. "Roma'yı Ziyaret," Milliyet, 31 Ekim 1931. "Roma Seyahati 24 Mayıs'ta Olacak," Hakimiyeti Milliye, 14 Mayıs 1932. "Başvekil Hz. Bugün İtalya'ya Gidiyor," Hakimiyet-i Milliye, 21 Mayıs 1932. "Başvekilimiz Roma Yolunda," Hakimiyet-i Milliye, 22 Mayıs 1932. "Başvekilimiz Brendizi'ye Hareket Etti," Hakimiyet-i Milliye, 23 Mayıs 1932. "İsmet Pş. Hz. Atina'da [Atina'da] M. Venizelosla Görüştü," Hakimiyet-i Milliye, 24 Mayıs 1932. "Başvekil Hz. Bugün Dokuzda Roma'da," Hakimiyet-i Milliye, 25 Mayıs 1932. "İsmet Paşa Roma'da," Hakimiyet-i Milliye, 26 Mayıs 1932.

bazı incelemelerde bulunmuştur. Bu seyahatinde heyet içinde bulunan bazı ilgililerle Faşist Partisi Genel Merkezine gitmiş, Parti Genel Sekreterini ziyaret etmiş, ⁽¹⁾ ziraat makineleri sergisini ⁽²⁾ Mussolini Kışlasını ve Beden Terbiyesi Akademisini ⁽³⁾ gezmiştir. Ayrıca heyet İtalya Kralının verdiği yemeğe katılmıştır. ⁽⁴⁾ İsmet Paşa ve beraberinde bu seyahate katılan heyetin 21 Mayıs 1932'de başlayan gezisi 29 Mayıs 1932'de tamamlanmıştır. ⁽⁵⁾

- (1) "Recep Bey dün akşam nazırlardan M. İtaliani'nin refaketinde bulunduğu halde Lictour Sarayında Faşist [Faşist] Fırkası Umumi Katibini ziyaret etmiştir. Müşarünileyh [adı geçen] Fırkanın ve ona merbut [bağlı] bütün teşkilatların teknik bünyeleri hakkında dakik ve etraflı malumat almak arzusunu izhar eylemiştir. M. Starace... tahakkuk ettirilen eserler hakkında vesaike müstenit malumat göndermeyi vadedilmiş ve umumi mahiyette izahat [izahat] vermiştir... Recep Bey genç faşistlerle [faşistlerle] alakadar olmuş ve içlerinden birçoğlarına spora ait meseleler ve içtimai, ailevi vaziyetler hakkında sualler sormuştur... Fırka Katibi Umumisi dün akşam Casine Delle Rose'de Recep Beyefendi ile mesai arkadaşları Mahmut, Ruşen Eşref, Mehmet Asım, Reşit Galip, Falih Rıfkı, Yakup Kadri Beyler şerefine hususi bir akşam ziyafeti vermiştir" Bkz. "Recep B. Faşist [Faşist] Fırkası Merkezinde" Hakimiyet-i Milliye, 30 Mayıs 1932. Ayrıca bkz. Turhan Aytul, "Türkiye'yi Titreten Yıllar," Milliyet, 27 Mart 1979.
- (2) "CHF Katib-i Umumisi Recep Beyefendi ile Vasıf ve Ali Beyler ve Mebus gazeteciler İtalya'nın Ankara Sefiri Baron Aloizi'nin refaketinde olarak Ziraat Nezareti Müsteşarını ziyaret etmişler ve ziraat makineleri [makinaları] sergisini gezerek... yakından alakadar olmuşlardır," Bkz. "Roma'da Ziraat Sergisini Ziyaret," Hakimiyet-i Milliye, 27 Mayıs 1932. İsmet Paşa'nın da Ziraat Enstitüsünü Ziyareti ve "Duçe hakkındaki takdiratını izhar eylemiş" olduğu konusuna ilişkin açıklamalar için ayrıca bkz. "Başvekil Pş. Roma'yı Geziyor," Hakimiyet-i Milliye, 29 Mayıs 1932.
- (3) Bkz. "Roma'da Dünkü Ziyaretler," Hakimiyet-i Milliye, 31 Mayıs 1932.
- (4) "Başvekil İsmet Paşa Hazretleriyle Hariciye Vekili Tevfik Rüştü, Fırka Katib-i Umumisi Recep, Afyon Mebusu Ali, İzmir Mebusu Vasıf, ve Siirt Mebusu Mahmut Beyler Kral Hazretleri tarafından verilen öğle ziyafetinde hazır bulundular." Bkz. "İsmet Paşa Roma'da," Hakimiyet-i Milliye, 26 Mayıs 1932. Aynı gazetede İsmet Paşa'nın Mussolini ile görüştüğü, heyetin bir kısmının "Mebusan Reisinin" verdiği bir yemeğe katıldığı, gazetecilere de ayrı bir ziyafet verildiği haberi yer almıştır. Ayrıca İsmet Paşa ve Mussolini'nin karşılaşmaları için bkz. Turhan Aytul, "Türkiye'yi Titreten Yıllar," Milliyet, 27 Mart 1979.
- (5) Bkz. "İsmet Pş. Hz. Roma'dan Hareket Etti," Hakimiyet-i Milliye, 31 Mayıs 1932. "Başvekil Hz. Dün İstanbul'da Büyük Tezahüratla Karşılandı," Hakimiyet-i Milliye, 3 Haziran 1932. Aynı gazetede İsmet Paşa'nın "Faşist İtalya çok çalışıyor, muvaffakiyet her yerde derhal göze çar-

Peker'in bu seyahatlerde edindiği izlenimler sonucunda Türkiye'de de faşist bir yönetim oluşturma çabası içinde olduğu bazı anılarda belirtilmekte, bazı siyasi yorumlarda ise onun faşist olduğu iddia edilmektedir. Bütün bunlara rağmen bazı siyasi anılarda ise İtalya ve Almanya'ya karşı savaşa girilmesini savunduğu açıklanmaktadır. (1) Anılan döneme ilişkin gizli celse zabıtları elde edilemediği, ayrıca anılarda yer alan münakaşalar basına yansımadiği için bu bilgileri doğrulamak mümkün olamamıştır. Aynı döneme ilişkin çeşitli yayınlarda ise anılarda yer alan açıklamaların aksine milletvekillerinin savaşa girilmemesi konusunda hükümet kararını ittifakla destekledikleri belirtilmektedir. (2)

pıyor" ifadeleri yer almaktadır. Falih Rıfkı Atay Hakimiyet-i Milliye gazetesinde yayınlanan bir makalesinde faşizmin İtalyan "hususiyetinden" doğmuş olduğunu, ülkeyi karışıklıktan kurtardığını, sınıf imtiyazı tanımadığını belirtmekte ve İtalya'yı bir "inkılap memleketi olarak" nitelenmektedir. Bkz. Falih Rıfkı [Atay], "Faşist İtalya" Hakimiyet-i Milliye, 25 Mayıs 1932.

- (1) Faik Ahmet Barutçu ve Asım Us'un anılarında 1940 yılı Meclis görüşmelerinde İtalya'ya karşı, 1943 yılında da Almanya'ya karşı savaşa girilmesini savunduğu belirtilmektedir. Bkz. Faik Ahmet Barutçu, a.g.e., s. 94-100. Ayrıca bkz. Asım Us, a.g.e., s. 592. Mete Tuncay da kaynak belirtmeden Yunanistan'ı işgal eden İtalyanlara karşı savaşa girilmesini savunduğunu belirtmektedir. Bkz. Mete Tuncay, a.g.e., s. 20. İtalya'ya karşı savaş açılması konusunda Peker ile Şükrü Saracoğlu arasında sert münakaşalar olduğu konusunda bkz. Mithat Perin, "Nazi Almanyasının Sonu ve Türkiye," Hürriyet, 11 Mayıs 1985.
- (2) Bkz. Ayın Tarihi, Haziran 1940, No. 79, s. 3. Savaşa girilmemesi konusunda çeşitli makalelerde yer alan görüşler için bkz. s. 22-26, 68-82. Ayrıca bkz. Ayın Tarihi, Temmuz 1940, No. 80, s. 2. Başbakan Refik Saydam'ın konuşmasından sonra söz alan ve savaşa girilmemesini destekleyen milletvekillerinin (Ali, Muzaffer Göker, Mümtaz Ökmen, Feridun Fikri Bingöl, Cevdet Kerim İncedayı) görüşleri için bkz. s. 49-56. Basına yansıyan haberler için bkz. "CHP Grubu [Grubu] Tebliği," Ulus, 15 Haziran 1940. "Millet Milli Şefin Etrafında Bir Bütündür," Ulus, 13 Temmuz 1940. "Türkiye Harp Harici Vaziyetini Bozmuyor," Cumhuriyet, 27 Haziran 1940.

1945 yılında yayınlanan bir gazetede Almanların Türkiye'yi nasıl işgal edeceği konusunda bir yazı serisinde yer alan habere göre Almanlar tarafından planlanan "Şark Yıldızı Harekatına" göre bazı listeler düzenlenmiştir. İşgalden sonra tevkif edilecek önemli kişiler A listesinde, daha az önemli kişiler B listesinde, Alman sempatisini olan ve Almanlarla işbirliği yapan kişilerin isimleri ise C listesinde tespit edilmiştir. Peker'in ismi A listesinde, hemen tevkif edilecek 40 kişi arasında yer almaktadır. (1)

Peker'in üçüncü kez getirildiği genel sekreterlik görevi 15 Haziran 1936'ya kadar devam etti. İlgili haberler basında, "Atatürk Recep Peker'i Parti Genel Sekreterliğinden Affetti" başlığı altında yayınlandı. Genel Sekreterliğin İsmet İnönü tarafından yürütüleceği, Peker'in Umumi İdare Heyetindeki görevine devam edeceği belirtildi. Genel Sekreterlik görevinden alındıktan sonra Peker tarafından yayınlanan tamimde, "Kemalizm eserinin sadık hizmetçisi" olarak kalınacağı belirtiliyordu. (2) Hilmi Uran bu ayrılışı anılarında şöyle anlatır:

-
- (1) Gazetede İsmet İnönü, Peker, Şükrü Saracoğlu, Menemenciöğlü, Sarper, Parti erkanı, kabine üyeleri ile kurandanların (Fevzi Çakmak hariç) A listesinde yer aldığı, C listesinde yer alan, Almanlarla işbirliği yapan kişilerin ise isimlerinin açıklanamayacağı belirtilmektedir. Bkz. "Almanlar Türkiye'yi Nasıl İşgal Edecekti, A listesine Dahil Kimseler Evleri Basılarak Tevkif Edilecekti," Tan, 29 Eylül 1945. Ayrıca Bkz. "Almanlar Türkiye'yi Nasıl İşgal Edecekti," Tan, 30 Eylül 1945.
- (2) Bkz. "Atatürk Recep Peker'i Parti Genel Sekreterliğinden Affetti," Cumhuriyet, 16 Haziran 1936. Hilmi Uran bu ifadelerin samimi olmadığı kanaatindedir. Bkz. Hilmi Uran, a.g.e., s. 296. Ayrıca bkz. Mahmut Goloğlu, Tek Partili Cumhuriyet, s. 191.

"İstanbul Parti Reisliğim devam ederken, 15 Haziran 1936 tarihinde işitmiş ve öğrenmiştim ki Atatürk... Peker'i vazifesinden affetmiş ve bu vazifenin ifasını İsmet İnönü'ne vermişti. Aynı gün Atatürk'ün İstanbul için Ankara'dan ayrıldığını öğrenince Vali Muhittin Üstündağ ve Kumandan Halis Bıyıktaş ile... karşılamak üzere İzmit'e gittik. Atatürk bizi vagonunda kabul etmiş ve günün meselesi olan Recep Peker'in Parti Genel Sekreterlik vazifesinden alınması sebebini yolda bize açıklamıştı. Meğer Parti ile hükümetin bundan böyle bir elden idare edilmesine karar verilerek Genel Sekreterlik vazifesi Dahiliye Vekiline ve Vilayetlerdeki Parti Reislükleri vazifesi de mahalli valilere devredilecekti."(1)

Bazı yorumlara göre ise Peker, "Rusya'da Stalin'in yaptığı gibi" partinin kontrolünü eline geçirmek istediği için azledilmiştir. (2) Bazı yazarlara göre ise, Atatürk'le Peker arasında özel bir tartışma meydana gelmiştir. (3) Hasan Rıza Soyak'a göre Peker, Gazi Mustafa Kemal Paşa ile parti yönetimi konusunda anlaşamamış ve bu nedenle görevden uzaklaştırılmıştır. (4)

Peker üçüncü kez getirildiği Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Sekreterliği görevinden ayrıldıktan sonra, 1942 yılına kadar önemli bir göreve getirilmedi. (5) İsmet Paşa ve Fethi Bey kabinelerinden sonra, üçüncü kez, 17 Ağustos 1942'de Birinci Saracoğlu Kabinesinde Dahiliye Vekili olarak görevlendirildi. İkin-

(1) Bkz. Hilmi Uran, a.g.e., s. 295, 296. Ayrıca bkz. Celal Bozkurt, a.g.e., s. 30.

(2) Bkz. Kemal Karpat, a.g.e., s. 68.

(3) Söylentilere göre Atatürk Peker'in ailevi bir problemine müdahale etmek istemiş, ancak Peker bu müdahaleyi reddetmiştir. Bunun üzerine öfkelenen Atatürk onu Genel Sekreterlikten uzaklaştırma kararını almıştır. Bkz. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Milli Mücadele Anıları, s. 70.

(4) Peker ile Mustafa Kemal Atatürk arasında Trakya Umumi Müfettişi Kazım Dirik'in görevden alınması konusunda bir anlaşmazlık meydana gelmiştir. İkisi arasında geçen tartışmada, Peker Parti yönetiminde söz hakkı olduğunu Mustafa Kemal Atatürk'e hatırlatmış ve bunun üzerine görevden uzaklaştırılmıştır. Bkz. Hasan Rıza Soyak, a.g.e., s. 487-491. Emre Kongar'a göre, Gazi Mustafa Kemal ve İsmet Paşa parti-devlet özdeşliğini Peker'in yorumladığı biçimde kabul etmemişlerdir. Bkz. Emre Kongar, a.g.e., s. 312-313. Peker'in parti devlet özdeşliğini savunduğu, görüşü hakkında bkz. Çetin Yetkin, a.g.e., s. 129. Erdoğan Teziç, a.g.e., s. 238, 239. Kemal Karpat, a.g.e., s. 334. Mahmut Goloğlu, Tek Partili Cumhuriyet, s. 215.

(5) Peker'in Teşkilat-ı Esasiye Encümeninde aldığı görevler için bkz. "Mecliste Seçim," Cumhuriyet, 9 İkinciteşrin 1940. "Meclis Hükümete 389 Reyyle ve İttifakla İtimadını Bildirdi," Cumhuriyet, 11 Nisan 1939. Peker'in Parti Haysiyet Divanına seçildiği konusunda bkz. "Dün Haysiyet Divanı Seçimi Yapıldı," Ulus, 4 Birincikanun, 1940.

ci Saracoğlu Kabinesinde de aynı göreve devam etti. 20 Mayıs 1943'de bu görevden ayrıldı. (1)

- (1) Faik Ahmet Barutçu, Peker'in Birinci Saracoğlu Kabinesine alınma nedenini şöyle açıklamaktadır: "Bir kalp sektesinden ölen Dr. Fikri Tüzel'in [Tüzer] yerine... Peker atandı... Bu beklenmeyen atanmayı iç durumun bir gereği olarak saymak doğru olur. Milli Şefin son Kayseri gezisindeki gözlemleri, bu konuda yol göstermiş olabilir. Halkın ağız! diye otomobilin üstüne çıkması önlemler isteyen bir gösteri belirtisiydi... Peker'in otoriter yönetimine beslenen güven, bu atanmanın gerçek nedenidir." Bkz. Faik Ahmet Barutçu, Siyasî Anılar: 1939-1954, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1977, s. 259, 260. Ayrıca bkz. "Recep Peker Fikri Tüzer'in Yerine Dahiliye Vekili Oldu," Tan, 18 Ağustos 1942. Peker'in İkinci Saracoğlu kabinesindeki görevi 20 Mayıs 1943'de sona ermiş ve Hilmi Uran'a göre İnönü'nün etkisiyle ayrılmak zorunda kalmıştır. Çünkü İnönü, Peker'in sert tavırlarından şikayetçidir. Son olarak o zamanlar Antalya Valisi olan Haşim İşcan ile Peker arasında meydana gelen bir tartışma üzerine İnönü'nün sabrı taşmış ve istifa ettirilmiştir. Bkz. Hilmi Uran, a.g.e., s. 391, 392. Peker görevden ayrıldıktan sonra yerine Hilmi Uran tayin edilmiştir. Bkz. a.g.e., s. 392. Ayrıca bkz. "Dahiliye Vekili Recep Peker Sıhhi Sebeplerden Dolayı Çekildi," Tan, 21 Mayıs 1943. Ayın Tarihi, 1-31 Mayıs 1943. Sayı. 114, s. 15. Peker'in Birinci ve İkinci Saracoğlu kabinesindeki görevleri için başlıca şu kaynaklara da başvurulabilir: Cafer Demiral Haz., Türkiye'nin 42 Hükümeti, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 1973, s. 77, 78, 128, Cafer Demiral, Türkiye Cumhuriyetini Yönetenler, s. 132, 133. Mahmut Goloğlu, Milli Şef Dönemi, s. 150. "Yeni Kabine Dün Kuruldu," Cumhuriyet, 7 Ağustos 1946. Meydan Larousse, Büyük Lügat ve Ansiklopedi, C. X, s. 8. 20 Mayıs 1943'de görevden ayrılmasına rağmen bu tarih Türkiye Ansiklopedisinde 1942 olarak belirtilmiştir. Bkz. M. Ekrem Üzümeri ve diğerleri, Haz., Türkiye Ansiklopedisi, C. V, s. 11. Peker, İkinci İnönü, Okyar ve Birinci, İkinci Saracoğlu kabinelerinde dahiliye vekilliği görevlerinde bulunmasına rağmen çeşitli kaynaklarda bu kabineler dışında da dahiliye vekilliği yaptığı belirtilmektedir. İletişim Yayınları tarafından yayınlanan Peker'e ait İnkılap Dersleri isimli kitabın önsözünde 1935'de genel sekreterlik görevi yanında ayrıca dahiliye vekilliği görevini de üstlendiği belirtilmiştir. Bkz. Recep Peker, İnkılap Dersleri, s. 9 [Önsöz]. Anılan tarihte Peker sözkonusu görevlerden sadece birini, Parti Genel Sekreterliğini yürütmektedir, dahiliye vekili ise Şükrü Kaya'dır. Mete Tuncay 1929 Yılı Ağustos ayı başlarında da dahiliye vekilliği görevinde bulunduğunu belirtmektedir. Bkz. Mete Tuncay, a.g.e., s. 192. Peker 5 Ocak 1925 tarihinden, bir diğer ifadeyle Okyar Kabinesinden istifa ederek ayrıldıktan sonra Birinci Saracoğlu Kabinesinde, 17 Ağustos 1942'de görev alıncaya kadar dahiliye vekilliği görevine getirilmemiştir ve anılan görevi Şükrü Kaya yürütmektedir. Peker ise aynı tarihte Nafia Vekilidir ve Dördüncü İnönü Kabinesindeki bu görevi 15 Ekim 1928 tarihinde başlamış, 25 Eylül 1930'a kadar devam etmiştir. Bkz. Meydan Larousse: Büyük Lügat ve Ansiklopedi, C. X, s. 8. Cafer Demiral, Haz., Türkiye'nin 42 Hükümeti, s. 69. Utkan Kocatürk, a.g.e., s. 508. Hilmi Uran, a.g.e., s. 234, 235. İlhan Tekeli ve Selim İlkin, 1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları, Ankara, Saim Toraman Matbaası, 1983, s. 175. [Dipnot] . [Ayşe] Afetinan Peker'in 1949'da da Bayındırlık Bakanı olduğunu belirtmektedir. Bkz. [Ayşe] Afetinan, Tarihten Bugüne, TTK Basımevi, 1970, s. 146. Peker 9 Eylül 1947'de Başbakanlıktan ayrıldıktan, özellikle CHP 1947 Kurultayından sonra milletvekilliği görevi dışında hiç bir görev kabul etmeyeceğini açıklamış, Parti ve hükümette görev almamıştır. Bkz. "CHP Kurultayı Dün Dağıldı: Recep Peker Parti Divanından İstifa Etti," Vatan, 5 Aralık 1947.

**D. ÇOK PARTİLİ DEMOKRASİYE GEÇİŞ DÖNEMİNDE BAŞBAKANLIĞA
GETİRİLMESİ, BAŞBAKANLIKTAN VE PARTİ İÇİNDEKİ GÖREVLERİNDEN
AYRILMASI VE İKTİDAR MUHALEFET İLİŞKİLERİNİN DÜZENLENMESİNDE
ETKİSİ**

Peker 21 Temmuz 1946 seçimlerinde, kazananlar listesinin onyedinci sırasında, 168.552 oy alarak İstanbul milletvekili seçildi⁽¹⁾ ve 5 Ağustos 1946'da yeni kabineyi kurmakla görevlendirildi.⁽²⁾ Başbakanlık görevinin kendisine verileceği kesinleşmeden önce basında değişik kişilerin isimleri yer almıştı.⁽³⁾

- (1) Bkz. "Seçimin Umumi Neticesi," Cumhuriyet, 24 Temmuz 1946. Seçimlerden hemen sonra yolsuzluk iddiaları ortaya atıldı. İstanbul milletvekili adayı olan Mareşal Fevzi Çakmak'a verilen oyların bir kısmının Peker'e verilen oylara aktarıldığı söylendi. Bu nedenle Fevzi Çakmak İstanbul Valisi, Lütfi Kırdar'a başvurdu. Vali bu iddiaların doğru olmadığını belirtti. Bkz. Sinan Omur, Der., Büyük Mareşal Fevzi Çakmak'ın Askeri Dehası Siyasi Hayatı, İstanbul, Sinan Matbaası, 1962, s. 101. Kemal Karpat, a.g.e., s. 144. Ahmet Emin Yalman ise daha sonra İstanbul Valisi Lütfi Kırdar'ın seçimlerde yolsuzluk yapıldığını kabul ettiğini, hatta yolsuzluk yapılması için emir aldığını kendisine açıkladığını belirtmektedir. Bkz. Ahmed Emin Yalman, Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim: 1945-1970, C. IV, s. 80. Fevzi Çakmak bu seçimlerde 194.833 oy almıştır. Bkz. "Seçimin Umumi Neticesi," Cumhuriyet, 24 Temmuz 1946. Ayrıca bkz. Günver Otmanbölük, "40. Yılında 1946 Seçim Faciası," Tercüman, 1 Ağustos 1986. Cihad Baban'ın anlattıklarına göre seçim yolsuzlukları konusunda Fevzi Çakmak, Adnan Menderes'e ve kendisine şunları söylemiştir. "Genç olsaydım Doğu'ya gider, sırtımı Kafkasya'ya verir, bir kolorduya sahip çıkardım. O zaman Ankaradakilere bir tek emir yeterdi. Defolun! Kim dayanabilirdi? Seçimlerde oy çalmanın cezasını öylesine çekerlerdi." Bkz. Cihad Baban, Politika Galerisi: Büstler ve Portreler, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1970, s. 116.
- (2) Bkz. "CHP Meclis Grubunun Kararları," Vatan, 4 Ağustos 1946. "Millet Meclisi Bugün Açılıyor: Yeni Kabineyi Recep Peker'in Kurması En Kuvvetli İhtimal," Vatan, 5 Ağustos 1946. "Kabineyi Recep Peker'in Kuracağı Tahakkuk Etti," Cumhuriyet, 5 Ağustos 1946. Ayrıca bkz. TBMM Tutanak Dergisi: 5 Ağustos 1946-20 Eylül 1946, C. I, Dönem VIII, Toplantı: Olağanüstü, Ankara, TBMM Basımevi, s. 12. Kazım Öztürk, (Haz.) Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları, İstanbul, 1968, s. 279, 281. Emin Karakuş, İşte Ankara: 40 Yıllık Bir Gazeteci Gözü İle, İstanbul, Hürriyet Yayınları, 1977. s. 123. Hilmi Uran, a.g.e., s. 457.
- (3) Bkz. "Başbakanlık İçin Saffet Arıkan'dan Bahis Var," Vatan, 29 Temmuz 1946. "Saraçoğlu'nun Başbakan Kalacağı Rivayetleri Kuvvetli," Vatan, 30 Temmuz 1946. "Hilmi Uran Başbakanlığa En Kuvvetli Namzet," Vatan, 1 Ağustos 1946. Hilmi Uran'ın anlattıklarına göre İnönü, Peker'den önce kendisine başbakanlık teklifinde bulunmuş, Peker'in "geçimsiz" ve ayrıca onunla işbirliği yapmanın da zor olduğunu söylemiştir. Ancak Uran Başbakanlık teklifini reddetmiş ve yerine Peker'i önermiştir. Sonuçta İnönü

Peker'in başbakanlığa getirilme nedeni ve bu tayinin muhalefet ve CHP içindeki etkileri değişik yorumlarla değerlendirilmektedir. Bir görüşe göre halk Demokrat Parti muhalefeti tarafından kışkırtılmıştır, huzursuzdur ve kuşkusuz bu dönemde hükümetin Peker gibi güçlü bir yöneticiye ihtiyacı vardır, bu nedenle başbakanlığa getirilmiştir. Bir diğer görüşe göre İnönü, Peker'i kendi kişisel politikasını uygulamak için başbakanlığa getirmiş ve onu araç olarak kullanmıştır. (1)

---

istemediği halde bu görevi Peker'e vermiştir. Bkz. Hilmi Uran, a.g.e., s. 456, 457. Şevket Süreyya Aydemir'e göre de İnönü, Peker'i, "geçimsiz ve dürüst" bulmaktadır. Bu nedenle Uran'ın önerisini isteksiz kabul etmiştir. Bkz. Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam, C. II, s. 456. Gazete haberlerinden Peker'in başbakanlığına son anda karar verildiği anlaşılmaktadır. Hilmi Uran ve Şevket Süreyya Aydemir'in yorumları da bu sonucu doğrulamaktadır.

- (1) Kemal Karpat'a göre muhalefet, "gittikçe saldırgan" bir propaganda sürdürmektedir. Halk kesimindeki huzursuzluk Cumhuriyet Halk Partisi çevrelerini kaygılandırmaktadır. Hükümetin başına Recep Peker gibi, "kudretli bir insanın getirilmesi" en iyi çare olarak kabul edilmiştir. Kemal Karpat, a.g.e., s. 150. Avni Doğan'ın yorumuna göre, 21 Temmuz seçimlerinde baskı yapıldığı gerekçesiyle halk kışkırtılmıştır. İnönü ve Hükümet aleyhine gösteriler vardır, İnönü Meclise arka yollardan gelebilmiştir. "Böyle kritik bir günde Peker'in cesaretinden faydalanılmıştır." Bkz. Avni Doğan, a.g.e., s. 257. Samet Ağaoğlu'na göre Peker, "klerikal zihniyeti parçalasın diye" iktidara getirilmiştir. Bkz. Samet Ağaoğlu, Aşına Yüzler, İstanbul, Ağaoğlu Yayınevi, 1965, s. 200. Metin Toker, İnönü'nün Meclise gelirken yol güzergahının değiştirilmiş olduğunu kendisine açıkladığını belirtir ve Peker'in başbakanlığa getirilme nedenini şöyle yorumlar: "İnönü'nün gözü Recep Peker'deydi. Onun kendisi için de bir uysal başbakan olmayacağını biliyordu ama, aklındaki "tatlı sert" politika bakımından bu eski kurmay subay biçilmiş kaftandı. Tabiatı, temayülleri zihniyeti ve alışkanlıkları itibariyle Peker uygulanacak politikanın sertliğini temsil edecekti. Tatlılığı Cumhurbaşkanına kalacaktı. Bu da onun düşündüğü hakemlik görevini kolaylaştıracaktı." Bkz. Metin Toker, Tek Partiden Çok Partiye, k.y., Baha Matbaası, 1970, s. 188, 189. Peker'in ifadesine göre de, seçimi protesto eden gösteriler günlerce devam etmiş ve kolluk kuvvetlerinin müdahalesini gerektirmiştir. Bkz. Kemal Karpat, a.g.e., s. 144. Asım Us, gösteriler hakkında şu açıklamaları yapmaktadır: "İsmet İnönü Meclisten gittikten ve inzibat tedbirleri kaldırıldıktan sonra Demokratlardan bir tahrikçi grup Meclisin önüne gelmiş, nümayiş yapmıştır... Anlaşıldığına göre komünistler Demokrat Parti teşkilatına karışmışlardır... Komünistler memlekette bir hadise çıkmasına çalışıyorlar demektir." Bkz. Asım Us, a.g.e., s. 684.

Muhalefet üzerinde ve CHP içindeki etkileri konusuna ilişkin olarak, Peker'in sert kişiliği vurgulanarak muhalefet kesiminde kuşku yarattığı ve Cumhuriyet Halk Partisi içindeki çatışmaları etkilediği savunulmakta ve çok partili demokrasiye geçiş döneminde başbakanlığa getirilmesi eleştirilmektedir. (1)

6 Ağustos 1946'da kabinesini oluşturan (2) Peker, 14 Ağustos 1946'da hükümet programını Meclise sundu ve güvenoyu aldı. (3)

- (1) Kemal Karpat, Peker'in "şiddet kullanmaya" eğilimli bir kişi olarak tanıdığını bu nedenle de muhalefette kuşku yarattığını şu ifadelerle belirtmektedir: "Peker'den o derece korkuluyordu ki en zararsız tedbirler bile demokrasiyi yok etme teşebbüsleri olarak yorumlanmağa başlandı." Bkz. Kemal Karpat, a.g.e., s. 155. Ahmet Emin Yalman, "Yeni Kabinenin Manzarası: Zıddıyla Tedavi Yolunda Bir Teşebbüs," Vatan, 8 Ağustos 1946. Cem Eroğul ise, "Halk Partisinin niyetleri hakkında endişe uyandırıcı" bir tayin olarak nitelenmektedir. Bkz. Cem Eroğul, Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi, Ankara, Savaş Matbaası, 1976, s. 18, 19. Celal Bozkurt bunu CHP'nin yeni bir hatası olarak değerlendirmektedir. Bkz. Celal Bozkurt, a.g.e., s. 65. Şevket Süreyya Aydemir'e göre Peker, tek parti rejiminin adamıdır ve totaliter bir rejim için güçlü bir yöneticidir. Bu nedenle çok partili döneme geçildiği sırada bu göreve getirilmesi uygun olmamıştır. Bkz. Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam, C. II, s. 456. Ayrıca bkz. Feroz Ahmad ve Bedia Turgay Ahmad, Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi: 1945-1971, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1976, s. 24.
- (2) Bkz. TBMM Tutanak Dergisi, C. I, Dönem. VIII, Ankara TBMM Basımevi s. 12. "Recep Peker Kabinesini Kurdu," Vatan, 7 Ağustos 1946. "Yeni Kabine Dün Kuruldu," Cumhuriyet, 7 Ağustos 1946. Ayrıca bkz. Mahmut Goloğlu, Demokrasi'ye Geçiş: 1946-1950, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1982, s. 70. Feroz Ahmad ve Bedia Turgay Ahmad, a.g.e., s. 24. Tekin Erer, a.g.e., s. 158. Ahmet Emin Yalman, "Yeni Kabine'nin Manzarası: Zıddıyla Tedavi Yolunda Bir Teşebbüs," Vatan, 8 Ağustos 1946.
- (3) Bkz. "Yeni Hükümet Hararetle Programını Hazırlıyor," Cumhuriyet, 9 Ağustos 1946. "Bugünkü Toplantıda Recep Peker... Programını Okuyacak," Vatan, 14 Ağustos 1946. "Mecliste Tartışmalar," Vatan, 15 Ağustos 1946. "Hükümet Mecliste Programını Okudu ve 431 Reyden 378'i ile İtimad [İtimat] Kazandı," Cumhuriyet, 15 Ağustos 1946. "Programın Metni," Cumhuriyet, 15 Ağustos 1946. Ayrıca bkz. TBMM Tutanak Dergisi: 5 Ağustos 1946-20 Eylül 1946, C. I, Dönem. VIII, Toplantı: Olağanüstü, s. 27-71. Ahmet Emin Yalman'ın Vatan gazetesinde birer gün arayla iki makalesi yayınlandı. Makalelerden birincisinde hükümet programından övgü ile bahsediliyordu. İkincisinde ise güvenoylamasından önce programın muhalefete verilmemesi eleştiriliyordu. Bkz. Ahmet Emin Yalman, "Recep Peker Kabinesinin Programı," Vatan, 15 Ağustos 1946. Ahmet Emin Yalman, "Fena Bir İmtihan," Vatan, 16 Ağustos 1946. Cumhuriyet Gazetesinde Nadir Nadi'nin bir başmakalesi yayınlandı. Başmakalede programın dış politika ile ilgili kısmının güçlü olduğu belirtiliyordu. Bkz. Nadir Nadi, "Recep Peker'in Programı," Cumhuriyet, 16 Ağustos 1946. Peker Kabinesinin Hükümet Programı ile ilgili

Peker'in başbakanlık görevi 9 Eylül 1947 tarihine kadar devam etti ve sağlık durumu nedeniyle istifa ettiğini⁽¹⁾ açıklayarak görevinden ayrıldı,⁽²⁾ kabineyi kurma görevi Hasan Saka'ya verildi ve istifa tarihinden bir gün sonra Saka Kabinesi kuruldu.⁽³⁾

olarak ayrıca şu kaynaklara da başvurulabilir: Feroz Ahmad ve Bedia Turgay Ahmad, a.g.e., s. 25. Muzaffer Gökman, a.g.e., s. 122. Mahmut Goloğlu, Demokrasiye Geçiş, s. 73-76. Yalçın Küçük, a.g.e., C. I, s. 445. Kemal Karpat, a.g.e., s. 151. Cem Eroğül, a.g.e., s. 19. Kazım Öztürk, Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları, s. 283. Nuran Dağlı, Belma Aktürk, Hükümetler ve Programları, 1920-1960, C, I, Ankara, 1988, s. 117-137.

- (1) Sağlık durumunu gerekçe olarak göstermesi gazetelerde farklı yorumlara yol açtı. Ulus gazetesinde, Falih Rıfkı Atay tarafından kaleme alınan "Kabinede Değişiklikler" başlıklı bir başmakale yer almıştı. Başmakalede parti içinde, Peker'in istifası ile ilişkili gerçeklerin bilinmemesinden kaynaklanan bir huzursuzluk olduğu belirtiliyordu. Bu makale ile Falih Rıfkı Atay resmi istifa gerekçesinin gerçek olmadığını dolaylı yoldan açıklıyordu. Cumhuriyet gazetesi sözkonusu makaleyi eleştirerek Peker'in sağlık durumunun gerçekten bozulduğunu, bu nedenle istifa etmekten başka çaresi kalmadığını belirtti. Gazeteye göre İnönü, istifa dilekçesini önce kabul etmek istememişti daha sonra Peker'in ikinci başvurusunda ve sağlık durumu gibi zorunlu bir gerekçe nedeniyle kabul etmişti. Bkz. "Peker'in İstifasında Hakiki Sebep Ne?" Cumhuriyet, 14 Eylül 1947. Metin Toker, Peker'in hasta ve sinirlerinin bozuk olduğunu belirtmekle birlikte gerçek istifa nedeninin İnönü ile anlaşmazlıkları olduğunu açıklamaktadır. Ayrıca Toker'in İnönü'nün not defterinden aktardığı bilgilere göre; İnönü başbakanlık görevini yürütemeyeceği konusunda Peker ile anlaşmaya varmış ve istifa tarihini ikisi birlikte, istifa tarihinden otuz beş gün önce 4 Ağustosta kararlaştırmıştır. Bkz. Metin Toker, a.g.e., s. 277-281, 298. Feroz ve Bedia Turgay Ahmad'a göre Peker, sağlık nedeniyle değil, "İnönü'nün düşmanlığı karşısında hükümeti başarıyla" yürütemediği için ayrılmıştır. Bkz. Feroz Ahmad ve Bedia Turgay Ahmad, a.g.e., s. 35. Avni Doğan'a göre Peker, İnönü ve Bayar tarafından hazırlanan "tertipler" sonucu ayrılmak zorunda kalmıştır. Bkz. Avni Doğan, a.g.e., s. 257, 259.
- (2) Bkz. "Recep Peker Sağlık Durumu Dolayısıyla İstifa Etti," Ulus, 10 Eylül 1947. "Kabine Dün İstifa Etti, Peker'in İnönü'ne Yolladığı İstifaname, İstifayı Kabul Eden Cumhurbaşkanı'nın Peker'e Verdiği Cevap [Cevap]," Cumhuriyet, 10 Eylül 1947. Peker'in istifası ile ilgili diğer kaynaklar ise şunlardır: Muzaffer Gökman, a.g.e., 127. Feroz Ahmad ve Bedia Turgay Ahmad, a.g.e., s. 35. Asım Us, a.g.e., s. 715. Mahmut Goloğlu, Demokrasiye Geçiş, s. 180, 181. Cüneyt Arcayürek, Demokrasinin İlk Yılları: 1947-1951, 2. B., Ankara, Bilgi Yayınevi, 1985, s. 121. Tekin Erer, a.g.e., s. 223. Hilmi Uran, a.g.e., s. 477. Kemal Karpat, a.g.e., s. 177.
- (3) Bkz. "Hasan Saka Kabinesi Dün Kuruldu," Cumhuriyet, 11 Eylül 1947. Kazım Öztürk, Haz., Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları, s. 313. Tekin Erer, a.g.e., s. 223. Asım Us, a.g.e., s. 715. Hilmi Uran, a.g.e., s. 477.

Peker'in istifa nedeni çeşitli şekillerde yorumlanmıştır. Bir görüşe göre, bu ayrılışın gerçek nedeni sağlık durumu değil İnönü ile arasındaki anlaşmazlıktı. İnönü, Peker anlaşmazlığının çeşitli nedenleri üzerinde durulmakta ve özellikle İnönü'nün Peker Hükümetinin kararlarına müdahalesi bu anlaşmazlığın en önemli nedeni olarak gösterilmektedir. Peker bu müdahalelerden çok rahatsız olduğu için, "Mecliste kendisine bir taraftar çoğunluğu sağlamak suretiyle İnönü'nün vesayetinden sıyrılmak" istemiştir. İnönü bu çabaları engellemek için Parti içinde Nihat Erim'in başını çektiği ve Türk yakın siyasi tarihinde, Otuzbeşler Hareketi olarak tanımlanan bir hizip oluşturmuş ve Peker'in Parti içindeki etkinliğini azaltmak istemiştir. (1) İnönü'ye karşı Meclis çoğunluğunu kazanma girişimlerinde başarılı olamayan Peker'in Demokrat Parti'nin kuruluşu döneminde de İnönü ile belirgin görüş ayrılıkları olduğu belirtilmektedir. Bu görüşe göre Peker, "Batı sistemi demokrasiyi açıktan reddetmekte ve münevver istibdadı denilen azların vasiliği düzenini," (2) bir diğer ifadeyle seçkinler yönetimini savunmaktadır. Ayrıca demokratik sistemi de Türkiye için erken bulmaktadır. (3) Bu nedenle Demokrat Partinin

(1) Hilmi Uran, Peker'in İnönü'nün "devlet adamlığı vasıflarından daima sitayişle" bahsetmesine rağmen bu "vesayete tahammül" gösteremediğini açıklar. Bkz. Hilmi Uran, a.g.e., s. 470. Feridun Cemal Erkin, Peker'in İnönü'nün müdahalelelerini hoş görecektir bir yapıya sahip olmadığını belirtir. Bkz. Feridun Cemal Erkin, Dışişlerinde 34 Yıl: Anılar, yorumlar, C. I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1980, s. 183-193. Şevket Süreyya Aydemir'e göre Peker, İnönü'nün vesayetinden şikayetçidir. ve bu vesayeti Meclisin çoğunluğuna dayanarak gidermek istemiş ancak başarılı olamamıştır. Bkz. Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam, C. II, s. 264. Metin Toker bu konuda şunları anlatır. "Peker... Cumhurbaşkanı'nın, Anayasa önünde hiç bir yetkisi yokken şahsi politika yaptığını görüyordu ve kendisini bu politikayı takibe zorladığından dolayı hidetliydi, sınırlıydı." Toker, Peker'in çok yönlü baskı altında olduğunu da şu ifadelerle açıklar: "Nihat Erim Cumhurbaşkanı'nın nezdinde, Barutçu parti içinde kuyusunu kazıyordu. Demokratlar İnönü'den mutlaka Peker'in istifasını koparmak istiyorlardı." Bkz. Metin Toker, a.g.e., s. 277-281.

(2) Bkz. Ahmed Emin Yalman, a.g.e., C. IV, s. 124.

(3) Bkz. Cihad Baban, a.g.e., s. 292.

kuruluşunu destekleyen İnönü'ye karşı gelmiş⁽¹⁾ ve arası açılmıştır. Peker - İnönü anlaşmazlığı konusunda bir diğer görüş ise parti genel başkan vekilliği görevine ilişkindir. Peker parti geleneğine rağmen başbakan olduktan sonra parti genel başkan vekilliğine getirilmemiştir. Onun bu göreve getirilmeyişi İnönü-Peker anlaşmazlığının önemli sebeplerinden⁽²⁾ biridir. Bu görüşe göre İnönü, Peker'in Parti üzerinde nüfuzunu azaltmak istemiştir ve başbakanlık teklifinde bulunurken parti başkan vekilliği görevine talip olmamasını şart koşmuş olabileceği ihtimali üzerinde durulmaktadır.⁽³⁾

Bazılarına göre ise Peker, kamuoyundan kaynaklanan bas-kılar⁽⁴⁾ ve "zamana uymayan zihniyeti"⁽⁵⁾ nedeniyle istifa et-

- (1) Asım Us'un hatıralarına göre Peker Demokrat Parti Hükümeti Programına, "sendikalizm tabirinin" konulmasından rahatsız olmuştur ve partinin, "sınıf mücadelesine giden bir yol tuttuğu kanaatindedir." Bkz. Asım Us, a.g.e., s. 669. Ayrıca bkz. Emin Karakuş, a.g.e., s. 74.
- (2) Bkz. Feroz Ahmad ve Bedia Turgay Ahmad, a.g.e., s. 24 [Dipnot]. Asım Us, a.g.e., s. 716. Mahmut Goloğlu, Demokrasiye Geçiş, s. 180, 181. Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam, C. II, s. 456.
- (3) Bkz. Hilmi Uran, a.g.e., s. 457.
- (4) Yeni Asır gazetesinde Peker kabinesinin istifa etmediği ve kamuoyu tarafından düşürüldüğü belirtilmiştir. Yeni Asır gazetesinden naklen bu yorumu veren Cumhuriyet gazetesinde ayrıca şu haber de yer almıştır: "Fevzi Çakmak'ın da içinde bulunduğu bir grup istifa haberini aralıksız on dakika alkışlamıştır." Bkz. "İstifa Nasıl Karşılandı," Cumhuriyet, 10 Eylül 1947. CHP tarafından hazırlanan bir yayında iktidar ve muhalefet arasındaki gerginliğin, "had safhaya" ulaştığı, siyasal bunalım meydana geldiği belirtilmektedir. Bkz. CHP Millet Hizmetinde 40 Yıl, s. 56, 57. Ayrıca bkz. "Ulus'un Hücumları ve İfşaatı Devam Ediyor," Cumhuriyet, 6 Aralık 1947. "Ulus'un Peker'e Devamlı Hücumu: Peker'in İstifası Üzerine Geniş Vatandaş Çevrelerinin Adeta Bayram Yaptığını Hatırlatmak Lazımdır," Vatan, 6 Aralık 1947.
- (5) Bkz. Cem Eroğul, a.g.e., s. 36. Nadir Nadi'ye göre, "devrimlere yürekten bağlı idi ama başarılı bir politikacı değildi. Sözlerinde ve davranışlarında günün şartlarına uyamıyor, gerekli kıvraklığı göstere-miyordu. Her türlü tavizciliğe karşı olduğundan hem muhalefetle, hem de kendi Partisi ile devamlı çatışma haline girmişti." Bkz. Nadir Nadi, Perde Aralığından 3. B., İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1979, s. 274. Kemal Karpat, Peker'in "kendi mizacı yüzünden yenildiğini" belirterek görüşlerini şöyle ifade eder: "Recep Peker'in bir dereceye kadar şartların kurbanı olduğu, zamanında kavrayamadığı değişme ve yeni şartlara uyma ihtiyacı uğruna harcadığı anlaşılıyor. Peker kendi mizacı yüzünden yenilmişti, çünkü kendi görüşlerini makul bir şekilde muna-

mek zorunda kalmıştır. Bazı yorumlar ise Peker Kabinesinin ekonomik sorunları çözemediği ve ayrıca basının da önemli etkileri olduğu doğrultusundadır. (1)

Bazı yorumcular ise Peker'in istifasını 12 Temmuz Beyan-
namesi ile bağlantılı olarak değerlendirirler. Bu görüşe göre; İnönü oldukça gerginleşen iktidar ve muhalefet ilişkilerine müdahale etmek zorunda kalmış 12 Temmuz Bildirisi yayınlanmıştır. Bu bildiriden sonra Peker'in İnönü ile ilişkileri oldukça gerginleşmiş ve kısa bir süre sonra istifa etmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi ile Demokrat Parti arasındaki ilişkiler 12 Temmuz Bildirisinin yayınlandığı tarihlerde kopma noktasına varmıştı. (2) Siyasi yorumlara göre muhalefet partisi,

kaşa ederek savunamıyor, zorla kabul ettirmeye kalkıyordu. Aslında, o, Cumhuriyet rejiminin, yeni çağdaş temellerini muhafaza etmek kaygısını derinden duyuyordu. Dürüst niyetlerine ve telifçiliğin rejimin çağdaş, devrimci esasları tehlikeye düşüreceği hususundaki haklı endişesine rağmen bugün Recep Peker şiddet usullerini savunan bir kimse olarak hatırlanıyor." Bkz. Kemal Karpat, a.g.e., s. 177.

- (1) Tarık Zafer Tunaya, Peker'in, "7 Eylül kararlarının uygulandığı hoşnutsuzluk ve matbuatın hücumları karşısında çekilmek mecburiyetinde" kaldığını belirtir. Bkz. Tarık Zafer Tunaya, a.g.e., s. 545. Şevket Süreyya Aydemir, siyasal faktörler yanında özellikle Peker Kabinesinin ekonomik yönden başarılı olmadığı için ayrılmak zorunda kaldığını savunur. Ona göre Peker iktidarı süresince, savaş sonrası kalkınma planı ve programları uygulanmamış ve "hiç bir ciddi işe" el atılmamıştır. Bkz. Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam, C. II, s. 463.
- (2) İktidar ve muhalefet arasındaki ilişkiler, bazı koalisyon söylentilerine rağmen 12 Temmuz Bildirisinden önce de oldukça gergindi. Bkz. Nadir Nadi, "Partilerin Hataları," Cumhuriyet, 1-3 Kasım 1946. Bu gerginlik aralık ayında yapılan 1947 bütçe görüşmelerinde had safhaya varmıştı. Görüşmelerde Adnan Menderes'e cevap vermek üzere kürsüye gelen Peker, Menderes'in eleştirilerini 'marız ve psikopat' sözcüklerini kullanarak, marazi bir ruh halinin ifadeleri olarak değerlendirmiş ve muhalefetin dokuz gün süreyle Meclisi terketmesine sebep olmuştu. Bkz. Ayın Tarihi, Sayı. 157, Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü, 1-31 Aralık 1946, s. 13. TBMM Tutanak Dergisi, Dönem. VIII, Toplantı. 1, C. III, 18 Aralık 1946, s. 15-23. "Mecliste Hadiseli Bir Gün," Cumhuriyet, 19 Aralık 1946. "Demokratlar Meclisi Terkettiler," Vatan, 19 Aralık 1946, "Barıştıрма Teşebbüsleri," Cumhuriyet, 21 Aralık 1946. "Demokrat Parti Bugün Meclise Dönüyor," Cumhuriyet, 27 Aralık 1946. Ayrıca bkz. Cem Eroğul, Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi, s. 22-23. Kemal Karpat, Türk Demokrasi Tarihi, s. 153, 154. Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam, C. II, s. 458. Mahmut Goloğlu, Demokrasiye Geçiş, s. 147, 148. Hilmi Uran, Hatıralarım, s. 466. Nadir Nadi, Perde Aralığından, s. 274. Metin Toker, Tek Partiden Çok Partiye, s. 222-229. Koalisyon Söylentileri konusunda basında yer alan haberler için bkz. Nadir Nadi, "Böyle şey olmaz," Cumhuriyet, 2 Ocak 1947. "Kabinede Değişiklik Şayiaları," Cumhuriyet, 30 Aralık 1946.

hukuki güvence ortamı bulunmadığı gerekçesiyle, partiyi devam ettirememeye endişesi içinde geniş halk kitlelerinin desteğine baş vurmuş ve hükümeti baskı altında tutmak istemiştir. Muhalefete göre demokratik düzenin kurulması Cumhuriyet Halk Partisinin yapacağı iş değildir. Aslında çok partili sistem de dünya genelinde meydana gelen gelişmeler zorunlu kıldığı için kabul edilmiştir. Halk Partisi İnönü ile, "onun diktası etrafında toplanan uydulardan ibarettir. Başbakan Recep Peker ise baskı yapmakta ve muhalefete karşı haksız isnatlarda bulunmaktadır." (1)

İktidar muhalefet ilişkilerinin gergin olduğu bu ortam içinde Cumharbaşkanı İsmet İnönü, Celal Bayar ve Fuat Köprülü ile bir görüşme yaptı. Daha sonra iktidar muhalefet temsilcileri bir araya geldiler. Çeşitli zamanlarda olmak üzere bir aydan fazla süren bu görüşmelerden bazılarında Peker de katılmıştı.⁽²⁾ Görüşmelerin başlangıcında Bayar, İnönü'nün bildiri yayınlama ve taraflar arasında diyalogu sürdürme tekliflerini,

(1) Bkz. Asım Us, Asım Us'un Hatıra Notları, s. 721. Celal Bayar, Başvekilim Adnan Menderes, s. 79. Avni Doğan, Kurtuluş Kuruluş ve Sonrası, s. 253. Kemal Karpat, Türk Demokrasi Tarihi, s. 166, 285.

(2) Basında yer alan haber şu başlıklarla yayınlandı. Bkz. "İnönü Demokrat Parti Başkanını Kabul Etti," Ulus, 27 Haziran 1947. "Sivas DP Kongresinde Celal Bayar Bir Konuşma Yaptı", Ulus, 29 Haziran 1947. "Peker Bayar'a Cevap Veriyor," Ulus, 2 Temmuz 1947. "Başbakan Celal Bayar'ın Nutkuna Cevap Veriyor," Cumhuriyet, 2 Temmuz 1947. Nadir Nadi, "Düelloya Luzum Yok," Cumhuriyet, 3 Temmuz 1947. "İnönü Dün Celal Bayar'ı Kabul Etti," Ulus, 8 Temmuz 1947. "İnönü İle Başbakanın Dünkü Görüşmeleri," Cumhuriyet, 9 Temmuz 1947. Nadir Nadi, "Bir Garib [Garip] Halidir ki," Cumhuriyet, 9 Temmuz 1947. "Recep Peker'in Bayar'a Yeni Cevabı," Ulus, 11 Temmuz 1947. "İnönü Dün Akşam Celal Bayar ve Mümtaz Ökmen'le Görüştüler," Cumhuriyet, 11 Temmuz 1947. İktidar ve muhalefet arasındaki gerginliği gidermek için Vehbi Koç, Üzeyir Avunduk ve Emin Sazak gibi bazı işadamları da girişimde bulunmuştur. Bkz. Avni Doğan, Kurtuluş Kuruluş ve Sonrası, s. 255. Muzaffer Sencer, Türkiye'de Siyasi Partilerin Sosyal Temelleri, s. 223.

partisi içindeki muhalefete rağmen kabul ettirmişti. (1) Yapılan görüşmelerde taraflar karşılıklı olarak birbirlerini suçlamış, Bayar çok partili sistemin gereği olarak; sıkıyönetimin kaldırılması, seçim emniyetinin sağlanması gibi bazı tedbirlerin alınmasını istemiş, özellikle muhalefete yapılan baskılar üzerinde durmuştu. Peker ise Meclisin meşruiyetine dil uzatılmadığını söylemiş, baskı şikayetlerinin ise doğru olmadığını savunmuş ayrıca İnönü'nün bildiri yayınlanma teklifine de karşı çıkmıştı. Peker'e göre Demokrat Partinin bir hakem istemesi de bildirinin yayınlanması da antidemokratikti. Bu konuda sadece millet karar verebilirdi. Hükümet Anayasaya göre Meclise karşı sorumluydu. Cumhurbaşkanı'nın yetkileri aşılmış ve Anayasaya karşı gelinmişti. (2)

Peker'in olumsuz görüşlerine rağmen, iktidar ve muhalefet tarafından incelenen, nihai metni Cumhurbaşkanı ve Nihat Erimle birlikte hazırlanan, Türk siyasi tarihinde 12 Temmuz Beyanamesi olarak anılan bildiri 11 Temmuzda radyoda okundu, izleyen günde de basında yayınlandı. (3) Bildiride iktidar ve muhalefet partileri için güvenli bir ortam sağlanması gereği üzerinde duruluyordu. İktidarın baskı yapmadığı konusuna de-

-
- (1) Avni Doğan Celal Bayar'ın görüşmelerle ilgili izlenimlerini Demokrat Partisi genel kurulunda şu ifadelerle açıkladığını belirtmektedir: "Yukarısı, yani İnönü, Recep Peker'i alet olarak kullanmaktadır. Peker şiddete müsaittir. Meclisin meşruiyeti üzerine konuşmayacaklarını diyorlar. Bunlar hep mürettep şeylerdir. Peker bu şiddete seve seve alet olmuştur." Bkz. Avni Doğan, Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası, s. 255.
- (2) Bkz. Kemal Karpat, Türk Demokrasi Tarihi, s. 71, 163, 285. Cem Eroğul, Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi, s. 33. Metin Toker, Tek Partiden Çok Partiye, s. 192-194, 257-259. Tekin Erer, Türkiye'de Parti Kavgaaları, s. 215. Asım Us, Asım Us'un Hatıra Notları, s. 711, 721. Cihad Baban, Politika Galerisi, s. 292, 427. Celal Bayar, Başvekilim Adnan Menderes, s. 79-83. Mahmut Goloğlu, Demokrasiye Geçiş, s. 167, 173.
- (3) Bkz. "İnönü'nün Beyanata," Ulus, 12 Temmuz 1947. "İnönü'nün Beyanamesi," Cumhuriyet, 12 Temmuz 1947. Beyanname metni için bkz. Tarık Zafer Tunaya, Siyasi Partiler, s. 651. Şükrü Esirci, Menderes Diyor Ki, s. 99.

ğinilmiyor ancak muhalefetin ihtilalci olmadığı açıkça beyan ediliyordu. (1)

Bildiri yayınlanmıştı, ancak iktidar ve muhalefet ilişkilerinde bir düzelme olduğu söylenemezdi. (2) Bildiri yayınlandıktan sonrakler iki parti içindeki mutediller ve müfritler arasında görüş ayrılıkları daha belirgin biçimde ortaya çıkmıştı. Cumhuriyet Halk Partisi içindeki müfritleri Peker, mutedilleri ise İsmet İnönü'nün desteklediği söylenen Nihat Erim temsil ediyordu. İnönü ile Peker arasındaki ilişkiler ise oldukça gerginleşmişti. (3)

- (1) CHP yayınlarına göre, siyasi buhran bu bildiri ile giderilmiş ve tarafsız idare ve muhalefetin emniyet içinde çalışması, demokrasinin temel unsuru olarak benimsenmiştir. Bkz. CHP, Millet Hizmetinde 40 Yıl, s. 56, 57. Bir siyasi yoruma göre, "İnönü Peker'den yana çıksaydı, muhalefetin elinde Meclisten çekilmekten başka alternatif kalmayacaktı" bu nedenle bildiri muhalefet lehinde hazırlanmıştı. Bkz. Cem Eroğul, Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi, s. 35. Kemal Karpat bildiri ile çok partili demokratik sistemin temellerinin atıldığı görüşündedir. İnönü bu bildiriyle muhalefetten yana tavrını ortaya koymuş Peker ve hükümetini desteklememiştir. Böylece İnönü Demokratları propaganda silahlarından yoksun bırakmış, muhalefetin hükümete yönelik suçlamalarını engellemek istemiştir. Bkz. Kemal Karpat, Türk Demokrasi Tarihi, s. 166, 170, 172. Bir görüşe göre bildiri, Cumhurbaşkanı ve hükümete bir şey kazandırmamış, Demokrat Parti içinde ise tedirginlik yaratmıştır. Bkz. Şevket Süreyya Aydemir, Menderes'in Dramı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1979, s. 183. Tekin Erer, bildiriye Cumhuriyet Halk Partisi içindeki şiddet taraftarlarının yararlanabilecekleri hususlar olduğu görüşünde olup bildiriye yer alan, "siyasi partilerin yasadışı eylemlere başvurmaması" ifadelerini eleştirmektedir. Buna dayalı olarak iktidarın parti örgütlerine bir genelge göndererek "Abdulhamit Jurnalcılığı", yaptığını belirtmektedir. Bkz. Tekin Erer, Türkiye'de Parti Kavga-ları, s. 444. Peker'in büyük oğlu Mustafa Fazıl Peker'in iddialarına göre İnönü'nün Demokrat Partiyi kapattırma girişimi babası tarafından engellenmiştir. Genelde muhalefet partisi lehinde hazırlandığı kabul edilen 12 Temmuz Beyannamesinin yayınlanması konusunda Peker'in muhalefeti İnönü'nün ise çabaları sözkonusudur. İnönü'nün çabaları ile Mustafa Fazıl Peker'in iddialarını bir arada bağdaştırmak mümkün görünmemektedir.
- (2) Kemal Karpat iktidara karşı duyulan hoşnutsuzluğun kısmen giderildiği kanaatindedir. Bkz. Kemal Karpat, Türk Demokrasi Tarihi, s. 172.
- (3) Bkz. Metin Toker, Tek Partiden Çok Partiye, s. 270-301, Emin Karakuş, İşte Ankara, s. 147, Mahmut Goloğlu, Demokrasiye Geçiş, s. 174-175. Celal Bayar, Başvekilim Adnan Menderes, s. 79, 80.

12 Temmuz Bildirisini ve izleyen günlerdeki gelişmeleri değerlendirmek üzere, Ağustos ayı sonlarında yapılan Cumhuriyet Halk Partisi grup toplantısı sonucunda Peker'in talebi üzerine güvenoylamasına başvuruldu, sonuçta hükümete 35 muhalif oy verildiği anlaşıldı.⁽¹⁾ Oylama Cumhuriyet Halk Partisi tarihinde Otuzbeşler Hareketi olarak anılan, yeni bir hizbin doğmasıyla sonuçlanmıştı⁽²⁾ otuzbeş aleyhte oya rağmen Başbakanlıktan hemen ayrılmayan Peker daha sonra 4 Eylül 1947'de

- (1) Kırmızı oy vererek hükümete muhalefetlerini açıklayan milletvekilleri şunlardı: Nihat Erim, Vedat Dicleli, Kasım Gülek, Ali Fuat Cebesoy, Kasım Eren, İsmail Rüştü Aksal, Cavit Oral, Sinan Tekelioğlu, Fahri Kurtuluş, Mahmut Nedim Gündüzalp, Cevat Dursunoğlu, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Celal Sait Siren, Şevket Raşit Hatipoğlu, Nazif Ergin, Tahsin Banguoğlu Tezer Taşkıran, İhsan Hamit Tğrel, Sait Odyak, Sedat Cumralı, Muhsin Adil Binal, Hasan Şükrü Adal, Avni Refik Berkman, Muhtar Ertan, Ali Kemal Yiğitoğlu, Abdurrahman Melek, Vehbi Sarıdal, Kamil Kitapçı, Hilmi Atlıoğlu, Hilmi Öztarhan, Suat Kemal Yetkin, Raşit Börekçi, Osman Ağan, Bekir Kaleli, Mahmut Şevket Esendal. Bkz. Mahmut Goloğlu, Demokrasiye Geçiş, s. 175. Ayrıca bkz. Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler, s. 565, 566. Cüneyt Arcayürek, Demokrasi'nin İlk Yılları, s. 122. Metin Toker, Tek Partiden Çok Partiye, s. 300. Tekin Erer, Türkiye'de Parti Kavgaları, s. 221. Basında yer alan haberler için ayrıca bkz. "Hükümet Bugün Partide itimad [itimad] İsteyecek," Cumhuriyet, 26 Ağustos 1947. "Hükümet Partide İtimad [itimad] Reyî Aldı," Cumhuriyet, 27 Ağustos 1947.
- (2) Hilmi Uran'a göre otuzbeşler hizbini doğran İsmet İnönü'yü. Bkz. Hilmi Uran, Hatıralarım, s. 476. Avni Doğan, Peker'e artık ihtiyaç kalmadığı için feda edildiği kanaatinde. Bkz. Avni Doğan, Kurtuluş Kuruluş ve Sonrası, s. 257. Ayrıca bkz. Metin Toker, Tek Partiden Çok Partiye, s. 280-287. Asım Us, Asım Us'un Hatıra Notları, s. 714-716. Kemal Karpat'a göre, "çoğunluğu eski partililerden olan birinci grup otoriter usullere bağlıydı... daha genç ve daha liberal partililerin meydana getirdiği ikinci grup ise çok partili sistem, tartışma hürriyeti ve genellikle demokratik hürriyetler taraftarıydı. Recep Peker birinci grubun lideri sayılıyordu ve ağır tempolu tecilli bir gidişle çok partili sisteme gitmeyi savunuyordu... birinci grup herhangi bir uzlaşma istemiyordu. Muhalefet saflarında gericilerin bulunduğunu ve bunların iktidarı tekrar kendi ellerine geçirmek istediklerini ilan ediyorlardı Demokratların esas maksatlarının İnönü'yü CHP'den ayırmak olduğu biliniyordu. Bunun için her iki grubun da menfaati İnönü'yü parti başkanı olarak tutmakta birleşiyordu... Onlara göre... laiklik, devletçilik hürriyet anlayışı, üzerinde tavizcilik başlamıştı." Bkz. Kemal Karpat, Türk Demokrasi Tarihi, s. 150, 173, 174. Karpat birinci grubun, bir diğer ifadeyle müfritlerin görüşlerinin anlaşılmasını bir talihsizlik ve "herkesin tutulduğu demokrasi nobeti içinde sesini duyuramamış, bir hareket" olarak değerlendirmektedir. Bkz. a.g.e., s. 177. Cüneyt Arcayürek ise şu açıklamalarda bulunmaktadır: Demokrasiye geçişi erken bulanların dayandıkları gerekçe eğitim sorunuyla başlıyor... eğitilmemiş yığınların eğriler doğruları nasıl... birbirinden ayıracağı sorunu açık-

yapılan parti grubu toplantısında yapılan görüşmelerden sonraki oylamada muhalif oylar otuzbeşten kırkyediye çıkınca önce bakanlar kurulunda bazı değişiklikler yaptı bir kaç gün arayla da başbakanlıktan istifa etti. (1)

Peker'in istifa nedeni 1947'de yapılan Cumhuriyet Halk Partisi Kurultayının onbeşinci birleşiminde Edirne Delegeşi B. Sami Tütün tarafından da gündeme getirildi. Edirne delgesi yapmış olduğu konuşmada, gerçek istifa nedeninin ve ayrıca Parti Başkanvekilliği görevinin Peker tarafından kabul edilip edilmeyeceği konusunun açıklığa kavuşturulmasını, ayrıca konuya ilişkin açıklamaların Peker tarafından yapılmasını istedi. Bunun üzerine, bazı konuşmacılardan sonra Peker söz aldı ve daha sonra basında önemli tartışmalar ve çeşitli yorumlara (2)

tan yazılıp söylenmese bile kapalı tartışmalarda sürekli olarak öne sürülüyordu." Bkz. Cüneyt Arcayürek, Demokrasinin İlk Yılları, s. 119-120. Müfritlerin görüşleri için ayrıca bkz. "Halk Partisi Müfritleri Hakkında İfşaat," Cumhuriyet, 8 Ekim 1947. "CHP Grubunda Şiddetli Tartışmalar," Cumhuriyet, 10 Ekim 1947.

- (1) Bkz. "Kabinede Değişiklik İçin Yapılan Temaslar," Cumhuriyet, 4 Eylül 1947. "Kabinede Beklenen Değişiklik Dün Yapıldı," Cumhuriyet, 6 Eylül 1947.
- (2) Basındaki tartışma ve yorumlar, Ulus Gazetesinde Nihat Erim tarafından kaleme alınan, "Bay Peker ve Meselesi" başlıklı makalelerin yer almasıyla başladı. Bazı gazeteler bu makaleleri olduğu gibi yayınladılar ve konuya ilişkin yorumlar günlerce gazetelerin birinci sayfelerinde yer aldı. Erim'e göre Peker Kurultayda "mağdur, mazlum edasına bürünmek" ayrıca, "Devlet Reisini ima ederek... baskı altında tutularak çekilmeye mecbur edildiği intibainı yaratmak" istemiştir. Ona göre; "Bay Peker'in istifasının asıl sebebi... Türk halk efkarının şiddetli ve dayanılmaz baskısıdır. İstifası üzerine geniş vatandaş çevreleri adeta bayram" yapmıştır. Erim, Peker'in samimi olmadığını Parti Grubu ve Kurultayda yaptığı açıklamaların çelişkilerle dolu olduğunu belirtmiştir. Bkz. "Bay Peker ve Meselesi," Ulus, 4-7 Aralık 1947. "Peker'in Başbakanlıktan İstifasının İcyüzü: Dünkü Kurultayda Peker'in Verdiği İzahata Karşı Ulus'un Yaptığı Mühim İfşaat," Cumhuriyet, 4 Aralık 1947. "Nihat Erim'in Ulustaki Makalesi," Vatan, 5 Aralık 1947. "Recep Peker'e Karşı Şiddetli Hücumlar," Cumhuriyet, 5 Aralık 1947. "Ulus'un Peker'e Devamlı Hücumu," Vatan, 6 Aralık 1947. "Peker Meselesi Gittikçe Ciddi Mahiyet Alıyor," Cumhuriyet, 6 Aralık 1947. "Receb [Recep] Peker'in Cevab [Cevap] Vereceği Teeyyüd Ediyor," Cumhuriyet, 7 Aralık 1947. Nadir Nadi, "Peker'in Suçu," Cumhuriyet, 7 Aralık 1947. "Recep Peker Meselesi: Ulus'un İfşaatı," Vatan, 4 Aralık 1947. Ayrıca bkz. Asım Us, a.g.e. s. 725.

yol açan açıklamalarda bulundu. Bazı konuların uygun zaman ve ortamda müzakere edilmesi gerektiğini belirterek o günkü ortam ve şartlarda açıklama yapmanın doğru olmayacağını söyledi. Ayrıca başbakanlık yaptığı dönemin son günlerinde, sağlık durumunun görevlerini yerine getiremeyecek kadar bozulduğunu da belirtti. Parti grubunda kendisinin ve kabine üyelerinin yıprandığı konusunda bir eğilim belirlediğini, bu eğilimi gözardı etmeyerek güvenoyuna başvurduğunu ve oylama sonucunda büyük bir çoğunlukla güvenoyu aldığını söyledi. Güvenoylamasına rağmen, Parti içindeki muhalefetin devam ettiğini açıkladı. Peker ayrıca başbakanlık yaptığı dönemin, siyasal açıdan hassas bir döneme rastladığını belirtti. Kendisinin ve kabinesinin yıprandığını ilave ederek şu açıklamalarda bulundu:

"Hükümetin hareket hattı üzerinde tesirler ika etmeye [yapmaya] devam eden bazı arkadaş unsurlarının bu hareketten vazgeçemeyişini kuvvetle sezerek bu hareketlerin hükümette zaaf ve hatta devlete zarar verici bir sonuca varmasını derpiş ederek [göz önünde bulundurarak] hükümetin elindeki emaneti büyük makam sahibine teslim etmesi kararına vardım... hiç bir cereyanın tesirine bakmadan... bu yolda harekete devam edersem umumi varlığımız ve birliğimizde, benim hakim olamayacağım bir takım çatlaklar... kuvvetle mümkündür ve ilerde görüp hakim olamayacağım... fena neticelere bizzat kendimin vasıta olmasını içim, duygum ve vazife ruhum uygun bulmadı. Bunun için... vazife emanetini bırakmaya karar verdim."

Bu açıklamalardan sonra Peker, Anayasada bulunan kurallar uyarınca Meclise karşı sorumlu olan bir hükümetin görev anlayışının bildiri ile değiştirilemeyeceğini, partiler üstünde hakem olamayacağını söyledi. Peker ayrıca hakemlik sıfatının İnönü'nün Devlet Başkanlığı⁽¹⁾ vasfını ve kıymetini küçülten

(1) Peker konuşmasının birkaç yerinde İnönü'den isim olarak değil, "Parti Genel Başkanı vasfını haiz olan zat" ifadesiyle dolaylı olarak bahsetmektedir.

bir mana ifade ettiğini de belirtti. ⁽¹⁾ Bu açıklamalardan sonra Edirne Delegatesinin parti genel başkan vekilliği görevini kabul edip etmeyeceği sorusuna cevap verdi ve sağlığının milletvekilliği görevi dışında partide başka görev alamayacak kadar bozuk olduğunu belirtti. Oyların dağılmaması için kurultay sonunda yapılacak seçimlerde kendisine oy verilmemesini de ayrıca rica etti.

Bu açıklamalara rağmen kendisine parti genel başkanlığı için 25, parti genel başkanvekilliği için 159 oy verildi. Ayrıca parti divanına seçilmesine rağmen ertesi gün istifa etti. ⁽²⁾ Kurultay seçimleri ve sonuçları çeşitli şekillerde yorumlandı. Bir görüşe göre, Peker ve grubunun partiye egemen olma ihtimali bir devlet buhranı yaratabilecekti. "Siyasi İrtica"nın bir diğer ifadeyle Peker grubunun yenilgisi ile böyle bir tehlike önlenmişti. ⁽³⁾ Bazı gazetelerde ise Peker'in prensipleri ve

- (1) Bkz. CHP Yedinci Kurultay Tutanağı, s. 526-530. "Dün Kurultayda Konuşan Peker Dedi ki: Normal Çalışan Partiler Üstünde Hakem Olmaz," Vatan, 4 Aralık 1947. "Büyük Kurultayda Dün Seçim Yapıldı," 4 Aralık 1947. "Peker'in Başbakanlıktan İstifasının İçyüzü," Cumhuriyet, 4 Aralık 1947.
- (2) Bkz. CHP Yedinci Kurultay Tutanağı, s. 532, 533. Ayrıca bkz. "CHP Kurultay Müzakereleri Dün Sona Erdi: 645 Mevcuttan İnönü 595 Rey Aldı. Recep Peker'e Ancak Yirmi Beş Kişi Rey Verdi," Vatan, 4 Aralık 1947. "Kurultayda Dün Beklenen Seçimler Yapıldı: İnönü, 645 Oydan 595'i ile Genel Başkan, Hilmi Uran 646 oydan 328'i ile Genel Başkan Vekili Seçildi," Cumhuriyet, 4 Aralık 1947. "CHP Kurultayı Dün Dağıldı: Recep Peker Parti Divanından İstifa Etti," Vatan, 5 Aralık 1947. Ayrıca bkz. Kemal Karpat, a.g.e., s. 176, 177.
- (3) Ahmet Emin Yalman Kurultay sonuçlarını Vatan gazetesinde yayınlanan başmakalesinde ve hatıralarında şöyle değerlendirdi: "Totaliter siyasi irticanın bin türlü planla, bin türlü entrika ile hazırlandığı yeni bir hamle defedildi; milli varlığımızın ahenk ve selametini tehdit eden yeni bir tehlike önlemedi... Pekerlerin, Mümtaz Ökmenlerin, İnce dayıların, Falih Rifkılarının, Atıf İnanların, Halk Partisi Kurultayına ve mekanizmasına hakim olmaları... kör ve hudutsuz ihtirasları yüzünden bir devlet buhranı, bir milli varlık tehlikesi yaratmaları pekala mümkündür." Bkz. Ahmet Emin Yalman, "Bıktık Artık," Vatan, 5 Aralık 1947. "Halk Partisinin içindeki totaliter vasilik kalasının bir tarafı zaten

cesaretinden övgü ile bahseden makaleler yayınlandı.⁽¹⁾ İktidar ve muhalefet gazetelerin bazılarında ise Peker grubunda bulunan milletvekillerinden bazılarına yönelik şiddetli eleştiriler yoğunlaşarak devam etti.⁽²⁾ Bazı gazetelerde Peker ve arkadaşları tarafından, "Kemalist Parti" isimli bir parti kurulacağı hakkında haberler yer almaya başladı,⁽³⁾ ancak iki gün sonra bu haber Peker tarafından yalanlandı.⁽⁴⁾

Peker'in başbakanlıktan ayrılma nedeni ile ilgili çeşitli yorumlar bulunmakla birlikte, bu yorumların önemli bir kısmı İnönü ve Peker anlaşmazlığı noktasında birleşmektedir. Kendisinin Parti Kurultayında yaptığı konuşma da bu yorumları doğrulamaktadır. Peker konuşmasına başlarken çekilmesinin gerçek nedenlerini açıklayamayacağını belirtmiş ve bunun için bazı gerekçeler ileri sürmüştür. Bu nedenle daha sonra yaptığı açıklamaları bu noktayı göz önünde bulundurarak değerlendirmek uy-

---

çökmüştü. Kurultay neticesinde kale tamamiyle yıkıldı," Ahmed Emin Yalman, a.g.e., C. IV, s. 124, 125. Peker'i, "Parti içindeki siyasi irtica taraftarlarının başmüessili" olarak niteleyen Fuat Köprülü ise Kurultay sonuçlarını şöyle değerlendirdi: "Peker, memleketin yarınki demokratik hayatında sadece siyasi bir ölü mevkiinde kalmaya mahkum olmuştur." Bkz. "Köprülü Diyor ki," Vatan, 5 Aralık 1947.

- (1) Nadir Nadi, Peker'in 1947 Kurultayında yapmış olduğu konuşmayı şöyle değerlendirdi: "Kanaatlerine iştirak etmemekle beraber düşüncesini hiç bir şeyden çekinmeksizin yüksek sesle söyleyebildiği için bu devlet adamını tebrik etmeyi bir vazife biliriz. Memleketimizin... kanaatini açıkça savunan, benimsediği prensiplere sınıksız bağlanan cesur şahsiyetlere ihtiyacı vardır... Sayın Peker'in nutkundaki mimari usluba hayran olmamak, onu sevinçle kucaklamamak elimizden gelemezdi." Bkz. Nadir Nadi, "Kurultay Sonu Notları," Cumhuriyet, 5 Aralık 1947. Fuat Köprülü, Peker'in bu konuşmasını İnönü'ye karşı bir savaş ilanı olarak değerlendirdi. Bkz. "Recep Peker'e Karşı Şiddetli Hücumlar," Cumhuriyet, 5 Aralık 1947. Hikmet Bayur, Ulus gazetesinde yayınlanan makale serisinin "şefe, kafa tutmuş olan adamı ezmek" amacıyla yazıldığını belirtti. Bkz. "Recep Peker Meselesi Hâlâ Ön Planda," Cumhuriyet 9 Aralık 1947.
- (2) Bkz. "Recep Peker'e Karşı Şiddetli Hücumlar: CHP ve DP Organlarında Sert ve Ağır Yazılar Başladı," Cumhuriyet, 5 Aralık 1947.
- (3) Bkz. "Peker Meselesi Gittikçe Ciddi Nahiyet Alıyor," Cumhuriyet, 6 Aralık 1947.
- (4) Bkz. "Peker Diyor ki: Yaratılan Hava Devam Ediyor," Cumhuriyet, 8 Aralık 1947.

gun olacaktır. Peker konuşmasında, sağlığının bozuk olduğunu, kendisinin ve kabinesinin, siyasal açıdan yıprandığını açıklamaktadır. Kendi yorumuna göre, güvenoyu almasına rağmen devam eden parti içi muhalefet devam edecek, bölünmelere sebep olacak ve bu durum hükümete, giderek devlete zarar verebilecektir. Özellikle bu ihtimaller onu istifa kararına götürmüş olabilir. 12 Temmuz Beyannamesi konusunda ise İnönü'yü dolaylı ifadeler kullanarak, Anayasayı çiğnemekle ve Meclis iradesine karşı gelmekle suçlamaktadır. Bu ifadeler Peker ile İnönü arasında önemli anlaşmazlıklar olduğunu doğrulamaktadır. Ancak Peker bu anlaşmazlıkların kaynağı hakkında herhangi bir açıklamada bulunmaktan özellikle sakınmış ve bunu konuşmasına başlarken ifade etmekten kaçınmamıştır.

Peker Kurultay seçimlerinde aday olmak istememiş, seçim sonuçlarına göre Parti Divanında görev alması gerekirken bu görevi de reddetmiş ve partiye sadece milletvekili olarak hizmet edebileceğini açıklamıştır.

E. YAŞAMININ SON GÜNLERİ, ÖLÜMÜ VE KİŞİLİĞİNE İLİŞKİN ÇEŞİTLİ YORUMLAR

Peker, CHP 1947 Kurultayından sonra milletvekilliği görevi dışında, parti içinde herhangi bir görev yapmadı. Kendisi kronik kalp hastasıydı ve bazı ürolojik şikayetleri de vardı. Başbakanlıktan ayrıldıktan sonra sağlığı daha da bozuldu ve İstanbul'da iki prostat ameliyatı geçirdi. Bir süre sonra tedavi olmak için İsviçre'ye gitti. İstanbul'a döndükten sonra doktorlarının isteği nedeniyle istirahate çekildi ve ayrıca

Cerrahpaşa ve Amiral Bristol hastanelerinde tedavi edildi. Ancak bütün çabalara rağmen kurtarılamayarak, 2 Nisan 1950'de sabaha karşı saat 3.50'de Amiral Bristol Hastanesinde öldü ve İstanbul Edirnekapı şehitliğinde toprağa verildi. (1) Peker'in kişiliği ve son günleriyle ilgili olarak, Nadir Nadi ve Avni Doğan anılarında şunları anlatır:

"Muhalefet uğruna arkadaşları tarafından feda edilmiş olmak kanısı onu çok üzmüştü. Kimbilir, belki daha ziyade Atatürk devrimlerinin güme gitmek üzere olduğunu görüyor, asıl ona yanıyordu... Heyecanını, savaş gücünü yitirmiş, öksüz, kimse-siz bir çocuğa benzemişti. Kalbinden rahatsızdı... ne İsmet İnönü, ne Otuzbeşler, ne de muhalefet hakkında ağzından tek bir söz çıktığını duymadım. Tevekkül içinde ölümü bekliyordu. Bekleyişi uzun sürmedi." (2)

"Recep Peker devrimlerin kışkırtıcı bir bekçisi ve otoriter bir insandı. Dış görünüşü haşın olmakla birlikte yüreği tertemiz ve yufka idi. Siyasi bir kompromiye komploya feda edileceğini bilirdi. Fakat hiç bir vesile ile İnönü aleyhinde tek bir kelime söylediği duyulmamıştır... Ölümünden bir kaç gün önce, hastanede ziyaretine gitmiştim. Taksim meydanında Halk Partisi'nin bir mitingi vardı. Yatağında doğrulmaya çalışarak 'Beni bir sedyeye koyun, mitinge ben de katılarak konuşmak, isterim. İnönü'nün ve Halk Partisinin ezilmesine dayanmam' demiştir." (3)

- (1) Bkz. "Recep Peker'i Kaybettik," Ulus, 3 Nisan 1950. Muzaffer Gökman, a.g.e., s. 139. Peker'in büyük oğlu Mustafa Fazıl Peker ile diğer oğlu Ahmet Erdoğan Peker'in anlattıklarına göre; babaları öldüğü zaman aile maddi imkansızlıklar içindedir. Bu arada Adnan Menderes bizzat Peker'in eşi ile irtibat kurmuş ve merhumun mezarının DP tarafından yaptırılması teklifinde bulunmuştur. Bu tekliften haberdar olan İnönü CHP'nin prestijini ileri sürerek DP girişimini engellemiş ve İnönü tarafından aileye söz verilmesine rağmen Peker'in mezarı CHP tarafından da yaptırılmamıştır. Peker'in çocukları babalarının mezarını Keçiören'deki evleri satıldıktan sonra yaptırabildiklerini, kira evinde koyacak yer bulamadıkları için ayrıca annelerinin bazı siyasi endişeleri nedeniyle de kendilerine intikal eden tüm kitap ve belgeleri Keçiören'deki evlerinin havuzunda yakmak zorunda kaldıklarını açıklamışlardır. Peker ailesinin halen maddi imkansızlıklar içinde oldukları tespit edilmeyle birlikte, o dönemde mezar yaptırabilecek güçten yoksun olmaları pek mantıklı gibi görünmemektedir.
- (2) Bkz. Nadir Nadi, a.g.e., s. 275. Nadir Nadi Peker'i, "Atatürk devrimlerine yürekten bağlı, heyecan dolu" bir kişi olarak vasıflandırır ve çocukluk anılarına dönerek şunları anlatır: "Çocukluğumdan tanırdım Peker'i. Tombul, sevimli, babacan halli bir adamdı. Birinci Büyük Millet Meclisinin Genel Katipliğini yaptığı sıralarda, sırtına geçirdiği kemersiz, apoletsiz, üniformamsı ceketini ile bahçede dolaşırken beni görürse çok defa yanıma gelir tatlı sözler söyleyerek çenemi okşardı." a.g.e., s. 272. 330.
- (3) Bkz. Avni Doğan, a.g.e., s. 259 [Dipnot]. Peker'in CHP'nin eleştirilmesine karşı olduğu hakkında bkz. Türkiye Ansiklopedisi, C. III, s. 1178, 1179.

Birinci Mecliste Meclis Genel Sekreterliği görevi sırasında, Peker'in yanında memur olarak çalışan daha sonra üniversitede Peker'in asistanı olan Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Peker'i prensiplerinden ödün vermeyen, "dik başlı, pek yürekli, halkın dört dörtlük dediği türden bir kişi" olarak vasıflandırır. (1) Peker'i, "güçlü ve iddialı bir şahsiyet" olarak vasıflandıran Şevket Süreyya Aydemir'in yorumları ise şöyledir:

"Peker... çetin bir adamdı... Önemli vasıfları vardı. Hatta bu vasıfların bir kısmına şeflik vasıfları da denilebilir. Eğer bu vasıflar aşırı bir benlik gururuyla gelişmeseydi... güçlü bir devlet adamı olabilirdi. Bu çelişme... Demokrat Partinin doğuşu ve Mecliste yer alışı günlerinde, hiddetli bir anlayışsızlık derecesine varmıştı. Ama muhakkak ki iyi konuşan, güçlü konuşan biriydi. Sokak kalabalıklarına değil, fakat çatı altı toplantılarına uyan tesirli, ama samimiyet telkin etmeyen, itimat uyandırmayan bir konuşma üslubu vardı. Karşı karşıya konuşmalarda veya dar toplantılarda da dikte etmeye kaçan bir hal ve eda sahibiydi... Onun üniformayla çıkarılmış bir subaylık resmini, bir kaç defa görmüşümdür. Günahını almayayım ama, bunları gösterirken, öyle sanıyorum ki içinden, kendi resimlerinin de niçin daha üstteki şeflerinki gibi yayılmamış olmasından biraz hicran duyardı."(2)

Necmeddin Sadak, Peker'in İstanbul'da yapmış olduğu bir konuşma ile ilgili izlenimlerini şöyle ifade eder:

"Başbakanı dinleyenler onda, şimdiye kadar belki pek az tanıdıkları hür düşünceli, en geniş tesamuh [hoşgörü] ruhuna sahip hiç bir fikrini gizlemeyen, karşısında söylenen her fikre de hürmet gösteren, olgun bir devlet adamı keşfetmişlerdir. Kolay ve iyi konuşması, çalışmaktan yorulmadığı kadar fikirlerini bütün muhataplarına anlatıncaya kadar konuşmaktan yılmayan... idealist bir politikacı..."(3)

-
- (1) Velidedeoğlu'na göre Atatürk bu özellikleri nedeniyle kendisine Peker soyadını uygun görmüştür. Bkz. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Milli Mücadele Anıları, s. 70. Hilmi Uran'ın anlattıklarına göre, daha önce kendisine Atatürk tarafından "Kocaman" soyadı verilmiştir. Ancak o, bu soyadını benimsememiş, değiştirilmesini istemiş ve böylece Peker soyadını almıştır. Bkz. Hilmi Uran, a.g.e., s. 274, 275.
- (2) Bkz. Şevket Süreyya Aydemir, Menderes'in Dramı, s. 176, 180. Kinross, Peker'i "sert ama akıllı bir müstebit" olarak nitelermektedir. Bkz. Kinross, a.g.e., s. 687. Feridun Cemal Erkin, Peker'in, "hükümlerinde aceleci ve fevri" olduğu, bir diğer ifadeyle, düşünmeden hareket ettiği görüşündedir. Bkz. Feridun Cemal Erkin, a.g.e., s. 183.
- (3) Bkz. Necmeddin Sadak, "Başbakan Recep Peker'in İstanbul'daki Konuşmaları", Ayın Tarihi, Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü, Sayı. 157. (1-31 Aralık 1946) s. 226.

Asım Us, Peker'in yaptığı bir radyo konuşmasını şöyle değerlendirir:

"Recep Peker'in tok sesi ve bu sesin tatlı ahengi de herkese açık olan kalbinin samimi ifadesini kuvvetlendiriyordu. Görülüyor ki, Recep Peker millet hizmetinde üzerine aldığı vazifelerden dolayı kendisine sual sorulmasından endişe duyan bir insan değildir; o, bilakis memleket ve millete karşı hesap vermek için fırsat arayan ve kendiliğinden harekete geçen bir Devlet adamıdır."(1)

Nihat Erim, Peker'in açık konuşmayı seven kuvvetli bir devlet adamı olduğu görüşündedir. (2)

Bingöl Milletvekili Feridun Fikri Düşünsel ise görüşlerini şu ifadelerle açıklamaktadır: "Peker, Cumhuriyet rejiminin ilk kuruluşu günlerinden beri daima milli davanın arkasında yürümüş, emek sarfetmiş, Atatürk'ün mektebinde yetişmiş bir şahsiyeti muhteremdir." (3)

Ölümünden sonra Falih Rıfki Atay, Ulus gazetesinde şunları yazmıştır.

"Hiç kimse için bir fenalık hesabı yaptığını, kimse için bir öğünü beklediğini ve hiç kimseye karşı bir arka tertibe katıldığını görmedim. Durmadan okur, öğrenmeği ve anlamağı ister, resmiyi ve hususiyeti birbirinden bıçak sırtı gibi ayırır... çalışmaktan ve didinmekten yılmazdı. Yirmibeş yıl içinde, bazan, ağır haksızlıklara da uğramıştır. İstirap çeker fakat susardı. Vazifelerden çekilişlerinin sebeplerini çok defa en yakınlarına bile anlatmamıştır. Devlet ve siyaset sırrı tutardı.

"Patavatsız derlerdi. Çocuk derlerdi. Fakat fena demezlerdi. Kötü niyetli demezlerdi. Hırçınlığı ve toksözlülüğü, bir kaç defa olduğundan tamamıyla başka türlü anlaşılmasına sebep olmuştur. Başbakanlığı, memleket havasına soğukkanlı muhakmeden fazla his ve hırsların hakim olduğu devre rastlamıştır. Bu bir talihsizliktir. Yaşasaydı, onu en fena tanıyanlar da fikirlerini düzeltmek fırsatı bulurlardı... Partinin bunca yıllık şanlı şerefli tarihinin her sayfasında onun küçük büyük bir hissesi ve hepimiz üzerinde hakkı vardır. Çok zaman partinin üstünde bir sancak gibi dalgalanmıştır. Peker herkese misal olabilecek bir savaşçı ahlakı geleneği bırakarak öldü."(4)

- (1) Bkz. Asım Us, "Hükümetin Altı Aylık İş Bilançosu," Ayın Tarihi, Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü, Sayı. 159, (1-28 Şubat 1947), s. 13. Ayrıca bkz. "Başbakan'ın Radyoda Dün Akşamki Konuşması," Cumhuriyet, 15 Şubat 1947.
- (2) Bkz. Nihat Erim, "Başbakan Vatandaşlara Hesap Verdi," Ulus, 15 Şubat 1947. Nihat Erim'in Peker hakkındaki bu görüşlerinde, aynı yıl içinde önemli değişiklikler olmuş ve günlerce Türk basınını meşgul eden ve kendisi tarafından kaleme alınmış olan ve Peker'i yeren makale serisi Ulus gazetesinde yayınlanmıştır. Bkz. Nihat Erim, "Bay Peker ve Meselesi," Ulus, 4-7 Aralık 1947.
- (3) Bkz. "Hükümet Dün Meclisten İtimad [İtimat] Reyini Aldı," Cumhuriyet, 15 Ekim 1947.
- (4) Falih Rıfki Atay, "Peker'in Ölümü", Ulus, 3 Nisan 1950.

II. PEKER'İN DEVLET VE SİYASAL REJİMLERE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ

A. DEVLET VE PEKER

1. Devlet

a) Devlet Tanımı ve Kaynağı

Peker devleti büyük bir varlık, kuvvet insanlığın en büyük eseri olarak tanımlar, (1) oluşumunu ise şöyle açıklar:

"Eski devirlerde bir takım insan yığınları derebeyler tarafından feodal şartlar altında idare ediliyordu. Bu, iptidai devlet şekli idi... Bunlar birbirlerini yemekte ve şuurlu bir hareket neticesi değil, bu yiyeş neticesi olarak, birbirlerine girmekte ve büyümektedirler... ve yavaş yavaş başlarında bir hanedana mensup bir baş bulunan devletlerin kurulması devri geliyor. Bu absolu [mutlak] devletler... iptidai devletlere bakılınca daha ileri bir çehre göstermekle beraber, genel gidiş derebeylik devrindeki feodal devlet tipinin gidişinden ayrılamıyor.(2)

Peker feodal devlet olarak tanımladığı bu iki devlet tipinin hürriyet ihtilali sonucu liberal devlete, daha sonra ulusal devlete dönüştüğünü belirtir.

Peker'in devlet, devletin kaynağı ve niteliğine ilişkin görüşleri şu sonuçları ortaya koymaktadır: "İnsanlığın en

---

(1) Bkz. Recep Peker, CHP Genel Sekreteri R. Peker'in Söylevleri, s. 18. Peker'in CHP 1935 Kurultayından önce 8 Mayıs 1935'de Ankara Radyosunda ve Kurultayda yaptığı konuşmalar için ayrıca bkz. "Recep Peker'in Söylevi," Cumhuriyet, 9 Mayıs 1935, "Recep Peker'in Mühim Bir Konferansı," Tan, 9 Mayıs 1935. "Parti Programı Heyeti Umumiyesiyle Kabul Edildi," Cumhuriyet, 14 Mayıs 1935. "Recep Peker'in Kurultayda Beyanatı," Tan, 14 Mayıs 1935. Ayın Tarihi, No. 18, Ankara, Mayıs 1935, s. 13, 34-59

(2) Bkz. Recep Peker, İnkılap Dersleri, s. 59, 60.

büyük eseri devlettir" ifadesi onu, devleti en üstün değer olarak gören Hegelci görüşe, devletin kaynağı olarak kuvvet ve mücadeleyi göstermesi ve devleti bir kuvvet olarak nitelmesi ise onu, devletin kaynağının kuvvet ve savaş olduğunu savunan görüşe yaklaştırmaktadır.

Bütün bu açıklamalara göre Peker devleti en üstün, yüce bir varlık ve güç olarak değerlendirmektedir. Peker'e göre devlet insanlar için bir amaçtır. Bireyin ancak devlet içinde bir değeri vardır. Ona göre, "insanlar tek tek bakıldığı zaman değerleri sıfırdır."⁽¹⁾ Peker'in devlet karşısında bireye atfettiği değer, Hegel'i ve faşizmin birey ve devlet anlayışını anımsatmaktadır. Bilindiği gibi Hegel, "fertlerin ve toplulukların... ancak organik bir devlet içinde ve organik bir devlet tarafından gerçek bir varlık ve değer kazanabileceklerini" kabul etmiştir.⁽²⁾

Devletin oluşumuna ilişkin görüşleri onu hem Hegel'ci hemde devletin kaynağını kuvvet ve mücadeleye dayandıran görüşe yaklaştırmakla birlikte bu açıklamalar devletin kaynağının ne olduğu sorusuna kesin cevap verememektedir. O, daha ziyade hangi kriterlere göre ayırdığı tespit edilemeyen üç devlet aşaması ve tipi üzerinde durmuş ve ideal bir devletin nasıl olması gerektiği konusundaki düşüncelerini açıklamıştır.

---

(1) Bkz. a.g.e., s. 48.

(2) Bkz. Ayferi Göze, Korporatif Devlet, İÜHF Yayını, Yayın No. 299, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1968, s. 48, 49. Ayferi Göze, Siyasal Düşünce Tarihi, İÜHF Yayını, Yayın No. 640, İstanbul, 1982, s. 281-283.

b) Devletin Geçirdiği Aşamalar ve Meydana Gelen
Devlet Tipleri

Peker'e göre devlet, feodal ve liberal olmak üzere iki aşamadan geçmiş, son ve üçüncü aşama olan ulusal devlet aşamasına ulaşmıştır. Peker bu aşamalardan ilk iki aşamanın artık devrini tamamladığını ve tüm devletlerin kaçınılmaz olan üçüncü aşamaya, ulusal devlet aşamasına er geç ulaşacağını savunur.

(1) Feodal Devlet

Feodal devleti, devletin geçirdiği aşamalar içinde birinci kategoriye yerleştiren Peker bu konuda şunları anlatır:

"Feodal devlet tipi insanların taklikten çıkıp yığın haline geldikten, ilk müşterek yaşayış haline girdikleri... zaman başlıyor. Bu geçiş devresi sonunda birbirinden şekil ve hacimden başka farkı olmayan feodalizmden monarşiye ve absolutizme inkılap eden devlet şekli, hürriyet ihtilali ... ile liberal devlet tipine çevriliyor.

"Feodal devletin dış siyasasında en mühim amil, başındakilerin istila kaprisi, yağma hırsı idi. Hanedanlar arasında kız alıp verme ... aile yakınlığı iki devlet arasındaki politikada esaslı amil olurdu.

"Feodal devlette askerlik işi basit idi. Zorla veya para ile toplanmış askerleri muharebeye gönderirlerdi... Lüzum hasıl olunca yurdun her tarafından asker, malzeme ve taşıt tedarik olunur ve icap eden yere gönderilirdi. Askerlerin başına... becerikli... veya baştakilere akrabalıkla bağlı bulunan insanlar geçirilirdi. Devletin iç koruması... zorla asker toplamak için elde tutulan bir takım gözleri ve karınları doyurulmuş, eli kamçılı kuvvetlere dayanırdı. Yurttaşın ve yurttaş haklarının korunması bile devlet işi sayılmazdı.

"Maliye telakkisi ve para siyasası halkın tahammül kaabiliyeti hiç hesaba katılmadan vergi toplamaktan ibaretti. Çok defa yurttaşların malları zapt ve müsadere olunurdu. Toplanan paraları harcamak için hiç bir usul yoktu, paralar sarayın arzusuna göre sarfolunurdu.

"Feodal rejimin ruhunu taşıyan dinasti (hanedan) devletlerin hacimlerinin büyümesine rağmen, çalışmaları dış siyasa iç ve dış koruma ile maliye işlerinin ötesine geçmedi. Yalnız vazifeler biraz şümullendirildi. İşler biraz nizamlaştırıldı. Hürriyet inkılabının devlet şekline tesirine kadar bu hal böylece devam etti."(1)

Peker krallık veya hanedan devletlerini de feodal devlet kategorisine yerleştirir ve bu devletleri feodal zihniyetin devamı olarak kabul eder. Krallıkları bağlayıcı, ulusal birliği koruyucu ve zararsız kurumlar olarak değerlendirenlere karşı çıkar ve zamanla kalkacaklarını savunur.(2) Feodal devlet aşamasını insanlık için bir esaret dönemi olarak niteleyen Peker, insanlığın bu esarettten kurtulmak için ihtilaller yaptığı görüşündedir.(3)

Peker'in feodal sisteme ve krallıklara karşı olduğu bu açıklamalardan anlaşılmaktadır. Bu, onun Cumhuriyete ilişkin şu ifadesinde de açıkça görülmektedir: "Inanarak, içten gelen bir kanaatle söylüyorum ki, Dünya'nın her yerinde, er geç ve muhakkak istikbal cumhuriyetindir."(4)

(2) Liberal Devlet ve Parlamentarizm

Peker'e göre, liberal devlet hürriyet ihtilalinin getirdiği bir sonuçtur ve insanlık feodal devletten liberal devlete geçmiştir. 1934'de yaptığı açıklamalara göre bu ihtilal sonucunda,

(1) Bkz. Recep Peker, a.g.e., s. 60, 61.

(2) Bkz. Recep Peker, a.g.e., s. 31.

(3) Ertuğrul Zekai Ökte, "Belgelerle Atatürkçü Düşünce," Belgelerle Türk Tarihi Dergisi: Dün Bugün Yarın, İstanbul, Emek Matbaası, Sayı. 1, (Mart 1985), s. 6.

(4) Bkz. Recep Peker, a.g.e., s. 31.

"insanlığa bir hür yaşam devri geldi. Ve feodal devlet tipi yıkıldı. Onun yerine liberal devlet kuruldu. Onun ana çizgileri olan haklarda hürriyetin ve çalışmada, kazanmada hürriyetin tatbik edilişleri zamanla derin suistimallere uğradı... insanlığı yıkıp çürüten bir anarşi devrine götürdü... Ekonomi alanında liberalizmin tatbikleri de daha az feci olmadı. Büyük sermayeli insanlar... koskoca müstahsil kütlesini... baştanbaşa istismar ettiler. Bunun neticesinde... hakları çiğnenenler... büyük nefret duyguları içinde karşı karşıya cepheler kurdular, boğuştular... Liberal devlet sinesinde her türlü zarar ve karışıklık ve kavga unsurları yaşamağa müsaid [müsait] bir zemin buldu."(1)

Peker; İnkılap Derslerinde liberal devlet ve zafiyetlerinden uzun uzun bahsettikten sonra Polonya ve Çekoslovakya gibi bazı ülkeleri örnek vererek, "liberal tip ile devlet idare etmek için uğranılan güçlükleri" ifade etmiş ve liberal yönetimin Türkiye'de uygulanmasının kesinlikle, "yıkıcı neticeler doğuracağını" belirtmiştir. (2) 1935'de yaptığı bir konuşmaya göre liberal sistem, "ulusun muvaffakiyet yollarını kapamak demektir." (3)

Özellikle İnkılap Derslerinde yer alan görüşleri onun liberal devlet, dolayısıyla liberalizm karşısındaki olumsuz tutumunu açık ve net olarak belirtmektedir. Giderek, devletçilik ilkesinin parti programına alındığı dönemde bu görüşünü, "liberal demek vatan haini demektir" (4) şeklinde kesin bir dille ifade eder.

(1) Bkz. Ertuğrul Zekai Ökte, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı. 1, (Mart 1985) s. 6.

(2) Bkz. Recep Peker, a.g.e., s. 90.

(3) Bkz. Recep Peker, CHP Genel Sekreteri R. Peker'in Söylevleri, s. 12.

(4) Bkz. Şevket Süreyya Aydemir, Suyu Arayan Adam, s. 450. Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam, C. I, s. 398. Ayrıca bkz. Turhan Aytul, "Türkiye'de Gürültülü Günler," Milliyet, 22 Eylül 1979.

Peker, CHF Dördüncü Büyük Kurultayı açılmadan önce 1935'de Ankara Radyosunda yapmış olduğu bir konuşmada; liberalizm ve anarşi üzerinde durur, liberalizmin sosyal ve ekonomik gelişmeyi engelleyeceğini ve anarşi yaratacağını savunur.⁽¹⁾ Ona göre, "artık can çekişmekte olan"⁽²⁾ liberal devlet devrini tamamlamak üzeredir. Liberal devlet içinde yer alan siyasal liberalizm ve ekonomik liberalizm devlet işlerinin yürütülmesini engellemiştir. Liberal devlet bir çok bakımlardan bozulmuştur.⁽³⁾ Ayrıca "iç hayatındaki anarşik vaziyetten ve devlet işlerini yürütemeycek derecede bozulmasından dolayı, liberal devlet aleyhinde yer yer reaksiyonlar" meydana gelmiştir.⁽⁴⁾ Liberal devlet, "anarşik ve istismarcı siması ile tarihe intikal etmekte... ve yerine çeşit çeşit devlet tipleri kurulmaktadır."⁽⁵⁾

Peker hürriyet ihtilalinden sonra cemiyet ve parti kurma hürriyetinin tanındığı, siyasi partilerin oluştuğu, parlamentoların da siyasal partilerden sonra ve onlara dayalı olarak meydana geldiği görüşündedir. Çok sayıda partinin parlamentoların çalışmasını güçleştirdiğini savunan ve çok partili parlamenter hayatın eleştirisini yapan Peker görüşlerini şu ifadelerle açıklar:

(1) Bkz. Recep Peker, CHP Genel Sekreteri R. Peker'in Söylevleri, s. 3-6.

(2) Bkz. a.g.e., s. 14.

(3) Bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, 1 Haziran 1936-31 Temmuz 1936, C. XII, Devre. V, İçtima. 1, Ankara, TBMM Matbaası, s. 83.

(4) Bkz. Recep Peker. İnkılap Dersleri, s. 60. Ertuğrul Zekai Ökte, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı. 1, (Mart 1985), s. 6.

(5) Bkz. Recep Peker, İnkılap Dersleri, s. 86, 94. Ertuğrul Zekai Ökte, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı. 1, (Mart 1985), s. 6.

"Liberal devlette ulus parlamentolarda temsil ediliyor. Seçilenler arasında ekseriyet partisi iktidar yerinde çalışırken, azlıklar da onu murakabe edecekler. Fakat tatbikatta her zaman böyle olmadı. Partilerin gitgide çoğalması, birbirinden aykırı maksatlar gütmeleri, parlamentoların çalışmasını güçleştirdi... çokluk partileri kurulamaz oldu... parlamentolar dağınık partilerin eline düştü... bu dağınık partilerle bir ulusun daima kuvvet emniyet ve istikrar isteyen işlerini görmek imkansız olmuştur."(1)

"...partiler çoğalınca politika işlerini meslek edinmiş birtakım türedi adamlar belirdi ve devletleri... ileri götürecek bir çalışma yerine didişme başladı... Bu suretle parlamentarizm, sınıf kavgalarının, sınıf inkılabının ve daha sonra demokrasiyi düşman sayan otorite devletlerinin yeniden vücut bulmasına sebebiyet verdi... parlamentoda iş yapacak derecede kuvvetli parti bulunamadı... bir çok partilerden müteşekkil hükümetler vücuda geldi. Fakat bunların hemen hepsi kendi aralarında bile anlaşamıyorlar... Mesela, bir kanunun her maddesi her bakanın kendi partisinin başka başka olan görüşü ile karşılanıyordu. Bu yüzden asıl maksat bozuluyor, onun yerine... parti menfaati, sınıf menfaati kaygısı konuyordu. Bu keşmekeş milletlerin... idare ve siyasal birliğini bozucu ve hatta körletici fena tesirler yaptı... liberal tip, hepsi bir tarafa çeken politikacıların kaynaşmasıdır."(2)

Liberal devlette, "zayıf ve dağınık siyasal partiler yığınını"dan koalisyon hükümetleri oluşturmak için "suni tertipler" arandı. Ancak bu da başarılı olamadı ve "liberal devletin işlemesindeki bozukluğu düzeltecek... bir değer kazanamadı."(3)

Peker'in çok partili demokrasiye geçiş döneminde özellikle başbakanlığı döneminde siyasal ve ekonomik liberalizm⁽⁴⁾ konusunda görüş ve düşüncelerinde önemli değişiklikler, meydana gelmiştir. Bu değişiklikler onun belediye seçimleri nedeniyle Meclis'te yapmış olduğu bir konuşmada oldukça belirgindir. Belediye ve milletvekili seçimlerinin erken bir tarihe alınmasını eleştiren Menderes'e karşı söz alan Peker görüşlerini şöyle açıklar:

(1) Bkz. Recep Peker, CHP Genel Sekreteri R. Peker'in Söylevleri, s. 14.

(2) Bkz. Recep Peker, Inkılâp Dersleri, s. 27, 28, 61.

(3) Bkz. a.g.e., s. 85, 86.

(4) Piyasanın kendi kuralları olduğunu savunan Peker, "devlet kararları cebir ve tazyik, ceza gibi tedbirler" ile ekonomik hayatın gidişinin

"Yeni Demokrat Parti'nin sesini işitmekle bahtiyarız. Derhal arzedeyim ki Adnan Menderes'in ifadeleri arasındaki yeni bir partinin kuruluşunu önlemek fikri bu teşebbüste olmadığı gibi bu teşebbüsü Kurultay huzuruna getirmiş olan büyük inkılapçı parti de asla düşünmemişti. Milli tarih gösterir ki Türkiye'de en sıkı günlerde dahi siyasi bir cemiyetin kurulmasını engelleyecek kanuni bir mani vaki olmamış, anayasada siyasi cemiyetler kurulmasını güden yol daima açık kalmıştır. Birbiri ardından siyasi partiler de kurulmuştur. Fakat bu partilerin çalışışı memleket için büyük zararlı neticelere varmıştır. Binaenaleyh Türkiye Cumhuriyeti'nde kanunun teyid ve himayesi altında tek partili bir rejim diye hiç bir vaziyet mevcut değildir. Bugün de mevcut değildir. Hürriyet fikrini koruyucu, icabında bunun için savaş yapıcı bir parti olan CHP demokratik inkişafı engellemek için bir teşebbüse girişmek gibi siyasi ahlak eksikliğinden münezzehtir [uzaktır]. Biz yanımızda vazife alan... Demokrat Parti'nin mevcudiyetini memleketin istikbali için bir hayır ve menfaat unsuru telakki ediyoruz".(1)

Peker'in liberal devlet ve onun kurumları hakkında görüş ve düşüncelerine ilişkin çözümler şu sonuçları ortaya çıkarmaktadır:

Peker'in üniversitelerde ilk dört devrim tarihi profesörden biri olarak Siyasal Partiler ve İdeoloji dersini vermesine rağmen, bu konuda yeterli bilgi birikimine sahip bulunmadığı, partilerin oluşumuna ilişkin tarihi gelişme sürecinden haberdar olmadığı görülmektedir.⁽²⁾ Peker'in çok partili döneme geçilinceye kadar liberal devlet ve liberal sisteme kesinlikle karşı olduğu görülür. Ayrıca bu sistemin sonucu olarak meydana

---

değiştirilemeyeceği ve bozulacağı kanaatindedir. "Polis ve jandarma kuvvetiyle fiat politikası güdülemez" der. Bkz. Necmeddin Sadak, "Başbakan Recep Peker'in İstanbul'daki Konuşmaları," Akşam, 3 Aralık 1946. Bu konu Tezin III. Bölümünde, "Devletçilik Anlayışı ve Ekonomik Liberalizm Konusuna İlişkin Görüşleri"nde ayrıca incelenmiştir.

- (1) Bkz. "Meclis'te İki Partinin İlk Tartışması," Cumhuriyet, 30 Nisan 1946. Kemal Karpat, "Siyasi partilerin mevcudiyetinin, özellikle Meclis'te muhalefetin bulunuşunun siyasi hayatın istikrarını teminat altına aldığına" Peker'in inandığını belirtmektedir. Bkz. Kemal Karpat, a.g.e., s. 162.
- (2) Peker'in görüşlerinin aksine, siyasi partilerin ortaya çıkışı parlamentolardan sonra gerçekleşmiştir. Bkz. Maurice Duverger, Çev., Ergun Özbudun, Siyasi Partiler, 2. B., İstanbul, 1974, s. 16. Gencay Şeylan, Çağdaş Siyasal Sistemler, TODAİE Yayınları, No. 192. Ankara, 1981, s. 53.

gelen çok sayıda partinin ve parlamentarizmin, klasik demokrasinin bünyesinde barındırdığı unsurlar nedeniyle toplumu karışıklığa ve hatta totaliter yönetimlere götüreceğine, milli birlik ve beraberliği tehdit edeceğine de inanır. Ona göre liberal devlet, parlamentarizm, klasik demokrasi ve çeşitli partilerin çekişmesinden oluşan bu sistem günün ihtiyaçlarına cevap verememektedir, eskimiştir ve yıkılmağa mahkumdur. Ayrıca toplumdaki tüm karışıklığın sebebi liberal devlet ve liberal sistemin bizzat kendisidir. Bu sistemin sonuçları olan siyasal partiler, profesyonel politikacılar, parlamentarizm ve klasik demokrasi de suçlular kategorisine dahildir. Çok partili demokrasiye geçiş döneminde ise, 1930'larda savunduğu tek parti ve tek partili yönetimlerin ideal yönetimler olacağı görüşünde önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Örneğin muhalefet partisinin Mecliste yer almasını olumlu bir yaklaşımla değerlendirdiği görülür.

(3) Ulusal Devlet

Peker'e göre ulusal devlet, "nizamlı bir idarede herkesin özel teşebbüsü demektir. Her kafadan bir ses çıkan bir idare demek değildir⁽¹⁾... bir yurttta yaşayanların, ulusun kuvvet ve kıymetlerini bir araya toplayarak müşterek faydalar üstünde birleşmesidir."⁽²⁾

---

(1) Bkz. Recep Peker, CHP Genel Sekreteri R. Peker'in Söylevleri, s. 14. Ertuğrul Zekai Ökte, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı. 1, (Mart 1985), s. 6.

(2) Bkz. Recep Peker, İnkılap Dersleri, s. 61.

Peker yıkılmakta olan liberal devlet yerine ulusal devletin kurulacağına, bunun kaçınılmaz olduğuna inanır ve ulusal devletin yerini sınıf devletinin alamayacağını savunur. (1)

Peker Ulusal devletin "keyfi bir idare olmadığını" milli iradeye dayandığını, "liberal devletin metodları kaydı altında" olmadığını (2) belirtmekle birlikte, ulusal devletin metodları hakkında bir açıklama getirmemektedir. Bu nedenle, Peker'in liberal devlet ve ulusal devlet ayırımını hangi kriterlere göre yaptığı anlaşılamamaktadır.

Peker'e göre profesyonel siyasa ve profesyonel ordu da liberal devlet gibi değişmiş ve yerlerini ulusal siyasa ulusal orduya bırakmıştır. Ona göre ulusal birliği zayıflatan profesyonel politikacıların, "hayatta yerleri ve rolleri" kaybolmaktadır. Eskiden ulusun savaşı insanları orduları oluştururken günümüzde meydana gelen bilimsel ve teknik ilerlemeler bütün ulusu, "bütün kıymet ve kuvvetleriyle" ordulaştırmıştır. Ayrıca siyasa ve ordu yanında, parti ve ekonomi de ulusallaşmıştır. Türkiye'de de bozulan liberal devlet yerini ulusal devlete bırakmıştır. (3) Türk Devleti uluslaşarak birliğe ulaşmış sınıflaşmayı engelleyerek sınıf devleti olmaktan

(1) Bkz. Recep Peker, CHP Genel Sekreteri R. Peker'in Söylevleri s. 14. Ertuğrul Zekai Ökte, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı. 1, (Mart 1985), s. 6. Recep Peker, "Uluslaşma Devletleşme," Ükü Halkevleri Dergisi, C. VII, Sayı. 40, (Haziran 1936) s. II.

(2) Bkz. Recep Peker, "Uluslaşma-Devletleşme," a.g.d., s. IV.

(3) Bkz. Recep Peker, İnkılap Dersleri, S. 66-68. Recep Peker, "R. Peker'in İş Kanununu İzahı," Ükü Halkevleri Dergisi, C. VII, Sayı. 37, (Mart 1936), s. 326. Ayrıca Bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, 1 Haziran 1936-31 Temmuz 1936, C.XII, Devre. V, İçtima. 1, Ankara, TBMM Matbaası, s.53-34.

kurtulmuştur. Diğer ülkelerde feodal, liberal devlet aşamalarından geçen ve sınıf devletine dönüşen devlet, Türkiye'de ulusal olmuştur.⁽¹⁾ Türkiye'nin liberal devlet ile idare edilemeyeceğini⁽²⁾ ve Türkiye için ideal devlet tipinin ulusal devlet olduğunu savunur. Batıda sınıf devletine dönüşen devlet de er geç ulusal devlete dönüşecektir.

Peker siyasa, ordu, parti, ekonomi sözcüklerine profesyonel ve ulusal sözcüklerini ilave ederek bu kavramların değişik biçimde anlaşılması gereği üzerinde durmaktadır. Peker ulusal devlet kavramı yanında bu kavramlara da bir açıklık getirememiştir. Özellikle bazı ülkelerde sınıf devletine dönüşen liberal devlet niçin Türkiye'de ulusal devlet vasfını kazanmıştır. Peker'in açıklamaları bu soruya da cevap verememektedir.

c) Devletin Nitelikleri

(1) Özgün Siyasal Rejim

Peker için, "müstakil devlet" olmak yüce bir davadır ve bazı şartları gerektirir. "Müstakil devlet... olmak yalnız şu kadar bin kilometre... toprağın üstünde şu kadar milyon halkın kayıdsız [kayıtsız] ve şartsız yaşayıp ekonomik,

(1) Bkz. Çetin Yetkin, a.g.e., s. 129-130. Recep Peker, "R. Peker'in İş Kanununu İzahı," Ülkü Halkevleri Dergisi, C. VII, Sayı. 37, (Mart 1936), s. 326. Recep Peker, CHP Genel Sekreteri R. Peker'in Söylevleri, s. 3. Recep Peker, İnkılap Dersleri, s. 69. Ayrıca bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, 1 Haziran 1936-31 Temmuz 1936, C.XII, Devre V, İçtima 1, Ankara, TBMM Matbaası, s. 84-85.

(2) Bkz. Recep Peker, İnkılap Dersleri, s. 90, 94. Ertuğrul Zekai Ökte, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı. 1, (Mart 1985), s. 12.

sosyal ve siyasal sahada çalışması manasına gelmez. Bilhas-
sa... bir devletin tam müstakil bir devlet ve millet olmak
için kendi hayatından doğmuş ve kendi hayatına uygun kendi
öz malı bir rejime sahip olması lazımdır." (1) şeklinde görüş-
lerini açıklayan Peker bu konu üzerinde özellikle durur ve
siyasal rejimini kendi şartlarına göre oluşturmamış, diğer
ülkelerden kopya etmiş milletlerin dağılacağına, devletlerin
yıkılacağına inanır. (2)

(2) Bağımsızlık

Peker'e göre istiklalin birinci şartı; ulusal bir top-
rak ve bu toprağı koruyabilecek güce sahip olmaktır. İç ve
dış politikanın herhangi bir dış müdahale olmaksızın tespit
edilmesini savunan Peker istiklali tehlikeye düşürecek imti-
yazlar verilmesine karşıdır. Bağımsız mahkemelerin gereği üye-
rinde durur. Yabancı ülkelerin mali denetimini reddeder. Milli
kültürün yabancı kültürlerin etkisi altında kalmamasını savu-
nur ve kültürel yayılmayı istiklali tehlikeye düşüren bir un-
sur olarak değerlendirir. (3)

(3) Milli Birlik

Peker'e göre devlet olmanın temel şartlarından en önem-
lisi ulusal birliktir. Bu birliğin sağlanması, "en büyük ya-

(1) Bkz. Recep Peker, CHP Genel Sekreteri R. Peker'in Söylevleri, s. 18. Ertuğrul Zekai Ökte, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı. 1, (Mart 1985), s. 12. Recep Peker, İnkılap Dersleri, s. 20. TMM Tutanak Dergisi: 5 Ağustos 1946-20 Eylül 1946, C. I, Dönem: VIII, Toplantı: Olağanüstü, Ankara TBMM Basımevi, s. 314. Ayrıca Bkz. "Recep Peker Dün Gazetecilerle Konuştu," Tan, 29 Mayıs 1935.

(2) Bkz. Recep Peker, İnkılap Dersleri s. 54.

(3) Bkz. a.g.e., s. 101, 106.

şama şartıdır." (1) Birlik güçlendirilmedikçe hiç bir özel varlığın değeri olmadığı gibi faydasının da olamayacağı görüşündedir. "Ulusun düşünce ve harekette bir ve birlik" (2) içinde olması gerektiğini savunan Peker görüşlerini, "dağılan çöker, daima bir, daima toplu..." (3) En büyük kuvvet; bilen, seven, inanan ve birbirine dayanan topluluktan doğar" (4) ifadesiyle açıklar.

(4) Egemenlik

Peker'e göre egemenlik kaynağı ulustur. Halk seçimlerde oyunu kullanarak ve ayrıca parti mekanizması vasıtasıyla, "devlet idaresine arasız bir surette iştirak etmiş" olur. (5) Peker'in milli egemenlik konusuna ilişkin görüşleri en belirgin biçimde, 1924 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanun Layihası ile ilgili görüşmelerde yer almaktadır. Ona göre milli hakimiyet yetkisi meclis ve onun yetkili organları tarafından kullanılmalıdır. (6) Tüm yetkilerin Meclis tarafından kullanılmasına kesinlikle karşıdır ve bu görüşünü söz konusu kanun layihasının çeşitli maddeleri ile ilgili görüşmelerde açık bir şekilde ifade eder. Yürütmenin, özellikle Cumhurbaşkanının güçlendirilmesinden yanadır. (7) Meclisin mesuliyetini kabul

(1) Bkz. a.g.e., s. 49.

(2) Bkz. a.g.e., s. 48.

(3) Bkz. Recep Peker, "R. Peker'in Yeni Halkevlerini Açma Nutku," Ülkü, Halkevleri Dergisi, C. VII, Sayı. 37, (Mart 1936), s. 3.

(4) Bkz. Recep Peker, "Ülkü Niçin Çıkıyor," Ülkü: Seçmeler, s. 1.

(5) Bkz. Recep Peker, CHP Genel Sekreteri R. Peker'in Söylevleri, s. 6, 18.

(6) Bkz. Şeref Gözübüyük ve Zekai Sezgin, 1924 Anayasası Hakkındaki Meclis Görüşmeleri, Ankara, A.Ü. S.B.F. İdari İlimler Enstitüsü Yayını, No. 78-60, t.y., s. 319-321. Ayrıca Bkz. "Meclis Müzakeratı," Milliyet, 7 Mayıs 1931.

(7) Bkz. Şeref Gözübüyük ve Zekai Sezgin, a.g.e., s. 300, 398, 267, 270, 287.

etmez ve "tarihe karşı mesuliyet, şuna karşı mesuliyet lafzı bimanadan ibarettir"⁽¹⁾ der. Ona göre mesuliyet şahıslarla mümkündür.

(5) Otorite ve Hürriyet

Peker egemenlik ile ilgili kavramlardan biri olan otorite⁽²⁾ konusundaki görüşlerini başbakanlıktan ayrıldıktan çok kısa bir süre sonra, kendisini totaliter olmakla suçlayan Fuad Köprülü'ye vermiş olduğu cevapta şöyle açıklamaktadır:

"Köprülü arkadaşımızın kürsüden tekrar ettiği bir ifade ile bize totaliter olmak lekesi isnat edilmiştir. 'Totaliter', değil, fakat 'otoriter' zihniyetin muhafazası devletin başlıca teminatıdır. Otorite zihniyetinden uzak bir ele devlet değil, bir terkos şirketi bile teslim edilemez... Hür ve müstakil bir millet olarak bu topraklar üstünde baki kalabilmenin şartı, millet tarafından seçilmiş, bir hükümetin otoritesinden mahrum kalmamaktır. Hayatta, fizik, biyolojik, sosyal ve politik hayatta değişmez ve büyük bir kaide vardır. Bu muvazene zihniyettir. Muvazeneye dayanmadan hiç bir varlık kendi bekasını teminat altına alamaz. Hürriyet anlayışı ile nizam anlayışı arasında, biri ötekini yıpratmayan bir muvazene zihniyetini anlayıp tatbik koyabilmek lazımdır."⁽³⁾

Başbakan olmadan çok kısa bir süre önce 1946'da Peker, Kütahya'da yapmış olduğu seçim konuşmasında Cumhuriyet Halk Partisi aleyhinde ileri sürülen, "milletin haklarını çiğnemek, tahakküm etmek, tazyik yapmak" gibi iddialara cevap vererek bütün bu suçlamaları şu ifadelerle reddetmekte ve totaliter zihniyeti suçlamaktadır.

(1) Bkz. a.g.e., s. 325.

(2) Peker'in disiplin ve otorite terimlerini eş anlamlı kavramlar olarak kullandığı anlaşılmaktadır.

(3) Bkz. "Hükümet İtimad [İtimat] Reyi Aldı," Cumhuriyet, 14 Ekim 1947.

"İlk çağlardan beri insan yığınlarının idaresine hakim olmak isteyen tek şahısların veya kontrolsüz zümrelerin tahakkümlerini yaşatmak için kullandıkları tazyik ve işkence vasıtalarını bir tarafa bırakalım, yeni zaman totaliter idarelerinin tek parti rejimini yaşatmak için dayandıkları sormusuz kuvvetlerin ve nefret verici vasıtaların hangisi bizim devrimizin yüz karası olarak gösterilebilir. Yeni Türkiye'de hangi dağların ardında Dahav kampları kurulmuştur. Vicdan akidesini açıklayan, siyasi görüşünü söyleyen veya yazan, hükümeti tenkit eden hangi vatandaşları hangi gestapolar, gizli siyasi polisler, kara gömleklili milisler kovalamış ve hatta rahatsız etmişlerdir?"(1)

1947 yılında, başbakanlıktan ayrılmadan çok kısa bir süre önce parti grubunda yapmış olduğu bir konuşmada; Demokrat Parti'nin hükümete yönelik totaliter olma suçlamalarını kastederek bu suçlamaların demokratik hayatın gelişimini olumsuz biçimde etkileyeceğini, "medeni insanlığın yüzkarası olan totaliter diktatörlük zihniyeti ile meşru her hükümetin birinci vazifesi olan otorite fikrini," birbirine karıştırmamak gerektiğini, Türkiye Cumhuriyetinin totaliter olmadığını muhalefetin teşvik edildiğini açıklamış ayrıca sağ ve sol tota-

(1) Bkz. "Recep Peker'in Kütahya'daki Seçim Nutku," Cumhuriyet, 17 Temmuz 1946. Karpat, Peker'in Kütahya seçim nutkunu şöyle değerlendirmektedir. "1946'dan sonra partinin genel felsefesi değişti. Halk Partisi sözcüleri, partinin her zaman belirli bir şekilde demokratik vasıflar taşıdığını, Halk Partisi'nin bir diktatörlük kurmak amacıyla teşekkül etmemiş olduğunu belirtmeye başladılar. Tek parti sisteminin en hararetli savunucularından Recep Peker bile, Türkiye'nin hiç bir zaman gerçek manada tek parti rejiminin hüküm sürdüğü bir memleket olmadığını... iddia ediyordu," Bkz. Kemal Karpat, a.g.e., s. 336. Peker, Kemal Karpat'ın belirttiği gibi yalnız 1946'lardan sonra değil daha önceki dönemlerde de diktatörlük suçlamalarını reddetmektedir. Ona göre Türkiye, devletin otorite sınırı içinde olmak üzere özgürlüklerin ve demokrasinin en ileri düzeyde uygulandığı bir ülkedir. Peker'in bu konuya ilişkin görüşleri ve açıklamaları onun Takrir-i Sükun Kanununun çıkarılmasıyla ilgili olarak, 1925'de Mecliste yapmış olduğu konuşmada ve 1930'lardan sonra Almanya'da yayınlanan "Uluslaşma-Devletleşme," isimli makalesinde de yer almaktadır. Bkz. Recep Peker, "Uluslaşma-Devletleşme," Ülkü Halkevleri Dergisi, C. VII, Sayı. 40, (Haziran 1936). Takrir-i Sükun Kanunu'nun çıkarılmasına ilişkin görüşleri için Bkz. Mahmut Goloğlu, Devrimler ve Tepkileri, s. 115-120.

liter zihniyetin insanlığın düşmanı olarak kabul edilmesi gerektiğini söylemiştir. (1)

Toplum içinde denge sağlanması konusuna da değinen Peker bu bağlamda; hürriyet, hürriyetin sınırlandırılması, hürriyet ve disiplin arasında denge sağlanması gereği üzerinde durur. Ona göre, "hür olmak aktif bir şeydir. Herkesin her şeyi yapabilmesidir... Fakat bir insan her şeyi yapabileceğini düşünürken... yurttaşına yapacağı zarar tesirini de düşünmek mecburiyetindedir... Yurttaşlar yalnız başka yurttaşların değil... ulusun ve devletin de masum [masun] kalmasını "gözönünde bulundurmalıdırlar. (2) Peker aşırı hürriyete olduğu kadar aşırı otoriteye de karşıdır. Hürriyet ve otorite arasında denge kurulmasını savunan Peker, aşırı hürriyet ortamında sosyal düzenin devam edemeyeceğine, bozulacağına inanır (3) ve aşırı hürriyet ortamında anarşi meydana geleceğini belirtir. (4)

(1) Bkz. "Başbakanın Parti Grupundaki [Grubundaki] Nutku," Ulus, 27 Ağustos 1947. Peker başbakanlığı döneminde Demokrat Parti muhalefetine bu tür suçlamalarına sık sık hedef olmuş ve zaman zaman kendisini savunmuştur. Bkz. "Başbakanın Celal Bayar'a verdiği Cevap," Cumhuriyet, 11 Temmuz 1947. "Meclis'te Dünkü Fırtınalı Toplantı," Ulus, 29 Mayıs 1947. "Mecliste İki Partinin İlk Tartışması," Cumhuriyet, 30 Nisan 1946.

(2) Bkz. Recep Peker, İnkılap Dersleri, s. 69, 70.

(3) Peker yirmi ilde açılan halkevleri nedeniyle Ankara Radyosunda yayınlanan bir konuşmasında toplumların, "disiplin evsafı" üzerinde durmuş ve bunun gereğini vurgulamıştır. Bkz. "Dün Yirmi Vilayette Daha Halkevi Açıldı: Fırka Umumi Katibi Recep B. Radyo İle Mühim Bir Nutuk Söyledi," Cumhuriyet, 25 Haziran 1932.

(4) Bkz. Recep Peker, CHP Genel Sekreteri Recep Peker'in Söylevleri, s. 13. Peker, Fransa İhtilalinden esinlenen Osmanlı Meşrutiyeti içinde oluşan zararlı unsurların aşırı hürriyetten kaynaklandığını ve İmparatorluğu büyük bir karışıklığa ittiğini İtalya'daki anarşinin, "devletin hürriyet telakkisindeki zararlı ifratı neticesinde" meydana geldiğini belirtir. Bkz. Recep Peker, İnkılap Dersleri, s. 31, 33, 48. Başbakanlığı döneminde de aynı görüşleri savunarak, Fransa örneğini vererek anarşinin aşırı hürriyetlerden kaynaklandığını belirtir. Bkz. TBMM Tutanak Dergisi: 5 Ağustos 1946-20 Eylül 1946, C. I, Dönem VIII, Toplantı: Olağanüstü, Ankara, TBMM Basımevi, s. 314.

Peker'e göre aşırı hürriyet veya otorite isteyenler, "cahil, bozguncu, yıkıcı ve delidir." En uygun yol ise üçüncü yoldur. Disiplin yönü sağlıklı bir temele oturtulmamış toplumlarda, "hürriyetin yaptığı tahrip tesiri başka hiçbir tesirle ölçülemez⁽¹⁾ ve kanunun durduğu yerde sokağın dağbaşlarının, şekavetin [eşkiyalığın] hakimiyeti başlar."⁽²⁾ Hürriyet sınırı tayin edilirken hassas davranmak ve diğer ülkelerin tecrübelerinden ders almak gereklidir. Aşırı hürriyet ortamında, "vatandaşın şerefi, hakkı, emniyeti ve memleketin birliği, kuvveti tehlikeye düşer, bedbinlik ümitsizlik artar. En akli başında insanlar hürriyetten şikayete başlarlar. Bu kargaşalıktan kurtulmanın tek çaresi hürriyetlerin kaldırılması...iddiası revaçlanır."⁽³⁾

Peker'e göre, fertler arasında çeşitli farklar vardır. Farklı niteliklere sahip fertlerin, "kaynaşan kalabalığın" topluma zarar vermeden bir arada uyumlu biçimde yaşamasını sağlamak için gerekli sınırlamalar tespit edilmeli, uygulanacak bu sınırlamalar fertler tarafından benimsenmelidir. Fertlerde, "milli disiplin fikrini yaşatacak alışkanlık ve uy-sallık itiyatları kuvvetlendirilmelidir."⁽⁴⁾ Hürriyet ve disiplin sınırları her ülkenin kendi şartları gözönünde bulundularak tespit edilmeli ve milli disiplin milletleri sürüle-

(1) Bkz. Recep Peker, "Disiplinli Hürriyet," Ükü: Seçmeler, s. 97, 98.

(2) Bkz. Ayın Tarihi, Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü, Sayı. 153, (Ağustos 1946), s. 19.

(3) Bkz. Recep Peker, "Disiplinli Hürriyet," Ükü: Seçmeler, s. 98.

(4) Bkz. a.g.m., s. 99.

tirme biçiminde yorumlanmamalıdır. Hürriyet ve disiplin arasında denge kurulmasının milletlerin devamlılığının sağlanmasında hayati önemi vardır. (1)

"Millet kütlesini inkar eden ve kimseye nefes aldırmayan bir zümrenin zorlu hakimiyeti altında devamlı bir idare" kurulamayacağını belirten Peker'in düşünce özgürlüğünü de savunduğu görülür. (2) Bu konuda ayrıca,

"Biz, düşünen, yazan, söyleyen, çalışan ve kazanan hürriyetli ve aynı zamanda cemiyeti korumak ve yaşatmak için lazım olan bütün kayıtları tanıyan, devlet otoritelerinin, milli şeflerin hükümlerine candan uyan ve inanan disiplinli bir cemiyet kurmak davasındayız(3)... Halkı ve gençliği kafasını kullanmadan yat dediğimiz zaman yatar, kalk dediğimiz zaman kalkan sürüleşmiş bir yığın haline getirmek istemiyoruz"(4) der.

Hürriyetlerin genel menfaatler ölçütüne uygun olarak, "devlet varlığının otorite sınırı" içinde sınırlandırılması gereği üzerinde durur.

Peker basını toplumu yönlendiren büyük bir güç olarak değerlendirir. Basın hürriyeti, cemiyet kurma ve toplanma hürriyetlerine şartlı olarak taraftar olduğunu açıklar. Sözkonu-

-
- (1) Peker'in bu görüşleri daha sonra başbakanlığı döneminde hükümet programında şu ifadelerle yer almıştır: "Bilhassa yakın tarih milli hayatında hürriyet ve otorite mefhumlarını yanyana yaşatmasının yolunu bulamayan büyük küçük bedbaht milletlerin kanlı ve dehşet verici maceralarıyla doludur. Bütün bu felaketlerin belli başlı sebebi hürriyet veya otoritenin ifrat veya tefrit yolu ile suistimal edilmiş olmasıdır." Bkz. Ayın Tarihi, Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü, Sayı. 153, (Ağustos 1946), s. 18-36. Ayrıca bkz. İsmail Arar, Hükümet Programları: 1920-1965, İstanbul, Burçak Yayınevi, 1968, s. 162-190.
- (2) Peker'in düşünce özgürlüğü konusundaki görüşleri için bkz. "Recep Peker'in Radyodaki Değerli Konuşması," Ulus, 31 Ağustos 1940. "Recep Peker'in Görüşleri," Tan, 26 Mayıs 1935. Ayın Tarihi, No. 18, Mayıs 1935, Ankara, s. 61.
- (3) Bkz. Recep Peker, "Disiplinli Hürriyet," Ülkü: Seçmeler, s. 99. Recep Peker, "Uluslaşma Devletleşme," Ülkü: Halkevleri Dergisi, C. VII. Sayı. 40, (Haziran 1936), s. IV. Nadir Nadi, devrim ilkeleri çerçevesi içinde Peker'in fikir özgürlüğüne değer verdiğini belirtmektedir. Bkz. Nadir Nadi, Perde Aralığından, s. 271.
- (4) Bkz. Recep Peker, CHP Genel Sekreteri R. Peker'in Söylevleri, s. 19, 20.

su hürriyetlerin kötüye kullanılmaması için devlet müdahalesinin gereği üzerinde duran Peker bu konuda ayrıca şunları söyler:

"Bugün Türkiye'de söz hürriyeti, yazı hürriyeti var. Fakat şeref satıp para kazanmak isteyenler bu vasıtayı kullanamazlar. Neşir hürriyetine rağmen bir hiyanet vesikasını devlet müsadere eder. Cumhuriyet ve milliyet düşmanlarını, milletin ruhuna kargaşalık aşılayanları kanun takip eder... hiyanet için, tahrip için, tecavüz için geri fikirleri düzeltmek için toplanmağa ve birleşmeğe devlet izin vermez."(1)

Peker disiplinli bir toplum oluşturulmasında, şefe önemli görevler düştüğünü belirtir. Şefi ruhundaki coşku ve sıcaklıkla çevresini ısıtan ve aydınlatan, insanları çevresine bağlayan ve onları belirli bir hedefe yönlendiren kişi olarak tanımlar. Peker'e göre şefin etkinliği olmazsa toplumda dirlik ve düzenlik olmaz. "Şef bir siyasal partinin bütün ana düşüncesini, iradesini yapış kuvvetini ve şerefini temsil eder." (2)

Şefe itaat konusunda İnkılap Derslerinde, İsviçre Devlet eski Başkanı Pilet Golaz'ın görüşlerini örnek olarak gösterir ve onun görüşlerine katıldığını açıklar. Pilet Golaz'a göre, "bir asker, kendisine kumanda edenden verdiği emrin esbabı mucibesini [gerekçesini] nasıl soramaz ve derhal yerine getirirse, milletvekilleri de devlet reisinin verdiği kararlara böyle uymalıdırlar." (3)

(1) Bkz. Recep Peker, "Disiplinli Hürriyet," Ülkü: Seçmeler, s. 98.

(2) Bkz. Recep Peker, İnkılap Dersleri, s. 63.

(3) Bkz. a.g.e., s. 94.

Devlet reisine kesin itaati öneren Pilet Golaz'ın bu görüşünü kabul eden Peker, "şefin rolünü küçülten anarşik düşünceler veya ... insanların bilgilerini, tecrübelerini, zekalarını hiçe indiren ve şefi... peygamberleştiren fikirlere" ve şefin çevresindeki insanları "sürü" olarak kabul eden görüşlere de karşıdır. "Ulusca üstün olmak için, kafası ve yüreği işleyen insanların... ana inanişta birleşmiş ve beraber olmaları ve yüce bir şefin ışığı etrafında birleşmeleri ve sarılmaları şarttır"⁽¹⁾ der.

B. SİYASAL REJİMLER KONUSUNA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ

1. Siyasal Rejimler

a) Demokrasi

Demokrasiyi, "halk tarafından halk için"⁽²⁾ ve "azlığın fikrini hiç bir tahdit ve tesir altında olmaksızın milletin kürsüsünden söylemek veya gazeteler sütununda yazı ile ifade etmesi hakkı"⁽³⁾ şekillerinde ifade eden Peker demokrasiyi ayrıca, "bir ruh, bir espri ve bir mana"⁽⁴⁾ olarak değerlendirir. Demokratlık ise, "insanlık hakları üzerinde... yürüyen ve ileri gitmek isteyen insanların yolu"dur.⁽⁵⁾

Yurttaşlar arasında "imtiyaz farkları" olmamasını savunan⁽⁶⁾ Peker, demokrasinin uygulandığı ülkelerin yapısına ve o ülkedeki şartlara göre değişebileceğini belirtir.⁽⁷⁾ Demok-

(1) Bkz. a.g.e., s. 64.

(2) Bkz. Recep Peker, CHP Genel Sekreteri R. Peker'in Söylevleri, s. 21.

(3) Bkz. Aydın Tarihi, Sayı, 153, 1 Ağustos 1946.

(4) Bkz. Recep Peker, CHP Genel Sekreteri R. Peker'in Söylevleri, s. 23.

(5) Bkz. Recep Peker, İnkılap Dersleri, s. 78.

(6) Bkz. Recep Peker, a.g.e., s. 98.

(7) Bkz. Recep Peker, CHP Genel Sekreteri R. Peker'in Söylevleri, s. 21.

rasinin ülke şartlarına uygun olarak değiştirilmesi gerektiğini ayrıca şu açıklamalarla ifade eder:

"Demokrasi bir nas, bir ayet değildir. Bir ruh, bir espri ve bir manadır. Yapılan işler akıl denilen bir süzgeçten geçirildikten sonra muhit ve icaba uydurulduktan sonra tatbik edilirse fayda verir, kök tutar. Zıvana dağının üzerine portakal ağacı dikilemez. Biz filan millet veyahut filan yerde böyle yapmışlar, biz de aynı tatbik edelim, diyenlerden değiliz(1)... Biz nizam ve birlik düşmanı klasik demokrasi yerine yurttaş zekasının beslenip açılmasına da yol veren sevgiye ve inana dayalı disiplinli bir beraberliği üstün sayıyoruz(2)... Eğer müsbet, menfi, terakkiperver, mürteci her cereyana açık olan demokrasi telakkisi uzun bir zaman devam etmeseydi; sosyalizm kısa zamanda hedefine varmak için proleterya diktatörlüğü üzerine devlet kuracak kadar genişleyemezdi(3)... Bizim siyasal yaşamımızda idarenin halk tarafından ve halk için oluşunu tebarüz ettirecek noktaları şöyle sıralayabiliriz. Bir defa bizde, devlet varlığında kuvvet [kuvvet]birdir... O da ulustur. Türkiye'de sade kurultay değil her iş seçimlidir."(4)

Cumhuriyete olan inancını İnkılap Derslerinde de belirten⁽⁵⁾ Peker ayrıca iki dereceli seçimleri daha demokratik bir sistem olarak değerlendirir.⁽⁵⁾ Türk demokrasisinin taklitçi olmadığını özellikle her fırsatta açıklayan Peker, kuvvetler ayrılığı yerine kuvvetler birliği, tek meclis, dilek sistemi, bayramlarda halk kürsülerinin Türk milli demokrasisinin özelliklerini teşkil ettiğini söyler. Peker'e göre Türk demokrasisi taklitçi değildir ve amacı milli birliği desteklemektir.⁽⁷⁾

Peker genel seçimler, parti kurultay seçimleri, halk kongreleri, kongrelerde halkın dilek ve isteklerini rejimin

-
- (1) Bkz. Recep Peker, CHP Genel Sekreteri R. Peker'in Söylevleri, s. 23.
 (2) Bkz. Recep Peker, CHP Genel Sekreteri R. Peker'in Söylevleri, s. 5, 6.
 (3) Bkz. Recep Peker, İnkılap Dersleri, 77, 78.
 (4) Bkz. Recep Peker, CHP Genel Sekreteri R. Peker'in Söylevleri, s. 21.
 (5) Bkz. Recep Peker, İnkılap Dersleri, s. 31. Ayrıca bkz. TBMM Zabıt Ceridesi 1 Şubat 1937-31 Mart 1937, C. XVI, Devre. 5, İçtima. 2, Ankara, TBMM Matbaası, s. 65.
 (6) Bkz. Recep Peker, CHP Genel Sekreteri R. Peker'in Söylevleri, s. 23.
 (7) Bkz. Târik Zafer Tunaya, a.g.e. s. 570, 571'den naklen CHP, 4. Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası, Ankara, 1935, s. 5, 43-50. Recep

ana prensipleri saklı kalmak şartıyla ifade edebilme özgürlüğünün tanınmış olması, yasaların bu dilekler gözönünde bulundurulurken düzenlenmesi, milletvekillerinin parti disiplini dışında hiç bir kayıt altında bulundurulmaması gibi hususları "demokrasinin tezahürleri" olarak değerlendirir ve bu konuda şunları söyler: "Görülüyor ki biz... demokrat fikirlerin aleyhinde olmadan demokrasiyi milli varlığın korunması süzgecinden tasfiye etmenin yolunu bularak bir milli devlet kurmanın kabil olduğu davasını güdüyoruz."⁽¹⁾ Peker'e göre bütün bunlar demokratik uygulamalardır ve özellikle dilek sisteminden, "daha demokratik manzaralar bulup göstermek kolay değildir."⁽²⁾

Peker 1939 CHP Büyük Kurultayında yapmış olduğu bir konuşmada "demokrasi hayatının olgunlaştırılması" ve "milli murakabenin arttırılması" için parti genel başkan vekilliği ile başbakanlık görevlerinin ayrılması gerektiğini belirtmiş, her iki görevin aynı kişiye verilmesini eleştirmiştir.⁽³⁾ Bu açıklamalardan Peker'in parti devlet özdeşliği görüşüne yatkın olmadığı anlaşılmaktadır.

Peker çeşitli dönemlerde olduğu gibi başbakanlığı döneminde de kendisine yöneltilen, "otoritercilik isnatlarını" reddetmiş ve demokrasinin geliştirilmesi konusuna ilişkin olarak görüşlerini, "memleketimizde demokrasi hayatını ge-

---

Peker, CHP Genel Sekreteri R. Peker'in Söylevleri, s. 21, 22. Ayrıca bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, 1 Haziran 1936-31 Temmuz 1936, C. XII, Devre V, İçtima. 1, Ankara, TBMM Matbaası, s. 85. Recep Peker, "R. Peker'in İş Kanununu İzahı," Ülkü: Sayı, 37, C. VII, (Temmuz 1936), s. 328. Ayrıca Cumhurbaşkanlığı Arşivinden temin edilen 13.4.1937 tarihli belge için bkz. EK- XII.

(1) Bkz. Recep Peker, "Uluslaşma Devletleşme," Ülkü Halkevleri Dergisi, C. VII, Sayı. 40, (Haziran 1936), s. V.

(2) Bkz. Recep Peker, CHP Genel Sekreteri R. Peker'in Söylevleri, s. 22.

(3) Bkz. CHP Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları, 29 Mayıs 1939-3 Haziran 1939, Ulus Basımevi, Ankara, 1939, s. 69.

Lîştirmek için her güçlüğe göğüs germeği vazifemizin en şerefli kısmı sayarız⁽¹⁾ ... asla geri dönmek üzere girdiğimiz demokrasi yolunda hergün az çok bir inkişaf kaydederek hulûsla ve azimle daima ileriye doğru yürüyeceğiz"⁽²⁾ gibi ifadelerle açıklamaya çalışmıştır.

Demokrasinin her ülkenin kendi şartlarına uygun olarak değişik biçimlerde uygulanabileceği görüşündedir. Liberal devlet içinde uygulanan demokrasiyi, "klasik demokrasi" olarak isimlendiren Peker, liberal devletin tüm kurumları gibi klasik demokrasinin de toplumu bozacağına inanır. Onun için ideal siyasal sistem demokrasi olmakla birlikte, belirli bir siyaset ve hukuk geleneğine dayalı klasik demokrasiyi kabul etmez. Peker kendi ifadeleriyle, "nizam ve birlik düşmanı" klasik demokrasi yerine, "yurttaş zekasının beslenip açılmasına da yol veren sevgiye ve inana dayalı" disiplinli bir beraberliği önermektedir. Ancak bu disiplin ve beraberliğin nasıl sağlanacağı, sevgi ve inanın nasıl yaratılacağı konusunda somuk çözümler, temel prensipler ortaya koyamamakta "yurttaş zekasının beslenip açılması" gibi anlaşılması güç "sevgi ve inan" gibi soyut kavramlarla görüşlerini açıklamaya çalışmaktadır. Klasik demokrasi yerine disiplinli bir beraberlik öneren, bu beraberliğin de sevgi ve inana dayalı olarak sağlanacağını iddia eden Peker'in bu görüşlerini bilimsel açıdan ihtiyatla karşılamak gerekmekte ayrıca sosyal ve ekonomik gerçeklerle bağdaştırmak da mümkün görünmemektedir. Peker'e göre ideal siyasal rejim,

(1) Bkz. "Recep Peker'in Demeci," Ulus, 29 Ağustos 1947.

(2) Bkz. "Başbakanın Parti Grupundaki [Grupundaki] Nutku," Ulus, 27 Ağustos 1947.

ülke şartlarına göre uyarlanmış demokrasidir. Bu nedenle, "milli varlığın korunma süzgeçinden tasfiye etmenin yolunu" bulduğu için Türkiye demokrasiyi kendi şartlarına uydurmuştur. Bunu başarabildiği için de demokrasinin en ileri düzeyde uygulandığı bir ülke olmuştur. Peker her ülkenin kendi şartlarından ve yapısından kaynaklanan bir siyasal sistemle yönetilmesi gerektiğine inanır, onun siyasal sistemlere ilişkin temel felsefesi budur. (1)

b) Faşizm ve Nasyonal Sosyalizm

Peker'e göre faşizm ve nasyonal sosyalizm sınıf ihtilaline karşı liberal devlet içinde meydana gelen siyasal rejimlerdir. Her iki rejimin meydana geliş sebeplerini tarihi açıdan ele alır ve açıklamaya çalışır. (2) Ona göre Mussolini "sınıf mücadelesine tamamen zıt ve memleketin türlü sınıfları arasında uygunluk uyum... getiren siyasal ve sosyal bir ekol" ortaya koymuştur. Almanya'da ise Nasyonal Sosyalizm iktidar oluncaya kadar, "sınıf ihtilali ve parlamentarizmin tahribatı" sürüp gitmiştir. (3)

Peker faşizmi şöyle tanımlamaktadır: "Faşizm, sınıf mücadelesine, beynelmilelciliğe ve diğer sınıfların tanındığı siyasal inançlara zıt olan ve demokrasiyi, fırkaları ve hürriyet ihtilalinin getirdiği parlamentarizmi inkar eden bir politika yoludur. Faşizm 20. yüzyılda Sezarizm'in dirilişidir." (4)

(1) Peker'in siyasal sistemlere ilişkin görüş ve düşünceleri ile ilgili çözümlerinin bu felsefeye dayalı olarak yapılmasının, sağlıklı sonuçların elde edilmesini kolaylaştıracağı düşünülmektedir. Cumhurbaşkanlığı Arşivinden elde edilen ve Peker'in temel felsefesini yansıtan belge için bkz. EK- XIII.

(2) Sözkonusu açıklamalarla ilgili detaylı bilgiler için bkz. Recep Peker, İnkılap Dersleri, s. 47-52.

(3) Bkz. a.g.e., s. 47-52.

(4) Bkz. a.g.e., s. 50.

Nasyonal sosyalizmi nasyonal ve sosyalizm terimlerini ayrı ayrı açıklayarak tanımlayan Peker, bu sistem içinde uzlaşmaz unsurların bulunduğunu ve "eski muharipler " büyük sanayiciler ve milliyetçilerin çıkarlarına hizmet ettiğini belirtir. (1)

Peker, faşizm ve nasyonal sosyalizmi tarihi bir yaklaşım içinde ele alır ve bu sistemlerin ortaya çıkma sebeplerini açıklamaya çalışır. Ona göre, Birinci Dünya Savaşı sonrasında savaştan tüm ülkelerde büyük karışıklıklar meydana gelmiştir. İtalya ve Almanya da bu karışıklıklardan kurtulamamıştır. Liberal devlet ise bu karışıklıklara çözüm getirecek güçten yoksundur. Komünizm hem bu karışıklıklardan ham de liberal devletin zafiyetlerinden yararlanmasını bilmiş ve bazı ülkelerde seçim mekanizması ile iktidara gelebilecek kadar güçlenmiştir. İşte bu noktada faşizm ve nasyonal sosyalizm, komünizm cerayanına bir tepki olarak ortaya çıkmış ve iktidar olmuştur. Her iki sistem içinde gerekli tedbirler alınarak liberal devlet zihniyetine son verilmiş ve böylece karışıklıklar önlenmiştir. Peker bu sistemler içinde ülke sorunlarının çözüldüğü ve liberal devlet zafiyetlerinin kısmen giderildiği kanaatindedir. Ancak Peker'in bu yargısı sadece İtalya ve Almanya için geçerlidir. Ona göre faşizm ve nasyonal sosyalizm sözkonusu ülkelerin kendi şartları içinde meydana gelmiştir. Bunun için İtalya ve Almanya karışıklıktan kısmen kurtulmuş ve sınıf devleti engellenmiştir. Bu rejimlerin diğer ülkeler tarafından kopya edilmesine karşı olduğunu 1934'de de açıklayan Peker bu konuda şunları söyler:

---

(1) Bkz. a.g.e., s. 81, 82.

"Sınıf ihtilalinin bir aksülameli [tepkisi] olan Sezarizm'de, yani halka, ulusa ait bütün başka kıymetleri körleterek tek sefin idaresinde birbirlerine benzerlik arzeden vasıflarla yeni şekiller türüyor. İç mefhumlarda benzerlikten başka, bir renkli gömlek, bir tarzda selam bir sesle karşılama bu gidişlerin dış benzerlikleri oluyor. Bütün bunları öven zihniyete memleketimizde de rastlıyoruz. Buna karşı şunu hatırlatmak isterim; nasıl ki hürriyet inkılabında ve sınıf ihtilalinde taklitçiler zarar görmüşseler, yeni gidişlerin mukallitleri de aynı akıbete mahkum olacaklardır... başka sosyal zeminlerde doğmuş fikirleri hafiflikle benimsemek, her zaman her yerde felaketler getirmiştir. Kendimizi düşününce, bizim bizde doğan ve bizden olan yaşama ve siyasal yollarımız vardır."(1)

Peker 1934 ve 1936'lı yıllarda faşizm ve nasyonal sosyalizmi sadece bulunduğu ülkeler için uygun siyasal rejimler ve o ülkeler için bir çıkış olarak değerlendirmekle birlikte söz konusu rejimlerin taklit edildiği ülkelere felaketler getireceğini de gene aynı yıllarda, 1934'de açıklamaktadır. Peker'in bu çelişkili beyanlarına rağmen faşizm ve nasyonal sosyalizme ilişkin görüşlerinin daha sonraki yıllarda tamamen değiştiğini görmekteyiz. 16 Temmuz 1946'da Kütahya'da yapmış olduğu seçim konuşmasında, tek partili rejim suçlamalarını reddederek, "Türkiye Cumhuriyetinde hiç bir zaman hiç bir idrak ve insaf sahibi insanın tek partili rejim diye tarif edebileceği bir rejim olmamıştır" demiştir. Peker'in aynı konuşmada gestapo ve kara gömlekli milisleri, "nefret verici vasıtalar ve devletin yüzkarası olarak" nitelendirdiği görülür. (2)

Başbakanlığı döneminde de faşizm ve nasyonal sosyalizm karşısındaki tavrı kesindir. Bunu İstanbul Üniversitesinde milliyetçilik konusunda vermiş olduğu konferansta açık ve net bir şekilde görmek mümkündür. Bu konferansında tüm totaliter rejimleri suçlayarak faşizm ve nasyonal sosyalizm hakkında şunları söyler:

(1) Bkz. a.g.e., s. 53.

(2) Bkz. "Recep Peker'in Kütahya'daki Seçim Nutku," Cumhuriyet, 17 Temmuz 1946.

"Başka din ve başka ırktan yurttaşları milli varlığın ayrılmaz parçası sayan zihniyet üstünde kuvvetle durduktan sonra ayrıca Yahudilerden bahsetmeye mahal olmamak lazımdı. Fakat Beniisrail devilerinden [devletlerinden] sonra bilhassa Hıristiyanlık taassuplarının üzerinde düğümlendiği bu mesele son devirlerin nazi ve faşist cereyanları arasında büyüyerek yeni sirayetler yapmıştır. Yüksek bir insanlık cemiyeti için iptidai sayılan bu yanlış ve zararlı anlayışın yurdumuzda görülen eski ve yeni izlerinden sıyrılmanın Türk milliyetçiliğine asil bir mahiyet vereceğine inanmalıyız. İnsanlık tarihi antisemitizmi yirminci asır için ayıp olarak kaydedecektir... bu siyasi akideyi taşıyanlar memleketlerinin mukadderatında hakim oldukları gün diktatörlük kuracaklar ve sonsuz maceranın batağı içinde mahvedecekler ve mahvolacaklardır."(1)

Peker'in faşizm ve nasyonal sosyalizme ilişkin görüşlerinin incelenmesi şu sonuçları ortaya çıkarmaktadır. Peker tüm totaliter rejimlere olduğu gibi faşizme ve nasyonal sosyalizme de karşıdır. Ancak 1934 ve 1936'lı yıllarda faşizm ve nasyonal sosyalizmin diğer ülkeler için değil, yalnız İtalya ve Almanya için uygun rejimler olduğu kanaatindedir. Çünkü bu rejimler o ülkelerin kendi şartlarının bir sonucu olarak meydana gelmiş ve devletin bazı zafiyetlerini gidermiştir. Peker'in bu görüşü onun siyasal rejimlere ilişkin felsefesi ile tutarlıdır. Ona göre her ulus kendi rejimini kendi şartları içinde ve bu şartlara uygun olarak oluşturmalıdır. Bu şartlar gerçekleştikten sonra meydana gelen siyasal rejim o ülke için ideal rejim olma niteliğini kazanır. Faşizm ve nasyonal sosyalizmin İtalya ve Almanya için uygun rejimler olarak değerlendirilmesi Peker'in siyasal felsefesi içinde tutarlı bir sonuçtur.

1946'lı yıllara gelindiğinde ise, Peker'in bu görüşlerinin önemli ölçüde değiştiğini görmekteyiz. 1930'lu yıllarda savunduğu görüşün aksine faşizm ve nasyonal sosyalizmin İtalya ve

(1) Bkz. "Başbakanın Üniversitedeki Nutku: Recep Peker Milliyetçilik Anlayışının Veciz Bir Tarifini Yaptı," Ulus, 29 Mart 1947.

Almanya'ya felaketler getirdiğini ve bu rejimlerin uygulanacağı ülkelerin mahvolacağını kesin bir ifadeyle savunmaktadır.

c) Sosyalizm ve Komünizm

Peker'e göre sosyalizm, "milliyet ve mülkiyet hakkı tanımayan, insanları sınıf kavgaları cephelerine ayırdıktan sonra sınıf diktatörlüğünü kurmak gayesini... kovalayan"⁽¹⁾ ve giderek, "komünizme doğru açılan"⁽²⁾ bir cereyan olup, "politikada sola doğru gidişin" ifadesi, komünizm ise "inkar yoluyla milliyetçiliğin soysuzlaşmasıdır."⁽³⁾ Ona göre sosyalizm, hürriyet inkılabından sonra bu inkılabın bir sonucu olarak meydana gelen aşırı hürriyet ortamında gelişmiş, demokrasi ve parlamentarizmden istifade etmiştir. Peker sosyalizmin gelişme sebepleri olarak, "işçilerin duyduğu ızdıraplar" ekonomik liberalizmin tüketici ve işçi sınıfının hakları konusunda kayıtsız kalması ve sözkonusu sınıf arasında birlik ve dayanışma duygusunu gösterir. Burjuva ve proleterya tasnifini ise "fukara ve zengin" kavgası olarak niteler.⁽⁴⁾

Peker "sosyalizm nazariyelerinin ana çizgilerini," sınıf kavgası, kollektivizm ve beynelmilelçilik olarak üçe ayırır ve bu konuda ayrıca şunları anlatır:

"Birinci ana nazariye, sınıf kavgasıdır. Her sosyalist mutlaka işçi diye bir sınıf tanıyacak, ona bütün gönlünü, inancını verecek, bu sınıfın üstün olması için her vazifeyi alıp var kuvvetiyle kavga edecektir. Sosyalizmin gayesi, işçiyi patrona,

(1) Bkz. Recep Peker, İnkılap Dersleri, s. 79.

(2) Bkz. a.g.e., s. 44.

(3) Bkz. "Başbakanın Üniversitedeki Nutku: Recep Peker Maliyetçilik Anlayışının Veciz Bir Tarifini Yaptı," Ulus, 29 Mart 1947.

(4) Bkz. Recep Peker, İnkılap Dersleri, s. 41, 42.

kendisini fakir farzeden ve zenginlerin sosyal hayat için düşman olduğuna inandırılan kimseleri burjuvalara saldırtmaktır. Bu kavga da sosyalizm hiçbir anlaşmayı ve uyuşmayı kabul etmez. İkinci ana nazariye, kollektivistizmdir... Bunun esaslı tarafı sosyalistliğin mülkiyet hakkını tanımamasıdır. Her şey herkesin müşterek malıdır. Burada tasarruf, mülkiyet hakkı, servet, para, sermaye ve miras mevzu bahis değildir... Üçüncü ana nazariye, sosyalistler beynelmilelci dirler. Ulus telakkisi, yurt telakkisi, sosyalist anlayışa göre üzerlerinde durulmaya bile değer noktalar değildir... Sosyalizm yurt tanımadığı, ulus tanımadığı için bir milletin kendi hakları, kendi işleri için muharebe etmesini dahi meşru saymaz. Sosyaliste göre muharebe vardır ve tektir. İşçi sınıfının başka sınıflarla muharebesi, işçi sınıfının [sınıfını] muzaffer etmek ve yere serilen burjuvazinin üzerine proleteryanın hakimiyetini kurmak, sosyalizme göre biricik ve mukaddes savaştır. Fakat bu telakkiler liberal devlet içinde sınıf hakimiyeti için çalışırken böyledir. Proleterya diktatörlüğü kurulduktan sonra fiili hal, yurt da sınır da tanıyor. Bir liberal devlet içinde bir sosyalist parti askerin aleyhindedir, askerliğe düşmandır. Komünist devlette ise asker, en yüksek itibar yerini alır."

Sosyalizmin teori ve pratikte farklı olduğunu savunan Peker, "sosyalizmin nazariyat halinde telkini başka ve onun devletleşmiş halinde tatbikatı gene başkadır."⁽¹⁾ der.

1947'de İstanbul Üniversitesinde vermiş olduğu bir konferansta sosyalizmi milliyetçilik açısından ele alan Peker, geçmiş yıllarda olduğu gibi bu konferansında da komünizmi bir tehlike olarak görmeye devam etmektedir.⁽²⁾ Bununla birlikte ilk kez kökü yurt dışında bulunmayan ve milliyetçilik ile çatışmayan, "sol cereyanların sosyal adalete doğru mesafe alışıta hiz-

(1) Bkz. a.g.e., s. 44-46.

(2) Peker İnkılap Dersleri'nin çeşitli bölümlerinde komünizmi bir tehlike olarak gördüğünü belirtmektedir. Bu görüşlerinin başbakanlığı döneminde hükümet icraatına da yansıdığı görülür. Okullarda özellikle üniversitelerde sol etkilerin tasfiyesi yoluna gidilmiş üniversitelerarası Kurul kararına rağmen hükümet müdahalesi ile sol eğilimli olduğu söylenen bazı profesörler görevlerinden uzaklaştırılmış aynı dönemde sosyalist olarak bilinen bazı gazeteler, dergiler ile siyasi partiler kapatılmıştır. Bkz. Kemal Karpat, Türk Demokrasi Tarihi, 305-317, Cem Eroğul, Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi, s. 22. Sabiha Sertel, Roman Gibi, s. 363, 370. Yalçın Küçük, Türkiye Üzerine Tezler, C. II, s. 431, 460. Mahmut Goloğlu, Demokrasiye Geçiş, s. 132, 159, 221. Tekin Erer, Türkiye'de Parti Kavgaları, s. 22, 427. Emin Karakuş, İşte Ankara, s. 127. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Anıların İzinde, C. I, s. 307. Zekeriya Sertel, Hatırladıklarım, s. 237. Necmeddin Sadak, "Ne Yapmak İstiyorlardı," Akşam, 19.12.1946.

metleri olabileceğini" belirtir.⁽¹⁾ Bu onun sol akımları önceki ifadelerine göre daha farklı bir yorumla değerlendirdiğini göstermektedir. Ancak Peker faşizm ve nasyonal sosyalizme ilişkin görüşlerine paralel olarak bu rejimlerin de kopya edilmesine karşıdır.⁽²⁾

2. Siyasal Rejimler ve Taklitçilik

Peker siyasal rejimler ve taklitçilik konusunda görüşlerini şu ifadelerle açıklar:

"Hürriyet ve halk inkılabının en zararlı tarafı, onun bir ulus tarafından... kendi bünyesine uygun olmaktan ziyade hazır elbise gibi çekilip alınması ve hiç bir suretle uymadığı sosyal hayata kopya edilmesidir." Örneğin İngiliz inkılabından esinlenen Fransız inkılabı kendi şartlarında farklı sonuçlar doğurmuştur. Almanya kopyacılıktan çok zarar görmüştür. Osmanlı İmparatorluğu da Fransız ihtilalinden esinlenmiş ve aşırı hürriyetler İmparatorluk içinde büyük karışıklıklar yaratmıştır.⁽³⁾ Ona göre, "bir devletin rejimi, iç idaresinin tarzı, ulusun kendi evlatları tarafından ve kendi hususiyetlerine, kendi yaşayış ve ihtiyaçlarına uyan bir şekilde ve kendi görüş tecrübeleriyle bulunarak tesbit edilmelidir."⁽⁴⁾

Peker sağ ve sol totaliter, "telakkilerin" her zaman ve her yerde felaketler getireceğini savunur ve, "bizim, bizde dö-

(1) Bkz. "Başbakan'ın Üniversitedeki Nutku," Ulus, 29 Mart 1947.

(2) Bkz. Recep Peker, İnkılap Dersleri, s. 53.

(3) Bkz. a.g.e., s. 31.

(4) Bkz. a.g.e., s. 98. Aynı görüşler için ayrıca bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, 1 Şubat 1937 - 31 Mart 1937, C.XVI. Devre V, İçtima. 2, Ankara, TBMM Matbaası, s. 65.

ğan ve bizden olan yaşama ve siyasal yollarımız vardır.⁽¹⁾
der. Görüldüğü gibi Peker ülkelerin kendi yapısı ve şartla-
rından kaynaklanan siyasal rejimlerle yönetilmesini savunmak-
ta ve bunu ülkelerin yaşamında zorunlu bir şart olarak değer-
lendirmektedir.

---

(1) Bkz. Recep Peker, a.g.e., s. 53.

III. CUMHURİYET HALK PARTİSİ TEMEL İLKELERİNİN BELİRLENMESİNDE VE TANIMLANMASINDA ROLÜ VE TEMEL İLKELERE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ

A. CUMHURİYET HALK PARTİSİ TEMEL İLKELERİNİN BELİRLENMESİNDE VE TANIMLANMASINDA ROLÜ

Cumhuriyet Halk Fırkası 1931 Kurultayı, 10 Mayıs 1931' de toplanmış ve Fırka Programı bu Kurultayda kabul edilmiştir. (1) Gerek programın hazırlanmasında gerek Cumhuriyet Halk Fırkasının temel ilkelerinin belirlenmesi ve tanımlanmasında, Peker'in etkin rolü olduğu belirtilmekte ise de ilkelerin Fırka Programında yazılı olduğu şekliyle kimin tarafından kaleme alındığı konusu tartışmalıdır. Böyle olmakla birlikte, ilkelerin Peker tarafından sembolize edildiğini ve tanımlarının da Peker tarafından yapıldığını savunan görüşler çoğunluktadır. (2)

(1) Bkz. CHF Nizamnamesi ve Programı, Ankara, 1931.

(2) Boratav'a göre Peker, 1931, 1935 yıllarına ait parti programlarının ve parti ideolojisinin belirlenmesinde ve özellikle devletçilik ilkesinin yorumlanmasında çok etkili olmuştur. Bkz. Korkut Boratav, Türkiye'de Devletçilik, Ankara, Savaş Yayınları, 1982, s. 110. Ahmet Hamdi Başar, İlkelerin Peker tarafından "Altı Ok" şeklinde sembolize edildiğini açıklamaktadır. Bkz. Ahmet Hamdi Başar, a.g.e., s. 43, 44. İlhan Tekeli ve Selim İlkin, 1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Araştırmaları, s. 201. Fahir Giritlioğlu, İlkeleri Parti Genel Merkezi adına kaleme alan kişinin, ilkelerin formüle edilmesinde etkileyici rolü olduğunu savunmaktadır. Giritlioğlu ayrıca Şubat 1965'de İnönü'nün konu ile ilgili bir soruyu şöyle cevaplandığını da açıklamaktadır: "Altı prensibin kim tarafından kaleme alındığını hatırlayamıyorum. Fikirler çeşitli kaynaklardan gelmiştir. Prensipler herhangi bir şahsın telkini sonucu formüle edilmiş değildir. Devletçilik fikri benimdir. Kanaatımca altı prensibi Atatürk hazırlamıştır." Bkz. Fahir Giritlioğlu, Türk Siyaseti Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii, C. II, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1965, s. 434, 435. Peker ise bu konuda şu açıklamayı yapmıştır. "CHP programı herhangi bir gün oturulup, yazılmış bir eser değildir. O, Fırka'nın bütün ömrü boyunca yapılmış ana işlerin ve söylenmiş ana prensiplerin, teşkil ettiği kaideler üzerine bina edilmiştir." Bkz. "Dün Fırka Programı Üzerinde Şayanı Dikkat Münakaşalı Bir Konferans Verildi," Milliyet, 17 Ekim 1931. Peker'in İstanbul Darülfünun Konferans Salonunda CHF Programını izah eden konferansının tam met-

Peker 1935 tarihinde toplanan Basın Kurultayından sonra basın mensupları ile yaptığı bir basın toplantısında bu konuda şu açıklamalarda bulunmuştur.

"Her varlık gibi bir yüce devlet ve ulus varlığı bakımından yeni Türkiye'nin kendine has ana prensiplere sahip olması, lazımdır. Fert bütün temaslarının, deneylerinin ve görüşlerinin sonunda bir inana varır ve o adamın varlığını bu inan besler. Karşılaştığı güçlüklerde bu inandan kuvvet alır. Bir cemiyette de sosyolojik bakımdan müşterek bir takım akideler vardır. Hele bir devlet ve ulusta büyük varlığa dayanak olacak inan özünün önemi büyüktür. Devlette bu özü politika yapar. Yeni Türkiye varlığının dayanağı olan Türk fertlerini birbirine bağlayarak kütleleştiren onu karşı varlıklar üstünde zinde bir kuvvet çıkaran Kemalizmdir. Kemalizm bir ruhtur onu ruhlaştıran ana doktrinler vardır ki herhangi bir masa başında yazılmış cümlelerden ibaret değildir. Yeni Türkiye doğuşundan bugüne kadar savaşlar, çeşitli hadiseler, çalışmalar ve çatışmalar içinde büyümüştür. İşte yıl sayısı bakımından kısa, fakat içine sıkışan hadiseler bakımından çok kesif ve olgun olan bu zaman parçasının kristalize olmuş neticelelidir ki Cumhuriyet Halk Partisinin programına esas teşkil eder. Her cemiyet için her ulus için bir müşterek inan ve ülkü bağı, bir müşterek hız alma kaynağı vardır. Her köklü ulusta bu ülkü birliğinin esaslarına rastlarız. İşte yeni Türkiye'nin de böyle bir köklü ve kolları bir tek hedefe doğru yürüten ülkü bağı vardır ki adına Kemalizm diyoruz... Biz doğmlara [dogmalara] değil hayata bakarak ileri gidiyoruz. Ne parti bir tekke dir, ne de onun vücuda getirdiği program bir ayet, Biz gidişimizde zamanın icaplarına sıkı sıkıya bağlıyız... deney ve sağduyu neyi gösterirse onu yaparız... iyiyi doğruyu güzeli nerede bulursak almak ve benimsemek yolundayız."(1)

nini yayınlayan 17 Ekim 1931 Tarihli Milliyet gazetesi ilgili haberi iki ayrı başlıkla vermişti. Birinci başlık şöyleydi: "Dün Fırka Programı Üzerinde Şayanı Dikkat Münakaşalı Bir Konferans Verildi." Aynı tarihli gazetede konu ile ilgili ikinci başlık ise şöyle atılmıştı: "Dünkü Konferansta Fırka Umumi Katibi Recep Bey En Aykırı Suallere En Tatmin Edici Cevaplar Verdi." Bkz. Milliyet, 17 Ekim 1931. Konferans metni; TBMM Fırka Grubunun 31 Ekim 1931 tarihinde yaptığı bir toplantıda aldığı kararlar Fırka Teşkilatına dağıtılmıştır. Bkz. İlhan Tökeli ve Selim İlkin, 1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları, s. 212.

- (1) Bkz. "Recep Peker Dün Gazetecilerle Konuştu," Tan, 29 Mayıs 1935. Ayrıca bkz. Ayın Tarihi, No. 18, Ankara, Mayıs 1935, s. 118-120. TBMM Zabıt Ceridesi, 1 Şubat 1937-31 Mart 1937, C. XVI, Devre. V, İçtima. 2, Ankara, TBMM Matbaası, s. 65.

B. TEMEL İLKELERE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ

1. İnkılap ve İnkılapçılık Anlayışı

a) İnkılap ve İnkılapçılık Kavramı

Peker'e göre inkılap, "bir sosyal bünyeden geri, eğri, fena, eski, haksız ve zararlı ne varsa bunları birden yerinden söküp, onların yerine ileriye, doğruyu, iyiyi, yeniyi ve faydalıyı⁽¹⁾ ... zor mücadelelerle koymanın adıdır⁽²⁾ ... Her büyük fikir hareketi... her inkılap, ileri gidiş esnasında, nesiller, zamanlar geçtikçe, şefler değiştikçe hız ve heyecanını kaybeder. Bu safhalarda yavaş yavaş ana fikirlerde gerilemeler görülür."⁽³⁾ Sökülüp atılan geri unsurların bir daha geri dönmemesi için bir sistem kurup işletmek ve suistimal kapisını aralık tutmamak⁽⁴⁾ gereklidir. İnkılapları yaşatmak, kökleştirmek ve özde benimsetmek için de, "inkılabı şuurlaştırmak" zorunludur. Aksi halde inkılap, gelip geçici bir hadise niteliğini kazanır ve geri unsurlar, "daha geniş tahrip tesirleriyle geri döner."⁽⁵⁾

İnkılaplar, "sökülüp atılacak unsurların eskiliği, derinliği, azlığı ve çokluğu" oranında zor veya kolay yapılır. "Belli bir sınır içinde yaşayan bir ulusun iç hayatında yapılan köklü bir değişim⁽⁶⁾ olan inkılapları yapmak için çok kere

(1) Bkz. Recep Peker, İnkılap Dersleri, s. 18.

(2) Peker'in ilk inkılap dersi haberi, "Recep Bey İnkılap Enstitüsünde," başlığı altında yayımlandı ve sözkonusu dersin, "ilmi bir tarzda formüle" edildiği belirtildi. Bkz. Hakimiyet-i Milliye, 16 Mart 1934.

(3) Bkz. Recep Peker, İnkılap Dersleri, s. 14.

(4) Bkz. a.g.e., s. 29.

(5) Bkz. a.g.e., s. 18.

(6) Bkz. a.g.e., s. 18.

zor kullanmak lazımdır... mukavemet ve irtica unsurları, yerine göre elinde silahla veya cebinde kitapla, kafasında eskiye alışmış somurtkanlık, dilinde iğfal ve tehevürle [öfkeyle] karşınıza dikilirler. Bunları vurup devirmedikçe inkılabı yapmanın ve hatta uzun devirler korumanın imkanı yoktur." (1)

Inkılâpçılık konusunda yapılacak değişikliklerin, "muhitin tabii ihtiyaçlarını karşılaması" ve "bizzat hayattan" alınmasını savunmakla birlikte (2) zorla değiştirme felsefesine yatkın olan Peker 13 Mayıs 1935 Kurultay toplantısında, "her şeyimiz tamdır, düzenimiz yolundadır der de devletin tekamül usulü ile ileri gitmesini muvafık bulacak olursak... yalnız ileriye değil, şimdiye kadar elde ettiğimiz bütün inkılap neticelerini de tehlikeye düşürmüş oluruz. Bu anlayış devrim fikrinin anası olan kutsal heyecanı söndürür" (3) der. Bu açıklamalardan Peker'in evrim yoluyla meydana gelen aşamalı değişime karşı olduğu anlaşılmakta, zorla değiştirme metodunu benimseydiği ortaya çıkmaktadır.

Inkılâpçılık Peker için devletin varoluş ve süreklilik kaynağıdır, devletin dayanaklarından biridir. Cumhuriyet Halk Fırkası 1931 Programının izahı ile ilgili olarak İstanbul Darülfünun konferansında şöyle der: "İstila ordularının memleketten kovulmasına hatta muahedelerle kazanılan istiklalin mahfuz [saklı] kalmasına rağmen inkılabı tahakkuk ettirilmemiş bir Türkiye'nin yaşaması ve kurtulması mümkün olmazdı." (4)

(1) Bkz. a.g.e., s. 18, 19.

(2) Bkz. Recep Peker, CHP Genel Sekreteri R. Peker'in Söylevleri, s. 12, 13.

(3) Bkz. EK-XIII.Cumhurbaşkanlığı Arşivinden temin edilen, 13.4.1937 tarihli, 136 Fihrist Nolu belge.

(4) Bkz. "Dün Fırka Programı Üzerinde Şayanı Dikkat Münakaşalı Bir Konferans Verildi," Milliyet, 17 Ekim 1931.

Kubilay abidesinin açılması nedeniyle Menemen'de yaptığı bir konuşmada, inkılapçılığı devletin dayanaklarından biri olarak gördüğünü şu cümlelerle açıklar: "Yeni Türkiye geçirdiğimiz kurtuluş savaşının zaferiyle, istikbalin bütün şartlarını temin etmiş olarak dahi iç inkılabın biri ötekine bağlı kurtarıcı zincirlenmesi, hayatımızda yer almadıkça Türkiye'nin kurtulmuş sayılmasına imkan yoktur. İç inkılapları yapıp yerleştirmemiş Türkiye hangi siyasal vaziyette olursa olsun yeniden düşmeye ve mahvolmaya mahkumdur."⁽¹⁾ 1947'lerde yaptığı bir konuşmada, "bağımsızlık ve devrim milletimizin yok halden var oluşa çıkışının iki başlıca timsalidir... istiklalsiz bir devrim bir memlekete bir millete hiç birşey getirmezdi. Bunun gibi eski hurafelerin bağları altında manevi hüviyetini kaybetmiş devrimi tahakkuk ettirmemiş ve Türkiye'de istiklalini kazanmış olsaydı dahi medeni bir devlet olarak yükselemezdi"⁽²⁾ der.

Peker'e göre inkılapçılık; devletin varoluşunda, devamlılığının sağlanmasında ve medeni bir devlet olarak yükselmesinde temel şartlar içinde en önemli faktör olarak değerlendirilir.

Inkılabı, ihtilal ve isyandan farklı şekilde yorumlayan Peker, ihtilali; millet çapında bir hak arayışı olarak, inkılabı; toplumu iyiye, yeniye, ileriye, faydalıya yöneltme, isyanları ise, "meşru otoriteye karşı geriye doğru sekiş" biçiminde tanımlar.⁽³⁾

(1) Bkz. "Kubilay Abidesi Açılma Merasimi," Ulus, 27 Aralık 1934.

(2) Bkz. "Başbakan'ın Menemen'deki Nutku," Ulus, 4 Nisan 1947.

(3) Bkz. "Recep Bey İnkılap Enstitüsünde," Hakimiyet-i Milliye, 16 Mart 1934.

Yenileşme hareketlerini inkılap olarak kabul etmeyen Peker inkılabın yenileşme hareketlerinden çok daha kapsamlı bir kavram olduğu görüşündedir. Otoritelerden kaynaklanan inkılabı da yenileşme hareketi olarak değerlendirir. (1)

b) İnkılap Tipleri

İnkılap, ihtilal, isyan kavramlarını açıklayan, inkılap ve yenileşme hareketlerini farklı kavramlar olarak değerlendirilmesi gerektiğini vurgulayan Peker inkılabı tarih içinde meydana geliş sırasına göre iki kategoriye ayırır. Birincisini, halk inkılabı veya hürriyet inkılabı, ikincisini sınıf inkılabı olarak isimlendirir. Ona göre bir başka inkılap tipi ise diğer inkılaplardan tamamen farklı olan Türk inkılabıdır.

(1) Halk veya Hürriyet İnkılabı

"Hürriyet inkılabı... halkın, kendilerini idare edenlere ve bu idareyi suistimal eyleyenlere karşı ayaklanmasıdır." (2) Hürriyet inkılabı, hanedanlar, zadeğânlar, eşraf ve din müesseselerine, "aristokrasi ve zulüm kartellerine" karşı yapılmıştır. Bu kartellerin yıkılmasıyla, "insanlık hürriyete ilk adımlarını atmaya" başlamış (3) ve zamanla, idealistlerin sayıları ve rolleri azalmıştır. İnkılabın getirdiği olumlu sonuçlarda yozlaşma başlamış ve hürriyet inkılabı liberte, liberal, li-

(1) Bkz. Recep Peker, İnkılap Dersleri, s. 19, 20.

(2) Bkz. a.g.e., s. 25.

(3) Bkz. a.g.e., s. 26.

beralizm gibi kavramlarla ifade edilmiştir. Peker'e göre bu inkılap üç olumsuz sonuç doğurmuştur. Bunlardan birincisi; liberal kelimesinin ekonomik alanda suistimal edilmiş hali olan ekonomik liberalizm, ikincisi; parlamentarizm, üçüncüsü ise sınıf inkılabıdır.

Parlamentarizm; toplanma, cemiyet ve parti kurma konularında özgürlük tanınması ile bir çok siyasal partinin kurulmasından doğmuştur. Bu partiler kurulduktan sonra politikayı meslek edinen, "bir takım türedi" adamlar ülke menfaatlerini kollamak yerine amaçsız bir mücadeleye başladılar. "Bu suretle parlamentarizm, sınıf kavgalarının, sınıf inkılabının ve daha sonra demokrasiyi düşman sayan otorite devletlerinin yeniden vücut bulmalarına sebebiyet verdi. Millet namına iş başına gelmek iddiasında bulunan parlamentarizmin çok partili hayatı, devir devir öyle vaziyetlere düştü ki, çeşit çeşit partili parlamentoda iş yapacak derecede kuvvetli parti bulunmadı. Bu, istikrarlı bir devlet çalışmasını imkansız hale koydu."⁽¹⁾ Parlamentarizmi hürriyet inkılabının meydana getirdiği olumsuz bir sonuç olarak değerlendiren Peker kendi aralarında dahi anlaşma ortamı yaratamayan bu partilerde parti ve sınıf menfaatlerini koruma kaygısının ağır bastığını bütün bu karışıklıkların ise milletlerin idari ve siyasi birliğini bozduğu kanaatindedir. TBMM'de özel çalışma usulleri uygulandığı için parlamento tahribatının, söz konusu olmadığını savunmaktadır.⁽²⁾

---

(1) Bkz. a.g.e., s. 27, 28.

(2) Bkz. a.g.e., s. 27, 28.

(2) Sınıf İnkılabı

Sınıf inkılabını kronoloji içinde ikinci inkılap türü kategorisinde inceleyen Peker, bu inkılabı hürriyet inkılabının doğurduğu olumsuz sonuçlardan biri olarak ele alır ve nedenleri hakkında şu açıklamalarda bulunur: "Toprağın kıt verimini yorucu ve çok az bulan insanlar, gün içinde gelir veren fabrikalarda işçi olarak çalışmak hevesine kapılıyorlar... işçiliğe rağbet her gün artıyor. Bu vaziyet işçiler aleyhine ilk sarsıntıyı yapıyor... iş isteyenlerin gitgide çoğalması, bu küçük fabrikaların her gün işçi gündeliklerini biraz daha azaltmasına ve günlük iş saatini çoğaltmasına yol açıyor."⁽¹⁾ İşçilerin fabrikalarda çalışma isteklerini, buralarda çalışmanın daha kolay daha az yorucu olması gibi bir nedenle açıklamaya çalışan Peker giderek, buharın sanayide kullanılmaya başlanmasıyla işçi-işveren ilişkilerinin daha da bozulduğunu, "patronların hırsları" ve işçiler üzerindeki baskının giderek arttığını belirtir.⁽²⁾ Peker'e göre patronlar ürünlerini ucuza maletmek için üç yola başvururlar: Bunun için işçileri mümkün olduğu kadar fazla çalıştırıp, en az ücreti verirler ve işçilerin sıkıntılarına da kayıtsız kalırlar. Sonuç olarak, "işçiler arasında tahammül edilmez bir ıstırap" doğar. Peker bu konuyu İnkılap Dersleri kitabında, "Sınıf Şuurunun Doğuşu" başlığı altında inceler. İkinci olarak, patronlar kendi ülkelerinde bulunmayan hammaddeleri sınır aşırı ülkelerden elde etmek isterler. Böylece liberal politikanın geçerli olduğu ülkelerin devlet adamları, sınır aşırı

---

(1) Bkz. a.g.e., s. 35, 36.

(2) Bkz. a.g.e., s. 38.

toprak edinmek için koloni politikasını genişletirler. Üçüncü ve son olarak fabrika sahipleri de satış fiyatlarını korumak için aralarında anlaşır, tüccarlar ise tüketiciler aleyhine fazla kazanç peşine düşerler.

Böylece bütün bu nedenlerin birincisi; emperyalizme karşı mukavemet, ikincisi; işçilerin mukavemetinden doğan mücadeledir ki bu sınıf mücadelesinin esas kaynağıdır. Üçüncüsü ise; büyük sanayi sahipleriyle bunlardan mal alıp satan tüccarlara karşı oluşturulan kooperatiflerin mücadelesidir. Peker, hürriyet inkılabından sonra meydana gelen liberal devletin bütün bu mücadelelere seyirci kaldığını da özellikle vurgular. (1)

Görüldüğü gibi Peker sınıf inkılabını; hürriyet inkılabı ortamında meydana gelen aşırı hürriyet ortamına, işçi-işveren ilişkilerinde işverenin işçi aleyhinde gelişen "hırsı" ile işçilerdeki "dayanılmaz ıstırap" ve sınıf şuuruna dayandırmaktadır.

(3) Türk İnkılabı

Türk inkılabını köken olarak: halktan gelen inkılaplar kategorisinde değerlendiren Peker onu, "hürriyet inkılabı tipinde bir halk ihtilali (2) ... inkılapların en yücesi" (3) ... Batıdaki istismarcı insanların kazancına ket vuran bir hareket" (4) olarak tarif eder. Türk ihtilalinde sınıf ihtilali konusu olmadığını belirtir. (5) Peker'e göre Türk inkılabı halktan

(1) Bkz. a.g.e., s. 38, 39.

(2) Bkz. a.g.e., s. 33.

(3) Bkz. a.g.e., s. 20, 56, 57.

(4) Bkz. a.g.e., s. 56.

(5) Bkz. "Recep Bey İnkılap Enstitüsünde," Hakimiyet-i Milliye, 16 Mart 1934.

otoritelere karşı yapılmış başarıya ulaşıldıktan sonra otoritelerden halka doğru devam etmiştir. O, "Batı Türklerinin şereflerini yükselten ve Dünya'nın gözlerini kamaştıran... şaşaalı" bir güneştir. (1)

"Yüksek şuurun sevk ve idare ettiği" (2) Türk inkılabı siyasal ve ekonomik yapı yanında sosyal ve kültürel yaşayışı da değiştirmiştir. Köklü, eski pek çok değerleri değiştiren, "Türk inkılabı, diğer inkılaplara nazaran, en güç ve en çetin olanıdır... zor kullanmayı gerektiren bir hususiyet gösterir." (3)

Türk İnkılabınının, evrensel bir niteliğe sahip olduğuna inanan Peker, bu özelliği üç temele dayandırır ve bunların; coğrafya, zaman ve millet faktörleri olduğunu belirtir. Coğrafya faktörü olarak Türkiye'nin Dünya içindeki coğrafi konumuna işaret eder ve, "bizim inkılabımız bugün Türkiye'nin bulunduğu coğrafya parçasında değilde Cenup Afrikası'nda veya İskandinavya'da olsaydı, bu inkılabın verdiği neticeler, Dünya'nın yaşayış ve anlayışı üzerinde bugün yapmakta olduğu büyük tesiri yapmazdı" (4) der. Zaman faktörünü ise, "Türk inkılabını evrensel yapan sebeplerden biri de kurtuluş ve yaşayış zamanınının dünyanın müstesna vaziyetine rastlayışdır. Türk inkılabı daha önce olsaydı, onun tesirleri bu kadar hissedilmezdi" (5) şeklinde açıklar. Millet faktörünü ise, "ulusun... yüce kıymeti" ile açıklamaya çalışır ve "bu inkılap coğrafya bakımından... bu noktada bulunsaydı da, bunu yapan ulus bizden başka bir millet ol-

(1) Bkz. Recep Peker, İnkılap Dersleri, s. 17.

(2) Bkz. a.g.e., s. 19.

(3) Bkz. a.g.e., s. 18, 19.

(4) Bkz. a.g.e., s. 55.

(5) Bkz. a.g.e., s. 55.

saydı, bu inkılabın o kadar yüksek bir ehemmiyeti olmazdı" (1) şeklinde düşüncelerini açıklar. Özellikle millet faktörü başta olmak üzere Peker'in bu yorumlarının sağlıklı bir temele dayalı olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir.

Köklü değişimler iç ve dış reaksiyoner güçlerle mücadele edilerek sağlanmıştır. Peker'in iç reaksiyoner güç olarak irticayı kastettiği çeşitli demeçlerinden anlaşılmaktadır. Örneğin bir demecinde, "irtica, kör taassup Türk inkılabını yok etmek için ta baştanberi bütün vasıtalarını kullandı ve her çırpınıştta inkılabın yakıcı ve yaşatıcı güneşi altında eridi" (2) diyerek, "zararlı mikroplar" olarak vasıflandırdığı irticayı suçlamaktadır. 25 Aralık 1946'da TBMM'de Milli Eğitim Bakanlığı bütçesi ile ilgili görüşmelerde de, "din telakkisini suistimal ederek vicdan ile Allah arasındaki irtibatın hududu dışına çıkararak dünyevi aleme de onun tesirini isteyenler cemiyete zehir katan insanlardır... Biz meşrutiyetteki İttihad-ı Muhammedi'nin bu memleketteki hayat yıkıcı tesirlerini görmüş insanlar değilmiyiz?" (3) şeklinde düşüncelerini ifade eden Peker, din partilerinin irtica unsurları olduğu görüşündedir. (4) Peker'in irtica karşısındaki tavrı sert, açık ve kesindir. Bu, hilafetin kaldırılmasında, muhalif İstanbul basını karşısındaki tutumunda, Şeyh Sait İsyanından sonra Takrir-i Sükun Kanununun çıkarılmasında ve İstiklal Mahkemelerinin yeniden faaliyete ge-

(1) Bkz. a.g.e., s. 55.

(2) Bkz. "Kubilay Abidesinin Açılma Merasimi," Ulus, 27 Aralık 1934.

(3) Bkz. "Başbakan'ın Menemen'deki Nutku," Ulus, 4 Nisan 1947.

(4) Bkz. Recep Peker, İnkılap Dersleri, 70, 71.

çirilmesinde ayrıca başbakanlık yaptığı dönemde yaptığı konuşmalarda⁽¹⁾ belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Peker'e göre Türk İnkılabının bir önemli özelliği de inkılap ve istiklal mücadelesinin bir arada sürdürülmesidir. Türk inkılabı, hürriyet inkılabının olumsuz sonuçlarından uzaktır. Bunun için gerekli tedbirlerin alınmış olduğunu savunur ve "biz, inkılabımızda ekonomik liberalizmin suistimalinin, bu hürriyet inkılabının serbest ticarete tatbikinin fena neticelerinin yurdumuzda tahribat yapmasına meydan vermemesi için lazım gelen formülleri ve prensipleri önceden kabul ettik. Parlamentarizmin, bu çarpışmada muhtelif partilerin herbirini bir tarafa çeken tatbikatından ve tahribatından, Türkiye Büyük Millet Meclisinin hususi çalışma tarzıyla, yeni Devleti uzak bulundurduk"⁽²⁾ der. Görüldüğü gibi Peker Türk inkılabını hürriyet inkılabı tipi içine yerleştirmekle beraber, diğer ülkelerde başarılan hürriyet inkılaplarının özelliklerini taşımadığını önemle vurgulamakta ve Türk inkılabının kopya olmadığını, orijinal olduğunu belirtmektedir.⁽³⁾ "Parlamentarizmin... muhtelif partilerin herbirini bir tarafa çeken tatbikatından ve tahribatından" devleti uzak bulundurmak için TBBM'de "özel bir çalışma tarzı" kurduklarını belirtmiş ancak

(1) Görüşlerini Milli Eğitim Bakanlığı Bütçesi görüşmelerinde şöyle ifade eder: "Şu noktayı ehemmiyetle arz edeyim ki komünizm denen bir içtimai zehirden bünyeyi korumak için onun yanında yavaş yavaş genişleyecek bir şeriat hayatının ikamesi ihtimalini bir tedbir diye düşünmek aşağı yukarı bir öldürücü zehirin lâakal [en az] onun kadar öldürücü başka bir zehirle tedavi edileceğini zannetmekten ibarettir." Bkz. "Millet Meclisinde Milli Eğitim Bütçesi Görüşülürken," Vatan, 25 Aralık 1946.

(2) Bkz. Recep Peker, İnkılap Dersleri, s. 34.

(3) Bkz. a.g.e., s. 34. Ayrıca Cumhurbaşkanlığı Arşivinden elde edilen belge için bkz. EK-XIII.

bu yöntem hakkında ayrıntılı bilgi vermemiştir.

Türk inkılabının kopya olmadığını savunan Peker Türk ordusunun inkılap tarihindeki yerini ve önemini özellikle vurgular ve hiç bir ülke inkılabında bulunmayan bu özelliğin yalnız Türk inkılabında var olduğunu belirtir. (1)

2. Millet ve Milliyetçilik Anlayışı

a) Millet Kavramı

Milliyetçilik kavramının açıklanabilmesi için önce millet kavramının anlaşılması gerektiğini belirten ve milleti büyük bir aile (2) olarak vasıflandıran Peker bu kavramı şöyle açıklar:

"Millet dil kültür ve mefkure birliği ile birbirine bağlı vatandaşların teşkil ettiği bir siyasi ve içtimai heyettir... Dil birliğinin milliyet fikrindeki ehemmiyeti meydandadır. Kültür birliğini, maziye beraber bağlı olmak, zengin ve müşterek bir hatırat mirasına sahip olmak, geçmiş zamanların acı ve tatlı hayatını beraber yaşamış, ümitleri beraber beslemiş, büyük eserleri beraber yapmış, büyük müşkülleri beraber yenmiş olmak... beraber yaşamak yolunda müşterek arzu ve mavafakatta samimi olmak... ve sahip olunan mirasın muhafazasına müşterek fedakarlıkla birlikte devam hususunda arzu ve irade iştiraki"dir.

"Bugünkü Türk Milleti siyasi ve içtimai camiası içinde kendilerine kürtlük, çerkezlik ve hatta lazlık ve pomaklık gibi fikirler telkin edilmiş olan vatandaşlarımızı kendimizden sayarız... bir miras olan ve tarihi takallübatın [değişmelerin] mahsulu bu yanlış telakkileri hulusla ve samimiyetle düzeltmek vazifedir... Hıristiyan ve Musevi vatandaşlar için de aynı açıklıkla fikirlerimizi söylemek lazımdır... bu vatandaşları da biraz evvel izah ettiğimiz dil ve emel birliğinde iştirak kaydı altında tamamen Türk olarak kabul" etmek gereklidir.(3)

Peker "Uluslaşma ve Devletleşme" başlığı altında bir Alman gazetesinde çıkan ve daha sonra Ülkü Halkevleri Dergisinde

(1) Bkz. "Kubilay Abidesinin Açılma Merasimi," Ulus, 27 Aralık 1934.

(2) Bkz. "Peker'in Eskişehir Nutku," Ulus, 6 Nisan 1947.

(3) Bkz. "Dün Fırka Programı Üzerinde Şayanı Dikkat Münakaşalı Bir Konferans verildi," Milliyet, 17 Ekim 1931.

Türkçeye tercüme edilerek yayınlanan makalesinde⁽¹⁾ ise millet kavramını biraz daha açarak; milleti, "dili bir, kültürü bir ve mazi hatıraları ile istikbal emelleri bir olan aynı hadiselerden aynı surette uygulanan müşterek felaketlerden beraber acı duyan... mahzariyetlerden [mazhariyyet]... seviyen ve müşterek zorluklara beraber karşı koyan siyasal ve sosyal bir bütünlük" olarak tarif eder ve milleti meydana getiren, "her ferdi hak, vazife ve şeref bakımından tamamen eşit" kabul eder.⁽²⁾ Millet bütünlüğünü, "bir olmak ve içten kuvvetli olmak" biçiminde yorumlayan Peker'e göre milli birlik, "aklı ve şuuru yerinde olan, biri ötekini tamamlayan ve seven, biri ötekinin haklarını ve şerefini kollayan yurttaşların birliği ve beraberliğidir."⁽³⁾ Peker bu beraberliğin sağlanmasında Partinin temel ilkelerine⁽⁴⁾ ve eğitime olduğu kadar "ırkî kaliteye" önem verilmesi gerektiğini belirtir. Milli birliğin sağlanmasında; toplumu "sürüleştiren bir hale getirmekten" kaçınılmasını da vurgular. Milleti, "her teki kalbini ve kafasını kullanır iç inanı ile birbirine ve devlete bağlı bir topluluk"⁽⁵⁾ olarak tanımlar. Ona göre, "taklit eseri olmıyan [olmayan] her yurdun kendi şartlarını kapsayan ulus fertlerini biribirine sevdirci, ulusları içinden birleştirici bir milletleşme bütün dünya devletlerine kuvvet, emniyet ve istikrar verecektir."⁽⁶⁾

(1) Bkz. Recep Peker, "Uluslaşma-Devletleşme," Ükü Halkevleri Dergisi, C. VII, Sayı. 40, (7 Haziran 1936). s. III.

(2) Bkz. "Başbakan'ın Üniversitedeki Nutku: Recep Peker Milliyetçilik Anlayışının Veciz Bir Tarifini Yaptı," Ulus, 29 Mart 1947.

(3) Bkz. Recep Peker, İnkılap Dersleri, s. 107.

(4) TBMM Zabıt Ceridesi, 1 Şubat 1937-31 Mart 1937, C. XVI, Devre. V, İçtima. 2, Ankara, TBMM Matbaası, s. 65.

(5) Bkz. Recep Peker, "Uluslaşma Devletleşme," Ükü Halkevleri Dergisi, C. VIII, Sayı. 40, (7 Haziran 1936), s. IV, Recep Peker, "Disiplinli Hürriyet," Ükü: Seçmeler, s. 100. Recep Peker, "R. Peker'in İş Kanunu İzahı," Ükü, C. VII, Sayı. 37, (Temmuz 1936), s. 327.

(6) Bkz. Recep Peker, "Uluslaşma Devletleşme," Ükü Halkevleri Dergisi, C. VII, Sayı. 40, (7 Haziran 1936), s. IV.

b) Milliyetçilik Kavramı ve Milliyetçilik Tipleri

Peker'e göre milliyetçilik, "insan cemiyetlerini devlet sınırları içinde ayakta tutan en tesirli manevi kuvvet"dir.⁽¹⁾ Toplumu sosyal problemlerden koruyacak,⁽²⁾ "en yüksek telakki doğru ve ölçülü milliyet anlayışıdır."⁽³⁾ Milliyetçilik şuurunun geliştirilmesi halkçılık anlayışı ile yakından ilişkilidir.⁽⁴⁾ Sınıfçılık şuuru milliyetçilik duygusunun yerleşmesini engelleyen bir faktördür. "Milli varlıkta muvazene ahenği bir kere bozuldu mu havasız kalmış bir hayat gibi o millet sönmeğe yıkılmağa mahkumdur."⁽⁵⁾ Peker milliyetçiliği sınıriçi milliyetçilik, ırk ve kan milliyetçiliği ile antisemit milliyetçilik olmak üzere üç kategoriye ayırır.

Sınıriçi milliyetçilikte; milliyeti belirleyen faktör sınırdır. İrkî özelliklere bakılmaz. Peker sınır içi milliyetçiliğe örnek olarak İsviçre'yi gösterir.

İrk ve kan milliyetçiliğini sınırdışı milliyetçilik olarak isimlendirir. İrk ve kan milliyetçiliğinde, yurt dışında

-
- (1) "Başbakan'ın Üniversitedeki Nutku: Recep Peker Milliyetçilik Anlayışının Veciz Bir Tarifini Yaptı," Ulus, 29 Mart 1947.
- (2) Başbakanlığı döneminde, Mecliste Milli Eğitim Bakanlığı bütçe görüşmelerinde gençlik ve ahlak sorunları tartışılmış ve komünizm ile mücadelede din unsurunun önemi üzerinde durulmuştu. Peker Kabinesinde Milli Eğitim Bakanı olan Reşat Şemsettin Sirer ise "milli şuur" oluşturmak için okullara "millet dersi" konulacağını belirtmişti. Bkz. "Gençliğin Durumu İçin Meclis'te Görüşmeler," Cumhuriyet, 25 Aralık 1946. Ayrıca bkz. "Millet Meclisinde Milli Eğitim Bütçesi Görüşülürken," Vatan, 25 Aralık 1946.
- (3) Bkz. "Millet Meclisinde Milli Eğitim Bütçesi Görüşülürken," Vatan, 25 Aralık 1946.
- (4) Bkz. Recep Peker, "Uluslaşma Devletleşme," Ülkü Halkevleri Dergisi, C. VII, Sayı. 40, (7 Haziran 1936), s. III.
- (5) Bkz. Recep Peker, "R. Peker'in İş Kanununu İzahı," Ülkü, C. VII, Sayı. 37, (Temmuz 1936), s. 327. TBMM Zabıt Ceridesi, 1 Haziran 1936-31 Temmuz 1936, C. XII, Devre. V, İçtima. 1, Ankara, TBMM Matbaası, s. 84.

yaşayan ve aynı kanı taşıyan kişilerin yaşadıkları toprakların anayurda ilhakı sözkonusudur. Ayrıca aynı topraklarda yaşayan azınlıklara eşit haklar tanınması kabul edilmez. (1)

Üçüncü milliyetçilik kategorisi; yahudi aleyhtarlığı, antisemit milliyetçilik ise ırk ve kan milliyetçiliğinden kaynaklanır. Peker'e göre kendi kan ve ırkından olmayanları yurt dışına atmak pasif kan milliyetçiliğidir. Sınır aşırı ülkelerde yaşayan, kendi kanından olan insanları siyasal birlik içine almak isteyen geniş çerçeveli, irredentist [gözü başka milletlerin topraklarında] olan milliyetçilik ise aktif kan milliyetçiliğidir. (2)

c) Milliyetçilik ve Irkçılık

Irkçılığı milliyetçilik açısından inceleyen Peker, "ırkçılık, ifrat yoluyla milliyetçiliğin soysuzlaşmasıdır. İnsanlık tarihi antisemitizmi 20 nci asır için ayıp olarak kaydedecektir" şeklinde düşüncelerini açıklar, ırkçı milliyetçiliğin antidemokratik, emperyalist olduğunu söyler. Faşist milliyetçi zihniyeti, "marazi bir ruh haleti" olarak değerlendirir. (3)

Bu suçlamalara rağmen 1930'lu yıllarda bir Alman dergisinde yayımlanan makalesini oldukça temkinli bir ifadeyle kaleme almış ve ırkçılık konusunda olumlu veya olumsuz bir görüş belirtmekten kaçınmıştır. (4)

(1) Bkz. Recep Peker, İnkılap Dersleri, s. 73, 74.

(2) Bkz. a.g.e., s. 73, 74.

(3) Bkz. "Başbakan'ın Üniversitedeki Nutku: Recep Peker Milliyetçilik Anlayışının Veciz Bir Tarifini Yaptı," Ulus, 29 Mart 1947.

(4) Bkz. Recep Peker, "Uluslaşma Devletleşme," Ükü Halkevleri Dergisi, C. VII, Sayı. 40, (7 Haziran 1936), s. III.

d) Milliyetçilik ve Uluslararası Akımlar

(1) Milliyetçilik ve Komünizm

İrkçılık ile ilgili fikirlerini açıkladıktan sonra milliyetçiliği komünist ideoloji açısından ele alan Peker, komünizmi, "inkar yoluyla [yoluyla] milliyetçiliğin soysuzlaşması" ifadeleriyle niteler. Milliyetçilik ilkesi dışında, "beynelmilelci ideolojilere" giren, yabancı ülkelerle işbirliği yapan kişilerin milli birlik açısından bir tehdit unsuru oluşturacaklarına dikkati çeker. (1)

(2) Milliyetçilik ve Din

Komünizm gibi din unsurunu da "beynelmilelci cereyan" olarak değerlendirir. (2) Ümmetçi milliyetçilik anlayışını kabul etmez ve görüşlerini, "Hıristiyanlara reaya gözüyle bakan ümmetçi bir milliyet anlayışı artık eski hatıralar arasına gömülmüştür... Alevilik ve kızılbaşlık gibi vicdan telakkilerinin umumi milli vicdan için hiç bir tesir yapmayan küçük pürüzlerini yoketmek... vicdan serbestliği icabı olarak bu farkları birbirimize bağışlamak hepimiz için vazife-dir" şeklinde açıklar. (3)

Nazi ve faşist ideolojilerin medeni milletler için ilkel, yanlış ve zararlı olduğunu belirten Peker, "eski ve yeni

(1) Bkz. "Başbakan'ın Üniversitedeki Nutku: Recep Peker Milliyetçilik Anlayışının Veciz Bir Tarifini Yaptı," Ulus, 29 Mart 1947.

(2) Bkz. Recep Peker, "Uluslaşma-Devletleşme," Ülkü Halkevleri Dergisi, C. VII, Sayı. 40, (Haziran 1936), s. II.

(3) Bkz. "Başbakan'ın Üniversitedeki Nutku: Recep Peker Milliyetçilik Anlayışının Veciz Bir Tarifini Yaptı," Ulus, 29 Mart 1947.

izleri olan bu anlayıştan sıyrılmanın... Türk milliyetçiliğine asil bir mahiyet vereceği" kanaatindedir. (1)

e) Türk Milliyetçiliği

Türk milliyetçiliğini tamamen kültürel bazda değerlendiren Peker, bu konuda şunları söyler:

"Tarihi mefahire, [övünülecek şeylere] dayanan, aile duygusundan hararet ve vatan sevgisinden kuvvet alan din, mezhep ve ırkçılık gayesi gütmeyen medeni bir milliyetçilik anlayışı suurlarımıza hakim olmalıdır... Türk Milleti, kabuğunun içine büzülmüş, başka milletlere arka çevirip hor bakan hodgâm [bencil] bir varlık değildir... Türk milleti milletlerarası insanlık aleminin ve medeni milletler ailesinin bir uzvudur. Bütün insanlığın müşterek malı olan ilim, teknik ve güzel sanatlarla bezenmiş bir kültür kuvveti Türk milliyetçiliğini değerlendirecektir."(2)

1946 Aralık ayında düşüncelerini, "bizim milliyet anlayışımız irredentist olmayan, yani kendi dışındaki ırkdaşlık âlemine doğru genişlemeyi veya kendi içimizdeki başka ırktan Türkleri anayasamızın dışında bir görüşle sınırın dışına çıkarmayı asla düşünmeyen bir milliyetçiliktir" şeklinde ifade eden Peker, bu milliyetçilik anlayışının, "beynelmilelci telakkilere tamamen" karşıt olduğunu önemle vurgular. (3)

Peker İstanbul Üniversitesi konferans salonunun açılması nedeniyle yaptığı konuşmada milliyetçilik konusunu anlatırken, özellikle Kürtler, Yahudiler, Alevilere geniş yer vererek etnik gruplara ve müslüman olmayanlara temas eder ve

(1) Bkz. "Başbakan'ın Üniversitedeki Nutku: Recep Peker Milliyetçilik, Anlayışının Veciz Bir Tarifini Yaptı," Ulus, 29 Mart 1947.

(2) Bkz. a.g. gazete

(3) Bkz. "Millet Meclisinde Milli Eğitim Bütçesi Görüşülürken," Vatan, 25 Aralık 1946. Ertuğrul Zekai Ökte, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı. 1, (Mart 1985), s. 17. Mahmut Goloğlu, Tek Partili Cumhuriyet, s. 215.

bütün bu grupların milli varlığın ayrılmaz bir parçası olduğunu ifade eder.⁽¹⁾ Peker'e göre Türk milliyetçiliği; ırkçı ve komünist ideolojilerin etkilerine karşı toplumu koruyacak en etkin manevi güçtür.⁽²⁾ 1935'lerde de aynı görüşü savunarak anarşizm, Marksizm, faşizm, hilafetçilik ve beynelmilelçilik akımlarını, "zehirli cereyanlar" olarak niteler ve bu cereyanlardan korunmak için, "ulusçuluk kilidi ile Türkiye'nin kapısını sımsıkı kapamak" gerektiğini savunur.⁽³⁾

Peker'in milliyetçilik anlayışı ırkçı, komünist ve ümmetçi ideolojilerin milliyetçilik anlayışından tamamen farklıdır. Milliyetçiliğin iki aşırı yorumu olan ırkçı-totaliter ideoloji ile komünist ve ümmetçi ideolojileri özellikle bu ideolojilerin milliyetçilik konusuna yaklaşımlarını toplum için zararlı bulur. Türk milliyetçiliğini ise, "sağ ve sol ifratlar" arasında bir denge unsuru olarak değerlendirir. Peker için Türk milliyetçiliği, toplumu bu ideolojilerin zararlı etkilerinden koruyacak tek manevi güçtür. Komünizmle mücadele konusunda din faktörü ile milliyetçilik faktörünü karşılaştıran Peker, mücadelede tek araç olarak milliyetçiliği kabul eder. Peker'e göre dinin bu konuda etkinliği sıfırdır.

1935'lerde millet bütünlüğünün sağlanmasında "ırkî kalite"⁽⁴⁾ ye önem verdiğini belirtmesine rağmen 1946 ve 1947'lerde yaptığı çeşitli konuşmalarda ırkçılığı, "marazi bir

(1) Bkz. "Başbakan'ın Üniversitedeki Nutku: Recep Peker Milliyetçilik Anlayışının Veciz Bir Tarifini Yaptı," Ulus, 29 Mart 1947.

(2) Bkz. "Millet Meclisinde Milli Eğitim Bütçesi Görüşülürken," Vatan, 25 Aralık 1946.

(3) Bkz. Recep Peker, CHP Genel Sekreteri R. Peker'in Söylevleri, s. 10.

(4) Peker'in İnkılap Derslerinde de benzer ifadeler yer almaktadır. Örneğin, "yeryüzünün arılık ve baylık bakımından üstün bir ulusu olan

ruh haleti" olarak değerlendirir ve ırkçılığı suçlar. Bu noktadan hareketle Peker; Türk milliyetçiliğini Türkiye Cumhuriyetinin bekası ve geleceğin teminatı olarak değerlendirir.

3. Halkçılık Anlayışı, Sosyal Sınıflara İlişkin Görüşleri, Siyasal Parti ve Sendikalar

a) Halkçılık Anlayışı, Sosyal Sınıflara İlişkin Görüşleri

Peker'e göre "imtiyazcılık ve sınıfçılığın" karşıtı olan halkçılık, "millet ve milliyet mefhumlarını anlamış vatandaşların kütleleşmesi... kanunlar önünde Türk vatandaşlarının mutlak ve kati müsavati" ve ayrıca görev ve sorumluluk açısından devlet ve vatandaş arasında karşılıklı hürmet demektir.

16 Ekim 1931'de bu tanımı yaptığı İstanbul Darülfünun Konferans Salonunda, "Cumhuriyet Halk Fırkası Programı'nın İzahı" Konulu konferansında; Cumhuriyetin herhangi bir sınıfa dayanmadığını, menfaatlerin sınıflaşarak değil sosyal uyum ve dayanışma ile sağlanacağını belirten Peker⁽¹⁾ 23 Haziran 1932'de, bütçe müzakerelerinde halkçılık ve devletçilik konusunda, hükümet politikasını eleştiren Sırrı Bey'e cevap verirken halkçılığı şöyle tanımlıyordu:

Türkler... En büyük imha vasıtaları en ezici hadiselerle bile bozulması mümkün olmayan tek bir şey Türk kanı... bütün bu çöküntüler içinde kanının arılığın korudu ve sakladı... Osmanlı ordusunun yüksekliği... bu orduları yaratan bay Türk Ulusunun kanındaki yücelikten ileri geliyordu" der. Ayrıca Türk inkılabının evrenselliğine mesnet gösterdiği faktörlerden biri de millet faktörüdür. Bkz. Recep Peker, İnkılap Dersleri, s. 13, 16, 20, 55.

(1) Bkz. "Dün Fırka Programı Üzerinde Şayanı Dikkat Münakaşalı Bir Konferans Verildi," Milliyet, 17 Ekim 1931.

"Asıl halkçılık demek vatandaşın devlete ve devletin vatandaşına karşı mütekebil vazife ve mes'uliyetlere hürmet demektir... Halkçılık kanunlar önünde Türk vatandaşlarının mutlak ve kati müsavatını emreder. Halkçılık Türkiye'de imtiyazlı tabakaların mevcudiyetini reddeder... Halkçılık sınıf mücadelesini kabul etmez... Çalışma zümreleri arasında ahenk tesisini takip eder... Milli hakimiyet esası üzerinde ısrar eder."(1)

Peker, İnkılap Derslerinde halkçılık kavramını daha geniş bir çerçevede, sınıf ihtilali ile bir arada ele alarak işçi, patron üretici-tüketici, çeşitli meslek ve sınıflar arasında hiç bir ayırım yapılmayacağını belirtir. Bu unsurlar arasında, "bir takım farklar varsa bunu hayatın icabı, iş bölümünün bir zarureti" olarak kabul eder. Halkçılık vasfının sınıf mücadelesi yaratan doktrinlerle bağdaşamayacağını savunur. (2)

13 Mayıs 1935 CHF Kurultay toplantısında milliyetçilik ve halkçılık kavramlarını bir arada inceleyerek, "imtiyaz davasında bulunmayan [bulunmayan] yurddaşlar [yurttaşlar] kitlesini halktan ve halkçı" olarak değerlendirir. Halkçılık vasfının gelecekte devletin vasıfları arasında yer alacağını belirten Peker devamla,

"Türkiye'de sınıf yoktur. cins yoktur. imtiyaz yoktur. Mıntika menfaati, derebeylik, ağalık, aile, cemaat imtiyazı fikirleri yoktur. Türkiye'de değer ancak bilgi üstünlüğü, kapasite ve çalışma ile yükselebilirler. Bir taraftan işçilerin çokluğa ve parti kuvvetine dayanan... ulusal çalışmanın ahengini bozacak zorlu hareketlerine ve öte taraftan sermaye sahiplerinin, büyük iş sahiplerinin para ve varlık gücüne dayanarak işçilerinin haklarını çiğnemesine yol bırakmıyoruz. Binaenaleyh sınıf kavgası, tahakküm, imtiyaz zihniyetlerini kökünden silen bir zihniyet, bu memleketin zihniyetini tamamlayacaktır. Ancak bizim istediğimiz ve anladığımız manada halkçı olmaktır ki milliyetçiliği en temiz ve saf bir değere çıkarır... içinde ... halkçı bir duygu ile birleşmemiş olan bir ulus yığını... ulusal birlik kitlesi vucude [vücuda] getiremez."(3) der.

-
- (1) Bkz. "Recep Beyin Son Nutku: Fırka Umumi Katibi, Sırrı Beyin Tenkitlerine Cevap Verirken Neler Söyledi," Cumhuriyet, 24 Haziran 1932.
 (2) Bkz. Recep Peker, İnkılap Dersleri, s. 54-55.
 (3) Bkz. Recep Peker, C.H.P Genel Sekreteri R. Peker'in Söylevleri, s. 11.

Peker, Almanya'da yayımlanan "Uluslaşma-Devletleşme" isimli makalesinde halkçılığın milliyetçiliği kuvvetlendireceğini vurgulayarak halkçılığı, "sınıf telakkisi ve sosyal ahenk" yönünden ele alır ve "Türkiye'de sınıf telakkisinin yapacağı bütün ayrılık, düşmanlık konularına... yer vermiyoruz... hiç bir zümre için imtiyaz tanımıyoruz... her türlü toplulukların... kârı ve her türlü özel faydası genel menfaat çizgisi içindedir... Biz bununla... klas [sınıf] kavgası yerine sosyal düzen ve dayanışma elde etmek ve menfaatler arasında... ahenk kurmak istiyoruz." (1) der.

1936 tarihli İş Kanunu ile ilgili Meclis görüşmelerinde aynı konuya değinen ve liberal devlet tipinde burjuva ve proleter sınıfların mücadelesi sonucu ülkenin kendi içinden dağılmak tehlikesi ile karşı karşıya geleceğini belirten Peker bu kanun ile, "yurddaşların [yurttaşların] sınıflaşarak parçalara ayrılmasına karşı bir kale duvarı" örüldüğünü sınıfçılık şuurunun doğmasının engellendiğini belirtir. (2)

1935 CHF Kurultayında halkçılığın devletin vasıfları arasında yer alacağını belirten Peker, 1937'de CHF'nin vasıflarının 1924 Anayasasına dahil edilmesine ilişkin olarak, Anayasanın Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun Teklifi ile ilgili Meclis görüşmelerinde "Halk Cepheleri" diye adlandırılan politik kurumların halkçılık anlayışı ile ilişkisi ol-

(1) Bkz. Recep Peker, "Uluslaşma Devletleşme," Ülkü Halkevleri Dergisi, Sayı. 40, C. VII, (Haziran 1936), s. III.

(2) Bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, 1 Haziran 1936-31 Temmuz 1936, C. XII, Devre. V, İçtima. 1, Ankara, TBMM Matbaası, s. 84. Recep Peker, "R. Peker'in İş Kanununu İzahı," Ülkü: Seçmeler, s. 284,285. Peker'in halkçılık konusuna ilişkin görüşleri için ayrıca bkz. Taner Timur, a.g.e., s. 198. Kemal Karpaz, a.g.e., s. 69, 101.

madiğini ve bu anlayışın, "yurdu imtiyaz iddialarından ve sınıf kavgalarından" koruyamayacağını belirtmiştir. (1)

Peker 1924 yılında Mübadele İmar ve İskan Bakanı Refet Bey için verilen "istizah" ve bu "istizah"la ilgili gensoru görüşmelerinde de sınıfçılık şuurunun doğmasına karşıt bir tutum içindedir. (2)

Peker Türkiye'de sosyal sınıflar olmadığı kanısındadır. (3) Ona göre çeşitli "çalışma zümreleri" vardır ve yurttaşlar arasındaki bazı farklılıklar ise hayatın icabıdır. Devlet politikaları bütün çalışma zümrelerinin menfaatlerini koruyacak şekilde tespit edilmiştir. Mesela 1936 tarihli İş Kanununda hak ve menfaatler karşılıklı olarak düzenlenmiştir. Böylece, "sınıf mücadelesine ve istismara" yer vermeyen milliyetçi ve halkçı bir cephe kurularak, sınıfçılık şuurunun doğması ve gelişmesi engellenmiş olacaktır. (4)

Peker'in Cumhuriyet Halk Fırkası ilkelerinden biri olan halkçılık konusundaki görüşleri şöyle özetlenebilir. Peker'in halkçılık ve milliyetçilik kavramlarını farklı şekillerde değil çoğu kez eşdeğer bir içerikle yorumladığı her iki terimi çoğu kez birbirinin yerine kullandığı görülür. Peker'e

(1) Bkz. Mahmut Goloğlu, Tek Partili Cumhuriyet, s. 215. Ayrıca bkz. Şeref Gözübüyük ve Zekai Sezgin, a.g.e., s. 78-80. Ertuğrul Zekai Ökte, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı. 1, (Mart 1985), s. 12.

(2) Bkz. Mahmut Goloğlu, Devrimler ve Tepkileri, s. 70, 71.

(3) Şevket Süreyya Aydemir, Peker'in işçi sınıfını kabul etmediğini şu ifadelerle belirtir: "Türkiye Amele Teali Cemiyeti... bir tasarı hazırlayarak hükümete sunmak teşebbüslerine girişmişti... İşçi toplumunun gürüh değil bir sınıf olduğu fikri kabul ettirilmeye çalışılıyordu. Fakat bu teşebbüs Dahiliye Vekaletince iyi karşılanmadı. O sırada Vekil Recep Bey (Peker)di ve bu teşebbüs hakkında bazı kovuşturma emirleri verdi." Bkz. Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam, C. II, s. 359.

(4) Bkz. Recep Peker, İnkılap Dersleri, s. 83. Recep Peker, "R. Peker'in İş Kanununu İzahı," Ülkü: Seçmeler, s. 284-288. Ayrıca Bkz. TBMM Za-

göre, halkçılık; toplumu bütünleştiren, milliyetçilik duygularına süreklilik kazandıran ve pekiştiren, sosyal uyum ve dayanışma sağlayan ve özellikle Cumhuriyetin herhangi bir sınıfa dayanmadığını ifade eden bir ilkedir. Bu ilke Peker tarafından Marksizm, liberalizm ve hilafetçilik karşıtı bir kavram ve ulusal birliğin sağlanmasında ön koşul olarak değerlendirilmektedir. Halkçılık ilkesi ile ilgili açıklamalarında, sosyal uyum ve dayanışma üzerinde duran Peker bunun nasıl ve hangi yöntemle sağlanacağını açıklayamamaktadır. Türkiye'de sosyal sınıflar olmadığını pek çok kez tekrarlayan Peker'in görüşlerini ülke gerçekleri ile bağdaştırmak ve bu görüşün bilimsel bir temele dayalı olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. Peker'in sınıfsız bir toplum düzeni oluşturulması özlemi ve çabası içinde olduğu görülmektedir. Onun temel amacı sınıflar arasında fark yaratmamak ve sınıf mücadelesine engel olmak, böylece milli birlik ve beraberliği sağlamaktır.

b) Siyasal Partiler

(1) Siyasal Partinin Tanımı ve Partilerin Doğuşu

Peker siyasal partileri, "bir devlet içinde bütün ulusal işlerin ana çizgilerini ve yürütme şekilleri üzerinde birbirlerine inananların ve dayananların, bir ve beraber dü-

---

bıt Ceridesi, 1 Haziran 1936-31 Temmuz 1936, C. XII, Devre. V, İqtima. 1, Ankara, TBMM Matbaası, s. 84. Kemal Karpat, a.g.e., s. 101. Çetin Yetkin, a.g.e., s. 102. Taner Timur, a.g.e., s. 198.

şündüklerini tatbik için vücuda getirdikleri birlik"⁽¹⁾ şeklinde tanımlar.

Peker siyasal partilerin meydana geliş sebeplerini üç açıdan ele alır. Bunlardan birincisi hürriyet ihtilalinden sonra insanların kendilerine tanınan hakları korumak istemeleri, ikincisi işçi ve patron mücadelesi, son olarak vergi ve bütçe konularıdır.

Ona göre siyasal partiler hürriyet inkılabından sonra, "halkın... devlet idaresine sözünü geçirmesi zamanı geldikten sonra"⁽²⁾ ... liberal devlet içinde doğmuş çeşitlenmiş ve çoğalmıştır."⁽³⁾ Hürriyet ihtilali ile, "serbest düşünmek, yaşamak ve hareket etmek haklarını alan"⁽⁴⁾ insanlar kendilerine tanınan bu hakları korumak ve kullanmak istemişlerdir. Bu nedenle bir araya gelmişler siyasal partileri kurmuşlardır. İkinci olarak siyasal partiler işçi ve patron mücadelesinde, "bu cephelerin idaresini temin"⁽⁵⁾ etmek için meydana gelmişlerdir. Ayrıca vergi ve bütçe konularında farklı düşünen insanlar bir araya gelmişler ve siyasal partileri kurmuşlardır.

Peker'e göre parti kurultayı, "resmi veya gayriresmi şekilde kurulmuş bütün müesseselerin hepsine en yüksek direktifi veren bir heyettir. Kurultay vereceği kararlarda parti hayatı milli hayat ve devlet hayatı için konacak esasları müza-

(1) Bkz. Recep Peker, İnkılap Dersleri, s. 62. Kemal Karpaz, Peker'in siyasal partilere ve partinin tanımına ilişkin görüşlerini şöyle yorumlamaktadır: "Partinin tarifini Recep Peker yaptı ve bu yeni görüş 1945 yılına kadar ayakta kaldı. Ona göre bir siyasi parti devletin idaresi konusunda benzer görüşlere sahip bulunan insanların meydana getirdiği bir topluluktur, hükümetin siyaseti konusundaki görüşlerini gerçekleştirebilmek için bunlar birbirine güvenmek ve inanmak zorunda idiler." Bkz. Kemal Karpaz, a.g.e., s. 68.

(2) Bkz. Recep Peker, İnkılap Dersleri, s. 60.

(3) Bkz. a.g.e., s. 85.

(4) Bkz. a.g.e., s. 69.

(5) Bkz. a.g.e., s. 39.

kere ederken hiç bir kayıt, hiç bir kanun ve hiç bir usul ile bağlı değildir." (1) Ona göre hükümet devlet varlığını temsil eder, parti ise ulus varlığının özü ve belkemiğidir. (2)

(2) Parti Üyelerinin Sorumluluğu, Şef'in Parti İçindeki Yeri, Önemi ve Parti Programı

Peker bir siyasi partiye giren kişinin partinin temel ilkelere bağlı kalmasını, bunun bir "namus sözü" olarak değerlendirilmesini savunur. Parti içinde meydana gelen karşıt görüşlerin, bazı çatışmaların feragat ve uzlaşma duyguları içinde halledilmesi gerektiğine inanır. (3)

Şefin parti içindeki yeri ve önemi üzerinde titizlikle duran Peker için şef, partinin hayatiyeti ve devamlılığını sağlayan kişidir. Ona göre,

"şef bir siyasal partinin bütün ana düşüncelerini, iradesini, yapış kuvvetini ve şerefini temsil eder. Şef kendi ruhunda beslediği heyecan ve hararetle partisini ve muhitini ısıtır, aydınlatır. Bütün etrafını kendine ve birbirine içten gelen bağlarla sararak, doğruladığı amaca ilerletir... Şef nüfuzu olmaksızın hiç bir toplulukta dirlik düzenlik ve güler yüzlülük olmaz.

"Eğer bir siyasal partinin de hakiki şefi yoksa, o partinin bugünkü politika hayatındaki büyük güçlüklerle göğüs germesine imkan yoktur. Şefe verilecek değer telakkisinde... Ya şefin rolünü küçülten anarşik düşüncelere veya medeni ve değerli insanların bilgilerini, tecrübelerini, zekasını hiçe indiren ve şefi zamanının telakkisine uymayan yapma bir bü-yütüşle peygamberleştiren fikirlere rastlarız. İkisi de yanlış olan bu akışın ortasında hakikate uyan nokta, bizim şef telakkimizin ifadesidir. Şef... ısıtıcı, besleyici olup götürücü vasıflarıyla baştır. Fakat onunla birlikte giden ve beraber inanan varlıkların yekununun bir sürü telakki etmek hatadır." (4)

- (1) CHP Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları, 29 Mayıs 1939-3 Haziran 1939, Ulus Basımevi, Ankara, 1939, s. 69. Ayrıca bkz. "Parti Kurultayının Dünkü Celsesi Çok Hararetli Oldu," Cumhuriyet, 1 Haziran 1939.
- (2) Bkz. Ayın Tarihi, No. 18, Ankara, Mayıs 1935, s. 60, 62. Ayrıca Bkz. "Recep Peker Üyelere Verdiği Ziyafette Bir Söylevde Bulundu," Tan, 16 Mayıs 1935.
- (3) Bkz. Recep Peker, İnkılap Dersleri, s. 62.
- (4) Bkz. a.g.e., s. 63, 64, 78.

Peker parti programını şöyle tanımlar. Ona göre, "insanlar inanma neticesinde siyasal parti halinde birleşince aralarında öz fikirlerin ana çizgileri üzerinde bir mukavele yapmış sayılırlar. Bu mukavele partinin programıdır." İdeal bir parti programının nasıl hazırlanacağı konusundaki görüşlerini ise şöyle açıklar: "Bir siyasal parti programı yapmak demek... bir masa başında oturup devlet işlerinin gidişinde hangi yolun münasip olacağına dair bir şeyi kaleme almaları... demek değildir. Böyle bir eserin hiç bir değeri yoktur." Ona göre ideal bir parti programını siyasal sosyal ve ekonomik şartlar gözönünde bulundurularak, ihtiyaçları karşılayacak şekilde, "hadiseler içinde biribirine inanmış ve bağlanmış; memleket işlerinde pişmiş ve bu yolda müşterek kararlara varmış, müşterek mesuliyetler ve zorluklar altında güçlülere göğüs germiş insanlar"⁽¹⁾ hazırlamalıdır.

(3) Parti Tipleri

Peker siyasal partileri beş kategoriye ayırır. Bunlardan birincisi; liberal, demokrat, radikal, Cumhuriyetçi partiler, ikincisi; sosyalist, komünist, işçi partileri, üçüncüsü; klerikal partiler, dördüncüsü; milliyetçi partilerdir. Peker bu dört kategori dışında kalan partileri de "muhtelif partiler" başlığı altında ele alarak inceler.

(i) Liberal, Demokrat, Radikal ve Cumhuriyetçi Partiler

Peker'e göre; hürriyet ihtilalinden sonra kurulan ilk

(1) Bkz. a.g.e., s. 62, 63.

partiler, liberal, demokrat, radikal ve cumhuriyetçi partilerdir, Hepsinin ortak amacı hürriyetleri korumak ve genişletmektir. Bu partilerin bazı ayrıntılı ve önemsiz konularda farklılıkları vardır. Radikaller laisizm konusuna diğer üç tip partiye oranla fazla önem verirler. "Din tesirinin devlet yaşayışından uzaklaştırılmasını" isterler. Cumhuriyetçi partiler kral yönetimine kesinlikle karşıdırlar ve, "hakiki demokrasiyi güderler, devletin başında bulunan ve her yerde az veya çok yarar getiren sarayı yıkarak devletin temsili salâhiyet ve mesuliyetinin de halktan birine verilmesini mühim bir nokta olarak alırlar." (1)

Peker birinci kategoride ele aldığı liberal, demokrat, radikal ve cumhuriyetçi partiler içinde sadece radikal ve cumhuriyetçi partilerin özellikleri hakkında bilgi vermiş diğerleri üzerinde durmamıştır. Radikal ve cumhuriyetçi partileri, liberal ve demokrat partilere göre daha ilerici partiler olarak değerlendirir. Onun bu görüşü şu ifadelerde açıkça görülmektedir: "Cumhuriyetçi partilerin, kral idaresi altında demokrat ve liberal olmayı yeter bulanlardan başka ve ileri olarak bariz vasıfları vardır." (2)

(ii) Sosyalist, Komünist ve İşçi Partileri

Peker'in sınıflandırmasına göre ikinci kategoriye oluşturan, "bu partiler sınıf mücadelesine istinad ederek vücut bulmuş ve... liberal devletin içinde genişleyip ilerlemiş-

(1) Bkz. a.g.e., s. 69.

(2) Bkz. a.g.e., s. 72.

lerdir... bunlar milliyetçi ve liberal partilerin karşılı-
rında yer alırlar." (1)

(iii) Klerikal Partiler

Üçüncü kategori siyasal partiler, klerikal zümreyi teşkil eden din partileridir. Mürteci partiler hürriyet ihtilalinin getirdiği hürriyet ortamından yararlanarak, "geri fikirler altında toplanmışlar, irtica partileri kurmuşlardır. Bunların en koyuları kralcı partiler ve klerikal partilerdir... klerikal olanlar layik prensipleri güden radikal partiler karşısında yer almışlardır." Hürriyet ihtilalinden önce var olan kralcılar ve dinciler arasındaki işbirliği hürriyet ihtilalinden sonra da devam etmiştir. Bu işbirliği sonucu doğan kralcı ve klerikal partiler, "ileri fikirli partiler karşısında birbirini destekleyen irtica unsurları olmuşlardır." (2) Peker'e göre muhafazakârlar ve mutediller ismini taşıyan partiler; liberal, demokrat cumhuriyetçi ve radikal partilere karşı kurulan, "en zararlı mürtecilerdir." (3) Diğer mürteci partiler hıristiyan demokratlar ve hıristiyan sosyalistlerdir. Peker'e göre bütün bu mürteci partiler, hürriyet ihtilalinin hazırladığı hürriyet ortamı yanında ayrıca lider kadro içinde "ideale bağlılık" azalınca ortaya çıkmış ve böylece "kilise demokrasiyi avlamıştır." (4) Peker hıristiyan sosyalist partilerin sosyalist hareketi engellemek amacıyla oluşturulduğunu belirtir ve bu partileri "klerikal partiler" olarak değerlendirir. (5)

(1) Bkz. a.g.e., s. 72.

(2) Bkz. a.g.e., s. 70.

(3) Bkz. a.g.e., s. 71.

(4) Bkz. a.g.e., s. 73, 78.

(5) Bkz. a.g.e., s. 79. 80.

(iv) Milliyetçi Partiler

Siyasal partilerle ilgili sıralamada Peker milliyetçi partileri dördüncü kategoriye yerleştirir ve bu partilerin sosyalist, komünist ve beynelmilelci cereyanlara açık diğer partilere karşı kurulmuş olduğunu belirtir. (1) Bu partilere örnek olarak, "klerikal nasyonalist, liberal nasyonalist frontist, revizyonist, ekalliyet nasyonalist" partilerini gösterir. (2)

(v) Diğer Partiler

Peker İnkılap Dersleri kitabında siyasal partileri dört kategoriye ayırmakla birlikte, siyasal partilerin bazılarını bu dört kategoriden farklı bir başlık altında, "Muhtelif Siyasal Partiler" başlığı altında toplar. Ona göre bu tip partiler, dört ana kategoriye mensup partilerden, birinin ötekisi ile birleşmesinden doğmuşlardır. (3) Sosyal demokratlar, radikal demokratlar, meslek partilerini bu partilere örnek olarak gösterir. Peker'e göre radikal demokrat partileri klerikal partilere karşı kurulmuştur. (4) Meslek partileri ise, "ulusal birlik fikrini bozan bir şeydir." (5)

---

(1) Bkz. a.g.e., s. 73.

(2) Bkz. a.g.e., s. 75.

(3) Bkz. a.g.e., s. 77.

(4) Bkz. a.g.e., s. 79.

(5) Bkz. a.g.e., s. 82.

(4) Çok Partili Yönetimler ve Yaratacağı Sorunlar

Peker'in siyasal partilere ilişkin görüşlerinde 1945'lerden önceki ve sonraki dönem içinde önemli ölçüde değişiklikler meydana gelmiştir. 1945'lerden önce, çok partili idarelerin ülke sorunlarını çözümlenemeyeceğini, tam aksine bu sorunları daha da karmaşıklaştıracağına inanan ve demokratik parlamenter sistemi eleştiren Peker, çok sayıda siyasal partinin parlamento faaliyetlerini engellediğini devlet yönetimini güçleştirdiğini "dağınık partiler" yerine tek partili yönetimlerin ideal olacağını savunur. (1)

Peker partilerin ortadan kaldırılması gibi bir kanaate yatkın olmamakla birlikte, 1945'li yıllara kadar çok partili yönetimlerin sakıncaları üzerinde durmuş bu sakıncaların giderilebilmesi için bazı özel tedbirler alınması gerektiğini belirtmiş (2) ancak özel tedbirlerin ne olacağı konusuna bir açıklık getirmemiştir.

1945'lerden sonra görüşlerinde önemli ölçüde değişiklikler meydana gelen Peker'in bu dönemde, Mecliste Demokrat Parti muhalefetinin bulunuşunu memnuniyetle karşıladığı ve seçime katılmak konusunda kararsız olan muhalefet partisini suçladığı görülür. (3)

---

(1) Bkz. a.g.e., s. 68.

(2) Bkz. a.g.e., s. 34.

(3) Bkz. "Mecliste İki Partinin İlk Tartışması," Cumhuriyet, 30 Nisan 1946.

c) Sendikalar

(1) Sendikalar ve Meydana Geliş Sebepleri

Peker'e göre sendikalar işçilerin, "gündeliksiz" kalmamalarını sağlamak amacıyla meydana gelmiştir. Grevi tesirli bir silah olarak değerlendiren⁽¹⁾ Peker, işçi ve esnafın klasik yollarla veya "sosyalist cereyanların" etkisi altında kalarak teşkilatlanmasını uygun bulmaz. Ona göre bu teşkilatlanma, "üstün ve ulusal fikirlerle olacaktır."⁽²⁾ İşçi sınıfını "çalışma zümresi"⁽³⁾ olarak isimlendirir ve bu sınıfı kabul etmez.⁽⁴⁾

(1) Bkz. a.g.e., s. 39.

(2) Peker, "üstün ve ulusal fikir" kavramını ifade etmekle birlikte sözkonusu teşkilatlanmanın nasıl olacağı hakkında herhangi bir açıklamada bulunmamıştır. Bkz. Recep Peker, CHP Genel Sekreteri R. Peker'in Söylevleri, s. 20. Şevket Süreyya Aydemir'e göre Peker, sendikacılığa karşıdır. Bkz. Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam, C. III, s. 456.

(3) Bkz. Recep Peker, İnkılap Dersleri, s. 83.

(4) Şevket Süreyya Aydemir Peker'in işçi sınıfına ilişkin tutumu hakkında şunları anlatır: "Türkiye Amele Teali Cemiyeti... bir tasarı... hazırlayarak hükümete sunmak teşebbüslerine girişmişti. O devrede işçi çevrelerine hakim olan temel dilekleri hatırlamaktayım. Bu dilekler başlıca olarak iş saatleri, ücretler, işçi yaşı ve işten çıkarma gibi iş hukuku ve sendikalar teşkili hakkı etrafında toplanıyordu... İşçi toplumunun 'gürüh' değil bir sınıf olduğu kabul ettirilmeye çalışılıyordu. Fakat bu teşebbüsleri Dahiliye Vekaletince iyi karşılanmadı. O sırada Vekil Recep Bey... bu teşebbüsler hakkında bazı kovuşturma emirleri verdi." Bkz. Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam, C. II, s. 359. Peker'in işçi derneklerine karşı tavrı diğer dernekler için de sözkonusudur. 21 Haziran 1927'de "Askeri Mükellefiyet Kanunu" ile ilgili görüşmelerde seçimlere katılma hakkı isteyen Kadınlar Birliğinin bu isteği Mecliste tartışma konusu olduğunda da karşıt bir tutum içine girmiştir. Tezer Taşkıran, Cumhuriyet'in 50. Yılında Türk Kadın Hakları, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 1973, s. 125-128. Bu tartışmalarda Peker Türk kadın haklarından yana görünmemesine rağmen 1924 Anayasasının onbirinci maddesi ile ilgili Meclis tartışmalarında, "...her Türk mebus intihab edilmek salâhiyetine haizdir." ifadesinin Türk kadınlarını da kapsar biçiminde yorumlamasını savunmuştu. Urfa mebusu Yahya Kemal Bey'in "kadın erkek her Türk" şeklindeki önerisi alkışlarla reddedilince "Kadınlar Türk değil mi... Kadına hak vermediniz bari alkışlamayın yahu" ifadeleriyle öfkesini belirtmiştir." Bkz. Şeref Gözübüyük ve Zekai Sezgin, a.g.e. s. 109-

(2) İşçi ve İşveren İlişkileri ve Bu İlişkilerin
Düzenlenmesinde Devletin Sorumluluğu

Peker işçi ve işveren ilişkilerinin düzenlenmesinde devlet müdahalesinden yanadır ve ona göre sınıf tahakkümü kurmayı amaçlayan cereyanlar devlet tarafından engellenmelidir. Ayrıca Devlet sermaye sahipleri tarafından işçilerin haklarının çiğnenmemesi için gerekli tedbirleri almalıdır. (1) İşçi ve sermaye arasında denge sağlanması ayrıca çiftçilere yeteri kadar toprak sağlanması ve toprak konularının yeniden düzenlenmesi üzerinde durur. Bu konuları dengeli biçimde düzenleyen toplumları "hiç bir rüzgârın sarsamayacağı" görüşündedir. (2)

113. Peker, Köy kanununun 20. ve 30. maddelerinin değiştirilmesine ilişkin Meclis görüşmelerinde kadının muhtar olmak ve muhtar seçimlerinde oy kullanabilmesi için gerekli yasal değişikliğin yapılmasını savunmuştur. Bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Teşrinievvel, 1933 - 26 Teşrinievvel 1933, C.XVII. Devre. 4, İçtima. 2, Ankara, TBMM Matbaası, s. 48-50. Peker'in kadın haklarını savunan görüşleri İnkılap Derslerinde ve bazı demeçlerinde de yer almaktadır. Bkz. Recep Peker, İnkılap Dersleri, s. 19, 66. Recep Peker, CHP Genel Sekreteri R. Peker'in Söylevleri, s. 5. Peker Türk kadın haklarının Mecliste belli başlı savunucularından biridir ve 1924'lerde dahi kadına siyasal haklar verilmesinden yanadır. Onun 1927'de kadın haklarına karşı görüşlerini derneklere ilişkin genel tutumu ile açıklamak mümkündür. Peker'in bu tavrı göçmen dernekleri için de sözkonusudur ve bu tür derneklere de karşıdır. Göçmen derneklerine ilişkin görüşleri için bkz. Mahmut Goloğlu, Devrimler ve Tepkileri, s. 70, 71.

- (1) Bkz. Recep Peker, CHP Genel Sekreteri R. Peker'in Söylevleri, s. 11, 15. Ayrıca bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, 1 Haziran 1936-31 Temmuz 1936, C. XII, Devre. V, İçtima. 1, Ankara, TBMM Matbaası, s. 83. Recep Peker, "R. Peker'in İş Kanununu İzahı," Ülkü, Sayı. 37. C. VII, (Temmuz 1936) s. 327.
- (2) Görüşlerini Çiftçiyi Topraklandırma Kanun Tasarısı ile ilgili meclis görüşmelerinde ifade etmiştir. Mahmut Goloğlu Peker'in ifadelerini, "konuyu gerçek yörüngesine oturtan bir konuşma olarak" değerlendirmektedir. Bkz. Mahmut Goloğlu, Demokrasi'ye Geçiş, s. 31. Yahya Sezai Tezel Peker'in Toprak Reformu konusuna ilişkin tavrını şöyle değerlendirir: "Recep Peker gibi Kemalist kadronun otoriter-bürokratik devletçileri de, farklı gerekçelerle toprak reformundan yanaydılar. Peker'e göre toprakta çalışan çiftçiler, yeter toprağa sahip kılınmaz ise... ideolojik fikirlerin zehirleri... milli bünyeyi rahatsız ede-

Peker 8 Haziran 1936'da kabul edilen İş Kanunu ile ilgili Meclis görüşmelerinde; bu kanunun sınıf şuurunun doğmasına ve gelişmesine müsaade etmeyeceğini, taraflar arasında denge sağlanarak çıkarların uzlaştırılacağını belirtmiştir. (1)

20 Şubat 1947'de Peker'in başbakanlığı döneminde İşçi Sendikaları Tasarısı kabul edildi. (2) Bu kanunda grev ve lokavt hakkı tanınmıyordu. Hükümete göre grev devletçi bir rejim için

cektir." Bkz. Yahya Sezai Tezel, Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi: 1923-1950, Ankara, Yurt Yayınevi, 1982, s. 355. Başbakanlığı döneminde devlete ait köyler çiftçilere dağıtılmıştır. Bkz. "Devlete Aid [Ait] Köyler Çiftçiye Dağıtılıyor," Cumhuriyet, 27 Kasım 1946.

- (1) Bkz. Recep Peker, "R. Peker'in İş Kanununu İzahı," Ülkü Secmeler, s. 284-288. 148 maddeden oluşan, işçi ve işveren ilişkilerini en ince ayrıntılarına kadar düzenleyen ve 15 Haziran 1936 tarihli Resmi Gazetede yayınlanan kanun için bkz. İş Kanunu, 8 Haziran 1936, No. 3008. Meclis müzakereleri için ayrıca bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, 1 Haziran 1936-31 Temmuz 1936, C. XII, Devre. V, İçtima. 1, Ankara, TBMM Matbaası, s. 84. İş Kanunu ile ilgili yorumlar için başlıca şu kaynaklara başvurulabilir: Çetin Yetkin, a.g.e., s. 102. Taner Timur, a.g.e., s. 198. Kemal Karpat, a.g.e., s. 69, 101. Doğan Avcıoğlu, Türkiye'nin Düzeni: Dün Bugün Yarın, C. I, II. B., İstanbul Tekin Yayınevi, s. 470.
- (2) Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw'a göre; savaş sonrasında Türkiye'de çeşitli sosyal ve ekonomik değişiklikler meydana gelmiş, bu durumun bir sonucu olarak bazı önlemler alınmış, bu arada "kent işçilerini tatmin etmek için" sendika kurma yasağı kaldırılmış, işçi çıkarlarını korumak için de Çalışma Bakanlığı kurulmuştur. Bkz. Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, C. II, İstanbul, 1983, s. 474. Shaw'ın bu görüşleri kısmen doğru olmakla birlikte sadece işçileri tatmin etmek için bakanlık oluşturulduğu görüşüne katılmak mümkün görünmemektedir. 1946'dan sonra kurulan sendikaların büyük bir kısmı kapatılmıştır. Sendikalarla ilgili kanun yürürlüğe girdikten sonra da iktidar ve muhalefet partileri bünyesi içinde çeşitli işçi büro ve komiteleri oluşturulmuştur. İşçi ve işveren ilişkilerinin düzenlenmesinde yoğun bir devlet müdahalesi, özellikle işçi hareketlerinin denetim altına alınması söz konusudur. Bkz. İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun, 20 Şubat 1947, No. 5018. Çeşitli yorumlar için ayrıca bkz. Erdoğan Teziç, 100 Soruda Siyasi Partiler, s. 78, 79. Kemal Karpat, Türk Demokrasi Tarihi, s. 101. Kemal Sülker, Türkiye'de Sendikacılık, İstanbul, 1955, s. 40, 55. Yalçın Küçük, Türkiye Üzerinde Tezler, C. I, s. 476, 478. Mahmut Goloğlu, Demokrasiye Geçiş, s. 160. 161. Alpaslan Işıklı, Sendikacılık ve Siyaset, İstanbul, Birikim Yayınları, 1979, s. 356-359. Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam, C. II, s. 362, 363. Ayrıca bkz. "İşçi Sendikaları Tasarısı Bakanlar Kurulu tarafından İncelenerek Kesin Şeklini Aldı," Ulus, 17 Ocak 1947. "BMM'de Dünkü Görüşmeler: İşçi Sendikaları Tasarısı Kabul Edildi." Ulus, 21 Şubat 1947.

değil liberal bir rejim için uygundu. Dönemin Çalışma Bakanı Sadi Irmak sendikaların siyasal akımlardan uzak bulundurulmasını savunarak, "biz enternasyonalin şubelerini Türkiye'de açtırmayı asla düşünmeyiz" diyordu.⁽¹⁾ 1945'lerden sonra Peker'in siyasal partilere ilişkin görüşlerinde önemli değişiklikler meydana gelmesine rağmen, aynı değişikliğin sendikalar konusunda da geçerli olduğunu söylemek güçtür.

4. Din ve Laiklik Anlayışı

a) Din Kavramı, Sosyal ve Siyasal Açından Topluma Etkileri

Peker din kavramını sosyal ve siyasal bir teşekkül⁽²⁾ olarak tanımlar. Dinin çok eski dönemlerde devlet yönetimine tamamen hakim olduğunu daha sonraları ise derebeyleri, hükümdar ve sarayların müttefiki olarak, "insan haklarını istismar ve tahrip ettiğini belirtir."⁽³⁾ Dini anlayışın Osmanlı İmparatorluğunu, "medeni alemden" uzaklaştırdığını savunan Peker bu konuda, "tekkeler, üfürükçüler, medreseler kalkmasaydı... medreselerin uyutucu hayatı arkasından gitseydik, bir takım biçare insanlar, bu memleketin uleması sayılısaydı... ileri gitmemize imkan varmıydı"⁽⁴⁾ der ve eski hurafelere bağlı bir devletin medenileşemeyeceğini savunur.⁽⁵⁾

(1) Bkz. "Mecliste İşçi Sendikaları İçin Tartışmalar," Cumhuriyet, 21 Şubat 1947. Metin Tokar, a.g.e., s. 243. Ayrıca bkz. Alpaslan Işıklı, a.g.e., s. 359.

(2) Bkz. Recep Peker, İnkılap Dersleri, s. 72, 73.

(3) Bkz. a.g.e., s. 72, 73.

(4) Bkz. a.g.e., s. 23.

(5) Bkz. "Başbakan'ın Menemen'deki Nutku," Ulus, 4 Nisan 1947.

Peker din partilerinin kurulmasına karşıdır. Bunu onun, İsviçre'de bulunan Konservatör Katolik Partisi hakkındaki görüşlerinden anlamak mümkündür. Ona göre bu parti, "adını teşkil eden iki kelimenin her biri tek başına, her ilerleyiş adımını geri çeken, irticayı getirmek ve yaşatmak isteyen... kıpkızıl bir irtica kurumu"dur. (1)

Peker, Başbakanlığı döneminde, Millet Meclisinde 1947 Bütçe görüşmelerinde, Milli Eğitim Bakanlığı bütçesi görüşülürken laiklik ve din konusundaki görüşlerini şöyle açıklar:

"Din telakkisini suistimal ederek vicdan ile Allah arasındaki irtibatın hududu dışına çıkararak dünyevi aleme de onun tesirini... isteyenler cemiyete zehir katan insanlardır. Burada bugün konuşulan sözler arasında mevcut bazı fena içtimai tesirlerin... tahribatından cemiyetimizi korumak için bir takım manevi mefkurelere... istinat etmek lüzumundan bahsedildi. Evet bu fikri esas olarak takdir ediyorum, fakat bahsettikleri zehre karşı koruma vasıtası sadece ve sadece milliyet duygusundan ibaretir. Bir müslümanın... komünist olmayacağını iddia etmek herhangi dini akidenin komünizme mukavemet temin edeceğini iddia etmek, içinde yaşadığımız günün realitelerine tam tezat halindedir. Bugünkü Yunanlar, Rumlar, mümin ortodokslar değil mi dir?(2)... Bugünün Türkiyesi... medeni laik telakkisinin müstesna bir numunesidir. Türkiye'de gizli din tedrisatının yasak oluşu sadece fesada alet edilmesini önlemek içindir. Modern insanın ahlakı... ileri bir ahlak olmalıdır. İyilik, doğruluk, kötülüklerden kaçınma gibi müşterek ahlak her yerde birdir. Fakat dine istinat etmeyen bir ahlakın payidar olamayacağına dair zan verici en ufak bir imada hakikat olmadığını ifade etmek mecburiyetindeyim."(3)

(1) Bkz. Recep Peker, İnkılap Dersleri, s. 93.

(2) Peker 27 Eylül 1946'da Yunanistan'da başlayan iç savaşı kastetmektedir. Bkz. Feroz Ahmad ve Bedia Turgay Ahmad, a.g.e., s. 26. Yunan İç Savaşı ile ilgili haberler Türk basınında şu başlıklarla yer almıştı. Bkz. "Yunanistan'da Hükümet Vaziyete Hakim Oluyor, Türk Köyleri Yağma Ediliyor, Çeteciler İstanbul'a Giden Treni Uçurdular," başlıklı yazılar, Vatan, 6-8-10 Aralık 1946.

(3) Bkz. "Millet Meclisinde Milli Eğitim Bütçesi Görüşülürken," Vatan, 25 Aralık 1946. Bu konuda söz alan Milli Eğitim Bakanı Reşat Semsettin Sirer, "memleket çocuklarını milli şuur sahibi olarak yetiştirmek için mekteplere millet dersi diye yeni bir ders konulacağını söyledi." Bkz. "Gençliğin Durumu İçin Mecliste Görüşmeler," Cumhuriyet, 25 Aralık 1946.

Peker dini, milliyetçiliğin bir unsuru olarak kabul edenlere karşı çıkar. Şeri hükümlerin uygulanmasına da tamamen karşıdır. İslam cemiyetlerinin kurulmasını inkılap açısından tehlikeli bulur. Dini eğitimin resmi okullar dışında ve denetim altında yapılması gerektiği görüşündedir. (1)

b) Hilafetin Kaldırılması

Urfa Mebusu Şeyh Saffet Efendi ve aralarında Peker'in de bulunduğu elli üç milletvekili (2) tarafından 3 Mart 1924'de "Hâlifeliğin Kaldırılması ve Osmanlı Hanedanının Türkiye Cumhuriyeti Ülkesi Dışına Çıkarılması" hakkında Meclise verilen kanun teklifi ile ilgili görüşmelerde Peker'in söz alarak hilafetin kaldırılmasını savunduğu ve ikinci Mecliste tek bağımsız milletvekili olan ve memlekette çok daha önemli işler varken hilafet konusunun Meclise getirilmesini erken bulduğunu söyleyen Zeki Beyi de cumhuriyet ilkelerine sadakatsizlikle suçladığı görülür. (3)

(1) Asım Us, a.g.e., s. 707-709.

(2) Soyak, Şeyh Saffet Efendi'nin Bursa Mebusu olduğunu ve elli milletvekili ile bu teklifi verdiğini yazmaktadır. Bkz. Hasan Rıza Soyak, a.g.e., C. I, s. 245.

(3) Bkz. Mahmut Goloğlu, Devrimler ve Tepkileri, s. 13-23. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Anıların İzinde, I. Kitap, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1977, s. 136. Hilafetin kaldırılması ile ilgili başvurulacak diğer kaynaklar şunlardır: Bülent Daver, Türkiye Cumhuriyetinde Layiklik, Ankara, Son Havadis Matbaası, 1955, s. 71. Ahmed Emin Yalman, a.g.e., V. III, s. 28-32. Çetin Özek, Devlet ve Din, İstanbul, Ada Yayınları, t.y., s. 477. Peker'in bağımsız milletvekili Zeki Bey karşısındaki tavrı açık ve kesin olmakla birlikte, o zaman İstanbul Baro Başkanı olan ve Hilafet makamının yeri, nüfuzu ve önemi hakkında Tanin Gazetesinde bir yazı yazan ve bu nedenle mahkum olan Lütfi Fikri Beyin affedilmesini istemişti. Lütfi Fikri Beyin beş yıllık kürek cezasına mahkum edilmesine sebep olan olay şöyle başlamıştı. Aga Han ve Emir Ali tarafından Başvekil İsmet Paşa'ya gönderilen, hilafetin korunması dileğini ifade eden mektup 5 Aralık 1923'de Tanin ve İdam gazetesinde, 6 Aralık 1923'de Tevhid-i Efkâr gazetesinde yayınlanmıştı. Bu

c) Laiklik Kavramı, İnkılapçılık ve Milliyetçilik İlkeleri
İle Türk İnkılabı Açısından Önemi

Peker 16 Ekim 1931'de CHF Programı ile ilgili konferan-
sında laikliğin dinsizlik olarak yorumlanmaması gerektiğini be-
lirtir, laisizmi din ve dünya işlerinin birbirinden ayrılması
şeklinde tanımlar. (1)

---

gazeteler Cumhuriyet'in ilan tarzını da tenkit eder mahiyette yayın-
lar yapıyorlardı. İcra Vekilleri Heyeti, İstanbul'a bir İstiklal Mah-
kemesi gönderilmesini kararlaştırdı. Bu karar 8 ve 9 Aralık 1923'de
Meclis tarafından onaylandı. Mahkeme İstanbul'a geldikten üç gün son-
ra 13 Aralık 1923'de savcılıktan verilen emirle İstanbul Baro Başkanı
Avukat Lütfi Fikri Bey nezaret altına alındı. Lütfi Fikri Bey 10 Ka-
sım 1923 tarihli Tanin Gazetesinde "Huzuri Hazreti Hilafet Penahiye"
başlığını taşıyan halifenin istifa söylentileri nedeniyle kaleme al-
mış olduğu, hilafet makamının önemini belirten bir açık mektup yaz-
mıştı. Bu yazı nedeniyle yargılanan Lütfi Fikri Bey'in mahkemesi 19
Aralık 1923'de başladı ve mahkeme sonucunda tevkif tarihinden itiba-
ren beş yıl müddetle kürek cezasına mahkum edildi. Hüküm verildikten
sonra, Lütfi Fikri Bey hükmün kaldırılmasını ve haklarının iadesini
istedi. Bunun üzerine Meclis Adliye Encümeni, Lütfi Fikri Bey'in affı
konusunda bir kanun tasarısı hazırladı. Hazırlanan tasarı, Lütfi Fikri
Bey'in dilekçesi ve Sivas Mebusu Halis Turgut Bey'in tavrı Meclis
Genel Kuruluna verildi. Meclis Genel Kurulu görüşmelerinde; bazı me-
buslar, Lütfi Fikri Bey'in dilekçesinde af talep etmediği için affo-
lunmaması gerektiğini savundular. Bazıları ise meclisin hükümlerlik
haklarını kullanarak bir mahkumu affedebileceğini savundular. Bu tar-
tışmalar üzerine Peker söz aldı ve diğer mahkumlar yanında Lütfi Fik-
ri Bey'in affedilmesini istedi. Böylece 14 Şubat 1924'de Lütfi Fikri
Bey, Hafız İbrahim ve Ali Osman affedildiler. Camilerde vaaz vererek,
kitap yazıp halkı geriliğe teşvik etmekle suçlanan Ankaralı Hafız İb-
rahim'in davasına önce bakılmıştı ve bir yıl hüküm giymişti. Eski San-
dalcılar Cemiyeti Başkanı Ali Osman ise ittihatçılarla işbirliğinden
ve hükümeti devirme girişimlerinden suçlanmış o da bir yıl hüküm giy-
mişti. Bkz. Hasan Rıza Soyak, a.g.e., C. I, s. 224, 225, 237-240. Ah-
med Emin Yalman, a.g.e., C. III, s. 96, 97, 108. Yakup Kadri Karaos-
manoğlu, a.g.e., s. 57. Mete Tuncay, a.g.e., s. 83, Nursen Mazıcı,
a.g.e., s. 83.

- (1) "Dün Fırka Programı Üzerinde Şayanı Dikkat Münakaşalı Bir Konferans
Verildi," Milliyet, 17 Ekim 1931.

13 Mayıs 1935 Cumhuriyet Halk Fırkası Kurultayında ise laiklik ve inkılapçılığı bir arada ele alarak⁽¹⁾ bu iki ilkeyi devlet varlığının iki dayanak direği olarak değerlendirir.⁽²⁾ ve irticanın Türk inkılabını yok etmek için bütün vasıtalarını kullandığını ancak başarıya ulaşamadığını savunur.⁽³⁾ "Beynelmilelci bir unsur olan din nüfuzunun devlet varlıklarından yavaş yavaş"⁽⁴⁾ silindiğine inanan Peker bu nüfuzun devam etmesi halinde demokrasinin yaşamasına, ilerlemesine imkan olmadığını söyler.⁽⁵⁾

TBMM'nin 5 Şubat 1937 tarihli 33. İçtimasında İsmet İnönü ve aralarında Peker'in de bulunduğu 153 milletvekilinin Teşkilat-ı Esasiye Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesine ilişkin kanun teklifi kabul edildi. Peker Teşkilat-ı Esasiye Encümeni üyesiydi. CHF ilkelerinin Devletin vasıfları olarak kabul edildiği ve laiklik ilkesinin de tartışıldığı Meclis görüşmelerinde Peker, laisizmin anlam olarak, Dünya'nın hiç bir ülkesinde Türkiye'de olduğu gibi yertti yerine oturtulmadığını ve bu ilkenin diğer ideolojilerden farklı bir anlam taşıdığını⁽⁶⁾ belirterek irtica ve klerikallik lehinde propaganda yapmanın yasak olduğunu açıkladığı görülür.⁽⁷⁾

-
- (1) Bkz. Recep Peker, CHP Genel Sekreteri R. Peker'in Söylevleri, s. 12. Recep Peker, "Uluslaşma Devletleşme," Ülkü Halkevleri Dergisi, C. VII, Sayı. 40, (Haziran 1936), s. II. Ertuğrul Zekai Ökte, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı. 1, (Mart 1985), s. 12. Çetin Özek, a.g.e., s. 525.
- (2) Bkz. Recep Peker, CHP Genel Sekreteri R. Peker'in Söylevleri, s. 12.
- (3) Bkz. "Kubilay Abidesi Açılma Merasimi," Ulus 27 Aralık 1934.
- (4) Bkz. Recep Peker, "Uluslaşma Devletleşme," Ülkü Halkevleri Dergisi, C. VII, Sayı. 40. (Haziran 1936). s. II.
- (5) Bkz. Recep Peker, İnkılap Dersleri, s. 78.
- (6) Fahir Giritlioğlu, a.g.e., C. II, s. 539. Ertuğrul Zekai Ökte, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı. 1, (Mart 1985), s. 11, 12.
- (7) Bkz. Ertuğrul Zekai Ökte, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı. 1, (Mart 1985), s. 12. Asım Us, Halil Mentese'nin bir sorusuna Peker'in şu cevabı verdiğini hatıralarında yazar. "Anayasaya ilave edilen vasıflara devlet ve milletçe itaate mecburiyet vardır. Bu umdelere muhalif fikirlerin hiç biri memleketin hiç bir tarafında ve hiç bir muhitinde faaliyet yeri bulamayacaktır." Bkz. Asım Us, a.g.e., s. 142.

Peker ayrıca laiklik ve medeniyet konusuna ilişkin olarak "muasır medeniyet seviyesine yükselmek, bir milletin devlet ve müstakil bir millet olabilmesi için gerekli milli şartları hazırlamak" için laiklik ilkesinin benimsenmesinin zorunlu olduğunu söyler. (1)

Başbakanlığı döneminde din öğretiminin serbest olması kararlaştırılarak "din bilgileri dersaneleri" açılmasına izin verilmiş bu dersanelerin dini siyasete alet edemeyecekleri açıklanmıştır. (2)

Peker'e göre "sosyal ve siyasal bir teşekkül olan" din tarih boyunca insan haklarını "istismar ve tahrip" etmiştir. Bu durum dünya ülkeleri için geçerli olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu için de geçerlidir. Din toplumların kalkınmasını ve "medenileşmesini" engelleyen bir faktördür.

Ona göre laiklik, dini kurumların Devlete müdahale etmemesi, dinin dünya işlerinde etkisinin tamamen kaldırılmasıdır. Laik olmak dinsiz olmak demek değildir. Laisizm devletin temel dayanaklarından biridir ve Türkiye'deki laik anlayış diğer ülkelerdeki anlayıştan farklı olup kendine mahsus özellikleri vardır. Peker çeşitli vesilelerle yapmış olduğu konuşmalarda ve makalelerinde inkılapçılık ve laiklik ilkelerini bir arada mütalaa eder. Çünkü ona göre, "inkılapçılı-

(1) Bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, Dev., V, C. XVI, s. 64-66, Çetin Özek, a.g.e., s. 484'den naklen.

(2) Bkz. "Din Tedrisatı Etrafından Partide Yapılan Tetkikler" Cumhuriyet, 8 Şubat 1947. "Yurdda [Yurtta] Din Öğretiminin Serbest Olması Kararlaştırıldı." Cumhuriyet, 3 Temmuz 1947. Samet Ağaoğlu Peker'in klerikal zihniyetin parçalanması için başbakanlığa getirildiğini savunmaktadır. Samet Ağaoğlu, Aşına Yüzler, İstanbul, Ağaoğlu Yayınevi, 1965. s. 200. Okullara din derslerinin konulması Peker'in başbakanlığı dönemine rastlaması daha sonra bazı eleştirilere yol açmıştır. Bkz. Nadir Nadi, a.g.e., s. 329. Metin Toker, a.g.e., s. 241, 242.

ğın nakızı irtica... laikliğin nakızı klerikallik" dir. Görüldüğü gibi Peker, irtica sözcüğünü inkılapçılık ilkesinin karşıtı olarak kullanmakta ve inkılapçılık ve laiklik ilkelere özdeşleştirmektedir.

Din "beynelmilelci" bir unsurdur. Bunun için millet olmayı engeller. Millet olmak için dini duygular yerine milliyetçilik duygusu ikame edilmelidir. Peker, komünizmle mücadele etmek için din duygusundan yararlanılması gerektiğini savunanlara karşıdır. Onun için, komünizm kadar din de sosyal bir zehirdir. Dini dünya işlerine karıştıranlar cemiyete zehir katan insanlardır. Din partileri ise, "kızıl irtica kurumları" dir.

Peker'e göre din ve ahlak arasında bir doğru orantı yoktur. İyilik, doğruluk, kötülüklerden kaçınma gibi hasletleri dine dayandırmak yanlıştır. Ahlaki değerler din duygusu olmaksızın da kazanılabilir.

İslamda, din anlayışı ile şeriat anlayışının birbirinden ayrılmayacağına inanan Peker Cumhuriyetin diğer temel ilkeleri yanında laiklik ilkesi üzerinde hassasiyetle durur. Ona göre, Türk inkılabının başarılı olabilmesi diğer ilkeler yanında özellikle bu ilkeye bağlıdır. Onun din ve laiklik konusuna ilişkin aşırı hassasiyeti hilafetin kaldırılmasına ilişkin meclis tartışmalarında açıkça görülür.

5. Devletçilik Anlayışı ve Ekonomik Liberalizm Konusuna İlişkin Görüşleri

a) Cumhuriyet Halk Fırkası 1931 Kurultayında Kabul
Edilen Devletçilik İlkesi, Tartışmalar ve Peker'in
Yorumları

Devletçilik CHF 1931 Kurultayında şöyle tarif edilmiştir: "Ferdî mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber; mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi müruriyete erdirtmek için, milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icabettirdiği işlerde -bilhassa iktisadi sahada- Devleti fiilen alakadar etmek mühim esaslarımızdandır."⁽¹⁾ Bu kurultayda devletçilik ilkesi de diğer ilkeler gibi Cumhuriyet Halk Fırkasının ana vasıflarından biri olarak kabul edildi ve devletçilik konusunda herhangi bir tartışma olmadı.

Cumhuriyet Halk Fırkası Programının İktisat Bölümünün kredisini, üretim kooperatifleri ve Ziraat Bankası ile ilgili olan 4. madde tartışmalarında; Vasıf Bey buğday ve hububat fiyatları ile çiftçi ve küçük üreticiler hakkında programa bir madde ilave edilmesini istedi. Damar Arıkoğlu da çiftçilere uzun süreli borç verilmesini ve durumlarının iyileştirilmesini istedi.⁽²⁾ "Vaziyeti iktisadiyede istikrar olmadığı" için gelecekte değişebilecek bir kanunun programda yer almasını uygun bulmadığını belirten Peker, "bir sınıfın zararına diğer sınıfın himaye edilemeyeceğini" belirtmiş çiftçiler yanında işçilerin de sıkıntı içinde olduklarını söylemiştir.

---

(1) Bkz. CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları: 10-18 Mayıs 1931, İstanbul, Devlet Matbaası, 1931, s. 28. Mete Tuncay, a.g.e., s. 448.

(2) Bkz. CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları, s. 43-47.

b) Cumhuriyet Halk Fırkası 1931 Kurultayı Sonrası
Dönemde Devletçilik Anlayışı ve Ekonomik Liberalizme
İlişkin Görüşleri

(1) Devletçilik Anlayışı

Peker, İstanbul Darülfünun Konferans Salonunda "Cumhuriyet Halk Fırkası Programının İzahı" konulu konferansında; devletçilik anlayışının gerek Dünya'da meydana gelen gelişmelere gerek Türkiye'nin özel şartlarına uygun olduğunu, bu anlayışın aşırı devletçilik şeklinde yorumlanmaması gerektiğini belirtir. Şahsi teşebbüse serbesti tanındığını, bu serbestinin bazı şartların gerektirdiği durumlarda sınırlandırılabilceğini açıklar. Peker'in açıklamalarına göre bu sınırlandırma, "şahsi teşebbüsün başaramayacağı veya şahsi teşebbüse bırakmakta zarar tasavvur edilen işlerde" sözkonusudur. ⁽¹⁾ Aynı konferans-
ta bazı "ticaret musapları [düşkünleri]" konusuna da dikkati çekerek, "ezici ve gayrimeşru istismarcı sermayenin" kabul edilemeyeceğini söyler. ⁽²⁾

Peker 1932 yılı bütçe görüşmelerinde de aynı konuyu daha farklı bir içerikle yorumlayarak, kamu yararı üzerinde du-

(1) Bkz. "Dün Fırka Programı Üzerinde Şayanı Dikkat Münakaşalı Bir Konferans Verildi," Milliyet, 17 Ekim 1931. İdris Küçükomar, Düzenin Yabancılaşması: Batılama, İstanbul, Ant Yayınları, t.y., s. 109.

(2) K. Boratav bu ifadeleri, "belli sermaye çevrelerine karşı açıkça ifade edilen güvensizlik duygusu" şeklinde yorumlamaktadır. Korkut Boratav, 100 Soruda Türkiye'de Devletçilik, s. 164-166. İlhan Tekeli ve Selim İlkin, Peker'in devletçilik anlayışının kolektivistizme dayalı olmadığını, devletçiliği parti uygulamalarının bir sonucu olarak gördüğünü belirtmektedir. Bkz. İlhan Tekeli ve Selim İlkin, Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu, Ankara, Sanem Matbaası, 1982, s. 103, 105, 155.

rur ve bu noktada devlet müdahalesinin gerekli olduğunu belirtir. (1)

(2) Ekonomik Liberalizme İlişkin Görüşleri

Peker'in İnkılap Derslerinde yaptığı açıklamalara göre ekonomik liberalizm, ticaret serbestliği hürriyet inkılabının meydana getirdiği bir sonuçtur. Ekonomik liberalizm, "liberalizmin kâr ihtirası" sınıf kavgalarına sebep olmuş, Dünya nizamını bozmuş yaşam şartlarını alt üst etmiştir. (2) Bu sonucun "tahribatını" engellemek için Türkiye'de gerekli tedbirler alınmıştır. (3)

Ona göre, sosyalizm, ekonomik liberalizmin olumsuz sonuçlarından kaynaklanmıştır. "Sosyalizmin gelişmesinin... bir sebebi de ekonomik liberalizmin büyük sanayideki kötülüklerini düzeltme yoluna... girmemiş ve fenalıklarını arttırmış" olmasıdır. (4) Peker köylünün sorunlarının sosyalizm ile değil kooperatiflerle çözümleneceğine inanır. Böylece köylü ürününü değerlendirecek, araçlar aradan çekildiği için mamul maddeleri ucuza satın alacaktır. (5) Toplumun ekonomik liberal sistemin zararlarından korumak için,

(1) Bkz. Korkut Boratav, 100 Soruda Türkiye'de Devletçilik, s. 166, 167' den naklen, Bilsay Kuruç, Türk İktisat Politikasının Resmi Belgeleri, Ankara, 1963, s. 18. Ayrıca bkz. "Recep Bey'in Son Nutku: Fırka Umumi Katibi, Sırrı Bey'in Tenkitlerine Cevap Verirken Neler Söyledi," Cumhuriyet, 24 Haziran 1932. "Recep Bey'in Sırrı Bey'e Cevabı: Fırka Umumi Katibinin Mecliste İrat Ettiği Şayanı Dikkat Nutuk," Cumhuriyet, 25 Haziran 1932.

(2) Bkz. Recep Peker, İnkılap Dersleri, s. 70.

(3) Bkz. a.g.e., s. 34.

(4) Bkz. a.g.e., s. 41.

(5) Bkz. a.g.e., s. 43. Ayrıca bkz. CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları, 10-18 Mayıs 1931, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s. 63.

"devlet tanzimci eliyle ticarete müdahale hakkını almıştır. Dünyanın genel gidişi böyledir. Eğer patronsa işçi üzerinde, işçi ise patron üzerinde zarar verici bir tesir yapmasına müsaade etmeyecek bir devirde yaşıyoruz. Kazancı makul bir kâr çizgisi içinde tutarak müstehliki korumak ve ulusu teşkil eden insanlar yığınının bu şartlara uydurmak devletin vazifesi olmuştur.

"Sade ticaret değil, bütün hacmi ile ekonomi de uluslaşıyor... tek bir fabrikanın bile kurulup işlerinin yolunda gitmesi için, gümrük duvarı ile korunması lazım geliyor."(1)

Peker'in ekonomik konularda antiliberal tavrı, "Liberal demek vatan haini demektir" (2) ifadesi ile doruk noktasına ulaşmıştır.

Peker özel sermayeye karşı değildir ve bu kesimin güçlendirilmesinden yanadır. "Sermaye normal olmak, yani istismarcı olmamak... suretile her nevi kazanç yapabilir" (3) der. Nafia Vekili olduğu yıllar içinde İsveç ve Alman gruplarıyla iş yapan Türk müteahhitler hakkında yapmış olduğu bir konuşmada şunları söylemiştir:

"Ecnebi şirketlerinin, bizim memlekette meşgul oldukları hat inşaatında, kendi vesait ve nezareti... cari [geçerli] olmakla beraber, ikinci derecede müteahhitlerin Türk evlatlarından teşekkül ettiğini, aynı zamanda Türk sermayesi ve bilhassa bu sermayeye mesnet olan Türk milli bankalarının kredisi ile çalıştığını tespit etmek lazımdır. Bu suretle memleketimizde kuvvetli, haysiyetli ve liyakatli iş grupları teşekkül etmektedir."(4)

Özel sermayeye karşı olmamakla birlikte bu kesimin halkı "istismar etmemesi" için gerekli tedbirlerin alınmasından, devlet müdahalesinden yana olan Peker özellikle "istismar"

(1) Bkz. a.g.e., s. 67.

(2) Bkz. Şevket Süreyya Aydemir, Suyu Arayan Adam, s. 450.

(3) Bkz. Recep Peker, İnkılap Dersleri, s. 34. Korkut Boratav, 100 Soruda Türkiye'de Devletçilik, s. 195. Ayrıca bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, 15 Ocak 1945, C. XV, Devre. 7, İçtima. 2, 24. İnikat, Ankara, TBMM Matbaası, s. 85.

(4) Bkz. Yahya Sezai Tezel, a.g.e., s. 211. İlhan Tekeli ve Selim İlkin, 1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları, s. 166.

üzerinde durmuştur. Ona göre, "soyan bir spekülasyoncu... cüretli bir kasa hırsızından daha az mücrim [suçlu] değildir... Bir tütün denginin, bir incir kutusunun içine fena şeyler sıkıştırmak... milli ticareti öldürebilecek bir cinayettir." (1)

(3) Dış Ekonomik İlişkiler ve Siyasal Bağımsızlığa Etkileri Konusunda Görüşleri

Bir ulusun tam anlamıyla bağımsız olmasını, onun ekonomik bağımsızlığına dayandıran Peker bu konuda şunları söyler:

"Ekonomide istiklali korumak... istiklalin en derin bahsidir. Bir devlet tam müstakil olmak için... başka devletlerin tesiri altında olmamalıdır... ekonomisini geliştirmek için alacağı tedbirler... dış tesirlerle bozulmamalıdır... Türkiye, afyon ekmesin veya tütün ekimi şu kadardan fazla olmasın, pamuk üretimi şu haddi geçmesin, diyen bir dış müdahale Türkiye'nin istiklalini ihlal eder. Ulusal pazarın korunması... ulusal sınırların korunmasından hiç farklı değildir. Bir ulusun iç pazarlarına yabancı manüfaktürünün ayak basmasıyla bir düşman müfrezesinin ülke topraklarına ayak basması arasında bir fark tasavvur olunmamalıdır." (2)

Yabancı ülkelerden borç alan ülkelerin, "bütçelerinde ecnebi ülkelerin kontrolünü kabul etmek zorunda" kalacaklarını (3) belirten Peker uzun bir süre 'dışa bağımlı olmayan ve kendi kendine yeterli bir ekonomik yapı oluşturulmasını savun-

(1) Bkz. Recep Peker, "Disiplinli Hürriyet," Ükü: Seçmeler, s. 98.

(2) Bkz. Recep Peker, İnkılap Dersleri, s. 102, 103. Korkut Boratav, 100 Soruda Türkiye'de Devletçilik, s. 236, 237. Recep Peker, CHP Genel Sekreteri R. Peker'in Söylevleri, s. 12.

(3) Bkz. Recep Peker, İnkılap Dersleri, s. 102. Peker'in dış borçlar ve ekonomik bağımsızlık konusuna ilişkin bu görüşleri 1945'li yılların sonra değişmiştir. Bkz. "Başbakan Recep Peker'in İzahları," Ulus, 2 Mart 1947. Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri arasında imzalanan yardım anlaşmasının bazıları Peker'in başbakanlığı dönemine rastlar. Bkz. Haydar Tunçkanat, İkili Anlaşmaların İçyüzü, Ankara, Ekim Yayınevi, 1969, s. 37, 42, 239, 355. Yahya Sezai Tezel, a.g.e., s. 204. İlhan Tekeli ve Selim İlkin, Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı, Ankara, OD Tü Yayını, No. 24, 1974, s. 5-7. "Amerika İş Alemi de Harekete Geçti," Cumhuriyet, 16 Mart 1947. "Kongrede Yardım İşi Bugün Görüşülüyor," Cumhuriyet, 20 Mart 1947.

muştur. (1) Ona göre, geçmiş dönemlerde,

"Türkiye açık bir pazardı... Yalnız ilk maddeler yetiştirir, bir yıl alın teri dökerek çıkardığı ürünü... bir çıra ışığı, bir kuru ekme karşılığında sanayi memleketlerine satardı. Sanayi memleketlerinde işçi sınıfı dediğimiz şımarık ne istediğini bilmez... tabaka, o zaman Türk köylüsünün tahayyül bile edemediği bir refah içinde idi... İnkılap Türkiyesi bugün hammaddeyi sifıra satan ve sattağı ürün basit bir mekanizmadan geçirildikten sonra onu yüz misli fiata alan bir memleket olmaktan çıkıyor, ihtiyaçlarını kendi yapan bir sanayileşme memleketi haline giriyor. Bu giriş Batıdaki istismarcı insanların kazancına ket vuran bir harekettir(2)... Yeni gidişin hızı bizi, kendisini tamamlayan, kendi kendine yeter bir ulus olmaya götürüyor. İleri ulus, yalnız siyasal yalnız kültürel değil, onunla beraber bir ekonomik bütünlüktür. Türkiye bu bütünlüğün ideal tezahürü olan otarşik [kendi kendine yeterli] olmanın bütün tabii şartlarına sahiptir."(3)

Siyasal bağımsızlığın ekonomik bağımsızlıkla yakından ilişkili olduğunu dolaylı olarak açıklamaya çalışan Peker, "milli müdafaa duvarları" ile yurt topraklarının, "gümrük duvarları" ile de iç pazarın korunacağını savunur. (4)

c) Cumhuriyet Halk Fırkası 1935 Kurultayında Kabul Edilen Devletçilik İlkesi, Peker'in Yorumları ve Tartışmalar

Cumhuriyet Halk Fırkası 1935 Kurultayında parti programı değiştirildi ve devletçilik 1931 parti programından çok daha geniş bir içerikle tanımlanarak devletin ekonomik müdahalesine imkan veren hükümler kabul edildi. Bu programda 1931 programında yer alan hüküm tekrarlandıktan sonra ilave olarak şu ifade yer almaktadır:

- (1) TBMM Zabıt Ceridesi, 3 Mayıs 1934-31 Mayıs 1934, C. XXII, Devre, 4, İçtima. 3, Ankara, TBMM Matbaası, s. 371.
- (2) Bkz. Recep Peker, İnkılap Dersleri, s. 56. Korkut Boratav, 100 Soruda Türkiye'de Devletçilik, s. 233, 234.
- (3) K. Boratav Peker'in bu ifadelerini şöyle yorumlamaktadır. "Peker... otarşik bir ulus olmayı adeta bir iktisat politikası ilkesi olarak önermektedir." Bkz. Korkut Boratav, 100 Soruda Türkiye'de Devletçilik, s. 235.
- (4) Bkz. Bilsay Kuruç, a.g.e., s. 33, Korkut Boratav, 100 Soruda Türkiye'de Devletçilik, s. 235'den naklen. Ayrıca bkz. Recep Peker. İnkılap Dersleri, s. 22.

"Devletin ekonomik işleri ile ilgisi fiili [fiili] surette yapıcılık olduğu kadar, özel girişimlere ön vermek ve yapmakta olan işleri düzenlemek ve kontrol da etmektir. Devletin, fiili [fiili] olarak, hangi ekonomik işleri yapacağını belirtmesi, ulusun yüksek aşıklarına [aşıklarına] bağlıdır. Bu lüzum üzerine, devletin fiili [fiili] olarak, kendi yapmağa karar verdiği iş, eğer özel bir girişit [girişim] elinde bulunuyorsa, onun alınması her defasında özgü bir kanun çıkarmağa bağlıdır. Bu kanunda özel girişimlerin uğrayacağı zararın, Devlet tarafından ödem şekli gösterilecektir."(1)

Peker sözkonusu Kurultay açılmadan önce, 8 Mayıs 1935'de Ankara Radyosunda yaptığı bir konuşmada, daha önceki açıklamalarına benzer şekilde; ekonomik açıdan antiliberal tavrını ortaya koymuş, özel girişimin genel menfaat ölçütüne göre sınırlandırılabilceğini, istismar ve sınıf mücadelesinin engelleneceğini söylemiştir. (2)

Peker 13 Mayıs 1935 Kurultayında daha önceki yıllarda yaptığı konuşmalarda yer alan görüşlerini tekrarlamış, devletçiliğin, "bir parti vasfı olarak kalmamasını, devletin vasıfları arasında yerini almasını" savunmuş, ayrıca devlet desteği, teşviki ile kurulacak endüstrinin kontrol altına alınması gereği üzerinde durmuştur. (3) Aynı Kurultayda Peker, devletçilik tanımını eleştiren, tanımın özel teşebbüsü şüpheye düşürecek şekilde kaleme alınmış olduğunu, devlet müdahalesi ile ilgili sınırlandırmanın açıkça belirtilmesi gereği üzerinde duran Eskişehir Delegatesi Emin Sazak'a cevap vermiş, herşeyi devletin yapacağı görüşünü savunan "kıvıll fikirlere" olduğu gi-

(1) Bkz. CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası, Ankara, Ulus Basımevi, 1935, s. 78. CHP Programı, Ankara, 1935, Madde 5. Korkut Boratav, 100 Soruda Türkiye'de Devletçilik, s. 186, 187.

(2) Recep Peker, CHP Genel Sekreteri R. Peker'in Söylevleri, s. 4.

(3) Bkz. Recep Peker, CHP Genel Sekreteri R. Peker'in Söylevleri, s. 11, 12, 16, 17. CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası, s. 43, 44. Korkut Boratav, 100 Soruda Türkiye'de Devletçilik, s. 185. Ertuğrul Zekai Ökte, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı. 1, (Mart 1985), s. 5. Fahir Giritlioğlu, a.g.e., C. II, s. 516, 518.

bi "kızıl sağ" olarak nitelendirdiği görüşlere de karşı olduğu-
nu ağıklamıştır. Devletin kayıt altına giremeyeceğini devle-
tin özel teşebbüsün yapmak istemediği işleri değil, ülke men-
faatleri açısından gerekli görülen işlerin yapılacağını sy-
lemiştir. Peker bu konuşmasında özel teşebbüsün milli menfaat-
ler doğrultusunda yönlendirilmesi gereği üzerinde durmuş, ak-
si halde "biribirlerine zincirlenmiş kartelleri ile yurdun
z olan halk tabakaların istismar" edileceğini belirtmiş-
tir. (1)

d) Cumhuriyet Halk Fırkası 1935 Kurultayı Sonrası Dönemde
Devletçilik Anlayışı ve Ekonomik Liberalizme İlişkin
Görüşleri

1936 tarihli İş Kanunu ile ilgili müzakerelerde Peker,
mevcut hukuk sisteminin liberal unsurlardan arındırılması ve
devletçilik ilkesine uygun olarak değiştirilmesini savunmuş-
tur. (2)

Peker "Uluslaşma-Devletleşme" isimli makalesinde ise
1935 Cumhuriyet Halk Fırkası Kurultayında ağıklamış olduğu
görüşlerini tekrarlar ve bu konuda ayrıca şunları belirtir:

(1) CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası, s. 59-62. Fahir
Giritlioğlu, Emin Sazak ve Peker arasında Cumhuriyet Halk Fırkası
1935 Kurultayında geçen bu konuşmaların 1931 kurultayında geçtiğini
yazmaktadır. Bkz. Fahir Giritlioğlu, a.g.e., C. II, s. 517, 518.

(2) Bkz. Recep Peker, "R. Peker'in İş Kanununu İzahı;" lk, C. VII,
Sayı. 37, (Temmuz 1936), s. 328. TBMM Zabıt Ceridesi, 1 Haziran
1936-31 Temmuz 1936, C. XII, Devre. V, İçtima, 1, Ankara, TBMM
Matbaası, s. 85.

"Ekonomi alanında devletçilik anlayışımızla hürriyet haklarında devletçilik anlayışımız arasında tam bir konsekans vardır... yurttaşın hareketini hudutlayan 'umumi menfaat' çizgisi endüstri ve ticaret serbestliğinin de sınırlarını teşkil eder. Serbest sermaye endüstri ve ticaret işlerinde çalışabilir; fakat çalışırken, imal ederken, satarken de devletin tanzim gözü ve eli altındadır... Devlet milli fabrikalar mamullerinin yurt içinde satışa çıkarılması zamanında müstehlik kitleyi aşırı fiattan korumak ödevi altındadır. Zorlu fiat empoze etmediği güden karteller ve tröstler yapılmayacaktır. Devletin yapıcılığı ve kuruculuğu Türk rejiminin başlıca vasıflarından biridir. Devlet, Türkiye'de başarılmasını lüzumlu gördüğü her işi, hususi bir teşebbüsün isteği olsun olmasın bizzat yapabilir... Devletin bütün bunları yapabilmesi için yalnız genel menfaatin icabı olmak kafidir."(1)

Peker, "Teşkilatı Esasiye Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun" teklifi görüşmelerinde, devletçiliğin Anayasa'ya bir devlet ilkesi olarak alınmasına itiraz edenlere cevap vererek, liberalizmi "ekonomik bakımdan bir kısım yurttaşları diğer yurttaşlara istismar ettirmeye açık bir kapı" olarak değerlendirmiştir. Peker ayrıca bu tartışmalarda devletçiliğin Anayasaya bir ilke olarak alınmasına itiraz eden Refet Beye ve liberalizm lehinde propaganda yapan bir vatandaşın Anayasanın bu maddesi uyarınca suç işleyip işlemediğini soran ve devletçiliğin Anayasaya alınmasına itiraz eden Halil Menteşe'ye Teşkilat-ı Esasiye Encümeni Reisi Şemsettin Günaltay'dan sonra cevap vererek "liberallik lehinde hiç bir faaliyetin yapılamıyacağını" söylemiştir. (2)

e) Çok Partili Demokrasiye Geçiş Döneminde Devletçilik Anlayışı ve Ekonomik Liberalizme İlişkin Görüşleri

1945 yılında, hükümet, İstanbul Boğazında deniz ulaşımını sağlayan Şirketi Hayriyeyi satın almaya karar vererek

(1) Bkz. Recep Peker, "Uluslaşma-Devletleşme," Ülkü Halkevleri Dergisi, C. VII, sayı. 40, (Haziran 1936), s. I, VI.

(2) Bkz. Ertuğrul Zekai Ökte, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı. 1. (Mart 1985), s. 12, 13. Ayrıca bkz. İdris Küçükömer, a.g.e., s. 109.

şirketle bir alım satım sözleşmesi yapmış ve şirketle ilgili kanun tasarısını onaylanmak üzere Türkiye Büyük Millet Meclisine vermişti. Peker Mecliste şirketin tarihini, kuruluşunu, işletme durumu ve mali sorunlarını, İstanbul deniz ulaşımındaki yeri ve önemi ile sağladığı faydaları uzun uzun açıklamış, şirketin denizcilik hayatını, "milli bir birleşme ile yaşatan" bir kuruluş olduğunu, Devlet bütçesinin yatırımlar için yeterli olamayacağını, "sermayeye güven teşebbüse teşvik... Devlet elinde bulunan işlerden münasip olanların" özel teşebbüslere devredilmesi gerektiğini savunmuş ve şirketin hükümet tarafından satın alınmasına karşı olduğunu açıklamıştır. Ona göre, "şirketler ve cemiyetler kurmak ve yaşatmak... bir milletin kıymetini gösterir. Sosyal kültürel vesaire cemiyetlerin adedi... ticaret ve endüstri şirketlerinin başarı ile çalışabilmeleri ve bunların hepsinin teşkil edeceği yekun bir milletin medeni simasını ve kudretini belirtir." (1)

(1) Peker'in yaptığı uzun konuşma ve Meclis görüşmeleri için bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, 15 Ocak 1945, Devre. 7, C. XV, İctima. 2, 24 İnikat, Ankara, TBMM Matbaası, s. 77-87. Metin Toker'e göre Peker, Şükrü Saracoğlu yerine kendisini Başbakanlığa layık görmektedir. Bunun için muhalif hareketleri desteklemektedir ve Şirket-i Hayriye'nin satın alınmasına da bu nedenle muhalefet etmiştir. Bkz. Metin Toker, a.g.e., s. 72. Görüşmeler sonucunda yedi muhalefet oyuna rağmen tasarı kabul edilmiştir. Turhan Aytul bu muhalefetin tek parti yönetiminin karşıtları tarafından yaratıldığı görüşündedir. Bkz. Turhan Aytul, "Türkiye'yi Titreten Yıllar", Milliyet, 30 Mayıs 1979. Ayrıca bkz. Mahmut Goloğlu, Milli Şef Dönemi, s. 249, 290. Cemil Koçak, Türkiye'de Milli Şef Dönemi, 1938-1945. Dönemin İç ve Dış Politikası Üzerine Bir Araştırma, Yurt Yayınevi, Ankara, 1986, s. 382. Daha sonra Peker'in başbakanlığı döneminde bazı devlet işletmeleri mamulleri ticaretinin özel kesime devredilmesi konusu hükümet programında yer almıştır. Bkz. Ayın Tarihi, Sayı. 153, s. 25. Nuran Dağlı, Belma Aktürk, Hükümetler ve Programları, 1920-1960, C. I, Ankara, 1988, s. 117-137. Devlete ait köylerin çiftçilere dağıtılma kararı da Peker'in başbakanlığı dönemine rastlamaktadır. Bkz. "Devlete Aid Ait Köyler Çiftçiye Dağıtılıyor," Cumhuriyet, 27 Kasım 1946. "Köylümüze Toprak Dağıtılmaya Başlandı," Ulus, 20 Haziran 1947.

1946'larda Peker'e göre devletçilik, özel teşebbüs ve sermayenin başaramayacağı temel endüstrinin devlet tarafından kurulması demektir. (1) Peker, Nadir Nadi'nin bir makalesine göre de; "iktisad [iktisat] ilminin kendine mahsus kanunları olduğunu," ve dışardan yapılacak müdahalelerin zararlı sonuçlar vereceğini, hükümetin bu noktayı daima gözönünde tutması gerektiğini açıklamıştır. Devletçiliği tarif ederken gene eskisi gibi, "ferdin ve hususi sermayenin başaramayacağı" işlerden hahsetmiş, "nihayet hususi müesseselerde çalışanların geçim durumu hakkında hükümetçe neler düşünüldüğünü soran bir muharrire... verdiği cevapta liberal iktisat mektebinin kaide-lerini" (2) öne sürmüştür. Ona göre ekonomide başarılı olmak için ekonomiye müdahale edilmemelidir. "Devlet kararları, kanun ve nizamlar, cebir ve tazyik, ceza" gibi tedbirler ekonomik hayatın gidişini değiştirmez, bozar. Polis ve jandarma gücüyle fiat politikası güdülemez. (3)

Nitekim 14 Ağustos 1946 tarihli hükümet programı da liberal ekonomiye dayalı bir görüşle kaleme alınmış ve devletin ekonomiye müdahalesi asgari seviyede tutulmuştur. Bu programa göre, özel teşebbüsle devlet işletmeleri arasında, "farklı bir ortam hazırlanacak, gelişmelerine destek sağlanacak, devlet işletmelerinin özel teşebbüs faaliyet alanına yayılması

(1) Bkz. Necmeddin Sadak, "Başbakan Recep Peker'in İstanbul'daki Konuşmaları," Akşam, 3 Aralık 1946. Ayın Tarihi, Sayı. 157, (1-31 Aralık 1946), s. 226.

(2) Bkz. Nadir Nadi, "Devletçilik Hedefdir," Cumhuriyet, 4 Aralık 1946.

(3) Bkz. Necmeddin Sadak, "Başbakan Recep Peker'in İstanbul'daki Konuşmaları," Akşam, 3 Aralık 1946. Asım Us, "Hayat Pahalılığı Bahsinde İki Türlü Görüş," Vakit, 4 Aralık 1946.

önlenecek ve bazı devlet işletmeleri mamulleri ticaretini, özel teşebbüse devretmek⁽¹⁾ için gerekli yasal değişiklikler yapılacaktır.

Başbakanlığı döneminde uygulanan ekonomik politikaların çoğu liberal ekonomik sistemin gereklerine uygundu ve 7 Eylül 1946'da bir dizi liberal ekonomik tedbir alındı. Türk lirasının değeri düşürüldü, altın satışları serbest bırakıldı, yabancı sermaye ile ilişkili sınırlamalar kaldırıldı. Gümrük tarifeleri ve planlama faaliyetlerine ilişkin politikalar değiştirildi. Türkiye dış ticarete liberal sistem içinde yerini aldı ve Uluslararası Para Fonu Teşkilatına katıldı.⁽²⁾ "Kamu yatırımlarında ağırlık, yabancılardan gelen baskılara uygun olarak tarımda makinalaşmaya ve karayolları yapımına kaydırıldı... sanayileşme politikasında ağırlık yeniden özel girişime verildi"⁽³⁾ Alınan tedbirler muhalefet partisi tarafın-

-
- (1) Programda kahve ve çayın "serbest ticarete" terk edileceği belirtilmektedir. Bkz. Ayın Tarihi, Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü, Sayı. 153, (Ağustos 1946), s. 25. Doğan Avcıoğlu, Türkiye'nin Düzeni, C. I, s. 523.
- (2) Bkz. Feroz Ahmad ve Bedia Turgay Ahmad, a.g.e., s. 25. Yahya Sezai Tezel, a.g.e., s. 167, 242, 243, 294, 296, 379. Kemal Karpat, a.g.e., s. 252. Mahmut Goloğlu, Demokrasiye Geçiş, s. 98. Yalçın Küçük, Türkiye Üzerine Tezler, C. I, s. 398, 399, 469, 471, 472. Cem Eroğul, a.g.e., s. 21. Celal Bozkurt, a.g.e., s. 65, 66. İlhan Tekeli ve Selim İlkin, Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı, s. 5, 9. Korkut Boratav, 100 Soruda Türkiye'de Devletçilik, s. 12, 13. Stanford W. Shaw ve Ezel Kural Shaw, a.g.e., s. 474. 7 Eylül Kararları ile ilgili haberler basında şu başlıklarla yer aldı: "Döviz Fiatları Tamamen Değişti, Ticari Muameleler Serbest Dövizle Yapılacak, İthalat İçin Geniş Nispette Döviz Verilecek, Milletlerarası Para Sistemine Uyulacak" Cumhuriyet, 8 Eylül 1946.
- (3) Yahya Sezai Tezel, a.g.e., 202, 211. Tezel, Amerika Birleşik Devletlerinden alınan yardım ve kredilerden sonra dış baskıların arttığını ve ekonomik politikaların dış ticaretin liberalleştirilmesi yönünde değiştirildiği görüşündedir. Bkz. a.g.e., s. 167. Yalçın Küçük devalüasyon kararını büyük toprak sahiplerine verilen büyük bir ödün olarak değerlendirmektedir. Bkz. Yalçın Küçük, Türkiye Üzerine Tezler, C. I, s. 469.

dan önemli ölçüde eleştirildi. (1)

Peker'in devletçilik ve ekonomik liberalizm⁽²⁾ konularına ilişkin görüşlerinin tarihi kronoloji içinde incelenmesi şu sonuçları ortaya çıkarmaktadır:

Kemal Karpat, alınan tedbirlerin, "dar gelirli sınıflar ve ekonominin bütünü aleyhine daha da ağır şartlar yarattığını" belirtmektedir. Bkz. Kemal Karpat, a.g.e., s. 252. 7 Eylül devalüasyon kararından sonra basında yer alan haberler Karpat'ın görüşünü doğrular mahiyettedir. Bkz. "Yiyecek Fiatları Niçin Yükseliyor," Cumhuriyet, 23 Kasım 1946. "Posta, Telgraf ve Telefon Ücretine Yapılacak Zam, Bina Kiralarına Yapılacak Zam," Cumhuriyet, 19 Ekim 1946. Nadir Nadi, "Hayat Böylemi Ucuzlar," Cumhuriyet, 16 Ekim 1946. "Buğday ve Un Satışları 10 Ekimden itibaren Tamamen Serbest Bırakılıyor," Cumhuriyet, 3 Ekim 1946. "Pamuklu Fiatların Ucuzlatılması ve Serbest Bırakılması Üzerine Dün Karaborsacılar Yerli Mallar Pazarlarını Adeta Abluka Ettiler," Cumhuriyet, 2 Ekim 1946. "Buğday ve Un Ticareti Serbest Olacak," "Bir İngiliz Dergisi: Türkiye'de Köylü ve Tüccar Memnundur, Yeni Başbakan Recep Peker Kafalı ve Enerjik Bir Adamdır," Ulus, 23 Ocak 1947. "Antep'te Pahalılıkla Mücadele," Ulus, 12 Ocak 1947. "7 Eylül Kararından Sonra İhracat % 50-60 Arttı," Ulus, 29 Ocak 1947. "Bay. Reşat Şemsettin Sırer Köy Enstitüsüne Dair Bir Sözlü Soruyu Cevaplandırdı: Bazı İllerde Aylık Alamayan İlkokul Öğretmenleri," Ulus, 30 Ağustos 1947. "Et Buhranı En Şiddetli Devresine Girdi," "Celeb ve Komisyonculardan Sonra Perakendeci Kasaplarda Belediye Cephe Aldılar," Cumhuriyet, 25-29 Haziran 1947. "Sanayiciler Telaşa," Cumhuriyet, 25 Nisan 1947. Amerika Birleşik Devletlerine yapmış olduğu geziden dönen iş adamı Vehbi Koç'un İstanbul'da serbest liman kurulmasına ilişkin önerisi basında yer aldı. "Vehbi Koç; Amerikan Sanayii Yakın Şarkta Serbest Liman Arıyor, İstanbul'da Serbest Liman Kurmalıyız Diyor," Cumhuriyet, 3 Ocak 1947.

- (1) Bkz. Cem Eroğul, a.g.e., s. 21, Ayrıca bkz. "Demokratlar 7 Eylül Kararlarına Şiddetle Hücum Ettiler," Cumhuriyet, 29 Aralık 1946.
- (2) Peker'in devletçilik konusuna ilişkin düşünceleri çışitli dönemlerde farklılıklar göstermektedir. Bazı yazarlar ise Peker'in sadece bir döneme ilişkin görüşünü ele almakta ve değerlendirmelerini sadece o dönemdeki görüşlerine dayandırmaktadırlar. Ahmet Ağaoğlu; Mustafa Kemal, İnönü ve Peker'in devletçilik konusunda tamamen aynı düşüncelere sahip olduklarını belirtir ve şunları söyler: "Hepsi Devlete devletinki, ferde de ferdinki! demişlerdir. Devlet yalnız ferdin yetişemediği ve yapamadığı şeyleri yapar diye tasrih etmişlerdir." Bkz. Ahmet Ağaoğlu, "Bir İzah," Kooperatif Seçme Yazılar : 1932-1934, Ankara, 1982, s. 137. Mahmut Goloğlu'nun görüşleri ise şöyledir: "Tek partili Cumhuriyet düzeninin temellerinden biri devletçilik olacaktı. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa da Başbakan İsmet Paşa da devletçilik düşüncesinde idiler. Bu nedenle, Cumhuriyet düzenini kuracak ve yaşatacak olan tek partinin üçüncü yetkili adamı olan Genel Sekreter Recep Bey 'Peker' de bu konu üzerinde kendini hazırlıyordu. Ne varki; İsmet Paşa, Rusya'daki Sosyalizmin, Recep Bey ise Almanya'daki Sosyalizmin etkisi altında kalmıştı. Türkiye'de uygulanacak sistem için... bir üçlü yönetim 'Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa, Recep Bey, düzeni hazırlanıyordu." Mahmut Goloğlu, Tek Partili Cumhuriyet, s. 45. Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun görüşleri şöyledir: "Kimine göre devletçilik 'sosyalizm' kimine göre 'himayecilik' demektir. Partinin Genel Sekreteri Recep Bey ise, bu ekonomik sistemi 'hususî teşebbüsün yapamayacağı işleri devlet yapar, şeklinde bir formül içine sıkıştırmıştı," Bkz. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, a.g.e., s. 114.

1931'lerden 1945'lere kadar geçen zaman kesitinde, Peker'in bu konuya ilişkin görüş ve düşüncelerinde oldukça önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Bu değişiklikler özellikle Başbakanlık yaptığı dönem içindeki i craatından ve beyanatlarından anlaşılmaktadır. Peker. 1931'lerden sonra siyasal liberalizme karşı olduğu kadar ekonomik liberalizme de karşıdır. Liberalizm lehine yapılacak propağandaların yasaklanması ve propağanda yapanların cezalandırılması taraftarıdır.

1945'lerden sonra ise Peker'in ekonomik liberalizm konusundaki antiliberal tavrı tamamen değişmiştir. Devletin eko-

---

Korkut Boratav, Peker'i devletçilik ilkesinin yorumlanmasında en yetkili kişi olarak görür. Ona göre Peker, "radikal görünüşlü ve aşırı yorumlar yapmaya eğilimli" olup devletçiliğin teorik düzeyde biçimlenmesi üzerinde en etkili siyasi liderdir. Peker'in İtalyan faşizminden esinlendiğini belirten Korkut Boratav görüşlerini şöyle açıklar: "1931 sonunda... renksiz CHP programını devletçiliğe yönelme kararının ilk işaretini verecek tarzda yorumlamıştır. Peker'in devletçilik ilkesi ile ilgili yorumları daima radikal yönde olmuştur. Ancak öte yandan CHP Genel Sekreterinin parti dışındaki radikal ve sol akımlara karşı sınıf kavgası ile ilgili görünebilecek her türlü görüş ve kavrama karşı sert ve müsamahasız, liberal hayat görüşüne karşı siyasi planda da şiddetle karşı çıkan bir otoriter tavrı da vardır. Bu sonuncu özelliklerin bir ölçüde İtalya faşizminden esinlenerek yerleşmiş olduğu tahmin edilebilir. Şevket Süreyya, Peker'in bir İtalya gezisi yaptığını ve bu geziden güçlü izlenimlerle döndüğünü ifade etmektedir. Ancak faşizm İtalya'da güçlü bir işçi sınıfı hareketini tasfiye amacıyla büyük sermaye tarafından tezgahlanan bir rejim niteliğini taşımıştır. 1930'ların Türkiye'sinde İtalyan faşizminin yerleşme şartları olmadığı için Recep Peker gibi siyasetçiler, faşizmin olsa olsa otoriter siyasi felsefesinde sınıf kavgası allerjisinden etkileniyorlar, anti-liberal tavrılarının iktisat politikasındaki yansımaları ise sermayeye sadakat değil, zaman zaman onu tedirgin edebilecek bir devletçilik biçiminde ortaya çıkıyordu." Görüldüğü gibi Boratav Peker'in faşizmin antiliberal özelliğinden etkilendiğini belirtmekte ve buna kaynak olarak da Şevket Süreyya Aydemir'in Hasan Rıza Soyak'ın hatıralarından aktardığı Peker'in İtalya Seyahatini göstermektedir. Bkz. Korkut Boratav, 100 Soruda Türkiye'de Devletçilik, s. 152, 153, 154. Ayrıca bkz. Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam, C. I, s. 388.

nomiye müdahalesini savunmadığı gibi bu müdahaleyi zararlı bulur ve ekonominin kendi kuralları olduğunu, dış müdahalelerin ekonomiyi bozacağını belirtir. "Kanun ve nizamlar ekonomik hayatın gidişini değiştiremez... Polis ve jandarma kuvvetiyle fiat politikası güdülemez" der.

1931 ve daha sonraki yıllarda özel teşebbüse güvensizliğini çeşitli ifadelerle belirten Peker'in bu düşüncelerinde de önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Ona göre özel teşebbüs bazı alanlarda devletten daha başarılıdır. Bu nedenle özel teşebbüsün çalışma alanları genişletilmeli ve devlet elindeki işlerden uygun görülenlerin bir kısmını bu kesime devretmelidir. Ayrıca, devlet özel teşebbüse güvenli bir ortam hazırlamalıdır. Böylece milli tasarruf değerlendirilmiş ve yatırımlara yönlendirilmiş olacaktır.

Feker'in liberal ekonomiye ilişkin görüş ve düşüncelerinde meydana gelen önemli değişiklikler onun devletçilik anlayışına da yansımıştır ve bu konuya ilişkin görüş ve düşüncelerinde kronolojik olarak şu değişiklikler meydana gelmiştir. 1931 CHF Kurultayında ve sonrasında yapmış olduğu çeşitli konuşmalarında; ⁽¹⁾ devletin özel teşebbüsün gireceği alanlarla sınırlandırılmayacağını, devletin özel teşebbüsün başaramayacağı veya özel teşebbüse bırakılması sakıncalı görülen her işi yapabileceğini savunur ve devletin özel teşebbüsün başarılı olabilmesi için gerekli şartları hazırlaması gereği üzerinde durur.

---

(1) Boratav 1931 CHF Kongresinden sonra Peker'in, "devletçiliğe, kongredekinden daha müdahaleci bir içerik yüklediğini" belirtmektedir. Bkz. Korkut Boratav, 100 Soruda Türkiye'de Devletçilik, s. 164, 165.

Peker bütçe görüşmeleri münasebetiyle 1932'de yapmış olduğu bir konuşmada ise devletçilik kavramını yeni bir anlayışla yorumlamış ve düşüncelerini şöyle ifade etmiştir: Ona göre devlet, "memleketin... umumi menfaatine" uygun olarak her işi yapmalıdır. Görüldüğü gibi daha önce özel teşebbüsün başaramayacakları veya özel teşebbüse bırakılması sakıncalı görülen alanlar tabirleri yerini "genel menfaat"e bırakmıştır. Genel menfaat kriterine göre devletin her işi yapması ifadesi devlet müdahalesinin geniş biçimde arttırılması şeklinde yorumlanabilir.

Peker, CHF 1935 Kurultayı ile ilgili olarak yapmış olduğu konuşmalarda devletin müdahalesini meşru kılan sebepler üzerinde durmuş ve özel teşebbüsün kontrol edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ona göre, kontrol edilmeyen özel teşebbüs halkı istismar edecektir. Bu nedenle devletin müdahale edeceği alanlar genişletilmelidir. Görüldüğü gibi Peker'in özel teşebbüs hakkında bazı şüpheleri sözkonusudur.⁽¹⁾ Peker'e göre sınıf çatışmalarının önellenmesi için de devlet müdahalesi gereklidir. Aynı yıl içinde diğer ilkeler yanında bu ilkenin de Teşkilat-ı Esasiye Kanununda da yer almasını savunmuştur.

1937'de CHF'nın altı ilkesinden biri olan devletçilik 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanununda yer almıştır. Bu konu ile ilgili meclis görüşmelerinde devletçilik aleyhinde propaganda yapılamayacağını açıklamıştır.

---

(1) Korkut Boratav, Peker'in özel teşebbüse karşı güvensizlik duygusu içinde olduğunu belirtir. Bkz. Korkut Boratav, 100 Soruda Türkiye'de Devletçilik, s. 165, 166.

1945'li yıllara girildikten sonra ise Peker'in görüşlerinde önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Bu değişiklikler Şirket-i Hayriyenin devlet tarafından satın alınması ile ilgili Meclis görüşmelerinde yapmış olduğu konuşmalarda açıkça görülmektedir. Daha önce özel teşebbüsün elindeki girişimlerin yasalar çerçevesinde devlete aktarılabilceğini savunan Peker, söz konusu meclis görüşmelerinde devletçiliği oldukça farklı bir yaklaşımla ifade etmektedir. Ona göre devletçilik devletin temel endüstrinin kurulmasına ilişkin faaliyetleridir, "devletin özel teşebbüsün elindeki işleri de kendi eline alması demek değildir." Peker'in gerek devlet müdahalesi gerek ekonomik liberalizm konusuna ilişkin görüşlerinin önemli ölçüde değiştiği görülmektedir.

6. Cumhuriyet ve Cumhuriyetçilik Anlayışı

Türk inkılabının dayandığı temel ilkelere biri olan cumhuriyetçilik ilkesine ilişkin görüşlerini Peker İnkılap Derslerinde ve ayrıca çeşitli nedenlerle yapmış olduğu konuşmalarda açıklamaktadır. İnkılap Derslerinde siyasal rejimler konusunu açıklarken cumhuriyet yönetimi üzerinde durur ve yer yüzünde bulunan bütün krallık rejimlerinin yerlerini cumhuriyet yönetimlerine bırakacağını savunur. (1)

Cumhuriyetçilik ilkesinin Teşkilat-ı Esasiye Kanununda yer almasını büyük bir inkılap olarak değerlendiren (2) Peker

(1) Bkz. Recep Peker, İnkılap Dersleri, s. 31.

(2) Bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, 1 Şubat 1937-31 Mart 1937, C. XVI, Devre. V, İçtima. 2, Ankara, TBMM Matbaası, s. 65.

İkinci Meclis döneminde cumhuriyetçilik ilkesinin Mecliste en ateşli savunucularından biridir. ⁽¹⁾ Onun bu özelliği 1931 ve 1935 Cumhuriyet Halk Fırkası programları ile ilgili açıklamalarında da belirgin bir şekilde görülür. ⁽²⁾ Özellikle DP'nin seçimlere girmeme kararına ilişkin olarak, başbakanlığı döneminde yaptığı konuşmalarda, onun cumhuriyet ve cumhuriyetçilik ilkesine verdiği önem açık olarak anlaşılmaktadır. Bu konuşmalarda Peker DP'nin seçimlere girmeme kararını, "yanlış ve ağır bir hareket" olarak niteler. Ayrıca vatandaşların oy kullanması için Devlet'e görevler düştüğünü, vatandaşların teşvik edilmesi gerektiğini ⁽³⁾ ve oy vermenin "milli vazife" ve vatandaşlık görevi olduğunu belirtir. Bu görevi yerine getirmeyen, "vatandaşın askerden kaçanlardan, millet hazinesine vergisini ödemeyenlerden hiçbir farkı yoktur" der. Ona göre, "seçime girmemek milli vazifede bir sabotaj yapma hareketidir." ⁽⁴⁾

-
- (1) Peker Mecliste yapmış olduğu konuşmalardan birinde Rauf Orbay'ı cumhuriyetçilik ilkesine sadakatsizlikle suçlamış ve Mecliste önemli tartışmalara neden olmuştur. Bkz. Feridun Kandemir, Yakın Tarihimiz, s. 148, 149. Mahmut Goloğlu, Devrimler ve Tepkileri, s. 75.
- (2) Bkz. "Dün Fırka Programı Üzerinde Şayanı Dikkat Münakaşalı Bir Konferans Verildi," Milliyet, 17 Ekim 1931. Recep Peker, CHP Genel Sekreteri R. Peker'in Söylevleri, s. 9, 10.
- (3) Bkz. "Peker Diyor ki," Ulus, 2 Nisan 1947. "Başbakan'ın Dünkü Nutku İki Saatten Fazla Sürdü," Cumhuriyet, 2 Nisan 1947.
- (4) Bkz. "Başbakanımız Diyor ki," Ulus, 3 Nisan 1947. "Başbakanımız Bugün Ankara'da," Cumhuriyet, 5 Nisan 1947. "DP'nin Beyannamesine Başbakan'ın Cevabı," Cumhuriyet, 5 Nisan 1947.

GENEL SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Yapılan karşılaştırmalar sonucunda Partinin temel ilkeleri ile Peker'in görüşlerinin önemli ölçüde çakıştığını, Atatürk'ün bu ilkelere ilişkin görüşlerini önemli ölçüde yansıttığını söylemek mümkün görünmektedir. Peker görüş ve düşüncelerinin önemli bir kısmını parti genel sekreterliği yaptığı dönemde açıklamasına, ilkelerin oluşturulmasına katkısı genel olarak kabul edilmesine rağmen, kişisel görüşlerini tespit etmek, Partinin resmi görüşlerinden açık ve net olarak ayırmak oldukça güç görünmektedir. Parti genel sekreterliğinden ayrıldıktan sonra özellikle çok partili döneme geçiş aşamasında devletçilik hariç olmak üzere diğer ilkelere ilişkin görüşlerinde bir değişiklik olduğu tespit edilememiştir.

Peker'in kurmak istediği siyasal sistemin otoriter bir görünüm taşıdığı söylenebilir. Faşizm ve nasyonal sosyalizmi tüm yaşamı boyunca suçlamakla birlikte sözkonusu rejimlere temel teşkil eden çeşitli görüş ve düşüncelerden esinlendiği konusunda bazı izlenimler edinilmiştir. Bu izlenimlerle ilgili bulgular şunlardır: Ona göre demokratik devlet zayıf devlettir. Sınıf çatışmalarının ve toplumsal karışıklıkların nedenlerini, "artık can çekişmekte olan" liberal devletin, devrini tamamlamış bulunan demokratik sistemin niteliklerinde aramak gereklidir. Yaşamının bir bölümünde antiliberal, antiparlamenter görüşleriyle ve farklı demokrasi anlayışıyla klasik demokrasinin bazı ilke ve kurumlarını eleştiren Peker devleti yüceltir, bireyin değerine inanmaz. Devlet ve devlet karşısında bireye atfettiği değer, Hegel'i ve faşizmin birey ve devlet anlayışını anımsatmaktadır. Antimarksist tavrını yaşamı

boyunca muhafaza eden Peker siyasal liberalizm konusuna ilişkin görüşlerini sınırlı olarak değiştirmiş, ekonomik liberalizme ilişkin görüşlerini ise tamamen terketmiştir. Sendikalar dernekler gibi bazı sosyal dinamikler ve basın konusunda özgür bir düşünce yapısına sahip olduğu söylenemez. Ayrıca çok partili yönetimler ve yaratacağı sakıncalarla ilgili kuşkuları 1945'lere kadar devam etmiştir. Peker düşüncelerini akıldan çok, metafizik irrasyonel kavramlara ve duygulara dayanarak açıklamaya çalışır. Sınıfların ulusal toplum içinde kaynaşmalarını savunan Peker'in idealist felsefeye yatkın olduğunu söylemek mümkün görünmektedir.

Bütün bu bulgulara rağmen faşizm ve nasyonal sosyalizmin Türkiye'de uygulanması için çaba harcadığı konusunda herhangi bir veriye rastlanmadığı gibi bu rejimlerin kopya edilmesine karşı olduğunu da pek çok kez açıklamıştır. Belgeler elde edilemediği için kesin olarak kanıtlanamamakla birlikte Almanya ve İtalya'ya karşı savaşa girilmesi için Mecliste yaptığı söylenen konuşmalar sözkonusudur. Ayrıca İkinci Dünya Savaşı sonrasında yayınlanan bir gazetede Almanlar tarafından Türkiye'nin nasıl işgal edileceği anlatılmakta ve tevkif edilecek kişilerin isimlerinin tespit edilmiş olduğu açıklanmaktadır. Bu kişilerin içinde Peker de vardır. Peker'i faşist bir parti program ve nizamname taslağı hazırlamakla suçlayan Hasan Rıza Soyak'ın anılarında değinilen ve daha sonra Peker'in faşist olarak nitelendirilmesine neden olan taslak metinler elde edilememekle birlikte anılarda yer alan bilgilerden bazılarının eksik ve yanlış olduğu tespit edilmiştir. Bütün bunların yanında sağlıklı değerlendirmelerin

yapılabilmesi için ayrıca şu hususların da göz önünde bulundurulmasının uygun olacağı düşünülmektedir. Faşizmin reddettiği bazı ilke ve kurumları tüm yaşamı boyunca savunan, ırkçılığı suçlayan faşizmin milliyetçilik anlayışını, "marazi bir ruh haleti" olarak değerlendiren Peker ölçülü bir milliyetçilik anlayışına sahiptir. Sendikalar ve derneklerle ilgili bazı siyasal haklar dışında din ve vicdan hürriyeti de dahil olmak üzere klasik hürriyetlere karşı değildir. Özgür tartışma, eşit ve genel oy, halk egemenliği, seçimler, kuvvetler ayrılığını savunur, antimilitarist bir düşünce yapısına sahiptir. Şefin önemini vurgulamasına rağmen "şefi peygamberleştiren" görüşlere karşı olduğunu belirtmiştir. 1945'lerden sonra da siyasal açıdan olmamakla birlikte antiliberal tavrında da önemli değişimler meydana gelmiştir.

Peker'in görüşleri sistematik ve kapsamlı bir düşünce bütünlüğüne sahip değildir. Toplum yapısını belirli bir düşünce mimarisi içinde biçimlendirmeye çalışan Peker, bütün çabalarına rağmen bir siyaset teorisi ortaya koyamamıştır. Görüşlerini sistemli olarak kavramlaştırmak ve bu görüşlerin mevcut siyaset teorilerine, bazı doktrinlere dayalı olduğunu söylemek mümkün olamamakta, ideolojik yatkınlığı konusunda da kesin bir yargıya varmak oldukça güç görünmektedir. Özgün siyasal rejim diğer bir ifadeyle her ülkenin kendi şartlarına uygun, özgün bir siyasal sistemle yönetilmesi görüşüyle konuyu teorik biçimde değil dinamik bir düşünce yapısı içinde değerlendirmeye çalışmıştır.

Ö Z E T

Peker'in siyasal, sosyal ve ekonomik konulara ilişkin temel düşüncelerini kendi görüşleri ışığında tespit etmek ve değerlendirmek amacıyla yapılan bu araştırmada; onun yaşamı, içinde bulunduğu önemli siyasal olavlar, kişiliği ile devlet ve siyasal rejimlere ilişkin görüşleri ve ayrıca Cumhuriyet Halk Partisi temel ilkelerinin belirlenmesi ve tanımlanmasında rolü ve temel ilkelere ilişkin görüşleri ele alınarak incelenmiş ve şu sonuçlar elde edilmiştir.

Peker'in devlet, devletin kaynağı ve niteliğine ilişkin görüşleri şu sonuçları ortaya çıkarmaktadır. Peker devleti, "insanlığın en büyük eseri" olarak tanımlar. Bu ifade onu, devleti en üstün varlık olarak değerlendiren Hegel'ci görüşe, ayrıca devletin kaynağı olarak kuvvet ve mücadeleyi göstermesi ve devleti bir kuvvet olarak nitelemesi ise onu devletin kaynağının kuvvet ve savaş olduğunu savunan görüşe yaklaştırmaktadır. Bu açıklamaların, devletin kaynağının ne olduğu sorusuna kesin cevap veremediği görülmektedir. Peker daha ziyade hangi ölçütlere göre ayırdığı tespit edilemeyen üç devlet aşaması ve tipi üzerinde durmuş ve ideal bir devletin nasıl olması gerektiği konusundaki düşüncelerini açıklamıştır. Peker'e göre devlet, feodal, liberal ve ulusal olmak üzere üç aşamadan geçmiştir. Feodal devlet aşamasını insanlık için bir esaret dönemi olarak niteler. İnsanlığın bu esaretten kurtulmak için ihtilaller yaptığı ve böylece liberal devlet aşamasına ulaşıldığı görüşündedir. Peker'in çok partili döneme geçilinceye kadar liberal devlet ve sisteme kesinlikle karşı olduğu görülür. Bu sistemin sonucu olarak meydana gelen kurumların toplum için

zararlı olduğunu savunur. Sistemin gereği olarak meydana gelen çok sayıda parti, parlamentarizm ve klasik demokrasinin toplumu karışıklığa ve totaliter yönetimlere götüreceğine, milli birlik ve beraberliği tehdit edeceğine inanır. Peker'e göre; liberal devlet, parlamentarizm, klasik demokrasi ve çeşitli partilerin çekişmesinden oluşan bu sistem günün ihtiyaçlarına cevap verememektedir, eskimiştir ve yıkılmağa mahkumdur. Peker yıkılmakta olan liberal devlet yerine ulusal devlet kurulacağına, bunun kaçınılmaz olduğuna inanır. Ulusal devletin milli iradeye dayandığı ve "liberal devletin metotları kaydı altında" olmadığını belirtir. Türkiye'nin liberal devlet ile idare edilemeyeceğini ve Türkiye için ideal devlet tipinin ulusal devlet olduğunu savunur. Diğer ülkelerde feodal, liberal devlet aşamalarından geçen ve sınıf devletine dönüşmüş olan devlet Türkiye'de ulusal olmuştur. Bazı ülkelerde sınıf devletine dönüşen devlet de Türkiye'deki devlet gibi er geç ulusal devlete dönüşecektir. Peker'in feodal, liberal ve ulusal devlet tipolojisini hangi ölçütlere göre meydana getirdiği anlaşılmamaktadır. Özellikle bazı ülkelerde sınıf devletine dönüşen devlet Türkiye'de niçin ulusal olmuştur. Peker'in açıklamaları bu soruyu da cevaplandırmaktan uzaktır.

Peker devletin niteliklerine ilişkin olarak siyasal rejim, bağımsızlık, milli birlik, egemenlik konuları üzerinde durur. Siyasal rejimlerini kendi şartlarına göre oluşturamamış ve diğer ülkelerin rejimlerini kopya etmiş milletlerin dağılacağına, devletlerin yıkılacağına inanır. Bir ülkenin bağımsızlığını; o ülkenin iç ve dış politikalarının herhangi bir dış etki altında kalmaksızın tespit edilmesine, ülkenin kendi silahlı kuvvetleri tarafından korunmasına, kültürel açıdan bir başka

ülkenin etkisi altında kalmamasına ve karşılıksız yardım kabul etmemesine dayandırır. Peker'e göre milli birlik bir devlet için en büyük yaşama şartıdır. Milli egemenlik yetkisi meclis ve onun yetkili organları tarafından kullanılmalıdır. Peker tüm yetkilerin Meclis tarafından kullanılmasına karşıdır. Yürütmenin güçlendirilmesinden yanadır.

Peker'in otorite ve hürriyet konularına ilişkin görüşleri ise şöyledir: Siyasal yaşamı boyunca totaliter olma suçlamaları ile karşı karşıya kalan Peker sürekli olarak bu suçlamaları reddetmiştir. "Otoriter zihniyetin" devletin başlıca teminatı olduğunu ve "otorite zihniyetinden uzak bir ele devlet değil, bir terkos şirketi bile teslim" edilemeyeceğini, otorite ile, "medenî insanlığın yüz karası olan sağ ve sol totaliter diktatörlük" zihniyetinin birbirine karıştırılmaması gerektiğini 1947'de yaptığı bir konuşmada belirtmiş, ayrıca 1934 yılında da sözkonusu rejimleri benimseyen ülkelere felâketler getireceğini açıklamıştır. Peker'e göre hür olmak herkesin herşeyi yapabilmesidir. Ancak kişi hürriyet hakkını kullanırken bir başka kişinin hürriyet sınırını aşmamalıdır. Hürriyetler, "hürriyete karşı çevrilmiş bir silah" gibi kullanılmamalıdır. Peker aşırı hürriyet ortamında sosyal düzenin devam edemeyeceğine, bozulacağına inanır. Otorite yönü sağlıklı bir temele oturtulamamış aşırı hürriyetlerin hakim olduğu toplumlarda kendi ifadesiyle, "hürriyetin yaptığı tahrip tesiri başka hiç bir tesirle ölçülemez. Kanunun durduğu yerde evvela sokağın sonra da dağbaşlarının, şekavetin hakimiyeti başlar. "Hürriyet sınırı tespit edilirken çok dikkatli davranmak ayrıca diğer ülkelerin deneyimlerinden de yararlanmak gereklidir. Hürriyet ve otorite arasında denge kurulmasının milletlerin devamlılığının sağlanmasında

hayati önemi vardır. Hürriyet ve otorite sınırları her ülkenin kendi şartları gözönünde bulundurularak ve her ikisi arasında denge kurularak tespit edilmeli ayrıca bu denge kurulurken otorite sınırı milletleri sürüleştirecek biçimde yorumlanmamalıdır.

Toplumda şefe önemli görevler düştüğünü belirten Peker şefi ruhundaki coşku ve sıcaklıkla çevresini ısıtan, aydınlatan, insanları çevresine bağlayan, onları belirli bir hedefe yönlendiren kişi olarak tanımlar. "Şefin rolünü küçülten ... düşüncelere veya insanların bilgilerini, zekalarını hiçe indiren ve şefi peygamberleştiren fikirlere" karşı olduğunu belirtir.

Peker'in siyasal sistemler konusuna ilişkin görüşleri, şu sonuçları ortaya çıkarmaktadır:

Peker, her ülkenin kendi yapısından ve şartlarından kaynaklanan bir siyasal sistemle yönetilmesi gerektiğine inanır. Onun siyasal sistemlere ilişkin görüşleri bu felsefeye dayanır. Bir ülkede uygulanan siyasal sistemin diğer bir ülke tarafından uygulanmak üzere alınmasına "kopya edilmesi" ne karşıdır. Ayrıca bir ülke için ideal olan bir sistemin bir başka ülkeye felaketler getireceği kanaatindedir. Sağ totaliter rejimlere hakim olan bazı görüşlerden esinlenmekle birlikte nasjonal sosyalizm, faşizm, sosyalizm ve komünizm gibi siyasal rejimler karşısında kesin tavırlıdır ve bu rejimlerin kopya edilmesine karşıdır. Demokrasi konusunda da diğer sistemler kadar kesin olmamakla birlikte bazı kuşkuları vardır. Ona göre demokrasi kendi muhit şartları süzgecinden geçirildikten, kendi ifadesiyle; "akıl denilen bir süzgeçten geçirildikten... muhit ve icaba uydurulduktan sonra kök tutar... Zigana dağının tepesinde portakal ağacı dikilemez" der. Peker'in demok-

rasi konusundaki endişeleri parlamento, siyasal partiler gibi demokratik kurumlar için de geçerlidir. Çok sayıda siyasal partinin güçlü hükümetlerin oluşumunu engelleyeceğine, yönetimde karışıklıklar yaratacağına inanır, ayrıca parlamentonun tahribatından söz eder.

Peker'in temel felsefesi çok partili döneme geçiş yıllarında da değişmemiştir. Diğer bir ifadeyle her ülkenin kendi şartlarına uygun, özgün bir siyasal sistemle yönetilmesi görüşünü muhafaza etmektedir. Temel felsefesi değişmemekle birlikte bu dönemde siyasal rejimler ile parlamento ve siyasal partiler gibi demokratik kurumlara ilişkin düşüncelerinde bazı değişiklikler meydana gelmiştir. Faşizm ve nasyonal sosyalizmi geçmişe oranla daha açık ve kesin bir ifadeyle suçlamaktadır. Bu suçlamaları, şu ifadelerinde açıkça görmek mümkündür: "Bu siyasi akideyi taşıyanlar memleketlerinin mukadderatına hakim oldukları gün diktatörlük kuracaklar ve sonsuz maceraların batağı içinde mahvedecekler ve mahvolacaklardır " der. 1934'lü yıllarda ise, temel felsefesine uygun olarak her iki sistemin sadece İtalya ve Almanya için yararlı olabileceği kanaatini taşımakla birlikte sözkonusu rejimleri kopya eden ülkelere felaketler getireceğini de gene aynı yıllarda ifade etmiştir. Peker'in bu kanaati temel felsefesiyle tutarlıdır. Çünkü ona göre, gerek faşizm; gerek nasyonal sosyalizm o ülkelerin kendi şartları içinde meydana gelmiş özgün sistemlerdir. Doğal olarak bu sistemler vasıtasıyla liberal devletin zafiyetleri giderilecek ve ülke içindeki karışıklıklar önlenecektir.

Peker ölümünden önce ve günümüze kadar devam eden dönem içinde ya faşist olmakla veya faşizmden esinlenmiş olmakla suçlanmıştır. Bu suçlamalar onun bir İtalya seyahati sonrası 1935

Kurultayına sunulmak üzere hazırladığı söylenen Cumhuriyet Halk Fırkası programına ve bu programa ilişkin Gazi Mustafa Kemal'in olumsuz tepkisine dayandırılmaktadır. Sözkonusu program ve Gazi Mustafa Kemal'in tepkisine ilişkin olaylar Hasan Rıza Soyak'ın anılarında yer almaktadır. Anılara göre Peker İtalya'ya 1935 CHF Kurultayından önce, incelemelerde bulunmak üzere gitmiş ve orada edinmiş olduğu izlenimlerle sözkonusu programı hazırlamıştır. Yapılan araştırmalar sonucunda İtalya seyahatinin Kurultaydan önce değil sonra, incelemelerde bulunmak için değil tedavi amacıyla düzenlendiği tespit edilmiştir. Ayrıca bu suçlamalar Soyak'ı kaynak gösteren ikinci kaynaklarda da bulunmaktadır. Yapılan araştırmada yukarıda adı geçen program elde edilememiş ve incelenememiştir. Hasan Rıza Soyak'ın anılarını kısmen doğrulayan tek kaynak ise Tefvik Rüştü Aras'a aittir. Aras'ın anılarından programı görmediği anlaşıl-makta ve bu anılarda sadece Gazi Mustafa Kemal'in sözkonusu programa ilişkin olumsuz tepkisi anlatılmaktadır. Sağlıklı de-ğerlendirmelerin yapılabilmesi bu programın elde edilmesi ve incelenmesini gerektirmektedir. Hasan Rıza Soyak ve onu kıs-men doğrulayan Tefvik Rüştü Aras'ın anılarına dayalı olarak yorum yapmanın uygun olmayacağı düşünülmektedir. Ayrıca Faik Ahmet Barutçu ve Asım Us'un anılarından Peker'in İtalya ve Almanya'ya karşı savaşa girilmesinin Mecliste baş savunucusu olduğu anlaşılmaktadır. Sözkonusu döneme ait gizli celse za-bıtları elde edilemediği için bu bilgileri de doğrulamak müm-kün olamamıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında yayınlanan bazı gazetelerde, Almanların Türkiye'yi nasıl işgal edeceği konusunda yayınlanan bir yazı serisinde; Peker'in isminin Al-manlar tarafından teşkif edilecek kişiler arasında yer aldığı

tespit edilmiştir. Ayrıca Peker'in sağ ve sol totaliter rejimlere ilişkin gerek 1930 gerek 1940'lı yıllarda yayınlanan çeşitli demeçleri ve açıklamaları vardır. Bu açıklamalarda onun sağ totaliter rejimlere temel teşkil eden bazı görüş ve düşüncelerden esinlenmekle birlikte sağ ve sol totaliter rejimlere karşı olduğu ve bu rejimleri suçladığı oldukça belirgin bir şekilde ifade edilmiştir. Peker gerek 1945'lerden önce, gerek 1945'lerden sonraki dönem içinde sosyalizm ve komünizme karşı olduğunu pek çok kez açıklamıştır. 1930'lu yıllarda; sosyalizm ve komünizme oranla sağ totaliter rejimleri, sadece uygulandığı ülkelerle sınırlı kalmak şartıyla daha olumlu bir yaklaşımla değerlendirdiğini söylemek mümkün görünmektedir. 1945'lerden sonra sosyalizm ve komünizme ilişkin düşünce yapısında önemli bir değişiklik görülmemekle birlikte 1947 yılında yapmış olduğu bir konuşmada; sosyal adaletin sağlanması konusunda, bu sistemlerden yararlanılabileceğini açıklayarak sözkonusu sistemleri geçmişe oranla oldukça farklı bir yaklaşımla değerlendirdiği görülür.

Peker'in Cumhuriyet Halk Partisi temel ilkelerinin belirlenmesi ve tanımlanmasında rolü hakkında şunları söylemek mümkün görünmektedir: Peker parti ideolojisinin oluşturulmasında ve ayrıca bu ideolojinin yaygınlaştırılmasında siyasal yaşamı boyunca, milletvekilliği görevi dışında siyasal yaşamının sonu diyebileceğimiz, 1947 Cumhuriyet Halk Partisi Kurultayına kadar sürekli olarak çaba harcamıştır. Ayrıca bazı dönemlerde, özellikle Parti Genel Sekreterliğine rastlayan dönemlerde parti program ve ideolojisinin belirlenmesinde ve yaygınlaştırılmasında önemli ölçüde etkili olduğu konusunda genel bir kabul sözkonusudur. Ancak bu etkinin derecesini eldeki veriler çer-

çevesinde tespit etmek mümkün olamamıştır.

Peker'in Cumhuriyet Halk Partisi temel ilkelerine ilişkin görüşlerinin çözümlenmesi şu sonuçları ortaya çıkarmaktadır:

Peker'e göre köklü bir değişim olan inkılap, "bir sosyal bünyeden geri, eğri, fena, eski, haksız ve zararlı ne varsa bunların birden yerinden söküp onların yerine ileriye doğruyu, iyiyi, yeniyi ve faydalıyı... zor mücadelelerle koymaktır." İnkılapları kökleştirmek ve özde benimsetmek için, "inkılabı şuurlaştırmak" zorunludur.

Evrim yoluyla değişiklik yapılamayacağını savunan Peker, inkılapçılık konusunda zorla değiştirme felsefesini benimser. Reaksiyoner unsurlar ortadan kaldırılmadıkça inkılapların yerleşemeyeceğini ve meydana gelen değişikliklerin kalıcı olamayacağını, istiklalin tehlikeye düşeceğini savunur.

Peker için inkılapçılık; devletin varoluş ve süreklilik kaynağı, dayanağı, medeni bir devlet olarak yükselmesinde en önemli faktör ve temel şartlardan en önemlisidir.

İnkılabı tarih içinde meydana geliş sırasına göre iki kategoriye ayırır. Birincisini; halk veya hürriyet, ikincisini; sınıf inkılabı olarak isimlendirir. Türk inkılabını ise bu kategoriler dışında ele alır ve onun her iki inkılap türünden tamamen farklı olduğunu savunur.

Peker halk inkılabını veya hürriyet inkılabını, "halkın kendilerini idare edenlere ve bu idareyi suistimal eyleyenlere karşı ayaklanması" olarak tanımlar. Bu inkılap, "hanedanlar, zadeganlar, eşraf ve din müesseselerine, aristokrasi ve zulüm

kartellerine' karşı yapılmıştır. Halk veya hürriyet inkılabı; ekonomik liberalizm, parlamentarizm ve sınıf inkılabı olmak üzere üç ayrı olumsuz sonuç doğurmuştur. Kendi aralarında dahi anlaşma ortamı yaratamayan partilerde, parti ve sınıf menfaatlerini koruma kaygısının ağır bastığını, bu durumun, kendi ifadesiyle "parlamento tahribatının," idari ve siyasi birliği bozduğunu belirtir.

Sınıf inkılabını halk veya hürriyet inkılabının olumsuz sonucu olarak değerlendirir. Hürriyet inkılabının yaratmış olduğu aşırı hürriyet ortamında işçilerin, işverenler tarafından sömürüldüğünü böylece işçilerde sınıf bilincinin meydana geldiğini, üretici-tüketici ilişkilerinin üreticiler lehine bozulduğunu ve liberalizmin bir gereği olarak liberal devletin bu duruma seyirci kaldığını belirtir. Sınıf inkılabını; aşırı hürriyet ortamına, işçi ve işveren ilişkilerinde işverenlerin işçi aleyhinde gelişen "hırsı" ile işçilerdeki, "dayanılmaz ıstırap" ve sınıf şuuruna dayandırır.

Türk inkılabını, köken olarak halktan gelen inkılaplar kategorisinde ele alır ve onu, "hürriyet inkılabı tipinde bir halk ihtilali, Batıdaki istismarcı insanların kazancına ketvuran bir hareket" olarak tanımlar. Ona göre Türk inkılabı, halktan otoritelere karşı yapılmış, otoritelerden halka doğru devam etmiştir. Türk inkılabı evrensel bir niteliğe sahiptir. Onun bu niteliği; Türkiye'nin Dünya haritası içindeki yeri, coğrafyası, inkılabın meydana geldiği zaman dilimi ve son olarak millet faktörlerinden kaynaklanır. Millet faktörü başta olmak üzere, Peker'in bu yorumlarının sağlıklı bir temelle dayalı olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir.

Peker Türk inkılabını, halk veya hürriyet inkılabı tipi içine yerleştirmekle beraber, diğer ülkelerde meydana gelen inkılapların özelliklerini taşımadığını belirtir ve ayrıca Türk inkılabının kopya olmadığını, diğer inkılaplarda bulunmayan özellikleri olduğunu savunur. Örneğin Türk inkılabının, Meclis'in "özel bir çalışma tarzı nedeniyle" parlamentonun "tahribatından" korunduğunu belirtir ancak bu çalışma tarzı hakkında bir açıklama yapmaz.

Peker'e göre millet, "dili bir, kültürü bir ve mazi hatıraları ile istikbal emelleri bir olan aynı hadiselerden aynı surette duygulanan, müşterek felaketlerden beraber acı duyan, müşterek mazhariyetlerle beraber sevinen ve müşterek zorluklara beraber karşı koyan siyasal ve sosyal bir bütünlüktür." 1935'lerde, "ırkı kaliteye" verdiği önemi açıklamakla birlikte Peker'in milliyetçilik anlayışı ırkçı, komünist ve ümmetçi ideolojilerin milliyetçilik anlayışından tamamen farklıdır. Milliyetçiliğin aşırı yorumları olan ırkçı-totaliter, komünist ve ümmetçi ideolojileri toplum için zararlı bulur ve reddeder. Irkçılığı, "marazi bir ruh haleti" olarak niteler.

Ona göre, "bir cemiyeti... asrın sosyal afetlerinden koruyacak en yüksek telakki, doğru ve olumlu milliyetçilik anlayışdır" ve Türk milliyetçiliği bu anlayış içinde yorumlanmalıdır. Peker Türk milliyetçiliğini kültürel bazda değerlendirir ve onu, "Türkiye Cumhuriyeti'nin bekası ve geleceğinin teminatı" olarak görür. Türk milliyetçiliğini, toplumu milliyetçiliğin aşırı yorumları olan zararlı ideolojilerin etkilerinden koruyacak tek manevi güç ve özellikle komünizmle mücadelede önemli bir araç olarak kabul eder. Peker sınıf bilincinin milliyetçilik duygusunu engelleyeceğini ve "millet bütünlüğünü" bozacağını savunur.

Onun açısından halkçılık milliyetçilik duygularına süreklilik kazandıran ve pekiştiren, sosyal uyum ve dayanışma sağlayan ve özellikle Cumhuriyetin herhangi bir sınıfa dayanmadığını ifade eden bir ilkedir. Bu ilke, Peker tarafından Marksizm, liberalizm ve hilafetçilik karşıtı bir kavram ve ulusal birliğin sağlanmasında ön koşul ayrıca bir idealizm ifadesi olarak değerlendirilmiştir.

Peker halkçılığı ayrıca "imtiyazcılık ve sınıfçılığın" karşıtı bir kavram olarak değerlendirir. Ona göre halkçılık; milli hakimiyetin sağlanması, hiç bir kişi ve zümreye ayrıcalık tanınmaması ve yasalar karşısında tüm vatandaşların eşitliğidir. Halkçılığın amacı; sınıflaşmayı önlemek, sınıf mücadelesi yerine, vatandaşların menfaatleri arasında uyum sağlayarak sosyal düzen ve dayanışma meydana getirmektir. Halkçılık ilkesi ile ülke ayrıcalık iddialarından ve sınıf kavgalarından korunacak, sınıflaşma engellenecek ve böylece milli birlik ve beraberlik sağlanmış olacaktır. Peker halkçılık ve milliyetçilik duygusu ile birleşmeyen "ulus yığınının" millet olamayacağı inancındadır. Türkiye'de sosyal sınıflar olmadığını savunur. Bu iddia onun sınıflar arasında fark yaratmamak, sınıf mücadelesine engel olmak endişesinden ayrıca milli birlik ve beraberliğin sağlanması temel amacından kaynaklanmış olabileceğini düşündürmektedir. Ona göre, Türkiye'de bazı "çalışma zümreleri" vardır. Fertler arasında ayrıcalık tanınmaması ve böylece eşitliğin sağlanmasını savunmakla birlikte, patron-işçi, üretici-tüketici arasındaki farkları hayatın gereği ve işbölümünün zorunlu bir sonucu olarak kabul eder. Peker hayatın gereği ve işbölümünün zorunlu bir sonucu olan çalışma zümreleri arasında menfaatler açısından nasıl uyum ve dayanışma sağlanacağı konusunda bir çözüm önerememektedir. Bu görüşler ve iddialarla Türkiye'nin toplumsal yapısı ile ilgili ger-

Peker siyasal partilerin meydana geliş sebeplerini üç nedene dayandırır. Birincisi; hürriyet ihtilalinden sonra insanların kendilerine tanınan hakları korumak, ikinci olarak vergi ve bütçe konularını denetlemek istemeleri ve son olarak işçi ve patron mücadelesidir. Peker ayrıca şefin parti içindeki görevinin önemine, partinin başarı ve devamlılığının sağlanmasındaki rolüne dikkati çeker ancak şefi, "peygamberleştiren" görüşleri kabul etmediğini de belirtir. Parti programını parti üyelerinin partiye girerken kabul etmiş oldukları bir mukavele olarak değerlendirir. Deneyimler ve ülke şartları gözönünde bulundurulmadan hazırlanan parti programının başarılı olamayacağını savunur. Peker siyasal partileri beş kategoriye ayırarak inceler, ancak bu sınıflandırmayı hangi kriterlere göre yaptığını açıklamaz. Peker'in sınıflandırmasına göre beş gruptan birincisi; liberal-demokrat-radikal-cumhuriyetçi partiler, ikincisi; sosyalist, komünist, işçi partileri, üçüncüsü; klerikal partiler, dördüncüsü; milliyetçi partiler, beşincisi ise bu dört kategori dışında kalan partilerdir.

Peker'in siyasal partilere ilişkin görüşlerinde, 1945'lerden önceki ve sonraki dönem içinde önemli değişiklikler meydana gelmiştir. 1945'lerden önce çok partili idarelerin ülke sorunlarını çözümleyemeyeceği, tam tersine bu sorunları daha da karmaşıktıracağı, parlamento faaliyetlerini engelleyeceği ve devlet yönetimini güçleştireceği görüşünde olup, kendi ifadesiyle "dağınık partiler" yerine tek partili yönetimlerin ideal olacağını savunur. 1945'lerden sonra ise bu görüşlerinden vazgeçtiği görülür.

Peker'e göre sendikalar; işçilerin "gündeliksiz ve vassitasız" kalmalarını engellemek ve ayrıca grevi, "tesirli bir

silah" olarak kullanmak istemeleri sonucu meydana gelmiştir. Diğer sınıflar yanında, ülkenin sosyal gerçeklerine rağmen işçi sınıfını da kabul etmeyen Peker, işçi ve esnafın klasik yollarla veya "sosyalist cereyanların" etkisi altında kalarak teşkilatlanmasını uygun bulmaz. Ona göre, bu teşkilatlanma "üstün ve ulusal fikirle" olmalıdır. Peker "üstün ve ulusal fikir" konusunda herhangi bir açıklama yapmamıştır. Bu nedenle sözkonusu teşkilatlanmanın nasıl olacağı anlaşılamamaktadır. Peker işçi ve işveren ilişkilerinin düzenlenmesinde devlet müdahalesinden yana olmakla birlikte bu müdahaleyi korporatif bir düşünce yapısı içinde değerlendirdiğini söylemek mümkün görünmektedir. Ona göre işçi ve sermaye arasında denge sağlamak için bu müdahale gereklidir. Başbakanlığı döneminde, grev ve lokavt haklarının içinde yer almadığı işçi sendikaları tasarısı kabul edilmiştir ve bu Hükümete göre grev, devletçi bir rejim için değil liberal bir rejim için uygundur. Peker kabinesinde Çalışma Bakanı olan Sadi Irmak, sendikaların siyasal akımlardan uzak bulundurulmasını savunuyor, "biz enternasyonalin şubelerini Türkiye'de açtırmayı asla düşünmeyiz" diyordu. Bu görüş Peker'in görüşlerini yansıtıyordu. 1945'lerden sonra Peker'in siyasal partilere ilişkin görüşlerinde önemli değişiklikler meydana gelmesine rağmen bu değişikliğin sendikalar için de geçerli olduğunu söylemek güçtür.

Peker dini, "sosyal ve siyasal bir teşekkül" olarak tanımlar. Ona göre din sosyal kalkınmayı ve çağdaşlaşmayı engelleyen, tarih boyunca insan haklarını "istismar" eden "beynelmilelci" bir unsurdur. "Beynelmilelci" olduğu için komünizm gibi o da, "içtimai bir zehir" dir. Dini dünya işlerine karıştıranlar "cemiyete zehir katan" insanlardır. Din partileri ise

"kıvılcık kurumları"dır. Peker din duygusunu komünizmle mücadelede bir araç olarak kullanmak isteyenlere, milliyetçilik duygusunu önerir ve dindar kişilerin de komünist olabileceklerini belirtir. Ahlaki değerlerin din duygusuna dayanmaksızın da kazanılabileceğine inanır. İslamda din ve şeriat anlayışının birbirinden ayrılmayacağı inancındadır. Din nüfuzunun demokratik gelişmeyi engelleyeceğini savunur.

Peker'e göre laiklik, dinsiz olmak demek değildir. Laiklik; dini kurumların devlete müdahale etmemesi, dinin dünya işlerinde etkisinin tamamen kaldırılmasıdır. Laiklik ve inkılapçılığı birbirinden ayrılmaz ilkeler olarak ele alır ve bu ilkeleri devlet varlığının iki temel dayanağı olarak değerlendirir.

Peker'in devletçilik anlayışı ve ekonomik liberalizm konusuna ilişkin görüşleri çeşitli dönemlerde farklılıklar göstermektedir. 1930'lardan 1945'lere kadar geçen zaman kesitinde, gerek devletçilik gerek ekonomik liberalizme ilişkin görüşlerinde oldukça önemli değişiklikler meydana gelmiştir. 1930'larda siyasal liberalizme olduğu kadar ekonomik liberalizme de tamamen karşıdır. Onun bu görüşü, "liberal demek vatan haini demektir... liberalizm bir afettir," ifadelerinde açıkça görülmektedir. 1937'lerde liberalizm lehinde propaganda yapanların cezalandırılmasına taraftardır. 1945'lerden sonra ise antiliberal tavrının tamamen değiştiği görülür. Devletin ekonomiye müdahalesini savunmadığı gibi ayrıca bu müdahaleyi zararlı bulur. Ekonominin kendi kuralları olduğunu, dış müdahalelerin ekonomiyi bozacağını belirtir. 1930'larda ve daha sonraki dönemde özel teşebbüse olan güvensizliğini açıklayan Peker'in

bu görüşlerinde de önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Ona göre özel teşebbüs bazı alanlarda devletten daha başarılıdır. Bu nedenle özel teşebbüsün çalışma alanları genişletilmeli ve devlet elindeki önemli işlerden uygun görülenlerin bir kısmını bu kesime devretmeli ve özel kesime güvenli bir ortam hazırlanmalıdır. Devletçilik konusunda da görüşlerinde önemli değişiklikler meydana gelen Peker, önceleri devletçiliği oldukça geniş bir kapsam içinde değerlendirmiştir. Devlet müdahalesinin genel menfaat ölçütüne uygun olarak genişletilmesi ayrıca özel sektörün devlet tarafından kontrol edilmesi gereği üzerinde durmuştur. Başbakanlığı döneminde ise bu müdahalenin asgariye indirilmesi ve devletin ekonomik faaliyetlerinin sadece temel endüstriyel alanla sınırlandırılmasını savunmuştur.

Peker Cumhuriyet ve Cumhuriyetçilik konusuna ilişkin görüşlerini ve inancını Cumhuriyetin ilanı yıllarında açık ve kesin bir ifadeyle belirtmiş ve bu kanaatini yaşamı boyunca korumuştur. Bunu onun Cumhuriyetin ilanından sonra Mecliste Rauf Orbay ile arasında geçen tartışmalarda ve muhalif İstanbul basınına karşı olumsuz, kesin ve kararlı tavrında, ayrıca Başbakanlık döneminde Demokrat Partinin seçimlere katılmaması ile ilgili olarak basına verdiği demeçlerinde görmek mümkündür.

Peker'in Cumhuriyet Halk Partisi temel ilkelerinin belirlenmesinde, tanımlanmasında, bu ilkelerin yaygınlaştırılmasında önemli ölçüde etkili olduğu, çaba harcadığı görülmektedir. Devletçilik hariç olmak üzere, diğer temel ilkelere ilişkin görüşlerini ölünceye kadar koruduğu ve bu ilkelere ödün vermemek için mücadele ettiği söylenebilir. Başbakanlığı

döneminde, okullara din derslerinin konulması eleştiri konusu yapılmakla birlikte, laiklik konusunda da görüşlerinde, bir değişme veya tutarsızlık tespit edilmemiştir. Bununla birlikte devletçilik konusunda aynı şeyleri söylemek mümkün görünmemektedir. Peker'in 1930'larda savunduğu aşırı devletçilik yaklaşımının, liberalizm lehinde olmak üzere, 1945'lerde değiştiği; gerek çeşitli demeçlerinden, gerekse başbakanlığı dönemindeki icraatından anlaşılmaktadır. Bu değişmeyi; devletçilik uygulamalarının olumsuz sonuçlarının Peker üzerindeki etkileri ve ayrıca anılan dönemde Türkiye'nin Batı Bloku içinde yer alma çabalarıyla açıklamak mümkün görünmektedir.

EKLER

تاریخ	نوعی	موضوع	شرح و توضیحات
تکمیل	نوعی	تکمیل	تکمیل
تاریخ	نوعی	تاریخ	تاریخ
تکمیل	نوعی	تکمیل	تکمیل
تاریخ	نوعی	تاریخ	تاریخ
تکمیل	نوعی	تکمیل	تکمیل
تاریخ	نوعی	تاریخ	تاریخ
تکمیل	نوعی	تکمیل	تکمیل
تاریخ	نوعی	تاریخ	تاریخ
تکمیل	نوعی	تکمیل	تکمیل

شماره	شماره	شماره	شماره	شماره	شماره	شماره	شماره	شماره
								<p>Handwritten text in the left margin, including a list of numbers and descriptive notes.</p> <p>۱۰۰ - ۱۰۱ - ۱۰۲ - ۱۰۳ - ۱۰۴ - ۱۰۵ - ۱۰۶ - ۱۰۷ - ۱۰۸ - ۱۰۹ - ۱۱۰ - ۱۱۱ - ۱۱۲ - ۱۱۳ - ۱۱۴ - ۱۱۵ - ۱۱۶ - ۱۱۷ - ۱۱۸ - ۱۱۹ - ۱۲۰ - ۱۲۱ - ۱۲۲ - ۱۲۳ - ۱۲۴ - ۱۲۵ - ۱۲۶ - ۱۲۷ - ۱۲۸ - ۱۲۹ - ۱۳۰ - ۱۳۱ - ۱۳۲ - ۱۳۳ - ۱۳۴ - ۱۳۵ - ۱۳۶ - ۱۳۷ - ۱۳۸ - ۱۳۹ - ۱۴۰ - ۱۴۱ - ۱۴۲ - ۱۴۳ - ۱۴۴ - ۱۴۵ - ۱۴۶ - ۱۴۷ - ۱۴۸ - ۱۴۹ - ۱۵۰ - ۱۵۱ - ۱۵۲ - ۱۵۳ - ۱۵۴ - ۱۵۵ - ۱۵۶ - ۱۵۷ - ۱۵۸ - ۱۵۹ - ۱۶۰ - ۱۶۱ - ۱۶۲ - ۱۶۳ - ۱۶۴ - ۱۶۵ - ۱۶۶ - ۱۶۷ - ۱۶۸ - ۱۶۹ - ۱۷۰ - ۱۷۱ - ۱۷۲ - ۱۷۳ - ۱۷۴ - ۱۷۵ - ۱۷۶ - ۱۷۷ - ۱۷۸ - ۱۷۹ - ۱۸۰ - ۱۸۱ - ۱۸۲ - ۱۸۳ - ۱۸۴ - ۱۸۵ - ۱۸۶ - ۱۸۷ - ۱۸۸ - ۱۸۹ - ۱۹۰ - ۱۹۱ - ۱۹۲ - ۱۹۳ - ۱۹۴ - ۱۹۵ - ۱۹۶ - ۱۹۷ - ۱۹۸ - ۱۹۹ - ۲۰۰</p> <p>۱۰۰ - ۱۰۱ - ۱۰۲ - ۱۰۳ - ۱۰۴ - ۱۰۵ - ۱۰۶ - ۱۰۷ - ۱۰۸ - ۱۰۹ - ۱۱۰ - ۱۱۱ - ۱۱۲ - ۱۱۳ - ۱۱۴ - ۱۱۵ - ۱۱۶ - ۱۱۷ - ۱۱۸ - ۱۱۹ - ۱۲۰ - ۱۲۱ - ۱۲۲ - ۱۲۳ - ۱۲۴ - ۱۲۵ - ۱۲۶ - ۱۲۷ - ۱۲۸ - ۱۲۹ - ۱۳۰ - ۱۳۱ - ۱۳۲ - ۱۳۳ - ۱۳۴ - ۱۳۵ - ۱۳۶ - ۱۳۷ - ۱۳۸ - ۱۳۹ - ۱۴۰ - ۱۴۱ - ۱۴۲ - ۱۴۳ - ۱۴۴ - ۱۴۵ - ۱۴۶ - ۱۴۷ - ۱۴۸ - ۱۴۹ - ۱۵۰ - ۱۵۱ - ۱۵۲ - ۱۵۳ - ۱۵۴ - ۱۵۵ - ۱۵۶ - ۱۵۷ - ۱۵۸ - ۱۵۹ - ۱۶۰ - ۱۶۱ - ۱۶۲ - ۱۶۳ - ۱۶۴ - ۱۶۵ - ۱۶۶ - ۱۶۷ - ۱۶۸ - ۱۶۹ - ۱۷۰ - ۱۷۱ - ۱۷۲ - ۱۷۳ - ۱۷۴ - ۱۷۵ - ۱۷۶ - ۱۷۷ - ۱۷۸ - ۱۷۹ - ۱۸۰ - ۱۸۱ - ۱۸۲ - ۱۸۳ - ۱۸۴ - ۱۸۵ - ۱۸۶ - ۱۸۷ - ۱۸۸ - ۱۸۹ - ۱۹۰ - ۱۹۱ - ۱۹۲ - ۱۹۳ - ۱۹۴ - ۱۹۵ - ۱۹۶ - ۱۹۷ - ۱۹۸ - ۱۹۹ - ۲۰۰</p>
								<p>Handwritten signature and stamp in the bottom right corner of the table area.</p> <p>توسط آقای ...</p> <p>۱۰۰ - ۱۰۱ - ۱۰۲ - ۱۰۳ - ۱۰۴ - ۱۰۵ - ۱۰۶ - ۱۰۷ - ۱۰۸ - ۱۰۹ - ۱۱۰ - ۱۱۱ - ۱۱۲ - ۱۱۳ - ۱۱۴ - ۱۱۵ - ۱۱۶ - ۱۱۷ - ۱۱۸ - ۱۱۹ - ۱۲۰ - ۱۲۱ - ۱۲۲ - ۱۲۳ - ۱۲۴ - ۱۲۵ - ۱۲۶ - ۱۲۷ - ۱۲۸ - ۱۲۹ - ۱۳۰ - ۱۳۱ - ۱۳۲ - ۱۳۳ - ۱۳۴ - ۱۳۵ - ۱۳۶ - ۱۳۷ - ۱۳۸ - ۱۳۹ - ۱۴۰ - ۱۴۱ - ۱۴۲ - ۱۴۳ - ۱۴۴ - ۱۴۵ - ۱۴۶ - ۱۴۷ - ۱۴۸ - ۱۴۹ - ۱۵۰ - ۱۵۱ - ۱۵۲ - ۱۵۳ - ۱۵۴ - ۱۵۵ - ۱۵۶ - ۱۵۷ - ۱۵۸ - ۱۵۹ - ۱۶۰ - ۱۶۱ - ۱۶۲ - ۱۶۳ - ۱۶۴ - ۱۶۵ - ۱۶۶ - ۱۶۷ - ۱۶۸ - ۱۶۹ - ۱۷۰ - ۱۷۱ - ۱۷۲ - ۱۷۳ - ۱۷۴ - ۱۷۵ - ۱۷۶ - ۱۷۷ - ۱۷۸ - ۱۷۹ - ۱۸۰ - ۱۸۱ - ۱۸۲ - ۱۸۳ - ۱۸۴ - ۱۸۵ - ۱۸۶ - ۱۸۷ - ۱۸۸ - ۱۸۹ - ۱۹۰ - ۱۹۱ - ۱۹۲ - ۱۹۳ - ۱۹۴ - ۱۹۵ - ۱۹۶ - ۱۹۷ - ۱۹۸ - ۱۹۹ - ۲۰۰</p>

تعلیمات

- ۱- ترجمه حال صاحبان کیمس جدول مخصوصه صحیح و صریح بر سر زنده نازیده حق و ذری آمری ایله کاتبی طرفین تصدیق ایله بجه کجکدر .
- ۲- مکتب ، دواژ ، قویسیون ، مؤسسان عسکریه و سارویه منسوب اولانلر کیمساری - (قول اردو ، فرقه ، آلائی ، طاوور ، بلوک) - برینه علل استخدا لیری کوشتر لیرلر تیشیم ایله بجه کجکدر .
- ۳- صاحب کیمیک هر رتبه تاریخ نفسی خانه مخصوصه قید اولدوقدن سکره او رتبه عاقل ترجمه حال یعنی آلینی نشان ویا تقدیر زنده و مالوق طرفین دواژ ایله کیمساری مجازات ویا دیوان حرب قرار یله حکوم اولدوقی جزا و وعدن دولتی جزا ایله اولدوقی و کادوشی و خدمت مشرفده بولنسه حاکی خدمت ادر و بوتری نه مسوز لیر ایضا ایشتدر .
- ۴- حاکی عیاره و مسامه لره ایشته ایشته تاریخ و محلی ایله منسوب اولدوقی آلائی و طاوور نوموروسی و طاوور ، آلائی ، فرقه نومادانلرینک و فرقه ارکان حریرینک اسماری صراحة ذکر ایله بجه کجکدر .
- ۵- ترجمه حالی مخالف حقیقت اولدوقی تیشیم ایتمک کیمساری تدقیقات تیجه مندمه ثابت اولانلر ، قانون جزای عسکرینک مقامات رسمیانی اغتاله تیشیم ایله حقیقته ماده مخصوصه توفیقاً جزا کورده کجکدر .
- ۶- ترجمه حال و رقاری هر شایک منسوب اولدوقی طاوور نومادانیسه کاتبی و آلائی ارکانک آلائی قومادانی و آلائی قومادانلرینک فرقه نومادانلری طرفین دواژ ، مکتب و مؤسسان عسکریه منسوب اولانلر تکلیفی مدبراری تصدیق ایله بجه کجکدر .

بجای
شماره

ترجمه حال

تولار و نوموروسی	اسی	موصوفت
قویمی	پدرینک اسم	مهلینی
آلائی	تیکلی	آهنتا بچول
طاوور	تولی	۱۴۰۶
بلوک	دول	۱۴۰۶
سلی	نیم سنه	۱۴۰۶
رجیسی	نیم سنه	۱۴۰۶

ایشو کیم قویمی ملاقدر . سا .

Adı ve Soyadı	Recep (Peker)	İlmi rütbesi	-
Babasının ve Anasının adı	Mustafa	Mesleki ve işi-gücü	Asker
Doğum yeri ve tarihi	İstanbul - 1305	Yedek Subay ise Şubesi ve Sicil No. su	
Tahsili	Erkânıhar mektebi	Evli olup olma-dığı, kaç çocuğu bulunduğu	
Bildiği diller	-	Seğinden evvelki iş durumu	T. B. M. M. Başkâtibi
İhtisası	Askerlik	Memur olup olmadığı	Lomur
Eserleri	-	Mebuslukları	Kütahya

- 1311 senesinde Dersaadetin Kocamustafa paşa mahallesindeki iptidal mektebine girdim, ve şahadetname alarak çıktım.
- 1314 Senesinde Kocamustafa paşa Kültiyeyi askeriyesine girdim ve şahadetname alarak çıktım.
- 1317 senesinde Kuleli askeri idadisine girdim, şahadetname alarak çıktım.
- 1320 senesinde Dersaadet mektebi harbiyesine girdim,
- 1323 " " " " " don müfessisanelikle neğ'et ettim.

Dersaadette erkânıharbiye mektebine girerek sınıfın birinciliğiyle diploma aldım, ve bu suretle tahsili iliyi askeriyeyi ihmal ettim. Yonende, Balkan harbinde, harbi umuride; Kit'ada, Fırkada, Kolorduda, Orduda erkânıharbiye hizmet ettim. /325 senesi nafia ahire esnasında Erkânıharb mektebi tarihi harp muallim muavinliğinde çalıştım. /325 nihayetinde Ankaraya gelerek mesai milliyeye başladım.

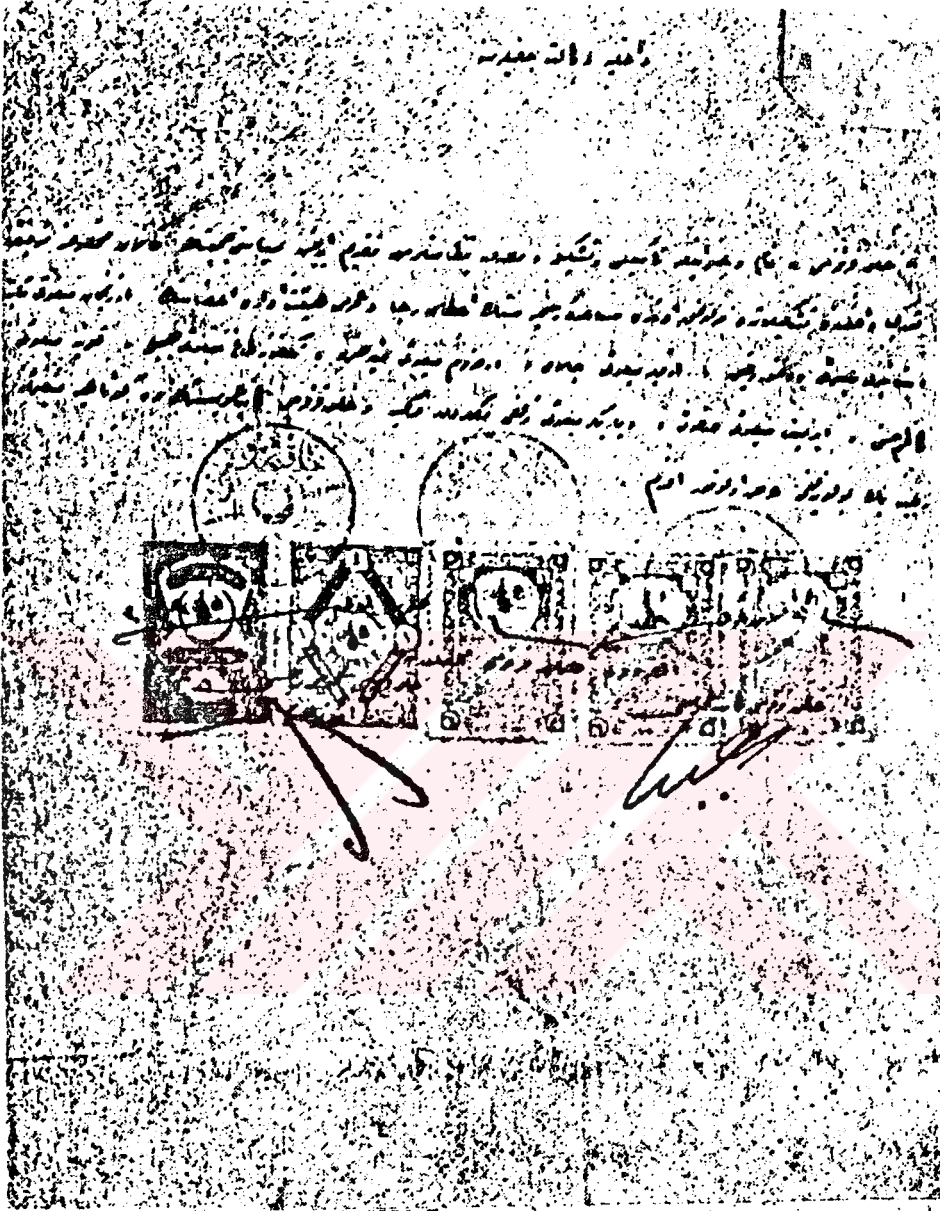
(330 senesi 23 Fisanında Türkiye Büyük Meclisi Başkâtipliğine bağlayarak ikinci meclisin kuzudına kadar yani 3 sene 3.5 ay bu vasifede kaldım.

Rütbeyi askeriyen Erkânıharb binbağısadır. Meclis Başkâtibetini tayininden bilitibar Sasarya maharebecine kadar Ankarada erkânıharbiyeyi umumiye dairesi ikinci şube müdürlüğü vazifesinde ilâveten vazife olarak ifa ettim.

10. Ağustos. 1339

Kütahya Mebusu
Recep **xx**

(*) Dilekçe sureti : (Bu dilekcenin orijinal kopyası ektedir)

"(Halk Fırkası) nam ve ünvanıyla tesis ve teşkil ve musaddak nizamnamesi takdim edilen aiyası cemiyetin kanunu mahsusuna tevfi-kan Türkiye dahilinde teşkilâtta bulunmak üzere müsaadei reamlyas- nın knası rica ve Umumî Idare Heyeti azasının Erzincan Mebusu Sabit, İstanbul Mebusu Dr. Refik, İzmir Mebusu Celâl, Erzurum Mebusu Münir Hüseyin, Tekfurdağ Mebusu Cemil, Konya Mebusu Kâsım Hüsnü, İzmit Mebusu Safet, Diyarbakır Mebusu Zülfi Beylerden mürekkep ve Halk Fırkası Kâtibi Umumisinin de Kütahya Mebusu Recep Bey bulunduğu arz olunur efendim, 23 teşrin-evvel 339.

Ankara'da Halk Fırkası mahfelinde

Halk Fırkası Umumî Reisi
Gazi M. Kemal

Halk Fırkası Kâtibi Umumîsi
Recep

رکب جمہورتی ریاستی

فلم مخصوص مدیرتی
عدد

آقرہ
۱-۱-۵

ریاستی عہدہ ریاستی توفیقہ ایک آفیسر بہ

A	V-1
D	49
F	27-4

منجملہ

توفیقہ وہ ریاستی عہدہ عارضہ صفت لگانے کے لئے ہے :

۱۔ پیغورہ کی امانت چھانڈی تنظیم ایک آفیسر . بولونڈی اعلیٰ وظیفہ
بہ صلاح . عارضہ صفت لگانے کے لئے بولونڈی امانت و توفیقہ چھانڈی کے
عہدہ لگانے کے لئے .

۲۔ جب تک آفیسر ذاتاً عمومی صفت لگانے کے لئے داخل بولونڈی کے وقت
رہے . ان کے لئے صوبائی جلال . ان کے لئے صفت ، ویلے کے لئے
توفیقہ کا رقم لگائی . ان کے لئے بڑے فوارہ تک آفیسر کے لئے

اعضائے شہر کے لئے . بڑے بڑے ریاستی آفیسر کے لئے بولونڈی پیغورہ ایلا کے لئے
اولیٰ صفت لگانے کے لئے .

۳۔ ریاستی عہدہ ایک آفیسر کے لئے . توفیقہ کے لئے اولیٰ صفت
۴۔ ریاستی عہدہ ایک آفیسر کے لئے . توفیقہ کے لئے اولیٰ صفت

۵۔ ریاستی عہدہ ایک آفیسر کے لئے . توفیقہ کے لئے اولیٰ صفت

Sr. No.	:	:
Des. No.	:	:
Vesika No.	:	:

X

ایم اے

داعية وكية جويد انيق

شيف

A	1-1
D	49
F	27-5

CUMHURBAŞKANLIĞI ARŞİVİ	
Var No. :	_____
Dos. No. :	_____
Vesika No. :	_____

بني وظيفه كونه بريك و موصيت تنه ايدوم
 عرسه كونه اداره اعضاست كيدر دره رجبه
 بدھتية انتخاب اولونه بيل چكيدوم بركونه
 بته عرسه كيك ادلسني توجيه ايدوم
 بته عرسه بخصوصه استحقاق
 اولونه بونه عرسه بريك
 نظريه الحمد ايجاب ايدوم بركونه
 غير رسمي طرفه رقم ايشيك طرف
 عالينده اداره ضرور بيلوم

بني عرسه
 فائز بيلوم

قوتيه - 1/5 / 28
 فؤوم 1/5

جمهوریتی ایستی
قورم

آنتی:
1431 / 1 / 8

قونیه ده ریاستی جهره ریاستی قونیه بده آنتی

MURDAŞKANLIĞI ARŞIVI	
er No. :	_____
os. No. :	_____
esika No. :	_____

A	V - 1
D	49
F	27

زاده قونیه

۱- رئیس جهره حقیقتی ریاستی جهره قونیه بده آنتی

قونیه کاتب محرمی و طغرینی که عهده چاکانه توریلی مناسبتیله بولون قونیه
و برای معلومات قونیه رئیس قونیه و برای علمت پات حقیقتی ، باسه وکیل قونیه
بده آنتی حقیقتی ، قونیه قونیه ریاستی و عهده آنتی اراده اعفانرینه با
تعییم صورتی آنتی ماده ده عهده آیدر ، و تعیین تکلیف آیدر . امضا :

جهره حقیقتی کاتب محرمی جهره

۲- جهره حقیقتی ریاستی جهره قونیه کاتب محرمی جهره قونیه
قونیه کاتب محرمی قونیه ریاستی جهره قونیه ریاستی جهره قونیه
بولورلی . هر زمان که قونیه ریاستی جهره قونیه ریاستی جهره قونیه
مردود عهده آیدر در عهده آیدر ریاستی جهره قونیه ریاستی جهره قونیه
اولین بول اولورنده باسه ریاستی جهره قونیه ریاستی جهره قونیه
صیبه باسه ریاستی جهره قونیه ریاستی جهره قونیه ریاستی جهره قونیه
ریاستی جهره قونیه ریاستی جهره قونیه ریاستی جهره قونیه ریاستی جهره قونیه
ریاستی جهره قونیه ریاستی جهره قونیه ریاستی جهره قونیه ریاستی جهره قونیه

ریاستی جهره قونیه ریاستی جهره قونیه ریاستی جهره قونیه ریاستی جهره قونیه
ریاستی جهره قونیه ریاستی جهره قونیه ریاستی جهره قونیه ریاستی جهره قونیه
ریاستی جهره قونیه ریاستی جهره قونیه ریاستی جهره قونیه ریاستی جهره قونیه
ریاستی جهره قونیه ریاستی جهره قونیه ریاستی جهره قونیه ریاستی جهره قونیه
ریاستی جهره قونیه ریاستی جهره قونیه ریاستی جهره قونیه ریاستی جهره قونیه
ریاستی جهره قونیه ریاستی جهره قونیه ریاستی جهره قونیه ریاستی جهره قونیه
ریاستی جهره قونیه ریاستی جهره قونیه ریاستی جهره قونیه ریاستی جهره قونیه
ریاستی جهره قونیه ریاستی جهره قونیه ریاستی جهره قونیه ریاستی جهره قونیه

ریاستی جهره قونیه
جهره

تورکیمه جمهوریتی ریاستی
قونییه

آندیه
۱۷۹۱ / ۱ / ۱۸

قونییه ولایتیه

T.C. BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ	
Defter No. :	_____
Dos. No. :	_____
Vesika No. :	_____

A	۱۷-۱
D	49
F	27-2

زاتنه
مستقله

آندیه ی شهردنک عیناً ریاستی جهره ب شطای توفیه بک آندیه - اعطاسی رجا ایبرم -

- ۱- راضیه ولید جیل .
- ۱- توفیه بک آندیه به ۱ رئیس جهره هفتدیه عهده ایله اوزره عسکرت پت هفتدیه
- مردود ۱۷۹۱ / ۱ / ۱۷ تاریخ شهرد تفرقاتنه صورتی ایکنی ماده ده عهده ایله .
- ۲- قونییه ده رئیس جهره هفتدیه کصرد ریاستیه هتدیه ؛ کونا هتدیه معری رجب بک
- لایحه ایله تغییر اولونلغی آجیه تفرقات ایله کنزینه تبلیغ ایتم . عهده ایله
- ازاره یه و تئسیدن عهده یزه خطاباً امضایله پاییده تبلیغات عهده ده
- لیفیت تعیین و جیلده لایحه ایله آتاسنده ی خداتنه ولای (تعیین) و تفرقات
- ایلم . تبلیغات عهده نک برطرزده اهراسنه ولایت ایکنی جیل بکن رجا
- ایتم . تبلیغات عهده نک تاریخ ۷ مانویته ۱۷۹۱ ده عهده معرات و یه یه ده
- تاریخ ۷ مانویته ۱۷۹۱ ده عهده

راضیه ولید
جیل

آجیم / آندیه

دستورالعملی کے لئے

مددگار
 عسکر
 جنرل
 سربراہ
 خواتین
 اور
 بچوں
 کے
 لئے
 ایک
 خاص
 کیمپ
 کا
 انعقاد
 کیا
 گیا
 ہے
 جس
 میں
 ان
 لوگوں
 کو
 طبی
 اور
 تعلیمی
 سہولتیں
 دی
 جائیں
 گی۔
 اس
 کے
 لئے
 ایک
 خاص
 کیمپ
 کا
 انعقاد
 کیا
 گیا
 ہے۔

11/11

A	IV-1
D	49
F	22-3

11/11/11
 سربراہ
 خواتین
 اور
 بچوں
 کے
 لئے
 ایک
 خاص
 کیمپ
 کا
 انعقاد
 کیا
 گیا
 ہے۔

ANKARA: 9/III/1931

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
RİYASETİ
KÂTİBİ
UMUMİLİĞİ

5
126

C.H. Fırkası Umumî reis vekili
İsmet paşa Hazretlerine

Fırka Umumî Kâtibi Saffet Beyin yerine Umumî İdare Heyeti azasından Kütahya mebusu Recep Beyin intihabını ve Saffet Beyin Umumî idare heyeti içinde çalışmasını münasip gördüm. Kendilerine ve icap edenlere tebliğini rica ederim.

C.H.F. Umumî Reisi

Gazi

Y. Akil

9-III-1931

İsmet paşa Hazretlerine

MÜHÜR VE İMZA ARŞİVİ	
No.	
No.	

A	IV-9
D	57

CUMHURİYET

GÜNLÜK GAZETE

İdarehane: Cağaloğlu Sultanmektebi sokakı,
30/41 numaralı daire

TELGRAF: İSTANBUL CUMHURİYET

TELEFON: Başmuharrir-22366; Tahrir müdürü-22326
İDARE... 22365; REPÜBLİK... 20304

İSTANBUL, 16/ Nisan/ 1934

A	10-14
D	61
F	54-15

Hasan Rıza Beyefendiye

Cumhur Riyaseti Umumî Kâtip Vekili

ANKARA

Muhterem beyim,

Ali İhsan Paşanın gazeteye dercolummayan bir yazısı sureti-
ni bağlı olarak gönderiyorum. İddiadaki müretin şumul ve ehemmiyeti
dikkati calip mahiyettedir. Aynı yazı Baş Vekil Paşa ile Recep Beyefen-
diye de gönderilmiştir.

Büyük Reis Hazretlerine tükenmez saygılarımı arz eder ,
gözlerinizden öperim kardeşim .

M. Nadij

A.

E.

19- V - 1934

Mj

CUMHURİYET ARŞİVİ	
No.:	
Ses. No.:	
Vesika No.:	

2
1899

Cumhuriyet Gazetesi Yazı İşleri
Müdürlüğüne

15/Nisan/934

A	54-14
D	61
F	54-16

Efendim,

15/Nisan/934 tarihli nushanızda Recep beyin bir gün evvel Üniversitede verdiği derste benim harbi umumi nihayetinde Altıncı ordu kumandanlığım esnasında mütareke tatbikatına ait hareketim hakkında bazı şeyler söylediği yazılıdır. Esasen bu yazılar diğer gazetelerde intişar eden ifadelere tamamen uymadığı cihetle Recep beyin ağzından çıkan lafları aynen anlamak mümkün olmadı. Mahaza matbuat kanununun verdiği hakka istinaden şu tavzihimin gazetenizin aynı sütununa dercini hürmetlerimle beraber rica eylerim efendim ;

1- Ben Harbiümumî nihayetinde mütareke müzakereleri esnasında Altıncı Ordu kumandanı idim ve Musul şehri cenubunda İngilizlerle muharebe ediyordum. Yıldırım orduları Grup kumandanı Liman Fonsanders Pş. Filistinde Şam üzerinden Halebe doğru ricat ediyordu. Almanların memleketimizi umumî surette terk mecburiyeti esnasında Yıldırım Orduları grup kumandanlığı yedinci ordu kumandanına tevdi blundum. Mütarekenin imzası sırasında Altıncı ordunun Musulu ve Yıldırım ordularının Halebi elinde bulundurmasını vatanın menfaati namına elzem gördüğüm cihetle ben hiç kimseden emir almadığım halde kendi ordumdan yegâne ağır bataryam olan onbeşlik obuş bataryasını hemen kamyonlarla çektirerek Musuldan ve yolda olan makineli tüfekleride keza yoldan çevirerek Halebe Yıldırım Orduları emrine gönderdim ve mezkûr makama gönüerdığım şifreli bir telgrafta mütareke imzasından evvel bizim Musulu ve kendilerinin de Halebi ellerinde tutmamızı faideli ad ettiğimden elimden gelen muaveneti icraya hazır olduğumu ve bu obus bataryası ile makineli tüfeklerden başka daha bir şey isterlerse hemen iş'ar buyurmalarını yazdım .

2- Mütareke oldu, Altıncı ordu Musul cenubunda durarak Musulu elinde tutuyordu. Yıldırım orduları Haleple Adana arasında çekilmişti. Altıncı ordu karargâhı Musulda, Yıldırım orduları Adanada idi .

3 - Mütarekeden sonra İngilizler mütarekenameye istinaden bizim tarafta Musulu ve teknil Mezopotamyayı ve garp taraftada Halepten başka Kilikyayı işgale kalkıştılar. Talep ettikleri Mezopotamya hududu dahilinde teknil Irak, Elcezire ve Diyarıbekir dahil olup bu hudut Cizre ve Diyarıbekir ve Urfa şimalinden geçiyordu .

4 - Altıncı ordu bu talebe mukavemet etti ve Musulu dahi terketmedi, İstanbul'da Sadırazam ve Başkumandan vekili İzzet Pş.ya makine başında müracaatlarda bulundu. Neticede İngilizler harben değil mütarekenin maddelerine istinaden bu işgali yapmak istedikleri tarzında, tevile mecbur oldular. Biz buna da muvafakatetmedik, nihayet sevkelseyşe mühim noktaları işgal hakkındaki maddeyi ileri sürdüler. İzzet Pş. hükümeti ile uzun muharebe neticesinde Musul için yeniden kan dökmekten içtinap zarureti karşısında İzzet Pş. hükümeti

Yer No. . . . .
Dos. No. . . . .
Vesika No. . . . .

Musululu terk etmeğimizi kat'î surette ve bu suretle müteakiben sonra bir Musul meselesi tahaddüs etmiş oldu ki mesele ancak beş altı sene sonra Millî Hükümet murahhası Fethi bey ile İstanbul'a gelen İngiliz murahhası arasında Kasımpaşa'da Bahriye sarayında akdedilen bir konferansta hal edilmiştir .

5- Ben altıncı ordu kumandanı olarak ordunun başında daha beş ay kaldım. Erzurum'daki Dokuzuncu ordudan mada diğer orduların ve grupların kâffesi lağvedilerek kumandanları kâmilen İstanbul'a gitmişlerdi. İstanbul'un askerî terhis hakkındaki mükerrer emirlerini bu efradı şümendöferle nakil cihetini bahane ederek, yapmadım ve elimde kalmış olan cüz'î kuvveti mütemadiyen fazla silâhların ve cephanelerin Diyarıbekir ve Elaziz taraflarına sevk ve naklini temin için kullandım ve Musul şimalinde ve garbindeki mevzilerimizle bu vaziyeti sevir ve muhafaza ettik. Bu silâh ve cephanelerin Millî mücadelede ne büyük bir menba teşkil ettiğini kimse inkâr edemez. Bu esnada İngilizler şarktaki altı vilâyeti işgal teşebbüsünde bulundular. Bunada mümanaat ettim. İngilizler beni ortadan kaldırmaktan başka çare bulamıyarak şarktaki İngiliz orduları kumandanı Mareşal Allenby İstanbul'a geldi. Benim için Tefvik Pş. hükümetini tazyik etti ve beni derhal İstanbul'a celbettirdi. Altıncı ordu bu esnada yani şubat 1919 da lağvedilerek kalan kıtaat ile merkezi Diyarıbekir olmak üzere 13. Üncü Koloradunun teşkilî emrolundu ve beni İstanbul ve beni İstanbul Hükümetinin taltifkâr agziyle İstanbul'a celbeden İngilizler Haydarpaşa istasyonunda 2/ Mart/1919 da tevkif ile Maltaya sürdüler. Bu esnada dokuzuncu ordudan mada diğer ordular kumandanlarının kâffesi çoktan İstanbul'da bulunuyorlardı ve İngilizler bunlara ilişmemişlerdi. Seferberlikten evel Erkânıharb mektebinde talebemden olan Recep beyi, ben umumî harpte üçüncü ordu karargâhında mülhak mülâzim ve ben Maltadan İngiliz esaretinden kaçıp 1921 de Anadolu'ya İstiklâl mücadelesine iltihak ettiğim zaman Yüzbaşı ve Ankarada B. M. M. inde Başkâtip olarak görmüş idim. Tabii Recep beyin ozamki mevki ve vazifeleri icabı bu Musul meselesi hakkında fazla malûmatı olamazdı. Ancak bugünkü Recep beyin üniversitede bu işler hakkında ders verirken Büyük Erkânıharbiyedeki vesayiki daha iyi okuyup mütealea serdetmiş olmasını tahmin ederim. Maksat, tabii bugün vatan için tamamilen fâidesiz münakaşa çıkarmak değil, tarihi hakikatı tenvidir. Bunun için bu mesele hakkında hafızamda kalan şeyleri bu münasebetle yazıp tavzihi fâideli adettim efendim .

A	IV-14
D	61
F	54-17

Umumî Harpte Altıncı Ordu ve İstiklâl Mücadelesinde Birinci Ordu Kumandanı

A L İ İ H S A N

CUMHURİYETİN ARŞIVI	
Yer No	_____
Dos. No	_____
Vesika No	_____

CUMHURBAŞKANLIĞI ARŞIVI	
Yer No. :	_____
Dos. No. :	_____
Vesika No.:	_____

Istanbul 17 Nisan 1934

A	54-14
D	61
F	54-14

Efendim .

14 Nisan 934 tarihinde İstanbul Üniversitesinde verdiğiniz takrirde benden bahsettiğinizi 15 Nisan 1934 tarihli İstanbul gazetelerinde okudum . Buna karşı Milliyet , Cumhuriyet Vakıt , Akşam ve Son posta gazetelerine gönderdiğim mektubumun bir sureti melfuttur .

Cumhuriyet kanunlarına rağmen gazetelerin hiç biri mektubumu neşretmedi herhalde zatiâlinizden müsaade almak istiyorlar .

Lütfen bu müsaadeyi esirgeneyerek mektubumun aynen neşrini temin buyurmanızı rica ederim . Verdiğim tafsilata göre Büyük Erkânı harbiyede bulunması lazımgelen ve benimle İzzet Paşa arasında coryan etmiş olan şifreli muhabereleleri tetkik buyurduktan sonra gelecek takririnizde bahsı yeniden tavzih ve tashih edeceğinizi ümit eylerim .

Cevabınızı bekler ve saygılarımı sunarım Efendim .

Mülga 1 ve VI ıncı Ordular Kumandanı

Ali İhsan

T.C. BAŞKANLIĞI ARŞİVİ	
Yer No. :	_____
Dos. No. :	_____
Vasika No. :	_____

Ankara
23. Nisan. 934

A	IV 14
D	61
F	54-12

Paşa Hazretleri,

17. Nisan. 934 Tarihli mektubunuzu ve buna ekli izahnameyi aldım.

(Her halde) kaydı altındaki kat'ı hükmünüze rağmen bahsı geçen gazetelerden hiç birisi bunun neşri hakkında benden izin istememiştir. Yalnız bu gazetelerden birinin başında bulunan bir arkadaşım, kendi takdiriyle, neşrinin münasip görmediği mektubunuzun bir suretini posta ile bana yolladı. Diğer gazeteciler de, olsa olsa, bir ders mevzuunun günlük neşriyatın sürüp gidici akışına kaptırılmasını ve belki de sizin gibi düşünerek zararlı münakaşa kapusu açılmasını münasip görmemiş olabilirler. Maamafih, zan buyrulduğu gibi Cumhuriyet Kanunlarına rağmen hareket Türkiyede kimsenin haddi değildir. Bu yolda bir eksiklik gören vatandaşın, yine Kanun yolları ile maksadının teminine çalışması hem hakkı ve hem de vazifesidir. Binaenaleyh gazetelere yazmak istediğiniz şeyin neşrinin temin için sizin bana ihtiyacınız olmadığı gibi benim de gazetecilerden kendi takdirleri hilafına bir hareket istemeğe hakkım yoktur. Şu halde tarafımdan verilmesi veya verilmemesi hatıra gelebilecek bir müsaade mevzuubahs olmaz.

Yolladığınız izahnameyi mütaleadan sonra buna yazdığım cevabı bağlı olarak takdim ediyorum. Söylenen bir sözde haksızlık görenlerin istediği izahatı vermek insanlar arasında insan olarak yaşayan herkesin borcudur. Benim de bu vazifeyi yapacağım tabii bulunduğuna ve, sizin ifadenizle, (Maksat bu gün vatan için tamamiyle faydasız münakaşa çıkarmak) olmadığına göre meselenin gazetelere intikali teşebbüsü alınmadan evvel bana yazılması daha uygun olacaktı zannındayım. Netekim mektubunuzu alır almaz bir çok işler arasında dar olan vakitlerimin yettiği kadar tekrar

GÜMÜRHANLIK ARŞIVI	
Yer No. :	_____
Dos. No. :	_____
Vesika No.:	_____

- 2 -

A	II-14
D	61
F	54-13

tetkikat yaparak konferansta söylediklerim ile bu konferansa esas olan vaziyeti karşılaştırdım; bir yanlışlık veya haksızlık görseydim tashih yolunu bulmak vicdan borcu olurdu. Yeni buluşlarım eski görüşlerimi teyit ettiği için buna lüzum kalmadı. Şu hali ile münakaşayı bir ders yeri olan Üniversite kürsüsünde nakletmemekteki özürümün makbul sayılacağını umar ve saygılarımı sunarım Efendim.

C. H. F. Kâtibiumumisi

Kütahya mebusu

CUMHURİYET ARŞİVİ	
Yer No. :	_____
Dos. No. :	_____
Versiyon No. :	_____

Ankara
23. IV. 934

23. IV. 934 Tarihli mektubuma ektir.

I - Mevzuun izzahı :

A	IV-14
D	61
F	54-6

Universitedeki üçüncü konferansımın mevzuu büyük muharebenin sonu ile istiklâl muharebelerimizin başlaması arasındaki devrin hikâyesidir. Bu sırada Mondros mütarekenamesinin askerî bahislerini mütaleaya geçiyorum. Talebeye evvela, mütareke, mefhumunu tarif ediyor, mütarekenin iki taraf Orduları arasında muvakkat bir muharebe fasılası olduğu ve mütareke halinin ya bir sulhle neticelenebileceğini veya sulh şartlarında uyuşulamazsa yeniden muharebenin başlayabileceğini söylüyorum. Buna göre (mütarekename) ismi verilen akıtların mahiyetinde iki taraftan birinin öteki tarafa bir daha muharebeye başlamayı imkânsız kılacak terhis, silah teslimi, mühim noktaların (Limanlar, Demiryollar ve saire) işgali gibi şartlar teklif etmesi doğru olmadığını ve bu teklif yapılırsa bile kabul edilmemesi lâzım geldiğini ve Mondros tipinde bir mütarekenameyi kabul etmenin mahvolmak demek olacağını ve böyle bir vaziyeti ihtiyarla kabul etmekten ise muharebeye devam kararını vermek daha doğru olduğunu ve ancak böyle bir mukavemet kararı karşısında mütareke hükümlerinin düzeltilmesi mümkün olacağını izzah ediyorum.

Bu vaziyetten istifade ederek ruhlarını istiklâlin ve inkılabın heyecanı ile besleyip istikbale hazırlamakla mükellef olduğumuz yeni nesile mütareke tatbikatı safhalarını tahlilî bir surette göstermek ve bu günkü Devletin kurulmasında olduğu gibi yaşamasında da esas olan (imha teşebbüslerine karşı her şeye rağmen mukavemet) zihniyetini aşılacak vazife idi. Konferansın bütün tafsilatına bu ruh hakim oldu.

Söz sırası mütarekenin askerî kısımlarının tatbikine geliyor. İmza tarihindeki vaziyete göre düşmanla yakın muharebe temasında bulunan

- 2 -

M. S. ÇANLIĞI ARŞIVI	
Dos. No. :	_____
Vesika No.:	_____

A	14-14
D	61
F	54-2

iki cephemiz vardı. Bu cepheler, yani Suriye ve Irak matakaları hakkında ıyâzâhat veriyorum. Yıldırım Grubu Kumandanı, İngilizlerin geri çekilmek ve teslim talepleriyle beraber mütareke ilânında bulunduğumuz hattın içindeki noktaları işgal etmek, tekliflerini de reddediyor. Mütakerede her hangi gevşekliğin mütarekenin ağır olan hükümlerini daha ağırlaştıracağını ve bilakis azinkârlığın da esas ağır olan vaziyeti hafifleteceğini Ordularına tebliğ ediyor. İskenderonun işgali teşebbüsüne karşı da ateşle mukabele edilmesi emrini veriyor. Bundan başka İstanbuldaki Hükümetin nihayet İskenderonu teslim hususundaki İngiliz taleplerini terviç eden emirlerini de yapmıyor.

Irak cephesinde, aynı mahiyette devam eden tazyıklara karşı Ordunun mukavemet yolundaki temas ve muhaberelerine rağmen İngilizler, Musulu işgal ediyorlar. Burada mühim bir nokta, Musulun İngilizler tarafından işgali emri vaki olduğu zaman Başkumandanlık Erkanıharbiye riyasetinin Şehrin teslimi hakkında henüz kat'i emrini vermemiş olmasıdır. Bilakis O sırada İstanbul, İngilizlerin Musulu işgal etmek teşebbüslerinin haksızlığı kanaatindedir.

Konferansta Altıncı Orduya dair söylediklerim Şudur:

(Irak cephesine gelelim:

Altıncı Ordunun bu teklifler üzerine yaptığı temas ve muhabere-lerden sonra İngilizler Musulu işgal ettiler. Ordu geriye çekildi. bir müddet sonra bu Ordunun Kumandanı Ali İhsan Paşa İngilizler tarafından işgal olunarak kendisine refakat ettirilen müfrezenin nezareti altında İstanbula geldi. Ve Orada tevkîf olundu. Kara yollarının kapalı olması ve İstanbula kadar emniyetle gelmek gibi mülâhazaların bu harekete sebep olduğu anlaşılıyor.)

Görüldüğü gibi mevzuun Umumi harbin cereyan ettiği zamana âit vaziyetlerle hiç bir alâkası yoktur. Hesele, imha edici hükümleri ihtiva

- 3 -

MÜHÜRBAŞKANLIĞI ARŞIVI	
No. :	_____
Dns. No. :	_____
Vesika No. :	_____

edem mütarekenameye istinat edilerek yapılan düşman tazyıklarına mukayemet etmenin ve etmemenin netivelerini görmek ve bundan istikbalin güçlükleriyle uğraşacak yeni nesile intibah dersi çıkarmaktır.

II - Gazeteler için yazılıp sureti bana yollanan mektubun maddelerine birer birer cevap :

A	V-14
D	81
F	59-8

Birinci Maddeye: Bu tafsilat mütarekeye değil bundan evvelki zamana, Umumî harp devrine âittir. Binaenaleyh yukarıda izah ettiğim mevzuunun dışındadır. Harbin devamı esnasında Halebin düşmesi vaziyetinin mütarekeden sonra Musulun elden çıkması meselesi ile karşılıklı mütaleasına imkân yoktur.

Bundan başka geçmiş muhabebe safhaları hakkında herkesin bir mütaleası olabilir. Şamın, Erzurumun, Bağdadın düşmesi hakkında da fikirler söylenebilir. Bunları tetkik için her vaziyete hakim olan maddî ve manevî şartların bütün teferrüatıyla bilinmesi icap eder.

Bunlar Umumî harp tarihine âit meselelerdir.

İkinci maddeye: Evvet. vaziyet böyle idi. Mütareke imzasında Musul bizde Halep düşmanda idi. Leyman Paşa Grup karargâhını Adanada devretti. Bu Grup emrindeki iki Ordunun karargâhları daha ileride bulunuyordu. Bunun aksine hiç bir söz söylenmemiştir.

Üçüncü maddeye: Mütarekeyi müteakıp İngilizlerin Yıldırım karşısında Kilikyayı ve Altıncı Ordu karşısında Musulu ve Me-

- 4 -

MILLÎ HÜKÜMETİNİN ARŞIVI	
...	...
...	...
...	...

zopotamyayı işgal etmek istedikleri doğrudur. Fekat bunda ^{na} Kilikyadan bahsederken (Halepten başka) tabirinin kullanılması yerinde olmasa gerektir. Çünkü Halebin mütarekeden evvel düşman eline düştüğü malumdur.

A	V-14
D	61
F	54-9

Dördüncü maddeye: İşte asıl mevzu budur:

Bu maddede Musulu terk etmemek için altıncı Ordunun İngilizlere ve İstanbuldaki Hükûmete karşı mukavemet ettiği ^{mi} ve uzun muhabere neticesinde (yeniden kan dökmekten ictinap zaruretini karşısında) Hükûmetin Musulun terk edilmesini (kat'i surette) emrettiğini hikâye buyuruyorsunuz.

Fekat bundan sonra İngilizlerin Musulu nasıl ve ne vakit işgal ettikleri hakkında hiç bir şey yazılmıyor. Bununla beraber ifadelerin akışına göre, bu (kat'i emir) üzerine ve bu emirden sonra, işgale müsaade edildiği anlatılmak isteniyor. Benim ilk ve son tetkikatım bunun aksini gösteriyor. İngilizler Musulu Altıncı Ordu İstanbulun kat'i emrini almadan işgal etmişlerdir.

Mektubunuzda, Musul meselesinin sulhten sonraki hal şekli için yazılan itinalı bir cümle ile Musulun bu günkü Türkiye hududu dışında bırakılması bir kabahat gibi (Millî Hükûmetin) uhdesine bırakılıyor.

Bu ayrı bir siyasi hadisedir ki yeni Millî Devletin bu mesele üzerindeki mesaisi ciltler dolduracak bir mevzu teşkil eder. Temin ettiği Millî hududlar ve tam istiklâl şartları ile bir şah eser olan Lozan sulhünü yapmak için borçlar meselesi ile birlikte halli sonraya bırakılan Musul meselesi üzerinde münakaşa açmak meylî varsa; bunun da mütareke esnasında elde bulunan mühim bir noktanın düşman eline geçmesi

- 5 -

MÜHÜR VE MÜHÜR ARŞİVİ	
Yar. No. :	_____
Das. No. :	_____
Vesika No. :	_____

A	V-114
D	61
F	54-10

ile karıştırılmaması ve ayrıca vazedilmesi icabeder.

Bu takdirde harpte ve mütarekede olduğu gibi sulh günleri-
nin bütün harici meselelerini mütalea ederken dahi kışkanç
bir uyanıklıkla ayakta bulunan Cümhuriyet Hükümetinin ha-
kikatlar üzerinde milleti tekrar tenvir edeceğine şüphem
yoktur.

Bu maddedeki yazılarınız O çeşnidedir ki eğer mektubunuz
intişar etseydi okuyanlar arasında (Musulu mütarekede ben-
den aldılarsa sulh yapılırken de onlardan aldılar) gibi bir
şey denek istediğinize hükmedecekler bulunacaktır. Fekat
Bunlardan bir kısmı olsun harpte olduğu gibi mütarekede de
elden çıkan yerlerin ekseriya sulhte tekrar alınması mümkün
olmayacağını düşünmektedir.

Beşinci maddeye: Musulun Garp ve Şinalinde mevzilarde kalarak, Silâh ve
Cephanelerin kaçırıldığı, İngilizlerin şarktaki Vilayetle-
rin işgali teşebbüslerine nani olduğu hakkındaki yazılar
Altıncı Ordunun uhdesindeki vazifelerden bu kısımları ~~esi~~
yaptığını gösterir.

Ders mevzuum olan Musulun elden çıkması bahsının ~~arşında~~
olan bu noktalar üzerinde yazılarınıza uymayan bir şey söy-
lenmiş olmadığım için bu bapta bir şey yazmayacağım.

Ancak bütün diğer Ordu Kumandanları tevkif edilmedikleri
halde sizin tevkif edilmiş olmanızı söylerken yazılabileniz-
dan sizden ıynalarda hakka, mantıka ve insafa uyar bir taraf
görmediğini arz etmeliyim. O zaman, bu zaman ve her zaman

bu mesele üzerinde durulunca yakalanıp Maltaya gönderil-
menin veya gönderilmemenin Menleket bağlılığı ve hizmeti
bakımından toptan bir görüşte ve kendi başına bir kıymet

L. No. :	
U. No. :	
Vesika No. :	

ve ruhan unsuru veyahut kıymetsizlik sebabi telakkisine inkân var mıdır?. Bu sùale evvet demek bizim eyi ve fenalarımızın takdirinde İngilizlerin isabetini kabul etmek olmaz mı? Tevkif edilenlerden ve edilmeyenlerden de veya Maltaya gidenlerden ve gitmeyenlerden de hen kıymetliler hen kusurlular olduğu neydanda dır ve bu tabiidir.

Bu maddedeki (beni İstanbul Hükümetinin lutûfkâr ağıziyle İstanbulla celbeden İngilizler Haydarpaşa istasyonunda tevkif ile Maltaya sürdüler.) ibaresini benim derste söylediğim şeyin bir başka tarzda tekrarı gibi görmemek mümkün değildir.

Haşiye: Mektubunuzun sonunda ismini anarken sıraladığınız eski rütbe ve vazifelerim bana tatlı ve şerefli hatıralar ilham ediyor. Tahsil ve tecrübe yollarından geçtikten sonra, göçen bir köhne alenin yerine dipdiri bir Devlet ve dört bakımdan kuvvetli ve şerefli bir Millet kuran büyük hadiselerin içinde pişmiş bir adamın yirmi sene evvel Müslazın olduğunu zikrederek onun yukarıdan beri tahlil ettiğim Musulun bırakılması gibi basit bir vaziyeti mütalea edebilmesine şaşnak, dünyanın hayatlı ve hareketli gidişine uynayan durgun bir görüş olmaz mı?

Bu mütaleayı kabul etmek bir vaziyeti tahlil hakkını, bu devri yaşanmış bir adama çok görmekten de başka bir şeydir. Eğer böyle düşünürsek, bugünün hadiselerini mütalea etmek hakkını O hadiselerden uzak kalmış olan bu günün diğer bütün evlatlarından ve bilhassa ilerki nesillerden büsbütün refetmek lâzıngelir ve bu, istikbal için ibretlerle dolu olan istiklâl ve inkılap tarihinin bizim gözlerimizle beraber kapanmasını istenektten başka bir şey ifade etmez.

A	VI-16
D	61
F	54-11

Istambul:12/5/934

Muhterem Recep Beyofendi,

A	114	RESMÎ MÜHÜR
D	61	Res. No :
F	54-3	Res. No :

23/4/934 tarihli mektubunuzu ve buna ekli cevabınızı

aldım. Zahmetinize teşekkür ederim. Tavzihimi neşretmeyen ve Hükümetten tahsisat alan ve sahipleri mebus olan bu gazeteleri bu günkü kanunlara göre avukat tutarak dava etmek sokağapara atmak ve havaya kılıç sallamaktır .

Dersiniz gazetelere geçtiği cihetle , bunları okuyanlara cevabımı duyurmak lüzumu gayet tabiidir . Sadece size yazmak bu lüzumu tatmin edemezdi. Dersi dinleyenlerle gazetelerde okuyanlar bu yazıdan haberdar olamazlardı.

Haşiyenizdeki mutaleanızın pek şaşkın olduğunu söylemekliğime müsaade buyurunuz . Her kes her vaziyeti bilgisine, aklına ve idrakine göre mutalea edebilir . On beş yirmi sene evvelki Recep Bey Musul mes'elesinin teferruatına vakıf olamazdı. Fakat bu günkü Recep bey Üniversite kürsüsünde ders takrir etmezden evvel resmî vesikaları iyice tetkik edip ona göre mutalea yürütmelidir ve bu mutaleada o zamanki ahvali ve şartları layikile nazarı dikkate almalıdır . Mütarekeden evvel serian Münferit sulh akti lüzumuna dair zamanın padişasına arz edilmek üzere onun seryaverine yedinci ordu kumandanı tarafından çekilen telgraf namede o zamanki ahval ve şartları pek vazih surette gösteren bir delildir . Yoksa ne size ve ne de her hangi bir insana aklının ermediği şeye karışma demek hiç bir zamandahayalimizden bile geçmez . Eger İskenderunu mütarekeden bir az sonra düşman işgal

(a)

A	IV-14
D	61
F	54-4

etmeseydi veya bu gün İskenderun elimizde bulunsaydı Musul ile İskenderun arasında bir mukayese hâk lı olabilirdi. Bu günkü vazifeniz iktizası verdiğiniz cevapları yeniden tahlil etmeği ve size mukabil cevap vermeği lüzumsuz ad ediyorum. Ancak bunlardan birine cevap vereceğim: oda gerek ikinci sayfada ve gerek dördüncü maddeye cevap fıkranızdaki (İngilizler Musulu , Altıncı ordu İstanbul kat'ı emrini almadan işgal etmişlerdir) hükmüne aittir . Su tamamen yalıştır . Altıncı ordu İstanbul kat'ı emrini aldıktan sonra Musulu terk etmiştir . Son güne kadar gerek benim karargâhım ve gerek ordunun muharip kuvveti tamamile Musulda ve Musul şehrinin cenup sırtlarında ve İngiliz kuvvetleri de bizim ileri karakollarımızın cenubunda idi. Benimle müzakereye gelen İngiliz kumandanlarını bu meyanda isimleri hatırimda kalan ceneral (Fenşcv) i ve daha sonra İrakdaki İngiliz ordusu kumandanı ceneral (Marşal) i Musulda bu işleri müzakere vesilesinden dolayı Musulun cenup kenarında bir konsoloshanede misafir etmiştik; çünkü şehir harici tamamile çöl idi; ve her gün bunlarla buluşup müzakere ediyorduk; eger bu (İngilizlerin Musulu işgali) tarzında tefsir ediliyorsa bunu size söyleyenler pek hayasızca tahrif yapmışlardır .

Ben de vesail olmadığı için Musulu bizim ne günü terk ve tahliye ettiğimizi söyleyemem; fakat başkumandanlıktan gelen kat'ı emri Musulda aldığımı ve bunun üzerine Musulu terkederek ve bundan sonraki raporumu da Musuldan yazıp badehu çektiğimi kat'iyetle ve bu tarihin de Teşrimisaninin takriben ortasına doğru olduğunu tamini olarak söylerim. Başkumandanlığın Musulu terk lüzumu hâk kindaki kat'ı emrile bizim cevabımız ve bunların tarihleri Altıncı ordunun harp

BAŞKANLIĞI ARŞIVI	
Tar. No. :	_____
Dos. No. :	_____
Yazma No. :	_____

(3)

ceridesinde münderiçtir . Üniversite kürsüsünde bu mesele hakkında ders takrir edecekler , Altıncı ordunun harp ceridelerini , muharebe raporlarına , keza karergâhı umuminin harp ceridelerini ve iki karargâh arasında cereyan etmiş emir , rapor vesaire gibi muharebeleri ve böyle resmi vesikaları layıkile tetkik ederek takrirlerini bunlara istinat ettirmelidir . Yoksa sizde, mütarekeden üç sene sonra , benim istiklâl mücadelesinde birinci ordu kumandanı bulunduğum zamanda ordu erkânıharp reisliğini yapamadığından dolayı tekdır ve nihayet istifaya mecbur ettiğim ve bilahara Kastamonu mebusu iken hilâfet meselesinde de şükranî nimet borcunu güzel eda eden Kaymakam Halit beyin Ordu erkânıharbiye reisliğinden çekildikten sonra , gâya kendisini müdafaa için , Garp cephesi kumandanına yazdığı jurnalı bir rapor telekki ederek , bu jurnalın saçma sapan muhteviyatına ve bu meyanda üç sene evvelki Musul vak'asına dair yazdığı şeylere istinat ediyprsanız ozaman sizde hiç bir sözüml yoktur .

Böyle şeylere istinat poletikacıların sokak yaygaralarına veya demagoji'ye yarar . Benim böyle şeylerle işim yoktur ; bunları ne okur venede cevaba değer telekki ederim.

Mütarekeden ve Musuluñ işgalinden dört, beş ay sonra

Altıncı ordunun lağvı dolayısıyla usulen ve benden çok evvel orduları lagvedilmiş kumandanlar gibi onların buldukları İstanbula gelmekliğini:

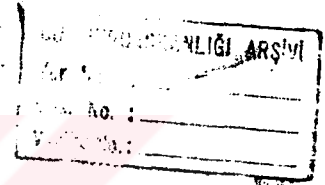
(İngilizler Musulu işgal ettiler ve ordu geriye çekildi. Bir müddet sonra bu ordunun kumandanı Ali İhsan paşa İngilizler tarafından igfal olunarak kendisine refaket ettirilen müfrezenin nezareti altında İstanbula geldi) şeklinde takrir etmek hadiseyi bir hamur yapup istediğiniz tarzda yugurarak şekil ve tertip vermekten başka bir şey olmaz . Hiç olmazsa böyle şeylerin üniversite kürsüsüne kadar çıkınmasını temenni eder ve saygılarımı sunarım, efendim.

MÜHÜR VE ŞİKRANLIĞI ARŞİVİ	
Tar. No. :	_____
Pos. No. :	_____
Vcsika No. :	_____

Mülga VI ve I inci ordular kumandanı
Ali İhsan

Ankara: 29.5.934

A	V - 14
D	61
F	54

Paşa Hazretleri ;

Bir hakikati arayarak sonunda faydalı netice-
lere varmak kasdolunan her münakaşada riayet edilmesi zaruri
iki şart vardır . Birincisi , mevzua ve sadede sadık kalmak
ikincisi , konuşan veya yazışanlar arasında adaba hürmet etmek.

Birinci mektubunuzda , çizgisi dışına çıktığınız
sadedir tesbiti için bana verdiğim cevapta emek sarfetmiş idim.
İkinci mektubunuzun cevabında da adaba riayet mes'alesile iş-
tigale mecbur olmak bana hazin geliyor . Fakat yukarıda dediğim
gibi bu yazışmalardan maksada yarar bir netice çıkarmak için
buna mecburiyet vardır .

Bir mutaleaardan bahsederken bunun (pek şaşkın)
olduğunu yazıyorsunuz , mektubunuzun başka bir tarafında da
benim fikir ve hükümlerime esas tutmadığım eski erkânı harbiye
reisinizin bir yazısını mevzubahis ederek ve Üniversite kür-
süsündeki sözlerimin buna istinat ettiğine de hükmederek
(böyle şeylere istinat politikacıların sokak yaygaralarına
veya demagojiye yarar) diyorsunuz . Her hangi mes'ele için
olursa olsun konuşan ve yazışan olgun insanlar birbirlerine
bu kelimeleri ve sözleri kullanmazlar . Bir kapalı zarfın
harimine sığınarak onun içine konacak mektubun satırları ara-
sına kibar olmayan bu nevi sözler sıkıştırmak herkesin her
zaman yapabileceği bir marifettir .

Farz buyurunuz ki ben de aynı izi takip edeyim .
 Netice ne olur ? siz başlarsınız ; ben devam ederim . Kelime-
 lerin şekillerinde ve manalarındaki hüviyet git gide galiz-
 leşir . Önce bir atışma halinde başlayan ifadelerin perdesi
 derece derece yükselir . Nihayet, bir gün Orduya kumanda etmiş
 bir zatla bu gün millet hizmetlerinde çalışan bir adam ara-
 sında Tükkiyenin hiç bir yerinde halkın hiç bir sınıf ve ta-
 bakası için yakışır addedemeyeceğimiz bir söğüşme baş gösterir.
 Ben işi bu yola dökmekten kaçınmağı vazife sayarak kullan-
 dığınız bu ağır kelimelerin şekil ve manalarını sadece size
 rod ve lade etmekle iktifa ediyorum . Ve ondan sonra mevzu-
 un beni alâkalandıran kısımlarına cevap vermeğe geçiyorum .

A	IV. 19	
D	61	X
F	54-1	X X

GÜ. HURBAŞKANLIĞI ARŞ.	
Yer No. :	
Dos. No. :	
Vesika No. :	

I. Asıl mevzuun biri , altıncı ordunun bağlı
 olduğu makamdan Musulun İngilizlere bırakılması hakkında
 (kat'i emri) almadan evvel şehrin İngilizler tarafından işgal
 edilmiş olup olmamasıdır .

İkinci mektubunuzda (bu bapta kat'i emri aldık-
 tan ve cevabını Musuldan yazdıktan sonra çıktığınızı katiyet-
le tekrar ediyorsunuz . Hakikat bunun tam hilâfıdır . İngiliz
 askerleri daha evvel Musul şehrine girmiş olmakla beraber
 düşman Teşrinisaninin 8 inci günü Musulun bütün idaresine
 el koydu ; ve Hükümet binasına İngiliz bayrağı çekildi .
 Aynı günde Musulu terk etmiş olan zati âlileri , bahsettiğiniz
kat'i emri bundan bir gün sonra Nusaybinde aldınız .

Görüyorsunuz ki Üniversite kürsüsünde derse
 zemin olan bu nokta dediğiniz gibi şu veya bu zatın sözüne
 veya yazısına değil hakikatin kendisine istinat ediyor .
 Ve bu suretle altıncı ordunun mütareke devrinde muhafazaya

meçbur olduğu yerleri (kat'i emri almadan) düşman işgaline bıraktığı anlaşılıyor .

2.-Diğer mevzuda refaket ettirilen İngiliz müfrezesinin nezareti altında İstanbula gelişinizdir .

Bu gelişin orduları lâğvolunan diğer kumandanların vaziyetine benzerliğini kaydediyorsunuz . Hakikatte benim temas etmiş olduğum bu geliş şekli ile diğer kumandanların vaziyetleri arasında hiç bir benzerlik yoktur . Mütareke, fasılaya uğramış bir harp hali olduğuna göre uhdesine Ordu kumandanlığı gibi en büyük şeref ve kudret emniyet edilmiş olan bir zatin zamanın hal ve şartları ne olursa olsun düşman vasıta ve silâhının himayesi altında bir yerden bir yere gitmesi millî , siyasî ve askerî bakımlardan ibretle mutaleaya değer bir hadise değil midir ? Bu nokta hakkında benim konferansta kullandığım tabirler vaziyetin hakikatteki bu ağırlığına nisbetle çok hafif kalır .Kaldı ki itirazlarınız üzerine vaktimin yettiği kadar derinleştirdiğim tetkikat hazin olan bu seyahat şeklinin bizzat kendi talebinizle ve İngilizlerin de bu talebi maksatlarına uyar bularak kabul ve tatbik etmelerile mukabulduğunu gösteriyor .

3.- İşleri başından aşan bir adam sıfatıyla mevzu dışında yazdığınız diğer noktalara cevap vermeyeceğim . Yalnız bir çok güçlükler içinde millî vazifelerini yapmağa çalışan Türk gazeteleri hakkında yaptığınız insafsız tarizlerin büyük bir günah olduğunu kaydetmek benim için bir vazifedir . Bhusus intişar etmeyen hususî bir muhabere esnasında haklarında reva gördüğünüz ifadeleri onların bizzat karşılamalarına imkân olmaması bana bu vazifeyi iki katlı bir yük olarak tahmil ediyor .

Saygılarımı sunarım, efendim .

A	IV-14
B	61
F	54-2

UMHURBAŞKANLIĞI ARŞİ.
er No. : _____
os. No. : _____
esika No. : _____

T. C.
P. T. T. U. M.

TELGRAF

Yol [Nu. 201/1]

Devlet telgraf muhabezelerinde
devlet mesajları, teletraf, ağırlıklı

Servis işaretleri

Adres: Yolcu
Cumhurbaşkanlığı hususî
Kalem direktörlüğüne
delma hake İstanbul

A	W-9
D	STL
F	37

İLK MERKEZ	No	KELİME	VERİLDİĞİ		RESMİ-		ORTA MERKEZ	ALINDIĞI		İMZA
			Tarih	Saat	HUSUSİ	Tarih		Saat		
Ankara	16191	24	29-2-1957	18-57		HUSUSİ		29-2-1957	20-44	<i>[Signature]</i>

Tefter imkânı konferansını vermek üzere İstanbul'da
gelirler cöta Türkiye arşını dilerini sergiler

C. H. P. has Kâtili

Lüya Çobran

T. C.
P. T. T. U. M.

Devlet telgraf muhaberatından
dolayı mes'uliyet kabul etmez

TELGRAF

Yol (No: 251/1.)

Adres : *Çeşme*
İzmir

Servis işaretleri

A	N-9
D	57
F	30

İLK MERKEZ	No	KELİME	VERİLDİĞİ		RESMİ-	ORTA MERKEZ	ALINDIĞI		İMZA
			Tarih	Saat			Tarih	Saat	
<i>Ankara</i>	<i>12219</i>	<i>24</i>	<i>12/2</i>	<i>19/</i>			<i>12/2</i>	<i>19/</i>	<i>[Signature]</i>

193

*Çeşme ders için İstanbul'da bulunan öğretmenleri
Cenabı Hakkıya, Seccade Hanım'ın yanına
Bay H. Kaya
Ankara'da*

12-19-1946

[Signature]

[Signature]

Sözlerimin takribi notu

A	IV-1	A	IV-1
D	49	D	49
F	136	F	136-1

EK-XIII

Sosyoloji insan cemiyetinin hayatını tetkik ve mutalea eder . Bu mevzu insan cemiyetleri yaşayışının arzettiği tenevvü kadar geniştir . Burada bana sorulmuş olan suallerin dokunduğu politik meselelerde sosyoloji çerçevesi içine girer .

Bir ulus bünyesinde yapılan değişiklikler ister inkılâp şeklinde hızlı bir tatbik yolu ile ister (evolution) seyri altında hayata konulsun ; Bunlar muhitin tabii ihtiyaçlarını karşılamalıdır . Başka muhitlerin malı olan şekiller ve fikirler bir milletin kendi şartlarına uygunluk kaydı göz önünde tutulmaksızın tatbik sahasına sokulursa bundan zararlı neticeler doğar . İnkılâp yolu ile bir sosyal bünyenin derinliklerinde yapılan değişikliklerin esası bizzat hayattan alınmalıdır .

İnsanlığın müşterek malı olan ve geçmiş devirlerde olsun şimdi olsun incelenen politik , sosyal ve ekonomik fikirlerde her inkılâp için istifadeli taraflar vardır . Fakat bu fikirlerin ham olarak tatbiki yoluna gitmemek, muhitin çok mütenevvi olan şartlarına ve ihtiyaçlarını birinci derecede göz önünde bulundurmamak ve dış alemde bize intikal eden fikirleri de akliselimin ve tecrübemizin filitresinden süzdükten sonra bunlardan istifadeye değerli olanlarını iyi seçmek lâzımdır . Bu gün her içtimâî bünyeye isabetle tatbiki tavsiye edilebilecek müşterek bir inkılâp formülü yoktur .

Devlet hayatı için kopye edilmiş bir rejim fikri çok tehlikeli bir şeydir . Buna rağmen (rejim taklitçiliği) hastalığının zararlı bir sirayet halinde oluşu gözü çekiyor . Bu hastalığa tutulan milletler kendi muhitlerinde huzursuzluğa mehkûm oldukları gibi bütün beşeriyetin huzur ve rahatı bakımından da zarar verici bir unsur olmaktan kurtulamazlar .

Türk milleti , kurtarıcı ve kurup işletici şefinin mümtaz şahsiyetinde tarihteki değerine yaraşan , realite ile geniş tecrübeler neticesine dayanan ve kendi bünyesine uygun bir inkılâbı tahakkuk ettiren kahramanı bulmuştur .

Bugün Türkiye Cumhuriyeti, bütün dünya devletleri arasında, orijinal ve en geniş tesirli^{levi} inkılâbı kendi özel hayatının icaplarına uydurmakta en ziyade muvaffak olmuş bir devlettir .

Benim bu sözlerimde insanların kendi muhitlerini iyi görmesi ve kendi hareketlerini beğenerek mukayesesiz bir nikbinlik içinde memnun yaşamaları meylinin tesiri yoktur . Bütün arkadaşlarımla samimî bir inanışla bu fikirler etrafında benimle birleşik olduklarına şüphe etmiyorum .

13.4.1937

Atatürk'ün yazılan dosyasına
4-2-1937

YARARLANILAN KAYNAKLAR

I. RESMİ BELGELER

Peker'in Özgeçmişi ve Askeri Hizmet Safahatı ile İlgili Belgeler

Türkiye Büyük Millet Meclisi Mebusları Tercüme-i Hal Dosyasından Sağlanan ve Peker'in Özgeçmişini Gösteren Belge

1920-1924 Tarihli Hakimiyet-i Milliye Gazetelerinden Örnekler

Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivinden Temin Edilen Belgeler:

- 5 Ocak 1925 tarih ve 27/4 Fihrist Nolu Belge
- 5 Ocak 1925 tarih ve 27/5 Fihrist Nolu Belge
- 8 Ocak 1925 tarih ve 27 Fihrist Nolu Belge
- 8 Ocak 1925 tarih ve 27/2 Fihrist Nolu Belge
- 9 Ocak 1925 tarih ve 27/3 Fihrist Nolu Belge
- 9 Mart 1931 tarih ve 11 Fihrist Nolu Belge
- 15 Nisan 1934 tarih ve 54-16 Fihrist Nolu Belge
- 16 Nisan 1934 tarih ve 54-15 Fihrist Nolu Belge
- 17 Nisan 1934 tarih ve 54-14 Fihrist Nolu Belge
- 23 Nisan 1934 tarih ve 54-6 Fihrist Nolu Belge
- 12 Mayıs 1934 tarih ve 54-3 Fihrist Nolu Belge
- 29 Mayıs 1934 tarih ve 54 Fihrist Nolu Belge
- 12 Şubat 1936 tarih ve 30 Fihrist Nolu Belge
- 29 Şubat 1936 tarih ve 33 Fihrist Nolu Belge
- 4 Ekim 1937 tarih ve 136 Fihrist Nolu Belge

II. KİTAP, ANSİKLOPEDİ ve RESMİ YAYINLAR

- Afetinan [Ayşe], Tarihten Bugüne, Ankara, TTK Basımevi, 1970.
- Afetinan [Ayşe], (Haz.), Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları, Ankara, TTK Basımevi, 1969.
- Ahmad, Feroz ve Ahmad, Bedia, Turgay, Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi: 1945-1971, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1976.
- Ağaoğlu, Samet, Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri: Bir Soru, k.y., Baha Matbaası, 1972.
- Ağaoğlu, Ahmet, Serbest Fırka Hatıraları, İstanbul, Baha Matbaası, 1965.
- Ağaoğlu, Samet, Aşına Yüzler, İstanbul, Ağaoğlu Yayınevi, 1965.
- Akkerman, Naki, Cevat, Demokrasi ve Türkiye'de Siyasi Partiler Hakkında Kısa Notlar, Ankara, Ulus Basımevi, 1950.
- Arar, İsmail, (Haz.), Hükümet Programları: 1920-1965, İstanbul, Burçak Yayınevi, 1968.
- Aras, Tefvik, Rüştü, Görüşlerim, İkinci Kitap, İstanbul, Yörük Matbaası, 1968.
- Arcayürek, Cüneyt, Demokrasinin İlk Yılları: 1947-1951, 2. B., Ankara, Bilgi Yayınevi, 1985.
- Atay, Falih, Rıfki, Çankaya, İstanbul, Sena Matbaası, 1980.
- Avcıoğlu, Doğan, Türkiye'nin Düzeni: Dün-Bugün-Yarın, C. I, 11. B., İstanbul, Tekin Yayınevi, 1977.
- Aydemir, Şevket, Süreyya, Tek Adam: Mustafa Kemal, 1922-1938, C. III, 3. B., İstanbul, Remzi Kitabevi, 1969.

- Aydemir, Şevket, Süreyya, Suyu Arayan Adam, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1979.
- Aydemir, Şevket, Süreyya, İkinci Adam: 1884-1938, C. I, İstanbul, Yükselen Matbaası, 1966.
- Aydemir, Şevket, Süreyya, İkinci Adam: 1938-1950, C. II, 4. B., İstanbul, Remzi Kitabevi, 1979.
- Aydemir, Şevket, Süreyya, Menderes'in Dramı, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1979.
- Aydın Tarihi, No: 18, Ankara, 1935
- Aydın Tarihi, No: 19, Ankara, Temmuz 1935
- Aydın Tarihi, No: 79, Ankara, Haziran 1940
- Aydın Tarihi, No: 80, Ankara, Temmuz 1940
- Aydın Tarihi, Sayı: 114, 1-31 Mayıs 1943
- Baban, Cihad, Politika Galerisi: Büstler ve Portreler, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1970.
- Başar, Ahmet, Hamdi, Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye, 2. B., Ankara, AİTİA Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksek Okulu Basımevi, 1981.
- Barutçu, Faik, Ahmet, Siyasi Anılar: 1939-1954, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1977.
- Bayar, Celal, Başvekilim Adnan Menderes. İstanbul, t.y.
- Boratav, Korkut, Türkiye'de Devletçilik, Ankara, Savaş Yayınları, 1982.

Boratav, Korkut, 100 Soruda Türkiye'de Devletçilik, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1974.

Bozdağ, İsmet, Atatürk'ün Sofrası, İstanbul, Kervan Kitapçılık, 1975.

Bozkurt, Celal, Siyaset Tarihimizde Cumhuriyet Halk Partisi: Dünü, Bugünü, İdeolojisi, k.y., t.y.

CHP Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları: 10-18 Mayıs 1931, İstanbul, Devlet Matbaası, 1931.

CHP Nizamnamesi ve Programı, Ankara, 1931.

CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası, Ankara, Ulus Basımevi, 1935.

CHP Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları, 29 Mayıs 1939-3 Haziran 1939, Ulus Basımevi, Ankara, 1939.

CHP Yedinci Kurultay Tutanağı, k.y., t.y.

CHP, 25 Yıl, Ankara, Ulus Basımevi, 1948.

CHP, Millet Hizmetinde 40 Yıl, Ankara, Ankara Basım ve Cilt-
evi, 1963.

CHP Programı, Ankara, 1935.

Cebesoy, Ali, Fuat, Siyasi Hatıralar, II. Kısım, İstanbul, Doğan Kardeş Yayınları, 1960.

Cemal, Behçet, Şeyh Sait İsyanı, İstanbul, Sel Yayınları, 1955.

Dağlı Nuran, Aktürk Belma, Hükümetler ve Programları, 1920-1960, C. I, Ankara, 1988.

Daver, Bülent, Türkiye Cumhuriyetinde Layiklik, Ankara, Son Havadis Matbaası, 1955.

- Demiral, Cafer, (Haz.), Türkiye Cumhuriyetini Yönetenler, Ankara, Türkiye Ticaret Odaları Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Matbaası, 1973.
- Demiral, Cafer, (Haz.), Türkiye'nin 42 Hükümeti, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 1973.
- Doğan, Avni, Kurtuluş Kuruluş ve Sonrası, İstanbul, Dünya Yayınları, 1964.
- Duverger Maurice, (Çev. Ergun Özbudun) Siyasal Partiler, 2.B., İstanbul, 1974.
- Erer, Tekin, Türkiye'de Parti Kavgaları, 1. B., İstanbul, Ticaret Postası Matbaası, t.y.
- Erkân, Feridun, Cemal, Dışişlerinde 34 Yıl: Anılar, Yorumlar, C. I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1980.
- Eroğul, Cem, Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi, Ankara, Savaş Matbaası, 1970.
- Esirci, Şükrü, Menderes Diyor ki, Birinci Kitap, Demokrasi Yayınları, İstanbul, 1967.
- Feyzioğlu, Turhan, Türk Milli Mücadelesinin ve Atatürkçülüğün Temel İlkelerinden Biri olarak Millet Egemenliği, Ankara, 1988.
- Giritoğlu, Fahir, Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii, C. II, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1965.
- Goloğlu, Mahmut, Tek Partili Cumhuriyet: 1931-1938, Ankara, Kalite Matbaası, 1974.
- Goloğlu, Mahmut, Milli Şef Dönemi: 1939-1945, Ankara, Kalite Matbaası, 1974.

- Goloğlu, Mahmut, Devrimler ve Tepkileri: 1924-1930, Ankara, Başnur Matbaası, 1972.
- Goloğlu, Mahmut, Demokrasiye Geçiş: 1946-1950, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1982.
- Gökman Muzaffer, 50 Yılın Tutanağı: 1923-1973, İstanbul, Hürriyet Yayınları, 1973.
- Göze Ayferi, Korporatif Devlet, İÜHF Yayını, Yayın No. 299, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1968.
- Göze Ayferi, Siyasağ Düşünce Tarihi, İÜHF Yayını, Yayın.No. 640, İstanbul, 1982.
- Gözübüyük, A. Şeref, ve Kili Suna, Türk Anayasa Metinleri, 2. B., Ankara, AÜSBF Yayını, No. 496, 1982.
- Gözübüyük, A. Şeref ve Sezgin, Zekai, 1924 Anayasası Hakkındaki Meclis Görüşmeleri, Ankara, AÜSBF İdari İlimler Enstitüsü Yayını, No. 78-60, t.y.
- Grew, Joseph, (Çev. Muzaffer Aşkın) Atatürk ve İnönü, Bir Amerikan Elçisinin Hatıraları, İstanbul, 1966.
- İşıklı, Alparslan, Sendikacılık ve Siyaset, İstanbul, Birikim Yayınları, 1979.
- İş Kanunu, 8 Haziran 1936, No. 3008.
- İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun, 20 Şubat 1947, No. 5018.
- İz, Mahir, Yılların İzi, İstanbul, İrfan Matbaası, 1975.
- Kandemir, Feridun, Kazım Karabekir'in Yakılan Hatıraları: Me-selesinin içyüzü, No. 2, İstanbul, Yakın Tarihimiz Yayınları, 1964.

Kandemir, Feridun, İkinci Adam Masalı, No. 6, İstanbul, Yakın Tarihimiz Yayınları, 1968.

Kandemir, Feridun, Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Komünist Partisi ve Sonrası, No. 5, İstanbul, Yakın Tarihimiz Yayınları, t.y.

Kandemir, Feridun, Hatıraları ve Söyleyemedikleri ile Rauf Orbay, No. 4, İstanbul, Yakın Tarihimiz Yayınları, 1965.

Kandemir, Feridun, Yakın Tarihimiz, C. IV, İstanbul, t.y.

Kansu, Mazhar Müfit, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, C. II, Ankara, TTK Basımevi, 1968.

Karaosmanoğlu, Yakup, Kadri, Politikada 45 Yıl, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1968.

Karakuş, Emin, İşte Ankara: 40 Yıllık Bir Gazeteci Gözü İle, İstanbul, Hürriyet Yayınları, 1977.

Karpat, Kemal, Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal Ekonomik Kültürel Temeller, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1967.

Kılıç, Ali, İstiklal Mahkemesi Hatıraları, İstanbul, Sel Yayınları, 1955.

Kinross, Atatürk: Bir Milletten Yeniden Doğuşu, İstanbul, Sander Kitabevi, 1966.

Kocatürk, Utkan, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi: 1918-1938, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1983.

Koçak Cemil, Türkiye'de Milli Şef Dönemi, 1938-1945, Dönemin İç ve Dış Politikası Üzerine Bir Araştırma, Yurt Yayınevi, Ankara, 1986.

Kongar, Emre, Devrim Tarihi ve Toplum Bilim Açısından Atatürk, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1983.

- Küçük, Yalçın, Türkiye Üzerine Tezler: 1908-1978, C. I, 3. B., İstanbul, Tekin Yayınevi, 1980.
- Küçük, Yalçın, Türkiye Üzerine Tezler: 1908-1978, C. II, 1. B., İstanbul, Tekin Yayınevi, 1979.
- Küçükömer, İdris, Düzenin Yabancılaşması: Batılaşma, İstanbul, Ant Yayınları, t.y.
- Mazıcı, Nurşen, Belgelerle Atatürk Döneminde Muhalefet: 1919-1926, İstanbul, Öztürk Matbaası, 1984.
- Meydan-Larousse: Büyük Lugat ve Ansiklopedi, C. X, İstanbul, Meydan Yayınevi, 1985.
- Nadi, Nadir, Perde Aralığından, 3. B., İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1979.
- Omur, Şinan, (Der.,) Büyük Mareşal Fevzi Çakmak'ın Askeri Dehası Siyasi Hayatı, İstanbul, Sinan Matbaası, 1962.
- Özek, Çetin, Devlet ve Din, İstanbul, Ada Yayınları, t.y.
- Öztoprak, İzzet, Kurtuluş Savaşında Türk Basını: Mayıs 1919-Temmuz 1921, Ankara, T. İş Bankası Yayınları, 1981.
- Öztürk, Kazım, (Haz.,) TBMM Albümü: 23 Nisan 1920-14 Ekim 1973, Ankara, Önder Matbaası, 1973.
- Öztürk, Kazım, (Haz.,) Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları, İstanbul, 1968.
- Pakalın, Mehmed Zeki, Son Sadrazamlar ve Başvekiller, C. V, İstanbul, Ahmet Sait Matbaası, 1948.
- Parla, Reha (Der.,) Belgelerle Türkiye Cumhuriyetinin Uluslararası Temelleri, Lozan Montrö, Türkiye'nin Komşularıyla imzaladığı Başlıca Belgeler, Ankara, 1985.

Peker, Recep, CHF Programının İzahı, Ankara, 1931.

Peker, Recep, CHP Genel Sekreteri R. Peker'in Söylevleri, Ankara, 1935.

Peker, Recep, İnkılap Dersleri, İstanbul, İletişim Yayınları, 1984.

Sencer, Muzaffer, Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri: Azgelişmişliğin Yapısı, İstanbul, Geçiş Yayınları, t.y.

Selçuk, İlhan, Yüzbaşı Selahattin'in Romanı, C. I, 3. B., İstanbul, Remzi Kitabevi, 1979.

Shaw, Stanford J. ve Shaw, Ezel, Kural, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, (Çev. Mehmet Harmancı) C. II, İstanbul, Doğu Matbaası, 1983.

Soyak, Hasan, Rıza, Atatürk'ten Hatıralar, C. I.II, İstanbul, Yapı Kredi Bankası Yayınları, 1973.

Soysal, İlhami, 150'likler, 2. B., İstanbul, Gür Yayınları, 1985.

Sertel, Zekeriya, Hatırladıklarım, 2. B., İstanbul, Murat Matbaacılık, 1977.

Sertel, Sabiha, Roman Gibi: 1919-1950, İstanbul, Cem Yayınevi, 1978.

Şapolyo, Enver, Behnan, Mustafa Kemal ve Birinci Büyük Millet Meclisi Tarihçesi, Ankara, Ülkemiz Matbaası, 1969.

Şaylan, Gencay, Çağdaş Siyasal Sistemler, TODAİE Yayınları, No. 192, Ankara, 1981.

Tansu, Samih, Nafiz, İki Devrin Perde Arkası, İstanbul, Nurgök Matbaası, 1957.

- Taşkıran, Tezer, Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 1973.
- TBMM Albümü, Dönem, I, Türkiye Büyük Millet Meclisinin 25. Dönemi, 1945.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları: 2 Mart 1923-25 Teşrinievvel 1934, C. IV, Ankara, Sanem Matbaası, 1985.
- TBMM Zabıt Ceridesi, 1 Teşrinievvel 1933-26 Teşrinievvel 1933, C. XVII, Devre. 4, İçtima. 2, Ankara, TBMM Matbaası.
- TBMM Zabıt Ceridesi, 3 Mayıs 1934-31 Mayıs 1934, C. XXII, Devre. 4, İçtima. 3, Ankara, TBMM Matbaası.
- TBMM Zabıt Ceridesi, 1 Haziran 1936-31 Temmuz 1936, C. XII, Devre. V, İçtima. 1, Ankara, TBMM Matbaası.
- TBMM Zabıt Ceridesi, 1 Şubat 1937-31 Mart 1937, C. XVI, Devre. 5, İçtima. 2, Ankara, TBMM Matbaası.
- TBMM Zabıt Ceridesi: 1 Kanunuevvel 1939, C. VII, Devre. 6, İçtima. 1, Ankara, TBMM Matbaası.
- TBMM Zabıt Ceridesi: 1 Teşrinisani 1940-29 Teşrinisani 1940, C. XIV, Devre. 6, İçtima. 2, Ankara, TBMM Matbaası.
- TBMM Zabıt Ceridesi, 15 Ocak 1945, C. XV, Devre. 7 İçtima. 2, 24. İnikat, Ankara, TBMM Matbaası.
- TBMM Tutanak Dergisi, Aralık 1946, Dönem VIII, Toplantı, I, C. III, Ankara, TBMM Matbaası.
- TBMM Tutanak Dergisi: 5 Ağustos 1946-20 Eylül 1946, C. I, Dönem. VIII, Toplantı: Olağanüstü, Ankara, TBMM Basımevi.
- TBMM Tutanak Dergisi: 1 Kasım 1946-29 Kasım 1946, C. II, Ankara, TBMM Basımevi, 1947.

- TBMM Tutanak Dergisi: 2 Aralık 1946-30 Aralık 1946, C. III, Ankara, TBMM Basımevi, 1947.
- TBMM Tutanak Dergisi: 14 Nisan 1947-30 Mayıs 1947, C. V, Ankara, TBMM Basımevi, 1947.
- Tekeli, İlhan ve İlkin, Selim, Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı, Ankara, ODTÜ Yayını, No. 24, 1974.
- Tekeli, İlhan ve İlkin, Selim, 1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları, Ankara, Saim Toraman Matbaası, 1983.
- Tekeli, İlhan ve İlkin, Selim, Uygulamaya Gerçekten Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu, Ankara, Sanem Matbaası, 1982.
- Tezel, Yahya, Sezai, Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi: 1923-1950, Ankara, Yurt Yayınevi, 1982.
- Teziç, Erdoğan, 100 Soruda Siyasi Partiler: Partilerin Hukuki Rejimi ve Türkiye'de Partiler, İstanbul, Gerçek Yayınevi, t.y.
- Timur, Taner, Türk Devrimi ve Sonrası: 1919-1946, Ankara, Doğan Yayınları, 1971.
- Toker, Metin, Tek Partiden Çok Partiye, k.y., Baha Matbaası, 1970.
- Tökin, Füzûzan Hüsrev, Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi: 1839-1965, İstanbul, Ekin Basımevi, 1965.
- Tunaya, Tarık, Zafer, Türkiye'de Siyasi Partiler: 1859-1953, İstanbul, 1952.

Tuncay, Mete, Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması: 1923-1931, Ankara, Yurt Yayınları, 1981.

Tunçkanat, Haydar, İkili Anlaşmaların İçyüzü, Ankara, Ekin Yayınevi, 1969.

Türk Ansiklopedisi, C. XXVI, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1977.

Türkiye Ansiklopedisi: 1923-1973, C. III, İstanbul, Kaynak Kitaplar, t.y.

Uran, Hilmi, Hatıralarım, Ankara, 1959.

Us, Asım, Asım Us'un Hatıra Notları, İstanbul, Vakıf Matbaası, 1966.

Uykucu, K. Ekrem, (Haz.,) 1919'dan 1973'e Kadar Cumhuriyet Tarihi Ansiklopedisi, İstanbul, Kervan Yayınları, 1973.

Uzel, Sahir, Gaziantep Savaşının İçyüzü, Ankara, Doğu Ltd. O. Matbaası, t.y.

Üzümeri, M. Ekrem ve diğerleri, (Haz.,) Türkiye Ansiklopedisi, C. V, Ankara, Rüzgarlı Matbaası, t.y.

Velidedeoğlu, Hıfzı, Veldet, Anıların İzinde, 1. Kitap, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1977.

Velidedeoğlu, Hıfzı, Veldet, Anıların İzinde, 2. Kitap, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1979.

Velidedeoğlu, Hıfzı, Veldet, Milli Mücadele Anılarım, 2. B., İstanbul, Hil Yayınları, 1983.

Velidedeoğlu, Hıfzı, Veldet, Yol Kesen Irmak, İstanbul, Arpaz Matbaası, 1983.

Velidedeoğlu, Hıfzı, Veldet, Devirden Devire, C. I, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1974.

Yalman, Ahmed, Emin, Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim: 1922-1944, C. III, k.y., Rey Yayınları, t.y.

Yalman Ahmed, Emin, Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim: 1945-1970, C. IV, k.y., Rey Yayınları, t.y.

Yetkin, Çetin, Türkiye'de Tek Parti Yönetimi: 1930-1945, k.y., Altın Kitaplar Yayınevi, 1983.

III. GAZETELER

Cumhuriyet, 11 Mart 1931, "Recep Bey Fırka Katibi Umumisi Oldu."

Cumhuriyet, 24 Haziran 1932, "Recep Beyin Son Nutku: Fırka Umumi Katibi Sırrı Beyin Tenkitlerine Cevap Verirken Neler Söyledi."

Cumhuriyet, 25 Haziran 1932, "Recep Beyin Sırrı Beye Cevabı: Fırka Umumi Katibinin Mecliste İrat Ettiği Şayanı Dikkat Nutuk."

Cumhuriyet, 25 Haziran 1932, "Dün Yirmi Vilayette Daha Halk-evi Açıldı: Fırka Umumi Katibi Recep Bey Radyo İle Mühim Bir Nutuk Söyledi."

Cumhuriyet, 15 Nisan 1934, "Recep Beyin Dünkü Dersi, Mütareke Değil Zillet Vesikası."

Cumhuriyet, 9 Mayıs 1935, "Recep Peker'in Söylevi."

Cumhuriyet, 14 Mayıs 1935, "Parti Programı Heyeti Umumiye-siyle Kabul Edildi."

Cumhuriyet, 28 Haziran 1935, "Recep Peker Dün İtalya'ya Gitti."

Cumhuriyet, 15 Haziran 1936, "Atatürk Recep Peker'i Parti Genel Sekreterliğinden Affetti."

Cumhuriyet, 11 Nisan 1939, "Meclis Hükümete 389 Reyle ve İttifakla İtimadını Bildirdi."

Cumhuriyet, 1 Haziran 1939, "Parti Kurultayının Dünkü Celsesi çok Hararetli oldu."

Cumhuriyet, 27 Haziran 1940, "Türkiye Harp Harici Vaziyetini Bozmuyor."

Cumhuriyet, 9 İkinciteşrin 1940, "Mecliste Seçim."

Cumhuriyet, 30 Nisan 1946, "Mecliste İki Partinin İlk Tartışması."

Cumhuriyet, 17 Temmuz 1946, "Recep Peker'in Kütahya'daki Seçim Nutku."

Cumhuriyet, 24 Temmuz 1946, "Seçimin Umumi Neticesi."

Cumhuriyet, 5 Ağustos 1946, "Kabineyi Recep Peker'in Kuracağı Tahakkuk Etti."

Cumhuriyet, 7 Ağustos 1946, "Yeni Kabine Dün Kuruldu."

Cumhuriyet, 9 Ağustos 1946, "Yeni Hükümet Hararetle Programını Hazırlıyor."

Cumhuriyet, 15 Ağustos 1946, "Hükümet Mecliste Programını Okudu."

Cumhuriyet, 15 Ağustos 1946, "Programın Metni."

Cumhuriyet, 8 Eylül 1946, "Döviz Fiatları Tamamen Değişti."

Cumhuriyet, 2 Ekim 1946, "Pamuklu Fiatlarının Ucuzlatılması ve Serbest Bırakılması Üzerine Dün Karaborsacılar Yerli Mallar Pazarlarını Adeta Abluka Etiler."

Cumhuriyet, 3 Ekim 1946, "Buğday ve Un Satışları 10 Ekim'den İtibaren Tamamen Serbest Bırakılıyor."

Cumhuriyet, 23 Kasım 1946, "Yiyecek Fiatları Niçin Yükseliyor."

Cumhuriyet, 27 Kasım 1946, "Devlete Ait Köyler Çiftçiye Dağıtılıyor."

Cumhuriyet, 21 Aralık 1946, "Barıştıрма Teşebbüsleri."

Cumhuriyet, 25 Aralık 1946, "Gençliğin Durumu için Mecliste Görüşmeler."

Cumhuriyet, 27 Aralık 1946, "Demokrat Parti Bugün Meclise Dönüyor."

Cumhuriyet, 29 Aralık 1946, "Demokratlar 7 Eylül Kararlarına Şiddetle Hücum Etiler."

Cumhuriyet, 3 Ocak 1947, "Vehbi Koç: Amerikan Sanayi Yakın Şarkta Serbest Liman Arıyor. İstanbul'da Serbest Liman Kurmalıyız Diyor."

Cumhuriyet, 8 Şubat 1947, "Din Tedrisatı Etrafında Partide Yapılan Tetkikler."

Cumhuriyet, 15 Şubat 1947, "Başbakan'ın Radyoda Dün Akşamki Konuşması."

Cumhuriyet, 21 Şubat 1947, "Mecliste İşçi Sendikaları İçin Tartışmalar."

Cumhuriyet, 16 Mart 1947, "Amerika İş Alemi de Harekete Geçti."

Cumhuriyet, 2 Nisan 1947, "Başbakan'ın Dünkü Nutku İki Saatten Fazla Sürdü."

Cumhuriyet, 5 Nisan 1947, "DP'nin Beyannamesine Başbakan'ın Cevabı."

Cumhuriyet, 25 Haziran 1947, "Et Buhranı En Şiddetli Devresine Girdi."

Cumhuriyet, 29 Haziran 1947, "Sanayiciler Telaşta."

Cumhuriyet, 2 Temmuz 1947, "Başbakan Celal Bayar'ın Nutkuna Cevap Veriyor."

Cumhuriyet, 3 Temmuz 1947, "Yurtta Din Öğretiminin Serbest Olması Kararlaştırıldı."

Cumhuriyet, 11 Temmuz 1947, "İnönü Dün Akşam Bayar ve Mümtaz Ökmenle Görüştüler."

Cumhuriyet, 27 Ağustos 1947, "Hükümet Partide İtimat Reyini Aldı."

Cumhuriyet, 4 Eylül 1947, "Kabinede Değişiklik İçin Yapılan Temaslar."

Cumhuriyet, 5 Eylül 1947, "CHP Grubu Dün Üç Defa Toplandı."

Cumhuriyet, 6 Eylül 1947, "Kabinede Beklenen Değişiklik Dün Yapıldı."

Cumhuriyet, 10 Eylül 1947, "Kabine Dün İstifa Etti."

Cumhuriyet, 10 Eylül 1947, "Peker'in İnönü'ye Yolladığı İstifanamesi."

Cumhuriyet, 10 Eylül 1947, "İstifa Nasıl Karşılandı."

Cumhuriyet, 11 Eylül 1947, "Hasan Saka Kabinesi Dün Kuruldu."

- Cumhuriyet, 14 Eylül 1947, "Peker'in İstifasında Hakiki Sebep Ne."
- Cumhuriyet, 8 Ekim 1947, "Halk Partisi Müfritleri Hakkında İfşaat."
- Cumhuriyet, 10 Ekim 1947, "CHP Grubunda Şiddetli Tartışmalar."
- Cumhuriyet, 14 Ekim 1947, "Hükümet Dün Meclisten İtimat Reyi Aldı."
- Cumhuriyet, 23 Ekim 1947, "CHP Müfritlerinin Parti Divanı Listesi."
- Cumhuriyet, 31 Ekim 1947, "CHP İçindeki Seçim Mücadelesi."
- Cumhuriyet, 1 Kasım 1947, "Müfritler Ağır Bir Mağlubiyete Uğradılar."
- Cumhuriyet, 4 Aralık 1947, "Peker'in Başbakanlıktan İstifasının İçyüzü."
- Cumhuriyet, 4 Aralık 1947, "Kurultayda Dün Beklenen Seçimler Yapıldı."
- Cumhuriyet, 5 Aralık 1947, "Recep Peker'e Karşı Şiddetli Hücumlar."
- Cumhuriyet, 6 Aralık 1947, "Ulusun Hücumları ve İfşaatı Devam Ediyor."
- Cumhuriyet, 6 Aralık 1947, "Peker Meselesi Gittikçe Ciddi Mahiyet Alıyor."
- Cumhuriyet, 7 Aralık 1947, "Recep Peker'in Cevap Vereceği Teyyüd Ediyor."
- Cumhuriyet, 8 Aralık 1947, "Peker Diyor ki: Yaratılan Hava Devam Ediyor."

- Cumhuriyet, 9 Aralık 1947, "Recep Peker Meselesi Hala Ön Planda."
- Cumhuriyet, 25 Aralık, 1947, "Gençliğin Durumu İçin Mecliste Görüşmeler."
- Hakimiyet-i Milliye, 21 Mayıs 1931, "Recep Bey Umumi Reis Tarafından Umumi Katip Tayin Edildi."
- Hakimiyet-i Milliye, 14 Mayıs 1932, "Roma Seyahati 24 Mayıs'ta Olacak,"
- Hakimiyet-i Milliye, 21 Mayıs 1932, "Başvekil Hz. Bugün İtalya'ya Gidiyor."
- Hakimiyet-i Milliye, 22 Mayıs 1932, "Başvekilimiz Roma Yolunda."
- Hakimiyet-i Milliye, 23 Mayıs 1932, "Başvekilimiz Brendizi'ye Hareket Etti."
- Hakimiyet-i Milliye, 24 Mayıs 1932, "İsmet Pş. Hz. Atina'da M. Venizelosla Görüştü."
- Hakimiyet-i Milliye, 25 Mayıs 1932, "Başvekil Hz. Bugün Do-kuzda Roma'da."
- Hakimiyet-i Milliye, 26 Mayıs 1932, "İsmet Paşa Roma'da."
- Hakimiyet-i Milliye, 27 Mayıs 1932, "Roma'da Ziraat Sergisini Ziyaret."
- Hakimiyet-i Milliye, 29 Mayıs 1932, "Başvekil Pş. Roma'yı Geziyor."
- Hakimiyet-i Milliye, 30 Mayıs 1932, "Recep B. Faşist [Faşist] Fırkası Mekezinde".
- Hakimiyet-i Milliye, 31 Mayıs 1932, "Roma'da Dünkü Ziyaretler."

Hakimiyet-i Milliye, 3 Haziran 1932, "Başvekil Hz. Dün İstanbul'da Büyük Tezahüratla Karşılandı."

Hakimiyet-i Milliye, 16 Mart 1934, "Recep Bey İnkılap Enstitüsünde."

Tan, 2 Mayıs 1935, "Haftanın Radyo Programı."

Tan, 9 Mayıs 1935, "Recep Peker'in Mühim Bir Konferansı."

Tan, 14 Mayıs 1935, "Recep Peker'in Kurultayda Beyanatı."

Tan, 16 Mayıs 1935, "Haftanın Programı."

Tan, 16 Mayıs 1935, "Recep Peker Üyelere Verdiği Ziyafette Bir Söylevde Bulundu."

Tan, 19 Mayıs 1935, "Faydalı Bilgiler."

Tan, 26 Mayıs 1935, "Recep Peker'in Görüşleri."

Tan, 29 Mayıs 1935, "Recep Peker Dün Gazetecilerle Konuştu."

Tan, 28 Haziran 1935, "Recep Peker Gitti."

Tan, 17 Ağustos 1942, "Dr. Fikri Tüzer'i Kaybettik."

Tan, 18 Ağustos 1942, "Recep Peker Fikri Tüzer'in Yerine Dahiliye Vekili Oldu."

Tan, 21 Mayıs 1943, "Dahiliye Vekili Recep Peker Sıhhi Sebeplerden Dolayı Çekildi."

Tan, 30 Mayıs 1945, "Meclis Kabineye İtimat Reyi Verdi."

Tan, 29 Eylül 1945, "Almanlar Türkiye'yi Nasıl İşgal Edecekti, A Listesine Dahil Kimseler Evleri Basılarak Tevkif Edilecekti."

Tan, 30 Eylül 1945, "Almanlar Türkiye'yi Nasıl İşgal Edecekti."

Milliyet, 18 Teşrinisani 1930, "Büyük Reisimiz Yola Çıktılar."

Milliyet, 28 Şubat 1931, "Gazi Hazretlerinin Maiyetindeki Müfettişler Ankaraya Döndü."

Milliyet, 6 Mart 1931, "Meclis Yeni İntihabat Yapılmasına Karar Verdi."

Milliyet, 7 Mayıs 1931, "Meclis Müzakeratı."

Milliyet, 14 Mayıs 1931, "Büyük Kongre Dün Toplanarak Fırka Programını Müzakere Etti."

Milliyet, 20 Mayıs 1931, "Recep Bey Fırka Katib-i Umumiliğine Tayin Olmuştur."

Milliyet, 17 Ekim 1931, "Dün Fırka Programı Üzerinde Şayanı Dikkat Münakaşalı Bir Konferans Verildi."

Milliyet, 31 Ekim 1931, "Roma'yı Ziyaret."

Milliyet, 18 Haziran 1932, "Recep Bey Avrupaya Tetkik Seyahatine Çıkacak."

Milliyet, 26 Haziran 1932, "Recep Bey Bugün Gidiyor."

Ulus, 27 Aralık 1934, "Kubilay Abidesi Açılma Merasimi: Bay Recep Peker'in Söylevi."

Ulus, 27 Haziran 1935, "B. R. Peker Gidiyor."

Ulus, 28 Haziran 1935, "B. Recep Peker Gitti."

Ulus, 30 Kasım 1935, "İnkılap Dersleri Başladı: Recep Bey İnkılabımızı Başka Devrimlerle Kıyaslayarak Başarılarımızın Sırrını Anlattı."

Ulus, 15 Haziran 1940, "CHP Grubu Tebliği."

Ulus, 13 Temmuz 1940, "Millet Milli Şefin Eerafında Bir Bütündür."

- Ulus, 4 Birincikanun 1940, "Dün Haysiyet Divanı Seçimi Yapıldı."
- Ulus, 31 Ağustos 1940, "Recep Peker'in Radyodaki Değerli Konuşması."
- Ulus, 17 Ocak 1947, "İşçi Sendikaları Tasarısı... İncelenerek Kesin Şeklini Aldı."
- Ulus, 23 Ocak 1947, "Bir İngiliz Dergisi, Türkiye'de Köylü ve Tüccar Memnundur. Yeni Başbakan Recep Peker Kafalı ve Enerjik Bir Adamdır."
- Ulus, 21 Şubat 1947, "BMM'de Dünkü Görüşmeler: İşçi Sendikaları Tasarısı Kabul Edildi."
- Ulus, 2 Mart 1947, "Başbakan Recep Peker'in İzahları."
- Ulus, 28 Mart 1947, "Recep Peker Talebe Yurtlarında İncelemeler Yaptı: Başbakan, Bugün Üniversite Konferans Salonunda Milliyetçilik Mevzulu Bir Konferans Verecek."
- Ulus, 29 Mart 1947, "Başbakanımız Dün Esnaf Temsilcileriyle Konuştu."
- Ulus, 29 Mart 1947, "Başbakan'ın Üniversitedeki Nutku: Recep Peker Milliyetçilik Anlayışının Veciz Bir Tarifini Yaptı."
- Ulus, 30 Mart 1947, "Recep Peker'in İstanbul'daki Temasları: Peker Yaşadığımız Devrin Her Türü Siyasi ve İctimai Hastalıklarına Karşı En Kuvvetli Korunma İlacının Milliyetçilik Duygusu Olduğunu Belirtti."
- Ulus, 2 Nisan 1947, "Peker Diyor ki."
- Ulus, 4 Nisan 1947, "Başbakan'ın Menemen'deki Nutku."
- Ulus, 6 Nisan 1947, "Peker'in Eskişehir Nutku."
- Ulus, 29 Mayıs 1947, "Mecliste Dünkü Fırtınalı Toplantı."

- Ulus, 20 Haziran 1947, "Köylümüze Toprak Dağıtılmaya Başlandı."
- Ulus, 27 Haziran 1947, "İnönü Demokrat Parti Başkanını Kabul Etti."
- Ulus, 29 Haziran 1947, "Sivas DP Kongresinde Celal Bayar Bir Konuşma Yaptı."
- Ulus, 2 Temmuz 1947, "Peker Bayar'a Cevap Veriyor."
- Ulus, 8 Temmuz 1947, "İnönü Dün Celal Bayar'ı Kabul Etti."
- Ulus, 11 Temmuz 1947, "Recep Peker'in Bayar'a Yeni Cevabı."
- Ulus, 12 Temmuz 1947, "İnönü'nün Beyannamesi."
- Ulus, 27 Ağustos 1947, "Başbakanın Parti Grubundaki Nutku."
- Ulus, 29 Ağustos 1947, "Recep Peker'in Demeci."
- Ulus, 30 Ağustos 1947, "Bazı İllerde Aylık Alamayan İlkokul Öğretmenleri."
- Ulus, 10 Eylül 1947, "Recep Peker Sağlık Durumu Dolayısıyla İstifa Etti."
- Ulus, 4 Aralık 1947, "Büyük Kurultayda Dün Seçim Yapıldı."
- Ulus, 3 Nisan 1950, "Recep Peker'i Kaybettik."
- Vakit, 11 Mart 1931, "Recep Beğ CHF Umumi Katibi Oldu."
- Vakit, 15 Nisan 1934, "İnkılap Enstitüsünde Dersler, Recep Bey Mondros Mütarekesinin Askeri Noktalarını Teşrih Etti."
- Vatan, 17 Temmuz 1946, "Kütahya'dan İntibalar: Recep Peker'in Kütahya Halkevindeki Nutku."
- Vatan, 29 Temmuz 1946, "Başbakanlık İçin Saffet Arıkan'dan Bahis Var."

Vatan, 30 Temmuz 1946, "Saracoğlu'nun Başbakan Kalacağı Rivayetleri Kuvvetli."

Vatan, 1 Ağustos 1946, "Hilmi Uran Başbakanlığa En Kuvvetli Namzet."

Vatan, 4 Ağustos 1946, "CHP Meclis Grubunun Kararları."

Vatan, 5 Ağustos 1946, "Yeni Kabineyi Recep Peker'in Kurması En Kuvvetli İhtimal."

Vatan, 7 Ağustos 1946, "Recep Peker Kabinesini Kurdu."

Vatan, 14 Ağustos 1946, "Bugünkü Toplantıda Recep Peker Programını Okuyacak."

Vatan, 15 Ağustos 1946, "Mecliste Tartışmalar."

Vatan, 19 Aralık 1946, "Demokratlar Meclisi Terkettiler."

Vatan, 25 Aralık 1946. "Millet Meclisinde Milli Eğitim Bütçesi Görüşülürken."

Vatan, 4 Aralık 1947, "Recep Peker Meselesi: Ulus'un İşşaatı."

Vatan, 4 Aralık 1947, "Dün Kurultayda Konuşan Peker Deği ki."

Vatan, 4 Aralık 1947, "CHP Kurultay Müzakereleri Dün Sona Erdi."

Vatan, 5 Aralık 1947, "Nihat Erim'in Ulustaki Makalesi."

Vatan, 5 Aralık 1947, "Köprülü Diyor ki."

Vatan, 6 Aralık 1947, "Ulus'un Peker'e Devamlı Hücumu."

Zaman, 28 Haziran 1935, "Recep Peker İtalya'ya Gitti."

IV. MAKALELER

Ağaoğlu, Ahmet, "Bir İzah," Kooperatif Seçme Yazılar : 1932-1934, (Der.), Bülent Varlık, Ankara Gazi Üniversitesi Basın Yayın Yüksek Okulu Yayını, No. 10, 1982.

[Atay], Falih, Rıfkı, "Faşist İtalya" Hakimiyet-i Milliye, 25 Mayıs 1932,

Atay, Falih, Rıfkı, "Recep Peker Üniversitede," Ulus, 31 Mart 1947.

Atay, Falih, Rıfkı, "Peker'in Ölümü," Ulus, 3 Nisan 1950.

Aytul, Turhan, "Türkiye'yi Titreten Yıllar," Milliyet, 27 Mart 1979.

Aytul, Turhan, "Türkiye'yi Titreten Yıllar," Milliyet, 30 Mayıs 1979.

Aytul, Turhan, "Türkiye'de Gürültülü Günler," Milliyet, 18-22 Eylül 1979.

Deligönül, Ethem, "Kurumumuz Genel Müdürü Sayın Mustafa Taşanla Bir Söyleşi," MKE Dergisi, Sayı 27, Eylül 1985.

Erim, Nihat, "Bay Peker ve Meselesi," Ulus, 4-7 Aralık 1947.

Erim, Nihat, "Başbakanımızın Sözleri," Ulus, 30 Mart 1947.

Erim, Nihat, "Başbakan Vatandaşlara Hesap Verdi," Ulus, 15 Şubat 1947.

Kutay, Cemal, "Müslüman Kardeşler Hareketi," Tarih Sohbetleri, Sayı. 9, İstanbul, Son Telgraf Matbaası, (Ağustos 1968).

Kutay, Cemal, "Demirel, Recep Peker'in Fasulye Tenceresi Mirasını Reddedebilir mi," Sohbetler, Sayı. 1, İstanbul, Sile Matbaası, (Nisan 1971).

- Nadi, Nadir, "Partilerin Hataları," Cumhuriyet, 1-3 Kasım 1946.
- Nadi, Nadir, "Başbakanı Dinledikten Sonra," Ayın Tarihi, Basın ve Genel Müdürlüğü, Sayı. 157, (1-31 Aralık 1946).
- Nadi, Nadir, "Devletçilik Hedefdir," Cumhuriyet, 4 Aralık 1946.
- Nadi, Nadir, "Hayat Böyle mi Ucuzlar," Cumhuriyet, 16 Ekim 1946.
- Nadi, Nadir, "Recep Peker'in Programı," Cumhuriyet, 16 Ağustos 1946.
- Nadi, Nadir, "Böyle Şey Olmaz," Cumhuriyet, 2 Ocak 1947.
- Nadi, Nadir, "Bir Garip Haldir ki," Cumhuriyet, 9 Temmuz 1947.
- Nadi, Nadir, "Düellaya Lüzum Yok," Cumhuriyet, 3 Temmuz 1947.
- Nadi, Nadir, "Peker'in Suçu," Cumhuriyet, 7 Aralık 1947.
- Nadi, Nadir, "Kurultay Sonu Notlar," Cumhuriyet, 5 Aralık 1947.
- Otmanbölük, Günver, "40. Yılında 1946 Seçim Faciası," Tercüman, 1 Ağustos 1986.
- Ökte, Ertuğrul, Zekai, "Belgelerle Atatürkçü Düşünce: Atatürkçü Düşüncede Türkiye Cumhuriyeti'nin Nitelikleri," Belgelerle Türk Tarihi Dergisi: Dün Bugün Yarın, İstanbul, Emek Matbaası, Sayı. 1, (Mart 1985).
- Peker, Recep, "Ülkü Niçin Çıkıyor," Ülkü-Seçmeler: 1933-1941, (Haz.), Bayraktar, Zerrin ve Alpar, Cem, Ankara, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını, No. 190, 1982.
- Peker, Recep, "Disiplinli Hürriyet," Ülkü-Seçmeler: 1933-1941, Ankara, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını, No. 190, 1982.
- Peker, Recep, "R. Peker'in Yeni Halkevlerini Açma Nutku," Ülkü Halkevleri Dergisi, C. VII, Sayı. 37, (Mart 1936).

Peker, Recep, "Uluslaşma-Devletleşme," Ülkü Halkevleri Dergisi, C. VII, Sayı. 40, (Haziran 1936).

Peker, Recep, "R. Peker'in İş Kanununu İzahı," Ülkü Halkevleri Dergisi, C. VII, Sayı. 37, (Mart 1936).

Perin, Mithat, "Nazi Almanyasının Sonu ve Türkiye," Hürriyet, 11 Mayıs 1985.

Sadak, Necmeddin, "Başbakan Recep Peker'in İstanbul'daki Konuşmaları," Ayın Tarihi, Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü, Sayı. 157, (1-31 Aralık 1946).

Soysal, İlhami, "Türkiye'de ve Dünya'da Demokrasi Tarihi," Milliyet, 7 Şubat 1983.

Tuncay, Mete, "CHF'nın 1927 Kurultayının Öncesinde Toplanan İl Kongreleri," Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi: Atatürk Özel Sayısı, C. XXXVI, No. 1-4, (Ocak-Aralık 1981).

Us, Asım, "Hükümetin Altı Aylık İş Bilançosu," Ayın Tarihi, Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü, Sayı. 159, (1-28 Şubat 1947).

Yalman, Ahmet, Emin, "Yeni Kabinenin Manzarası," Vatan, 8 Ağustos 1946.

Yalman, Ahmet, Emin, "Recep Peker Kabinesinin Programı," Vatan, 15 Ağustos 1946.

Yalman, Ahmet, Emin, "Fena Bir İmtihan," Vatan, 16 Ağustos 1946.

Yalman, Ahmet, Emin, "Bıktık Artık," Vatan, 5 Aralık 1947.

DİZİN

- I. Konu ve Kavramlara Göre
- II. İsimlere Göre
- III. Yerlere Göre
- IV. Yazar İsimlerine Göre

I. Konu ve Kavramlara Göre

A

- Adnan Menderes-Peker anlaşmazlığı, 40, 59.
Almanya'ya karşı savaşa girilmesi, 151.
Ali İhsan Paşa - Peker anlaşmazlığı, 87, Ayrıca bkz. EK-XIII.
Atatürk-Peker anlaşmazlığı, 23, 32, 151.

B

- Balkan Muharebesi, 8.
Basın, 70.
    Basın hürriyeti, 70, 71.
    Muhafif İstanbul basını, 2, 14, 19, 94, 160.
    Bazı gazetelerin kapatılması, 19.
    1935 Basın Kurultayı, 85.
Bağımsızlık, 64, 130.
Birinci Dünya Savaşı, 1, 8, 77.

C

- Cemiyetler (dernekler), 116, 144.
    Göçmen dernekleri, 116.
    Kadınlar Birliği, 115, 116.
    Türkiye Amele ve Teali Cemiyeti, 115.
Cumhuriyet, 56, 72, 141, 142, 160.
    Cumhuriyet yönetimleri, 141, 142.
    Seçimler, 142.
Cumhuriyetçilik, 120, 141, 142, 160.
Cumhuriyet Halk Partisi, 1, 12, 23, 35, 36, 40, 41, 43, 44, 45, 146.
    İlkeleri (ideolojisi), 2, 26, 27, 40, 44, 84, 86, 143, 146, 152, 153.
    Programı, 2, 85, 125.
    Müfritler, 15, 16, 17, 43, 44, 45.
    Mutediller, 15, 43, 44, 45.
    1931 Kurultayı, 22, 84, 126, 139.

1935 Kurultayı, 26, 27, 28, 58, 87, 104, 105, 122, 130, 132, 140, 150, 151.

1939 Büyük Kurultayı, 74.

1947 Kurultayı, 3, 33, 45, 46, 47, 48, 152.

Cumhuriyet Halk Fırkası, 2, 12, 17, 21, 32, 151.

Halk Fırkası, 11, 12, 14, 15, 16, 21.

Halk Partisi, 67.

D

Demokrasi, 72, 73, 75, 143, 149, 150.

Tanımı, 73.

Klasik demokrasi, 61, 72, 75, 143, 147.

Batı sistemi demokrasi, 38.

Demokrasinin tezahürleri, 73, 74.

Demokratik devlet, 143.

Demokrat Parti, 35, 38, 39, 40, 42, 43, 60, 67, 68, 114, 142, 160.

Devlet, 53.

Tanımı, 53,

Oluşumu, 53, 54, 146.

Nitelikleri, 63.

Aşamaları, 55, 146, 147.

Feodal devlet, 53, 55, 56, 63.

Liberal devlet, 56, 58, 59, 62, 63, 75, 77, 105, 111, 143.

Ulusal devlet, 55, 61, 63, 147.

Sınıf devleti, 62.

Devlet ve birey, 54.

Devletçilik, 57, 84, 103, 124, 125, 126, 130, 131, 133, 135, 137, 138, 140, 141, 143, 159, 160, 161.

Devlet müdahalesi, 128, 131, 138, 139, 140, 141, 159, 160.

Özel teşebbüs, 131, 132, 135, 136, 137, 139, 159.

Yabancı sermaye, 136.

Genel menfaat, 70, 131, 140.

Karteller, 132,

Şirket-i Hayriye meselesi, 133, 134.

Din ve laiklik, 111, 118, 122, 124, 159.

Din kavramı, 118, 123, 158.

Din telakkisi, 119.
 Din ve ahlak, 119, 124.
 Din ve şariat, 124, 159.
 Dini tedrisat, 119, 120, 123, 160, 161.
 Din partileri, 94, 112, 119, 158, 159.
 Müslümanlık ve komünizm, 119.
 İrtica, 19, 94, 122, 124.
   İrtica unsurları, 112, 118.
   Tekkeler, 118.
   Mürteci partiler, 112.
 Laiklik, 119, 121, 122, 123, 124.
   Laiklik ve medeniyet, 123.
   Hilafetin kaldırılması, 120, 121.
 Disiplin, bkz. Otorite.

E

Egemenlik, 65.

F

Faşizm, 26, 30, 76, 78, 79, 82, 143, 144, 145, 149, 150.
   Faşist İdeoloji, 28, 100.
   Faşist milliyetçi zihniyet, 99.
   Faşizmin birey anlayışı, 94, 143, 144.
   Faşist Fırkası (Partisi), 27, 29.
   Faşist Fırkası Umumi Katibi, 29.
   Faşist Fırkasını Ziyaret, 29.
   Mussolini Kışlasını Ziyaret, 29.
   Faşizm suçlamaları, 3, 26, 30, 66, 67, 150.
 Fethi Bey-Peker anlaşmazlığı, 15, 16, 17.

H

Halkçılık, 103, 104, 105, 106, 107, 156.
   Halkçılık ve sosyal sınıflar, 104, 106, 125, 156.
     Sınıf şuuru, 91, 98, 105, 106, 117, 155.
     Sınıf telakkisi, 144.
     Sınıf kavgası, 80, 90, 92, 104, 105, 138, 143.
     Sınıf çatışması, 140.
   Burjuva ve işçi sınıfı, 81, 115, 158.
   Çalışma zümreleri, 156.

Halkevleri, 24, 25, 68.

Hegelci görüş, 54.

Hürriyet, 66, 68. Ayrıca bkz. Otorite.

Hürriyet ve disiplin, 69, 70.

Hürriyetin sınırlandırılması, 68, 69, 148.

Aşırı hürriyet ortamı, 68, 69.

İ

İhtilal, 88, 89.

Sınıf ihtilali, 76, 78.

Hürriyet ihtilali, 58.

İmalat-ı Harbiye meselesi ve rüşvet söylentileri, 18.

İkinci Dünya Savaşı, 30, 144, 151.

İnkılap, 86, 87, 89, 153, 154.

Tanımı, 86, 153.

Halk veya hürriyet inkılabı, 89, 90, 91, 92, 95, 108, 153, 154.

Sınıf inkılabı, 91, 92, 154.

Türk İnkılabı, 92, 93, 95, 96, 103, 122, 124, 154, 155.

İngiliz İnkılabı, 82.

Fransız İnkılabı, 82.

İnkılap tarihi dersleri, 23, 24.

İnkılapçılık, 87, 88, 123.

Tanımı, 86.

İnönü-Peker anlaşmazlığı, 33, 35, 37, 38, 39, 40, 42, 44, 46, 47, 48, 49.

İstiklal, 153,

İstiklal mahkemeleri, 18, 19, 94.

İstiklal Savaşı, 9.

K

Kemalizm, 31, 85.

Kemalist Parti, 48.

Komünizm, 77, 80, 81, 100, 124, 149, 152, 158, 159.

Komünist partileri, 111.

Kollektivizm, 81.

Marksizm, 102, 144, 156.

L

Laiklik, bkz. Din ve laiklik.

Liberalizm, 57, 59, 90, 95, 133, 156.

Liberal devlet, 143, 147.

Liberal sistem, 57, 60.

Ekonomik liberalizm, 59, 90, 127, 132, 133, 136, 137, 138, 139, 144, 159.

Siyasal liberalizm, 144.

Liberal partiler, 112.

M

Manevra tatbikatı (karşıt ihtilal şüphesi), 14.

Mansub belediye başkanlığı, şehremini meselesi, 15.

Menemen olayı, 23, 88.

Milli Müdafaa Vekaleti Yolsuzluk Söylentileri, 17, 18.

Millet, 93, 94, 96.

Millet kavramı, 96, 97, 155.

Millet bütünlüğü, 97, 102, 155.

Milletleşme, 97.

Milli şuur, 119.

Milli birlik, 64, 65, 97, 147, 148, 156.

Milli kültür, 64.

Milli egemenlik, 65, 147, 148.

Milliyetçilik, 96, 104, 105, 107, 120, 156.

Milliyetçilik kavramı, 98.

Milliyetçilik tipleri, 100.

Ünmetçi milliyetçilik, 100.

Türk milliyetçiliği, 101, 102, 155.

Milliyetçilik ve din, 100.

Milliyetçilik ve komünizm, 100.

Mübadil ve Muhacirler meselesi, 13, 14.

N

Nasyonal Sosyalizm, 76, 77, 78, 79, 82, 143, 144, 149, 150.

İrkçılık, 99, 103, 145.

İrki kalite, 97, 102.

Gestapo, 78.

Nihat Erim-Peker anlaşmazlığı, 38, 45, 52.

O

Oniki Temmuz Beyannamesi, 40, 41, 42, 43, 44, 49.

Otorite, 66, 68, 69, 148.

Otorite zihniyeti, 66, 148.

Otorite fikri, 67.

Otorite ve hürriyet, 66, 70, 148, 149.

Otoritercilik isnatları, 74.

Aşırı otorite, 69.

Otuzbeşler hareketi, 38, 44.

P

Parlamento ve parlamenterizm, 56, 58, 60, 61, 76, 90, 95, 147, 150, 157.

Parlamento tahribatı, 90, 150, 154.

R

Rauf Orbay-Peker anlaşmazlığı, 2, 13, 14, 18, 160.

S

Saka Kabinesi, 37.

Sakarya Meydan Muharebesi, 10.

Seçimlerde yolsuzluk iddiaları, 34, 35.

Seçkinler yönetimi (azların vasiliği), 38.

Sendikalar, 115, 144, 157.

Grev ve lokavt, 117.

İşçi ve işveren ilişkileri, 91, 116, 117, 158.

İşçi büro ve komiteleri, 117.

İşçi Sendikaları Kanunu, 117, 158.

Kent işçileri, 117.

Serbest Cumhuriyet Fırkası, 21, 23.

Siyasal rejimler, 73, 75, 76, 141, 143, 147.

Siyasal sistemler, 149.

Siyasal rejimler ve taklitcilik, 82, 83.

Özgün siyasal rejim, 4, 76, 82, 83, 145, 149, 150.

Siyasal partiler, 60, 71, 90, 109, 118, 157, 158.

Tanımı, 107.

Oluşumu, 157.

Parti üyeleri, 109.

Parti programı, 110, 157.

Parti kurultayı, 108, 109.

Parti-devlet özdeşliği, 32, 74.

Parti tipleri, 110, 157.

Liberal partiler, 157.

Milliyetçi partiler, 113, 157.

Meslek partileri, 113.

Klerikal partiler, 157.

Sosyalist, komünist partiler, 157.

Siyasal parti ve sendikalar, 103.

Çok partili yönetimler, 59, 61, 90, 114, 144, 147.

Tek partili yönetimler, 157.

Sol cereyan, 81, 138.

Sol etkilerin tasfiyesi, 81.

Sosyalist cereyan, 115, 158.

Sosyalizm, 72, 80, 81, 127, 137, 152.

Sosyalizm nazariyeleri, 80.

Sosyalist partiler, 111.

Ş

Şark Yıldızı Harekatı (Almanların işgal planları), 31, 144, 151, 152.

Şef, 71, 73, 109, 145, 149, 157.

Şefe itaat, 71.

Şefin önemi, 109.

Şeyh Sait İsyanı, 2, 16, 94.

T

Takrir-i Sükun Kanunu, 2, 18, 19, 20, 67, 94.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 20.

Totaliter rejimler, 78, 149.

Totaliter zihniyet, 66, 67, 68.

Totaliter telakkiler, 82.

Totaliter ideoloji, 102.

Sağ ve sol totaliter rejimler, 82, 148, 152.

Totaliter olmasuçlamaları, 26, 47, 67, 148.

Toprak reformu, 116.

Y

Yedi Eylül devalüasyon kararı, 40, 136, 137.

Z

Zengin ermeniler meselesi, 2, 12, 13.

II. İsimlere Göre

- Abdülhamit, 43.
Abdurrahman Melek, 44.
Adnan Menderes, 34, 40, 59.
Alaeddin Bey, 7.
Ahmet Yalçın Peker, 7.
Ahmet Erdoğan Peker, 6, 7.
Ali Bey (Afyon Mebusu), 28, 29, 30.
Ali Fuat Cebesoy, 44.
Ali Kemal Yiğitoğlu, 44.
Ali İhsan Paşa, 23.
Ali Osman, 121.
Aloizi, 29.
Asım Us, 30, 35, 39, 44, 52.
Atıf İnan, 47.
Avni Bey, 19.
Avni Refik Berkman, 44.
Avni Doğan, 35, 37, 42, 50.
[Ayşe] Afetinan, 24, 33.
B. Sami Tütün, 44.
Bekir Kaleli, 44.
Canan Peker, 7.
Cavit Oral, 44.
Celal Bayar, 37, 41, 42.
Celal Sait Siren, 44.
Cemil Bey, 16.
Cevat Dursunoğlu, 44.
Cevdet Kerim İncedayı, 30, 47.
Cihad Baban, 34.
Damat Ferit Bey, 13.
Emin Sazak, 41, 131.
Emine Şehriyar Peker, 6, 7.
Emine Peker, 7.
Emily Peker, 7.
Enver Ziya Karal, 23

- Falih Rıfıkı Atay , 28, 29, 30, 37, 42, 52.
 Fahri Kurtuluş, 44.
 Faik Ahmet Barutcu, 30, 33.
 Faruk Peker, 7.
 Fethi Okyar , 14, 15, 16, 17, 32.
 Feridun Fikri Düşünsel , 20, 30, 52.
 Ferit Bey, 12, 13.
 Fevzi Çakmak, 31, 34, 39.
 Fikri Tüzer , 33.
 Fuat Köprülü, 41, 48.
 Galip Paşa (Mirliva), 8.
 Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), 9, 10, 12, 13, 16, 17, 18, 21, 22, 23, 24,
 25, 26, 27, 31, 32, 51.
 George Peker, 7.
 Hafız İbrahim, 121.
 Halil Menteşe, 122.
 Hamdullah Suphi Tanrıöver, 44.
 Hamdi Bey (Kurmay Önyüzbaşı), 8.
 Hamdi Bey (Miralay), 10.
 Hasan Bey (Miralay), 8.
 Hasan Saka, 37.
 Hasan Şükrü Adal, 44.
 Hasan Rıza Soyak, 26, 32.
 Hasane Şueda Peker, 7.
 Haşim İşcan, 33.
 Hegel, 54.
 Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, 51.
 Hikmet Bayur, 23.
 Hilmi Atlıoğlu, 44.
 Hilmi Öztarhan, 44.
 Hilmi Uran, 31, 33, 34, 38, 44, 51.
 Hoca Esat Efendi, 13.
 Hüsrev Gereade, 10.
 İlyas Sami, 19.
 İhsan Hamit Tigrel, 44.
 İsmail Rüştü Aksal, 44.

İsmet Paşa (İnönü), 14, 16, 17, 18, 22, 23, 26, 27, 28, 29, 31, 32, 33,
34, 35, 37, 38, 39, 41, 43, 44, 46, 47, 50.

İskender Bey (Yüzbaşı), 9.

Kamil Kitapçı, 44.

Kasım Gülek, 44.

Kazım Dirik, 32.

Kazım Karabekir Paşa, 20.

Lütfi Fikri Düşünsel , 121.

Lütfi Kırdar, 34.

Mahmut Bey (Siirt Mebusu), 28, 29.

Mahmut Esat Bozkurt, 19, 23.

Mahmut Nedim Gündüzalp, 44.

Mahmut Şevket Esendal, 44.

Mavera Peker, 7.

Mehmet Can Peker, 7.

Mehmet Asım, 28, 29.

Mehmet Emin, 19.

Muhsin Adil Binal, 44.

Muhittin Üstündağ, 32.

Muhtar Ertan, 44.

Mustafa Şehabettin, 7.

Mustafa Fazıl Peker, 6, 17, 18, 26.

Mussolini, 26, 29, 47.

Mümtaz Ökmen, 30,47.

Nadir Nadi, 36, 39, 48, 50.

Nazif Ergin, 44.

Necmeddin Sadak, 51.

Nihat Erim, 38, 42, 43, 44, 52.

Nureddin Bey (Yarbay), 7.

Numan Menemencioğlu, 31.

Osman Agan, 44.

Raşit Bey, 14.

Raşit Börekci, 44.

Rauf Orbay , 14.

Recep Peker

Doğumu, 6.

Ailesi ile ilgili bilgiler, 6, 7.

Görevleri, 1, 2, 3, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 21, 22,
23, 31, 32, 33, 34, 36, 37, 45, 47, 48, 49.

Kişiliği, 36, 39, 40, 50, 51, 52.

Eğitsel faaliyetleri, 23, 24, 25.

Ölümü, 50.

Recep Bey (Binbaşı), 10.

Recep Peker, 7.

Recep Zühtü, 25.

Refet Bey, 13.

Refik Saydam, 28, 30.

Reşat Şemsettin Sırer, 98, 119.

Reşit Galip, 28, 29.

Rıza Bey (Miralay), 7.

Ruşen Eşref, 28, 29.

Sait Odyak, 44.

Saffet Arıkan, 34.

Samet Ağaoğlu, 28, 35, 125.

Sedat Çumralı, 44.

[Selim] Sarper, 31.

Sinan Tekelioğlu, 44.

Stalin, 32.

Suut Kemal Yetkin, 44.

Şakir Bey (Antep Mebusu), 17.

Şevket Raşit Hatipoğlu, 44.

Şeyh Saffet Efendi, 120.

Şükrü Naili Paşa, 14.

Şükrü Kaya, 28, 33.

Şükrü Saracoğlu, 30, 31, 32, 33.

Tahsin Banguoğlu, 44.

Tevfik Rüştü Aras, 27, 28, 29.

Tezer Taşkırın, 44.

Üzeyir Avunđuk, 41.

Vasıf Bey (İzmir Mebusu), 28, 29.

Vedat Dicleli, 44.

Vehbi Koç, 41.

Vehbi Sarıdal, 44.

Veysel Adil Bey (Kurmay Binbaşı), 11.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu , 28, 29.

Yavuz Abadan, 23.

Yusuf Ziya Bey (Kurmay Albay), 8.

Yusuf Kemal Tengirşenk, 23.

III. Yerlere Göre

Almanya, 27, 30, 67, 82, 77, 78, 79, 105.

Ankara, 9, 10, 14, 18, 24.

Antep, 10, 17.

Beyoğlu, 14.

Bingöl, 52.

Çankaya, 10, 27.

Çekoslovakya, 57.

Dağıstan, 6, 7.

Dersim, 20.

Edirne, 7, 8.

Erzurum, 18.

Eskişehir, 18.

Fransa, 68.

İstanbul, 6, 7, 8, 11, 15, 24, 34, 49, 50, 51, 81.

İsviçre, 49.

İtalya, 25, 26, 27, 28, 30, 77, 78, 79.

Hadımköy, 8.

Hudeyde, 7.

Kafkasya, 34.

Kayseri, 33.

Keskin, 18.

Kırklareli, 7.

Kırıkkale, 18.

Kocamustafapaşa, 6, 7, 10.

Konya, 15, 18.

Komanova, 8.

Kütahya, 6, 11, 26.

Lazistan, 8.

Lozan, 12.

Manastır, 8.

Maydos, 8.

Menemen, 88.

Musul, 23.

Polonya, 57.

Roma, 26, 30.

Rusya, 32.

Safranbolu, 7.

Sivas, 9.

Trabzon, 8.

Trablusgarp, 8.

Van, 7.

Venedik, 25.

Yanya, 8.

Yemen, 7.

Yunanistan, 30, 119.

IV. Yazar İsimlerine Göre

A

- Afetinan [Ayse], 24, 33.
 Ahmad Feroz, 36, 37, 39, 119, 136.
 Ahmad Bedia Turgay, 36, 37, 39, 119, 136.
 Ağaoğlu Samet, 28, 35, 123.
 Ağaoğlu Ahmet, 21, 137.
 Aktürk Belma, 37, 134.
 Akkerman Naki Cevat, 12.
 Arar İsmail, 70.
 Aras Tevfik Rüştü, 27.
 Arcayürek Cüneyt, 37, 44, 45.
 Atay Falih Rıfkı, 16, 30, 37, 52.
 Avcıoğlu Doğan, 117, 136.
 Aydemir Şevket Süreyya, 6, 9, 11, 14, 15, 16, 17, 19, 20, 21, 25, 28, 35,
 36, 38, 39, 40, 43, 50, 51, 57, 115, 117, 128, 138.
 Aytul Turhan, 57, 134.

B

- Baban Cihad, 34, 38, 42.
 Başar Ahmet Hamdi, 21, 22, 84.
 Barutçu Faik Ahmet, 30, 33.
 Bayar Celal, 41, 43.
 Boratav Korkut, 28, 84, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 136, 138, 139, 140.
 Bozdağ İsmet, 17.
 Bozkurt Celal, 14, 15, 17, 18, 19, 32, 36.

C

- Cebesoy Ali Fuat, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18.
 Cemal Behçet, 16, 17.

D

- Dağlı Nuran, 37, 134.
 Daver Bülent, 120.
 Deligönül Ethem, 18.

Demiral Cafer, 6, 17, 33.

Doğan Avni, 14, 16, 21, 35, 37, 41, 42, 44, 50.

Duverger Maurice, 60.

E

Erer Tekin, 12, 15, 16, 17, 19, 36, 42, 43, 44, 81.

Erim Nihat, 52.

Erkin Feridun Cemal, 38, 51.

Eroğul Cem, 36, 37, 39, 40, 42, 43, 81, 136, 137.

Esirci Őukrű, 42.

Ezherli ihsan, 11, 17.

F

Feyzioğlu Turhan, 28.

G

Giritlioğlu Fahir, 84, 122, 132.

Goloğlu Mahmut, 11, 13, 15, 17, 19, 20, 21, 23, 28, 31, 32, 33, 36, 37, 39,
40, 42, 43, 44, 67, 81, 101, 106, 116, 120, 136, 137.

Gokman Muzaffer, 15, 16, 37, 50.

Goze Ayferi, 54.

Gozubuyuk Şeref, 65, 66, 106, 115.

Grew Joseph, 14.

İ

İlkin Selim, 21, 23, 33, 84, 85, 126, 128, 129, 136.

İz Mahir, 10.

I

Işıklı Alparslan, 117, 118.

K

Kandemir Feridun, 10, 13, 14, 25, 142.

Kansu Mazhar Müfit, 10.

Karaosmanoğlu Yakup Kadri, 13, 15, 16, 21, 121, 137.

Karpat Kemal, 24, 25, 32, 34, 35, 36, 37, 40, 41, 42, 43, 44, 47, 60, 67,
81, 105, 107, 108, 117, 137.

Karakuş Emin, 34, 39, 43, 81.

Kılıç Ali, 19.

Kinross, 16, 17, 23, 51.

Kocatürk Utkan, 11, 21,

Koçak Cemil, 134.

Kongar Emre, 25, 28, 32.

Küçük Yalçın, 28, 81, 117, 136.

Küçükömer İdris, 126, 133.

Kuruç Bilsay, 127, 130.

Kuşay Cemal, 6, 26.

M

Mazıcı Nursen, 13, 14, 121.

N

Nadi Nadir, 36, 39, 40, 41, 45, 47, 50, 70, 123, 135.

O

Omur Sinan, 34.

Otmanbölük Günver, 34.

Ö

Özek Çetin, 120.

Ökte Ertuğrul Zekai, 56, 57, 58, 61, 62, 64, 101, 106, 122, 131, 133.

Öztoprak İzzet, 25.

Öztürk Kazım, 6, 11, 34, 37.

P

Pakalın Mehmet Zeki, 2, 6, 25.

Parla Reha, 12.

Perin Mithat, 30.

Peker Recep, 24, 25, 33, 53, 57, 58, 59, 61, 62, 63, 64, 65, 67, 68, 69
70, 71, 72, 73, 74, 76, 77, 78, 80, 81, 82, 86, 87, 89, 90,
91, 92, 93, 94, 95, 97, 98, 99, 100, 102, 103, 104, 105, 106
108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119.
122, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 141, 142.

Perin Mithat, 30.

S

- Sadak Necmeddin, 51, 60, 81, 135.
 Sencer Muzaffer, 41.
 Sezgin Zekai, 65, 66, 106, 115.
 Soysal İlhami, 13.
 Selçuk İlhan, 8.
 Sertel Zekeriya, 19, 25, 81.
 Sertel Sabiha, 81.
 Shaw Bernard, 25, 117.
 Shaw Ezel Kural, 25, 117.
 Soyak Hasan Rıza, 14, 15, 16, 20, 26, 27, 32, 120, 121.

Ş

- Şapolyo Enver Behnan, 10.
 Şaylan Gencay, 60.

T

- Taşkıran Tezer, 115.
 Tekeli İlhan, 21, 23, 33, 84, 85, 126, 128, 129, 136.
 Teziç Erdoğan, 12, 32, 117.
 Timur Taner, 21, 25, 105, 107, 117.
 Toker Metin, 35, 38, 40, 42, 43, 44, 118, 123, 134.
 Tökin Füzuzan Hüsrev, 12, 19, 20, 21.
 Tansu Samih Nafiz, 9.
 Tunaya Tarık Zafer, 12, 17, 21, 40, 42, 44.
 Tuncay Mete, 11, 13, 15, 16, 20, 21, 23, 24, 28, 30, 33, 44, 73, 121, 125.
 Tunçkanat Haydar, 28.

U

- Uran Hilmi, 17, 21, 31, 32, 33, 35, 37, 38, 39, 40, 44, 50, 51.
 Us Asım, 26, 30, 35, 37, 39, 41, 42, 44, 45, 52, 120, 122, 135.
 Uykucu K. Ekrem, 25.
 Uzel Sahir, 10.

Ü

- Üzümeri M. Ekrem, 6, 11, 25, 33.

V

- Velidedeoğlu, 10, 11, 23, 32, 51, 81, 120.

Y

- Yalman Ahmet Emin, 12, 13, 14, 15, 16, 19, 20, 21, 34, 36, 38, 47, 48, 121.

GENERAL CONCLUSION AND EVALUATIONS

As a result of this research, It is possible to say that the viewpoints of Mr. Peker is not only parallel with the basic principles of the party, but also reflects Atatürk's ideas about these principles. It is accepted that Mr. Peker had an influence in preparing of these principles of the party during his position as the secretary general of the party. That is why it is quite difficult to differentiate Mr.Peker's views in these principals. After leaving his office, especially in the period of the transition to multiparty system no changes in his views with the exception of state socialism have been noticed.

It could be accepted that the political system which Mr.Peker wanted to structure had an authoritarian outlook. Although, he was against fascism and national socialism, We get the impression that he has been inspired on the basic principles of the political systems mentioned above. The information obtained after this research are as follows: According to him the democratic state is not powerfull and has a lot of problems. The reasons of class struggle and social conflict must be sought in a suffering liberal state and in qualities of democratic system which has completed its cycle. Mr.Peker criticizes some of his antilibertian, antiparlamentarian views and his different democratical thought during a period in his life. He gives a great importance to the superiority of the state and does not believe in the value of individuals. These views remind us Hegel and the principles of fascism about state and individual. He carried out an antimarxist attitude all his life. Afterwards a little change in his idea about political liberty could be noticed.He also totally changed his views about economical liberty. He does not have liberal opinions on social dynamics like unions, associations and press.Furthermore, his negative thoughts about multiparty system and related problems, continued till 1945. He explains his opinions depending on metaphysical,irrational and

ideality concepts. These information show us that Mr. Peker had an interest towards the idealistic philosophy.

In spite of all these data we can not see him making any effort for the implementation of totalitarian regimes like fascism and national socialism in Turkey, and he also is strictly against to copy these regimes including communism. It is said that he proposed a declaration of war to Germany and Italy in the parliament, but we can not prove it due to lack of related document. Additionally, according to the news issued in a newspaper after the Second World War, Mr. Peker's name is seen in the list of persons to be arrested, in a German plan about occupation of Turkey. Hasan Rıza Soyak accuses Mr. Peker of preparing a fascist party program and regulation in his memories. It is confirmed that these memories have a lot of false information related to Mr. Peker.

In addition to these information, the following points should be considered for making correct evaluation. Mr. Peker defended some principles and institutions which were rejected by fascism. He had a moderate nationalism concept and qualified racism as an ill spirit. He was not against the classic freedom like freedom of religion, freedom of conscience, freedom of speech, except some of the political rights related to unions and associations. He supported free dispute, equal and general vote, national sovereignty, elections, division of power and defended antimilitarist thought. Although, he implies the importance of chief, he is against the ideas which equalizes the chief to a prophet degree. After 1945 important changes in his antiliberal attitude have occurred but he kept his conservative attitude about the political organizations such as unions and associations.

Mr. Peker did not have a systematic and compromising unity in his point of view. He tried to shape up the structure of society, but never achieved to establish a political theory despite all his efforts. It is not possible to conceptualize his ideas systematically and to base them on a present political theory and some doctrines which makes it difficult to reach precise results about his ideas. His point of view on political regimes was that every country should be governed according to its own characteristics, and he evaluated the whole point in a dynamic thought rather than a theoretic one.